

غلام نبي مغل

اڳ ۾ ڇپيل ڪهاڻي ڪتاب:

• نئون شهر 1964ع ۾

• رات ڇاڻيڻ 1969ع ۾

• رات منهنجي مڙج ۾ 1978ع ۾

سنڌ الائي طرفان سال جو بهترين ڪهاڻي ڪتاب

• فرينچ ليکڪ پي پي لوني

جي هڪ ناوليٽ جو ترجمو

..... مون جڏهن
هن نوجوان جي ڪهاڻي

پوساڻ پڙهي

تڏهين سچ پچو

مان واقعي حيران ٿي ويس.

سنڌي ادب ۾ حقيقت پسندي

۽ زندگيءَ جي اوتهاين گهي

شايد ڪو ڪهاڻيڪار

ايترو ڪاميابيءَ سان

لکي سگهيو هجي

جيترو مغل لکيو آهي.....

منگهار، امرملڪاڻو

ڪلڪتا 1964ع

سٺ

ستر

اسي

هن ڪتاب ۾
غلام نبي مغل جون
چونڊ ۽ اڪهاڻيون شامل آهن
جيڪي ويهين صديءَ جي
سٺ - ستر وارن ڏهاڪن
۾ اسيءَ جي ڏهاڪن ۾
هيل تائين نيل آهن.
اڻن کي سمجهي ته
هيءُ ڪهاڻي ڪتاب
مغل جي ۲۵ سالن جي
لکڻن جي چونڊ آهي.

غلام نبی مغل

۶۰
سٹ

۷۰
سٹر

۸۰
اسی

(چونبکھائیون)

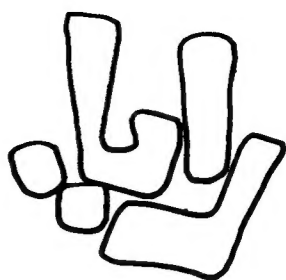
چپا ئىندڭ طارقت اشرف
 چپىندڭ سھڭى پرىنتىز - حىرآبار (سند)
 تائىتل خداخش ابتر
 چىچىڭ جومھينو مئىي (۱۴۸۴)

قىمەت — ۷۰/۰
 پىكى كاپى - ۱۰۰-۰۰

< حق ۽ واسطافائىم >

فهرست

۹	شيشي جو ٿڌ
۲۰	ميندي رتاهڻ
۲۰	واچوڙن ۾ لاٽ
۴۴	دل جي ڦاٽ
۵۹	اونه اهار ستادو ٺاهائيل گهٽيون
۷۳	پوساٽ
۸۱	رات جانيٺ
۹۵	دل جا کيئي رنگ آهن
۱۱۳	رات منهنجي روح ۾.....
۱۲۰	پڪ نعرهءِ حيدرِي
۱۲۷	اڳيان بيوس لڳيان
۱۴۳	پيٽ
۱۶۵	پهاڄ
۱۶۸	صاحب آنيست تي ويو
۱۷۵	اوسيئڻو
	ڪامريڊ سترهون گريڊ ۽
۱۸۱	ڏه هزار چميون
	سيٺ مراد علي کنڊ واري جو
۱۹۸	ليڪ ٿيل پيٽ
۲۰۵	ڪو پلو، ڄام تاجو ۽ الرجي
۲۲۲	تينا، محمد بخش ۽ سندس زال
۲۳۷	بيگار ڪٿي

شیر علی
شیر و سیاهی
ظفر حسن
عبد القادر

آء سمجھان ٿو طارق اشرف ۽ غلام نبي مغل سنڌ ۾ اهي پهريان ڪهاڻيڪار آهن، جن نه رڳو پهريون ڀيرو شهري جيوت کي پنهنجو ٽيمر بنايو، پر ڊڪشن ۽ اسٽائيل ۾ به نواڻ آندي. هند جي سنڌي ڪهاڻيڪارن، دنيا جي جديد ڪهاڻيڪارن کان متاثر ٿي، گهڻو اڳ ئي سنڌي ڪهاڻيڪار ۾ تبديلي آڻي ڇڏي هئي ۽ منهنجي راءِ ۾ ته اهي وري هند جي انهن ڪهاڻيڪارن کان متاثر ٿي، سنڌ ۾ سنڌي ڪهاڻيڪار جي تبديليءَ جا محرڪ بڻيا ۽ شايد پهريون ڀيرو ننڍڙين ڳالهين ۽ واقعن کي گهرائي سان ڪهاڻيڪار ۾ آندو ۽ اهڙيءَ طرح روايتي سنڌي ڪهاڻي تبديل ٿي نواڻ جو روپ اختيار ڪيو.

مغل جي هن مجموعي ۾ ٽن بلاڪ اڍائي ڏهاڪن جون چونڊ ڪهاڻيون شامل آهن، پر منهنجو ويچار آهي ته ڪنهن به ليکڪ جي ڪهاڻين جي چونڊ ليکڪ کي پاڻ نه ڪرڻ گهرجي، بلڪ ڪنهن تنقيد نويس يا ائنٿالاجسٽ کي ڪرڻ کپي، ڇو ته ليکڪ پنهنجي چونڊ ۾ طرفدار يا Biased رهي ٿو، اهو ئي ڪارڻ آهي جو هن چونڊ ڪهاڻين ۾ سٺين ڪهاڻين سان گڏ ڪي معمولي ڪهاڻيون به شامل ٿي ويون آهن ۽ ڪي سٺيون ڪهاڻيون رهجي ويون آهن.

مغل جي هن سٺ، ستر ۽ اسي جي ڏهاڪي جي ڪهاڻين ۾ هن جي اسٽائيل ۽ ٽريٽمينٽ ۾ نرمي، آهستيگي، گهرائپ، رواني ۽ جيوت کي هوبهو پيش ڪرڻ Rendering نظر اچي ٿي، جڏهن ته ستر ۽ اڻ کان پوءِ جي ڪهاڻين ۾ تڪڙائي، ٽڪر، پچ پچان، طنز ۽ ٽوڪ ۽ سماجي تنقيد Social Comment ايتري ته الڳ انداز ۾ آهي، جو لڳي ٿو سٺ ستر جي ڏهاڪي جو ڪهاڻيڪار هڪ نه پر ٻه الڳ ڪهاڻيڪار آهن. اهڙيءَ طرح ستر جي ڪهاڻين ۾ مغل ۾

Over-contidenic به تمام گهڻو ظاهر ٿئي ٿو ۽ ستر جي ڏهاڪي ۾ مغل هند جي ڪهاڻيڪارن بدران سنڌ ۾ ان وقت مروج اسٽائيل ۽ ڊڪشن يعني سخت طنز ۽ ٽوڪ جو اثر قبول ڪيو آهي. ايتري قدر جو ائين لڳي ٿو ته مغل جن پنهنجو اسٽائيل گولي لڌو هجي، پر آءٌ سمجهان ٿو مغل جي سن جي ڏهاڪي جون ڪهاڻيون پنهنجي گهراڻي ۽ پيش ڪاريءَ جي لحاظ کان وڌيڪ اهم آهن. سن جي ڏهاڪي ۾ هن مظلوم طبقي جي نمائندگي مظلوم جي اک سان ڪئي آهي ۽ ڪجهه ڊبجي ۽ هراسجي. جڏهن ته ستر جي ڪهاڻين ۾ هن ميل ڪلاس جي نمائندگي ڪندي روعب ۽ فيصلوڪن انداز اختيار ڪيو آهي.

هن مجموعي ۾ سن جي ڏهاڪي ۾ 'مينديءَ رتا هت' ۽ 'دل جي ڳالهه' جهڙين عام رومانٽڪ ڪهاڻين بدران 'ڪارو تر' ۽ 'جي رلن ٿا پرين ڪاڻ' اچڻ کپن ها، پر انهيءَ ۾ ڪو شڪ ڪونهي ته انهيءَ دور جون سندس ٻه ڪهاڻيون 'اونداها رستا' ۽ 'دونهائيل گهڻيون' ۽ 'دل جا ڪيئي رنگ آهن' شاھڪار ڪهاڻيون آهن.

هڪ دلچسپ ڳالهه جيڪا سن، ستر ۽ ان جي پوءِ کان ڪهاڻين کي الڳ ڪري ٿي سي ڪهاڻين جا سرا آهن. ستر جي ڪهاڻين جا سرا به سندس ڪهاڻين وانگر طنزيه ۽ ڏوڏيندڙ آهن جڏهن ته سن جي ڏهاڪي جا گهرا ۽ نرم نرم آهن.

هڪڙي خوبي مغل جي ڪهاڻين جي اتم آهي. اها اها ته مغل جي ڪهاڻي ۾ هڪ توازن نظر اچي ٿو ۽ ڪٿي به ڪو جهول يا ڪا چڪ تان

نظر نه ٿي اچي ۽ هڪڙو تسلسل ۽ قدرتي وهڪرو
ڪهاڻين ۾ آهي جيڪو گهٽ ڪهاڻيڪارن ۾
نظر ايندو آهي.

— ظفر حسن

ڄام شورو

(۱) غلام نبي مغل جو افسانو نٿڙڪ ڏيکي ۽ منافقت کان آجڻو آهي، ۽ اصلي آهي. ڇاڪاڻ ته مغل انهيءَ زندگيءَ جي باري ۾ لکي ٿو، جيڪا سندس آسپاس ۽ اندر ۾ وهي واپري ٿي. هو انهن هارين نارين ۽ مالوندن جي باري ۾ نٿو لکي، جن وٽ اسان چٿڙو هفتو مهمان ٿي به گذاري نه سگهندا آهيون، پر پوءِ به لکندا، انهن جي ئي باري ۾ آهيون ۽ ڪوڙ هڻندا آهيون.

(۲) مغل لکڻ وقت پنهنجا خواب، خواهشون نعرا ۽ فتواڻون زندگيءَ مٿان نه مڙهيندو آهي پر زندگيءَ کي پنهنجن انسانن ۾ مڙهيندو آهي.

(۳) مغل جي افسانن جا ڪردار مظلوم فرشتا ۽ ظالم شيطان نه هوندا آهن، پر جيئرا جا ڳندا ماڻهو هوندا آهن جن ۾ ڪجهه چڱايون ۽ ڪجهه برايون، ڪجهه سڌايون ۽ ڪجهه منافقتون هونديون ئي آهن.

(۴) مغل پنهنجين لکڻين ۾ سوسائٽيءَ جي باري ۾ ڀا ڪنهن ماڻهوءَ جي باري ۾ حتمي فيصلو نه ڏيندو آهي. پاڻ صرف راءِ ڏيئي فيصلو پڙهڻ واري تي ڇڏيندو آهي جو ته کيس خبر آهي تي ته علم رڳو ڏبو نه آهي، پر ڏيڻ سان گڏوگڏ وٺبو به آهي.

(۵) مغل پنهنجي ڪنهن به سينئر ليکڪ جو پاڇو نه آهي ۽ نه ئي ڪنهن مخصوص نظرياتي گروه جو ٻولڻو آهي. هو هڪ آزاد ۽ پاڻمرادو لکندڙ آهي. اها آزادي نه رڳو سندس افسانن ۾ ملي ٿي، پر سندس شخصيت به ايترو ئي آزاد ۽ ضدي آهي. هو پنهنجي وات پاڻ ٺاهي ٿو.

(۶) مغل جي افسانن ۾ بنياد واقعن جي بدران رشتن تي ٻڌل آهي، ڪردارن جا رشتا ئي واقعا پيدا ڪن ٿا. ان ڪري سندس لکڻيون ڦلهڙي جذباتيت ۽ Loudness کان بچيل آهن.

(۷) جڏهين به ڪنهن ليکڪ جون لکڻيون پڙهيون آهن ته

پڙهندڙ جي ذهن ۾ ليکڪ جي ذات جو هڪ
 تصور جڙندو آهي ۽ پڙهندڙ اهو تصور ذهن ۾
 کڻي جڏهين ليکڪ سان ملندو آهي ته سندس اهو
 تصور ٽٽي پوندو آهي ۽ کيس ليکڪ جي ذات
 پنهنجين لکڻين کان الڳ نظر ايندي آهي. اوهان
 جڏهين غلام نبي مغل سان ملندؤ ته هو ذاتي
 طرح تي به هوبهو پنهنجن افسانن جهڙو ئي ڏسڻ
 ۾ ايندو يعني ته اصلي، حقيقت پسند، ڊائريڪٽ،
 آزاد، من موجهي، Intimate ۽ ضدي.

— عبدالقادر جوڻيجو،

چام شورو

غلام نبي مغل، جمال ابڙي، ربانيءَ، ۽ شيخ حفيظ کان پوءِ واريءَ ٿي جي ڪهاڻيڪارن ۾ اهم جاءِ والاري ٿو، جنهن ۾ حميد سنڌي، طارق اشرف، امر جليل، آغا سليم، نسيم کرل، ۽ ماهتاب محبوب اچي وڃن ٿا.

غلام نبي مغل انهن ٿورن ڪهاڻيڪارن مان آهي، جن وٽ موضوع توڙي اسلوب جي لحاظ کان انفراديت آهي. 1960ع ۾، جڏهن غلام نبي مغل لکڻ شروع ڪيو، ته سنڌي ڪهاڻي ۾ ان وقت گهڻو ڪري ڳوٺاڻو ماحول ۽ ڪردار موضوع بنيل هئا. غلام نبيءَ وٽ شهري زندگيءَ جي پيچيدگين وارو انوکو موضوع آهي، جيڪو هن جي شهري زندگيءَ جي اونهي مشاهدي توڙي اڀياس جي شاهدي ٿو ڏئي. سندس ڪردار به شهري زندگيءَ جي وچولي توڙي هيٺئين طبقي مان کنيل آهن، جن جي روش، ٻولي، توڙي نفسيات جي اپٽار اونهي اڀياس، ۽ گهري مشاهدي کان سواءِ ناممڪن آهي. شهري زير زمين زندگيءَ Under World تي مغل جا ٻه افسانا، ’شيشي جو گهر‘ ۽ ’نئون شهر‘ شاهڪار افسانا آهن.

غلام نبي مغل جي ڪردارن جا مونجهارا Complexes گهڻن ٿي قسمن جا آهن، پر غلام نبيءَ، سنڌي ڪهاڻيءَ جي تاريخ ۾ پهريون دفعو جنسياتي مونجهارن کي پيش ڪيو آهي. ’ريشمي وار‘، ’باهه ۽ برف‘، ’ڪارو تر‘ ۽ ’پوسات‘ انجو سٺو مثال آهن. جنسياتي موضوع تي لکندي، اڪثر ليکڪ پاڻ لذت پسنديءَ Eroticism جو شڪار ٿي ويندا آهن، پر غلام نبي مغل، معروضي انداز ۾ ان جو اڀياس ڪيو آهي، ۽ لذت پسنديءَ کان پاڻ بچايو اٿس، جنس جي نازڪ موضوع تي قلم کڻي معروضي رهڻ ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي.

غلام نبي مغل جا افسانا، شهري زندگيءَ جي مسئلن ۽ شهر

جي ڪردارن جي پيچيدگين توڙي زير زمين زندگيءَ
جي منهن تان اصلي نقاب لاهي، ان جو اصلي
چهرو پيش ڪن ٿا. انهن ۾ وطن پرستي ۽ انسان
دوستيءَ جا اعليٰ قدر موجود آهن. انڪري،
غلام نبي مغل اسانجي دور جي وڏن ڪهاڻيڪارن
مان آهي.

— تنوير عباسي،

خيرپور ميرس

غلام نبي مغل سنڌي جو ڄاڻل سڃاڻل ڪهاڻيڪار آهي. هو ڪافي عرصي کان ڪهاڻيون لکڻو اچي. وقت گذرڻ سان هن جي فن ۾ اڃا به وڌيڪ نڪار آيو آهي. هن جي نين ڪهاڻين ۾ جيڪا پختگي نظر اچي ٿي اها سڀاويڪه آهي. بدلجندڙ حالتن سان جيڪو ڦيرو اچي ٿو ان کان ڪوبه سڃاڻ لپڪه بي خبر رهي نٿو سگهي. ان ڦيري جي ڪجهه جهلڪ مغل جي تازين ڪهاڻين ۾ پڻ نظر اچي ٿي. اهي اهڙيون روان دوان آهن جهڙي خود زندگي.

سندس ڪهاڻين ۾ ذات ۽ حيات جا اڪيچار معاملا پيش ڪيل آهن. ان ۾ شڪ ناهي ته فرد سماج تي پوندڙ سٺن يا برن اثرن کي قبول ڪرڻ کان بچي نٿو سگهي ڇو ته هو خود سماج جو ڀاڱو آهي، پر فرد جو پنهنجو ڪرب به گهٽ اهميت وارو نٿو ٿئي. بعضي ته اهو ٻين مڙني معاملن تي فوقيت رکي ٿو. هنن ڪهاڻين ۾ فرد جي ذاتي درد، محرومي ۽ مايوسي جو عڪس نظر اچي ٿو. اهو پڻ حقيقت جو هڪ رخ آهي. فرد جي سماجي ذميداري جو احساس ڪيڏو به شديد، اعليٰ ۽ ارفع ڇو نه هجي، پر ان سان سندس داخلي مسئلن ۽ مونجهارن - نفسياتي توڻي جنسياتي - جي اهميت گهٽ ٿي نه ٿي سگهي. ممڪن آهي ته اهڙين ڪهاڻين ۾ داخليت، خاص طور سان جنسياتي داخليت تي ضرورت کان وڌيڪ زور ڏنل ڏسڻ ۾ اچي، پر ان موضوع سان ڪهاڻيڪار جي خلوص ۾ ڪوبه شڪ نٿو ڪري سگهجي. سچ ته اسان جي بوسائيل سماج جي جنسياتي مونجهارن کي فنڪارانه سچائي سان پيش ڪرڻ جو ڏانءُ ڪن ٿورن کي اچي ٿو.

هنن ڪهاڻين جا موضوع جدا جدا آهن جيڪي حالتن سان بدلجندا رهن ٿا. ان ڪري به سڀني ڪهاڻين جو هڪجهڙو

تاثر ڪونه ٿو پوي، ممڪن آهي ته ڪنهن موضوع سان ڪهاڻيڪار جي دلچسپي ٻين کان گهٽ هجي يا ڪٿي سندس تجربتي ۽ مشاهدي جي ڪوت رهجي وئي هجي، ان جو به امڪان آهي ته افساني جي اوسر جي اصول پٽاندر ڪهاڻيڪار شايد پاڻ به ڪن ڪهاڻين مان مطمئن نه هجي، پر هو اهو ضرور چاهيندو ته بهتر کان بهتر جي تخليق ڪندو رهي. اميد ته ان ارادي سان هو سنڌي ڪهاڻي جي باب ۾ نوان نوان اضافا ڪرڻ جو ڪم جاري رکندو ايندو ۽ پنهنجي موجوده ساک ۾ اڃا به اضافو ڪندو.

— بشير مورياڻي،
ڪراچي

شيشي جو گهر

ڀانيان ٿو ته ان وقت رات جا نوَ لڳا هوندا. جي نوَ نه، ته ساڍا اٺ، پوڻا نوَ ضرور ٿيا هوندا. امان جي طبيعت ڏيک ڪانه هئي، نه ته نماشام کانپوءِ، آڏو گهر ۾ ورلي هوندو آهيان. هونئن ماءُ سان مونکي ايتري محبت نه ڪانهي، پر پوءِ به جيڄل اٿم، سو ڪجهه ٿيڻس ٿو ته دل کي البت لوڏو اچيو وڃي-ممتا ٿئي ٿي اهڙي ٿي. جڏهن امان جي ڪٽ وٽ ويس ۽ کيس ڏٺم، ته ان وقت سچ پچو ته الائي ڇا ڇا پيسيم. امان کي وري دل جو دؤرو پيو هو. اهو دؤرو کيس موت جو مزو چڪائي ڇڏيندو آهي، ۽ اسين گهر جا ڀاتي به لوڏي ۾ اچي ويندا آهيون. ڊاڪٽر تپاسي دوا ڏيئي ويو هو، سو امان گهريءَ ننڊ ۾ پيئي هئي. جيڏيءَ مهل ڪٽ وٽ بيهي، سندس چهري ڏانهن ڏٺو هوم ۽ انهن گهنجن کي به، ته الائي ڇو ائين محسوس ڪرڻ لڳس ڇڻ اهي گهنج، گهنج نه، پر ممتا جون لهرون هيون. اهو گنپير چهرو، چهرو نه، بلڪ ڪو اڻاه سمنڊ هو، جنهن ۾ ممتا جون لهرون موجود هيون-۽ آڏو ڪيتري دير تائين انهن لهرن جي لاه-چاڙهه کي ڏسندو رهيس.

ان کان پهرين جو آڏو ڪجهه اڳتي چوان، بهتر آهي ته ڪجهه پنهنجي ۽ پنهنجي گهر متعلق به چوندو هلان. مون ۾ هڪڙي وڏي خاسي آهي-صاف گوئيءَ جي. جيئن دل ۾ ايندو اٿم، تيئن چوڻ ۽ ڪرڻ ۾ ڪابه هٻڪ ڪانه ٿيندي اٿم. مونکي پاڙي-پٽيءَ وارا چوندائي لنگو آهن. اڏا به ڪنهن ڪنهن مهل لوفر چوندو آهي. پر هو مونکان وڏو آهي، ابي جي برابر ٿيو، سو تنهنکي ڪجهه ڪونه چوان. باقي پاڙي وارا، سي منهن تي بنهه ڪين ڪڇن. ڪين خبر آهي ته آڏو پنهنجي متعلق ڪجهه به سهي نه سگهندو آهيان. پريٽ گهڻوئي ٿاڦيندا آهن. هو مونکان ڊڄن ٿا، انهيءَ ڪري جو

آءَ لوفر آهيان، لنگو آهيان، بٽَ جو سگهو ۽ 'ايمان وارو' آهيان. جهڙي کان بنهه ڪين ڊڄان. ڇا به هجي، ٽپي پوندو آهيان وڃ ۾، پوءِ ڪٿي قسمت! مرڻو ته هونئن ئي هڪڙي ڏينهن آهي. اڌو انهيءَ ڪري خار کائيندو آهي، جو نه آهيان ڪنهن ڪم جو، نه ڪار جو، ڀلا ڪير کيس سمجهائي،... ٽيوقتي ماني پاڻ ڪارائي، رهڻ لاءِ ابي جو گهر اٿم، باقي رهيو مٿيون خرچ، سو جي ڪنهن سٺيما تي چڪر هيم ته پئون-ٻارهن. پنج-ڇهه ٽڪيئون بليڪ ڪيم، نه سڄي ڏينهن جو خرچ نڪري پيو. انهيءَ کانسواءِ، شڪر آهي مولا جو، جي 'آگل چڪو' به ڪيم ته هارائي ڪونه ايندو آهيان، قسمت مڙهي سڻي آهي. گهر ۾ هڪ ماءُ اٿم، ٻيو ڀاءُ ۽ ڀاڄائي، بس. ڀاءُ آفيس ۾ ڪلارڪ آهي، ڪجهه ڏوڪڙ اتان اچن، ۽ انهيءَ کانسواءِ امان ۽ ڀاڄائي ڀرت ۾ پڙ آهن، اوڙي پاڙي جو ڪم ڪن ٿيون.

آءُ ڏينهن جو گهڻو ڪري گهر ۾ هوندو آهيان، پر رات جو مڙهي ڪجهه اوڀر ٿي ويندي اٿم. ڀلا آهيان ڇڙو، نه زال، نه ٻار بچو، سو رات جا به اڍائي لڳي ويندا اٿم. يار دوست اچي گڏ ٿيندا آهيون، اٿن تي دل ٿي ڪين ٿيندي آهي. انهيءَ کانسواءِ رات جو گهر ۾ منجهي پوندو آهيان، دل ٿي اُٻاڻڪي ٿي پوندي اٿم. سو، انهيءَ رات امان جي طبيعت خراب هئڻ ڪري، ٻاهر وڃڻ جو خيال لاهي ڇڏيم. پر پوءِ ڊاڪٽر به چيو ته ڪا ٽڪليف ڪانهي ۽ اهو به ڏنم ته امان گهريءَ ننڊ ۾ الوٽ هئي، سو ڀاڄائيءَ سان چانهه جو بهانو ڪري ٻاهر نڪري ويس.

جڏهن آءُ ۽ يارو، مارڪيٽ جو موڙ مٽي، جيل روڊ واريءَ سٺين سڌيءَ سڙڪ تي آياسين، ته ٿاور ٻارهن ٽڪا هنياءُ رستو بلڪل سنسان هو. ميونسپل جا لڳل ٽنڀا ۽ سندن جهڪي روشني پاڻ رستي کي وڌيڪ پوائتو ڪري رهي هئي. ياروءَ جا تهڪا اصل پڙاڏو ٿي ٿي موٽيا، ۽ رستي تي ستل ڪين ڪين ڪنن ته ماڳهين ڏمجي پونڪڻ ٿي شروع ڪيو.

يارو منهنجو دوست آهي. ساڻس دوستي نئين نئين ٿي آهي، پر مڙس ڍول آهي. گول منهن ۽ سڄيل مٿن واري، ڪڻڪ رنگي يارو ۽ هڪ ٻي به خوبي آهي — يعني پاڻ گنڊيچوڙ به آهي. اصل اک چنپ ۾ بتون تڳايو وڃي، ۽ کيسا ڪٽريو ڇڏي. بدن جو به چڱو سهر آهي، پر سندس ڊگهين آگرين ۾ واھ جي ڦڙتي آهي، ائين ٽيون ڏهن چئن مشين. مونکي مڙيئي ساڍي يارھين ڌاري ٿاور واري هوٽل ۾ گڏجي ويو. اصل پڙ ڪڍي بيهي رهيو ته اها رات ساڻس گڏ گذاريان. چي: ”استاد، ڇا ياد ڪندين ته ڪڏهن اسان پارا يار گڏيا هئيم. جيڪي حڪم ڪندين، سو حاضر ٿيندو.“ اهو ٻڌي مون مرڪي ڏنو. آءٌ سندس هر ڳالهه تي مرڪندو آهيان. اڃا ٻاراڻو ڪونه ويو اٿس.

جبل روڊ جي خاموشيءَ ۾ هلندي هلندي، آءٌ ڪڪ ٿي پيس. پڇيو مانس ته ورائيائين، ”يار، استاد وٽان ٿورو حساب لاهي وڃجي، ته پوءِ آڃا ٿيون.“ آءٌ سندس ڳالهه سمجهي ويس، سو وري مرڪي ڏنم. ٿورو اڳتي هلي هو هڪ ڏاڪڻ چڙهي ويو، ۽ آءٌ رستي جي ڀر ۾ هڪ ٽپي وٽ وڃي بيمس. يارو ۽ سندس استاد متعلق مونکي صرف ايتري خبر آهي، ته سندن هڪ چڱو خاصو ٽولو آهي، جنهنجي هر ماڻهوءَ کي سندن اصطلاح ۾ ’ڪاريگر‘ چئبو آهي. استاد جو ڊڪم آهي کين طريقا ٻڌائڻ — هيڏانهن ڪنهن همراھ جو کيسو گهرو ڏنو نه آهي، اصل چپٽين ۾ خالي ٿيو نه آهي! اهي ڪاريگر سڄي ڏينهن جي ’حق حلال‘ جو پورهيو اچي استاد جي سامهون رکندا آهن، جنهن مان چوٿين پتي کين ملندي آهي، ٽين پتي سندن ’رڪوالن‘ کي ۽ باقي استاد وٽ جمع ٿيندو آهي. ٿوريءَ دير کانپوءِ يارو آيو. خوشيءَ منجهان منهن اصل ٻهڪيس پئي. ايندي شرط مونکي پٺن وارو ڌڪ وهائي ڪڍيائين. ”يار عيد ٿي ويئي. استاد جي اکين ۾ سرمو پاڻي آيس!“ آءٌ سندس چهرې ڏانهن ڏسڻ لڳس. ”اڄ سڄي ڏينهن ۾ ڪو شڪار ٿي نظر ڪونه آيو، پر توسان ملڻ کان اڌ ڪلاڪ پهرين واھ جو ’مرغو‘ مليو. ڌڪ ٿي هڪڙي سان

ڏيڏ سؤ ملي ويا، هڪ سؤ جو ساڻو نوت ۽ پنج ڏهين جا هل ته موج ڪريون.

”پر، ميلان، توکي ملي هوندي چوٿين پتي، اجايو پيو ڊاڙ هڻين.“
”منهنجي به ته ٻڌ نه. ’مرغي‘ سان هٿ-صفاڻي ڪندي، مونکي استاد جي ڇڏيل ماڻهن مان ڪنهن به ڪونه ڏٺو هو، سو استاد کي سڄي ڏينهن جي ’پيدا‘ پنجاه روپيا ٻڌايم.“ اوڏيءَ مهل جهڪي هن هڪ ٻوٽ لائو ۽ سؤ جو مڙيل سڙيل نوت ٻاهر ڪڍيائين. نوت جا سر کولي چمي ڏنائين، ”ڇٽه سڄڻ، ڪريون عيش؟“
مون سندس اکين ۾ شرارت ڏني، ۽ مرڪي آهستيگيءَ سان ورائيم، ”نيڪيءَ جي ڪم ۾ دير.“

ساگهي رستي تان موٽي، وري اچي مارڪيٽ چونڪ تي بيٺاسين. سڄو رستو يارو پنهنجي بي سري آواز ۾ فلمي گانا گائيندو اچي هڪ ڀان جي ننڍڙي ڪيبن وٽ بيٺو، جنهن تي چاپهين ڏاڙهيءَ، پوائنٽين مڇن، سڄيل مٿن ۽ ڀريل جسم وارو شخص ويٺو هو.
”آ، جمعا سيٺ ڪهڙا حال آهن؟“

”دعا آهي اوهان ڀائرن جي. تون ڪر ڪا خبر چار.“

جمعي هٿ صاف ڪندي ورائيو.

”پلا، آهي ڪو داڻو؟“ ياروءَ اڳتي وڌي ڏاڍيءَ رازداريءَ سان پڇيس.

”ميان، رات ويٺي وهامي، هيٺڙ وري ڪير سجاڳ هوندو.“
”ائين نه ڪر، سڄائي ڏيکار، تنهنجو آجورو اسان تي لڳو.“ ”ڏس وري ڦڏي جهڙا ٿو ڪم ڪرين نه!“ جمعي جي ٿلهن چپن تي مرڪ اچي ويٺي. ”خير آماڻ ڪم منهنجو، پوءِ ڪٿن اوهانجا ڀاڳ.“
اهو ٻڌي ياروءَ کان تهڪ نڪري ويو ۽ جمعي پريان بيٺل هڪ ڏانگي واري کي سڏ ڪيو، ”خميسا، او خميسا... مون پنکي اچي ويٺيءَ ڇا؟“

خميسو سڏ تي هوشيار ٿيو ۽ اڪيون مھتيندو، گاڏي ڦيرائي اچي اڳيان بيٺو.

”ابا، هنن کي وٺي وڃ. پنهنجا ماڻهو آهن.“

خميسي ڪنڌ لوڏي ها ڪئي ۽ اسان ڏانهن نهارڻ لڳو. اسين ٻئي
ٺپ ڏيئي چڙهي ويناسين ٽانگي ۾. مون خميسي کي چٽائي ڏنو
ته هو مونکي عمر جو ڪو اهڙو وڏو ڏسڻ ۾ نه آيو. شايد اسانجي
وهي ۽ جو هجي، پر غربت ڪري متن ۾ ڪڏا پئجي ويا هئس، ۽
اڪيون ڏرا ڏيئي ويون هئس. سندس اڻيا وار ننڍي ۽ پيشانيءَ تي ائين
پريشان هئا، جنهن مان سندس زندگيءَ بابت اندازو قائم ٿي سگهيو
ٿي. هن پيشانيءَ تان وار هٽائيندي گهوڙي کي چڙهي ڏني. گهوڙي
جي سست قدم جا آواز رات جي خاموشيءَ ۾ ڏاڍا پوائنٽا پي لڳا.
گاڏي سخي پير وارو رستو مٽيندي، شهاب سئنيما کان ڳپل پند
اڳتي وڃي بيٺي. گاڏي بيهاري خميسو هيٺ لٿو ۽ اسانکي پنهنجي
پٺيان اچڻ جو اشارو ڪري، اڳيان هلڻ لڳو. مون ياروءَ ڏانهن
ڏٺو، پر سندس منهن تي ڪو احساس نظر ڪونه آيو. اسين ٻئي
خميسي جي پٺيان گهٽيءَ ۾ وڃڻ لڳاسين. ”سائين ٻڌو“ اسان
خميسي ڏانهن نهاريو، جنهن پهريون دفعو ڳالهيو هو. ”توهين هتي
آيا ته آهيو، پر هتي جا پوڙهي رن آهي، سا گراهڪن سان تمام
گهٽ ٺهندي آهي، اجائي بڪ بڪ ڪرڻ کانسواءِ ڪجهه آجهيس ٿي
ڪونه ٿو. جي توهان سان گڏ بڙ ڪري ته هليا اچجو هند ڪٿا
ڪونه آهن. مان ٽانگي ۾ ويٺو هوندس.“

اسان مان ڪنهن به کيس جواب ڪونه ڏنو. ٻه گهڻيون مڙي اسان
هڪ ماڙيءَ هيٺان اچي بيٺاسين. خميسي اڳيان وڌي در تي ڏک
ڏک ڪئي. ڪجهه ويرم کانپوءِ اندران آواز آيو:
”ڪير؟“

”جمعي سينٽ جا ماڻهو.“

ٿوري دير کانپوءِ ڪنهنجي ڏاکڻ لهڻ جو آواز آيو. مون ياروءَ
ڏانهن ڏٺو. هو بلڪل بي ڊپو ٿيو ويٺو هو. در کليو، خميسي اسانکي
اندر وڃڻ لاءِ اشارو ڪيو. اڳيان يارو، پٺيان مان. اها سوڙهي
بدبودار ڏاکڻ چڙهي مٿي هڪ ننڍڙي اڱڻ ۾ پهتاسين. اڱڻ جي

وچر هڪ ڪٽ ٻيئي هئي، جنهتي ڪو معمولي هنڌ وڇايل هو. ”توهان کي خبر آهي ته هت ٻارهن کانپوءِ ڌنڌو بند آهي.“ پوڙهيءَ ياروءَ کي گهوريندي چيو. پوڙهي ڏسڻ ۾ اڏوڙا ٿي نظر آئي. قد جي بندري، ٻيو وري ٿولهه، سو بيدولي پئي لڳي. جنهن تي ماس ايتريقدر هوس جو گچي ته نظر ئي ڪين ٿي آئي، اڪيون به ڏاڍيون پوائتيون هيس.

”ڇڱو پوڙهي، ڪنهي ڇڏ، ڪم جي ڳالهه ڪر.“ پوڙهيءَ ياروءَ کي ڪاوڙ منجهان نهاريندي چيو، آئيندي جو خيال رکجان. به داڻا ته آهن. پر اوهين انهنجي قيمت ڏيئي سگهندا؟ ”ڏوڪڙن لاءِ ڊچ نه، تون ڪا چيز ڏيکار.“

”اچو.“ ايترو چئي، پوڙهيءَ هڪ دروازو کوليو. مون سمجهيو ڪو ڪمرو هوندو، پر هڪ سنهڙي گهٽي هئي، جنهنجي ٻنهي پاسي ڪمرا مٿيندا هڪڙي ڇيڙي واري ڪمري ۾ پهتاسين. ڪمرو چڱو هو، جنهن ۾ هڪ پلنگ تي ٻه ننڍيون نيتيون چوڪريون پاڪر ٻايو لٽيون پيون هيون. اسان کي ڏسي آئيون ۽ ڀٽ تي لڳل آريءَ ۾ منهن تي ٿڌيل پاڻوڊر ۽ وارن کي ڏيک ڪرڻ لڳيون. آءُ ڪمري جي در وٽ ئي بيٺو رهيس. پوڙهي پلنگ کي ٿيڪ ڏيئي بيهي رهي، ۽ يارو اڳيان وڌي انهن چوڪرين کي ڏسڻ لڳو. رنگ جون ٻئي اڇيون هيون، پر هڪڙي مڙئي بيءَ کان بت ۾ ڀريل هئي. ٻنهي کي تمام سوڙها، ڄڻ سندن عضون ۾ ڦاٿل، ڪپڙا پيل هئا. يارو کين ائين ڏسڻ لڳو، ڄڻ ڪو ڪاسائي ڪري ڏسي رهيو هجي.

”ڊير نه ڪر.“ پوڙهيءَ ياروءَ جي نوس نوس کان بيرار ٿيندي نيو، ”پاڳ اتو جي آهي مليون آهن اوهان کي. پيسا به ٻڌي ڇڏ.“ روءِ ڪنڌ ورائي کيس ڏنو. ”سڄيءَ رات جا، جدا جدا ڪمرن ۾، ڀري رهيا... شراب به ملي سگهي ٿو.“

”نوي!“ ياروءَ مون طرف ڏسندي چيو، ”رات وڃي ڪي ڪلاڪ رهي آهي. پوڙهي آهي تمام گهڻا آهن. ۽ وري چيز به ٺاهو ڪي

ڪانه ڏيکاري اٿئي. ”انهيءَ تي ٻنهي چوڪرين نڪه کي موڙا ڏنا
۽ پوڙهيءَ ڏانهن ڏسڻ لڳيون.

”هيءَ بازار ڪانهي، جتي اگهه لهن چڙهن.... اٿئي اهي— وڻي تي ته
ره، نه ته پنهنجو گس وٺ.“

ياروءَ پوڙهيءَ جي اکرن کي نظر انداز ڪندي چيو، ”ڏس اسين نوان
نه آهيون جو مڏيءَ ڪاٽيءَ سان ڪهين ٿي.“
”انهيءَ کان گهٽ ڪونه ٿيندو.“

اهو ٻڌي ياروءَ ڪجهه وقت سوچيو. مونڏانهن ڏٺائين. آءُ ماڻ
ڪيو بيٺو هوس. وري انهن چوڪرين کي ڏسندي چيائين،
”اها ڳالهه قبول ڪانهي. اڄ.“ ۽ مونکي هٿ کان جهلي ٻاهر وڃڻ
لڳو. مون ويندي ويندي پوڙهيءَ ڏانهن نهاريو، جا نفرت منجهان
اسان ڏانهن نھاري رهي هئي، ۽ چوڪريون وري پلنگ تي ڪري
بيون— ڇڻ آجيون ٿيون.

ساڳيون گهٽيون لنگهي، اسين رستي تي آياسين. ٽانگو بيٺو هو.
خميسو اسانکي ڏسي هيٺ لهي آيو. ”ڪانه ٺهي نه؟ مون پهرين
چيو. ڏاڻو آهي، اصل ڪنهن سان ٺهيئي ڪين. خير ويهو، اوهانکي
اهڙي هنڌ وڏي هلاڻ جتي چارُ ٻيهر آرام سان ڪاٽي سگهو.“

اسين وري ٽانگي ۾ چڙهيائين، ۽ ٽانگو وري به ساڳيءَ سست رفتار
سان هلڻ لڳو. مونکي اوڏيءَ مهل نند به پئي آئي، پر ياروءَ جي
چرچي پوک ڪري جاگيس پئي. ٽانگو نشاط سٺيما وارو چوٽڪ
لنگهي، نور محل سٺيما واري رستي تي هلڻ لڳو. گچ پند کانپوءِ
ٽانگو هڪ سنهڙي گهٽيءَ جي منهن وٽ اچي بيٺو. وري به پهرئين
خميسو هيٺ لٿو ۽ اسانکي پٺيان اچڻ لاءِ اشارو ڪري، پاڻ ان
بدبودار گهٽي ۾ وڃڻ لڳو. گهٽيءَ ۾ گنگهه اوندھ هئي، سو اسين
به تڙندا ٽاپڙندا وياسين پئي.

گهٽيءَ جي چيڙي وٽ هڪ ڪچي گهر جي در تي خميسي ٿي
دفعاً ڏڪ-ڏڪ ڪئي. ڪچ دیر کانپوءِ آواز آيو، ”ڪير؟“
”پنهنجا آهيون.“ خميسي بيٺڪريءَ سان چيو.

در کليو، اسين ٿيئي چٽا اندر وياسين. گهر ڏسڻ ۾ ڪچو هو ۽ ڪجهه ننڍو به، پر ننڍيون ننڍيون ڪوٺڙيون جام هيون، جن مان ڪن ۾ اوندهه هئي ته ڪن ۾ لالتين جي جهڪي روشني. ڪنهن ڪنهن ڪمري مان ڪنهن وقت زناني گل جو آواز پئي آيو. اندر ايندي ئي خميسي جهڪي پوڙهي کي ڪجهه چيو، ۽ پوڙهي به هاڻوڪار ڪئي.

”اچو.“ پوڙهي اسان ڏانهن ڏسندي چيو ۽ اڳڻ لتاڙي گهر جي ٻئي حصي ڏانهن وڃڻ لڳو. اسين به سندس پٺيان هٿاسين. آخر اچي ٻن ننڍن ڪمرن وٽ پهتاسين. هن هڪ ڪمري کي کوليو ۽ اندر وڃي اتي ڪو پيل لالتين پارياڻين، اسانکي اتي وهڻ لاءِ چئي، پاڻ ٻاهر ويو هليو.

مون روشنيءَ ۾ سندس شڪل پهريون دفعو ڏني، ڏاڍي پواڻي پئي لڳي. اسين ٻئي ڪمري کي ڏسڻ لڳاسين. ڪمرو تمام سوڙهو هو، جنهن ۾ هڪ ڪٽ مس ٿي پئي. ڪٽ جي سيرانديءَ هڪ ڦڙي سڙي ٽپائي رکي هئي، جنهن تي پيڙين ۽ سگرين جا اڌڙ پيا هئا. ايتري ۾ پوڙهو آيو ۽ اسانکي ٻاهر اچڻ لاءِ چيائين. اسين پر واري ڪمري ۾ وياسين، جتي به ساڳيو سامان پيل هو، پر ڪٽ تي به چوڪريون ويٺيون هيون. جنکي تمام گهريءَ ننڊ مان اٿاريو ويو هو ۽ جن جي ننڍا کڙين اکين ۾ جا نماڻائي پئي نظر آئي، تنهن مان صاف ظاهر هو ته هو مجبور هيون. يارو وري به کين چٽائي ڏسڻ لڳو. چوڪريون هيون ڪٽڪ رنگيون، پر نمڪ هون. يارو پوڙهي ڏانهن ڏٺو ۽ پوڙهي سمجهندي چيو، ”صبح تائين ٻن ڪمرن ۾، سن رپيا. يارو ڪجهه وقت سوچيو ۽ پوءِ سؤ جو نوٽ پوڙهي کي ڏيندي چيائين، ”چڱو، اچي هي سؤ رپيا، سن تون رک، ڏهه ٽانگي واري کي ڏي، باقي صبح جو ڏجانءِ.“ پوڙهي نوٽ ورتو، ڪجهه دير نوٽ کي ڏنائين، ۽ پوءِ قميص جي پاسي واري کيسي ۾ وجهي ڇڏيائين، ۽ واپس وڃڻ لڳو. يارو مون ڏانهن ڏٺو ۽ مون مرڪي ڏٺو.

صبح جا ڇهه کن لڳا هجن، آءٌ ۽ يارو سخي پير روڊ تان لنگهي رهيا هئاسين. راتوڪو اوجاڳو اکين ۾ هو، سو ڊيل جيان ٿلندا، ستيون وڄائيندا، فلمي گيت ڳائيندا، هوريان هوريان هلي رهيا هئاسين.

”ڪيئن، هئي ڪا رات بهاري؟“ يارو مرڪندي پڇيو.
”نڪه آهي، شل اهڙيون جڳهيون وسن. مونکي رات خبر پيئي ته تون به گهٽ نه آهين.“

”مڙيئي پيا دل خوش ڪريون.“ يارو ٽهڪ ڏيندي چيو. ”ڪڏهن ڪڏهن جي ڪو سڀو مرغو هٿ چڙهي ويندو آهي ته پاڻ به ڪجهه عيش ڪري وڌندا آهيو.“ بي ڳالهه ٻڌي اٿئي؟
”ڪهڙي؟“

”هي ڏس، منهنجي هٿ ۾.“ مون سندس هٿ ڏانهن ڏٺو، جنهن ۾ سوڻ جو نوٽ هو.

”اڙي، ٻيو وري ڪٿان آيو؟“
”اڙي، ٻيو وري ڪٿي، ساڳيو آهي. پوڙهي نه وڃڻ وقت هٿ ملايو، ته پاسي واري کيسي ۾ ڏسي ورتومانس...“

صبح صبح بهڻي ٿي ويئي.“ هن نوٽ کي چمي ڏني.
”پر يارو، تو اهو سٺو ڪونه ڪيو.“

”سٺو؟ وڏا حرامي آهن. بچيل پاروٽو مال ڏنائون اسانکي، سو نه؟“
”ڇڱو ڇڏ انهيءَ بڪ کي، آءٌ ته هاڻي گهر ويندس.“
”پهرين نيرن، پوءِ ڪا ٻي ڳالهه.“

يارو کان جدا ٿي گهر ڏانهن وڃڻ لڳس، سڄي رات جو اوجاڳو هو، سو سوچيم ته لت کوڙي وڃي سمهي رهندس. سڄو رستو يارو بابت سوچيندو ويس، جنهن هڪ ئي ڦيري ۾ هڪ سوڻ جو ساڻو نوٽ ۽ پنج ڏهين ڏهين جا ’ڪمايا‘. مونکي يارو جي فن تي رشڪ اچڻ لڳو. اڃا گهر واريءَ گهٽيءَ ۾ ئي پير مس رکيم، ته پريان ادا کي ڏٺم.

”ادا، امان ڪيئن آهي؟“ جيئن ئي ادا سامهون آيو، مون پڇيومانس.

پر ادا ڪو ڏمريو ويٺو هو، اصل چڙهي ويو. ”ميان شاباس آهي توهانڪي. نه گهر جي اونه، نه پٺ جو ڪو خيال. هوڏانهن ماءُ پئي هئي سڪرات ۾ ۽ توهين پيا دوستن سان ٿيلارا ڏيو. هاڻي ڇو آيو آهين؟“

”ڇو، امان جي حالت ڏيک ڪانهي ڇا؟“ مون سندس ڪاوڙ کي نظرانداز ڪندي پڇيو.

”حالت وري ڇا... هوءَ وڃي سگهي به ٿي، ۽ تون اڃا پڇين ٿو.“ مونکي اوڏيءَ مهل الائي ڇا محسوس ٿيو. ڄڻ ڪو گرو بار هٿ مان ڪري پيم. پير اصل چيپاڻجي ويا، چڙي ئي ڪونه ٿي سگهيس. آخر سرت ساري گهر ڏانهن پڳس.

اڳڻ ۾ انهيءَ ڪٽ تي امان جو لاش رکيو هو، جنهن تي پاڻ رات ستي پئي هئي. پر هيٺ ته کيس سدائين لاءِ آرام ملي چڪو هو. آڱ ڪي گهڙيون ته ڪٽ جي ڀرسان انهيءَ وسعي ۾ سينو رهيس ته ڇا ڪريان. آخر وڏي ڏڪندڙ هٿن سان منهن تان پلٽ چادر جو ڪٽي، جيڪل جو چهره ڏٺو. مون سندس چهره کي ڏاڍي غور سان ڏٺو. سندس پوريل اکين کي، ٽڪ کي، پوڙهي ضعيف گلن کي، سڪل چپن کي، انهيءَ هستيءَ کي ڏٺو، جنهن مونکي وجود ۾ آندو. اوڏيءَ مهل ائين محسوس ڪيم، ڄڻ جيڪل ڏاڍي اڪير مان چڻي رهي آهي، ’پٺ خدا ڪري سو‘ حياتيون ماڻهن. شل تنهنجا ڏينهن عيد مثل هجن ۽ راتيون.... راتيون، جهڙي تورات گذاري. الائي ڇو امان جي گنپير چهره جي دهشت جهلي نه سگهيس ۽ چادر کي وري ڍڪي ڇڏيم. گهر ۾ ڪجهه پاڙي واريون به ويٺيون هيون، پر تمام خاموشي لڳي پيئي هئي. ايتري ۾ پاڇائي به روئيندي اچي ڀرسان بيٺي.

”امان کي ڇا ٿيو؟ آخر ڪجهه مونکي به ته ٻڌايو.“ منهنجو آواز ڏڪي رهيو هو ۽ اکين ۾ پاڻي ڀرجي آيو، پر جواب ۾ رڳو پاڇائيءَ جا سڌا ٻڌڻ ۾ آيو. ”توهين مونکي ٻڌايو ڇو نه ٿا؟ هيءُ ته چڱي ڀلي هئي!“

”بس ادا، رب جي رضا هئي، ائين ٿيڻو هو.“ هنجو آواز پڻ ڏکي رهيو هو، ”تون وٺين، ڪلاڪ کن کانپوءِ وري دؤرو پيو، جنهن اصل قهر ڪري ڇڏيو... پاڻهين ڊاڪٽر کي وٺي آيو، تنهن ڏسي چيو، ’سور تمام خراب آهي، جي ڪلاڪ اندر ٿي سيون لاڳيتيون نه لڳنديون ته بچڻ محال آهي.“ ڊاڪٽر ويو هليو. پاڻهين منهنجا سڀ زيور کڻي ويو پر واري پٺاڻ وٽ، جنهن مَس مَس ڪرڪي پيسا ڏنا. سڀون هيون سؤ پنڌرهين جون....“ ايترو چئي پاڇائي وڌيڪ سڌڪا ڀرڻ لڳي. ”ادا چوندا ڪين آهن ته غريبن رکيا روزا ته ڏينهن به ٿيا وڏا....سو، پاڻهين پيسا کنيو بازار پئي ويو.... قضا اچي رسي هئي....پوي جو ڪو شاهينگ ته ماڳهين ٻٽون ٿي تڳائي ويو. ريزي کانسواءِ، قرض ورتل هڪ سؤ جو نوٽ ۽ پنج ڏهين ڏهين جا به کڻي ويو.“

هوءَ وري سڌڪا ڀرڻ لڳي، پر مونکي محسوس ائين ٿيو، جڻ اڳيان جيڪل جو لاش ڪونه رکيو آهي، پر ممٽا جو شاهڪار رکيو آهي ۽ مونکي چئي پيو، ’پٽ، شل سدائين سکيو هجين. ڪڏهن ڪوسو واڌ نه لڳيڻي.“ (۱۹۶۰)

مبندھي رقا هت

سڄي رات وڏ ڦڙي جي شپڪي کان پوءِ، صبح جو مينهن مڙيئي ڪجهه ڀرو ٿيو هو. ٿڌي هير پئي لڳي. هڪ پرڪيف صبح هو. اڃا منهن اونڌاهي ٿي هئي، هوءَ باغ ڏانهن وڃڻ لڳي. گل چنبا ڪين آهن پر رڳو دل وندرائي آهي. نه ته اڪيلي، سانوڻ جي رنگين ڏينهن ۾ گلن چڻڻ جو ڪو مقصد ٿورڻي هوندو آهي. هوءَ اڪثر صبح جو بنا ڪنهن مقصد جي باغ ۾ اچڻ لاءِ مجبور هئي ۽ ڪير ڄاڻي، گلن چڻڻ ۾ ڪهڙي مجبوري هئي، يا — ڪا مجبور تمنا ڪا بيوس آرزو! — ۽ اهو رضيءَ تي ڄاتو ته هوءَ گل چڻي رهي جي پلاند ۾ ڇو پئي گڏ ڪري؟ جڏهن خوشيءَ جي ڪا لهر سندس دل ۾ نٿي اُٿي ۽ جذبات جو ڪو ڪرڻو سندس اکين ۾ نٿو چمڪي اها ئي ويرانِي، سندس چهري تي پڪڙيل هئي!

رات کانپوءِ صبح ٿيندو آهي — سڀ ڪنهن کي خبر آهي. پر شايد اها گهٽ مائهن کي خبر آهي ته پوئين رات — سانوڻ جي رمجهڻ ڪندڙ پوئين رات، جنهنجي هنج ۾ صبح مرڪندو رهندو آهي، جذبات وارن — احساس وارن لاءِ گهڻو ڪي هوندو آهي. انهي پوئين رات، جنهن وقت ڪڪر گجگوڙ ڪري، وڏ ڦڙو يا رمجهڻ بارش وسائيندا آهن، انهي پوئين رات جو — ڏسڻ وارن ڏٺو هوندو، سمجهڻ وارا سمجهندا آهن ته آسمان مان بوندن سان گڏ رس وسندي آهي، ڪيف وسندو آهي ۽ خمار و مستي وسندي آهي — ڇڻ خود فطرت، پياسن لاءِ شراب وسائيندي آهي — انمول — آهو انمول شراب، جنهنجو نشو بنا پيڻ جي چڙهي ٿو — ۽ انهيءَ نشي ۾ سرشار ٿي، جنهن وقت ٻه هستيون، مستيءَ ۽ خمار منجهه ٻڌل هونديون آهن — خمار جي سرور ۾ جهولندي، پاڪر ۾ هڪ ٻئي کي سوگهو

جهلينديون آهن، ته اوڏيءَ مهل صبح به بيتاب ٿي مرڪي ڏيندو آهي۔ ۽ روضي انهيءَ لطيف مرڪ جي تاب جهلي نه سگهندي آهي، جنهنڪري کيس مجبور ٿي باغ جو رخ ڪرڻو ٿي پيو۔

هن گل پئي چنبا۔ اڃا گل، جن جي پنڪڙين تي پاڻيءَ جو بوندون تڙيون پئي. هن گل چني پنهنجي اچي رڻي جي پلاند ۾ وجهڻ شروع ڪيا. اڃا گل۔ اچو پلاند! پر روضي ته سهاڳڻ هئي! باغ ۾ هر طرف شاداب ۽ سرسبز وڻ هئا۔ ولون هيون، نظرن جي حد تائين ڪائنات رومان جي رنگ ۾ رنگيل هئي۔ پرهنجو رڻو اچو ڇو هو. هوءُ سوچيندي رهي۔ ۽ اهي گل به سندس رڻي جيان هئا، انهن تي پيل بوندون به ته سفيد هيون۔ خود سندس جذبن ۾ به رنگ جو نالوئي ڪونه هو. اهو سوچي هوءُ پسيل ڇپر تي ويهي رهي ۽ ڀرسان ٻوٽن جي گلن جي خوشبوءِ سندس حواسن کي ڏونڌاڙي ڇڏيو۔

هوءُ خوشبوئن جي ميڙ ۾ چڻ وڃائجي ويئي۔ جذبات جي لهرن ۾ لڙهڻ لڳي. اڪيلائي ۾ دل ڳالهائون ڪندي آهي۔ تصور جي دنيا آباد ٿيندي آهي. هوءُ ڇپر تي لپتي پئي ۽ رڻي جو پلاند سندس پنن هيٺان اچي ويو۔ ۽ اڃا گل سندن اچي خوشبوءِ سان گڏ چيپائجي ويا۔ ائين ئي، جيئن خود سندس جذبات زندگيءَ جي پلاند ۾ سڌڪا ڀري رهيا هئا۔ بيوس۔ لاچار!

ٽهڪ ٻڌي هوءُ اٿي ويئي. پسيل ڇپر ڪري، چولو سندس پنن سان چنبڙي پيو. ڪجهه ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون ڦاٽڪ لنگهي اندر داخل ٿيڻ لڳا. هيڏانهن هوڏانهن نھاري، روضي ڏانهن وڌيا ۽ هڪ ڏهن سالن جي ڇوڪري چوڻ لڳي، ”اسين توهان جي باغ مان ٿوري ميندي چڻ چاهيون ٿا.“

”آئون به۔“ ٻيءَ وڏي چيو۔

۽ هڪ ٻارهن سالن جي ڇوڪر چيو، ”مان اديءَ لاءِ گل چڻ چاهيان ٿو.“ ٿورو ترسي وري چوڻ لڳو، ”توهانجي باغ ۾ ايتري ميندي آهي ۽ توهان ڪونه لايو؟“

روضي چوڻ لڳي، ”ميندي ته ٻار لائيندا آهن، اسين وڏا آهيون نه.“

”پر! “هڪ ڇوڪر چيو، ”منهنجي پايي جو هٽندي آهي، اڄ
 ڪلهه به لاتي اٿس.“ اهو ٻڌي رضيه جلديءَ سان گل چني ڇوڪري
 جي قميص ۾ وڌا. ”اچي ميندي سان گڏ گل به کڻي وڃجانءِ پاييءَ
 لاءِ.“ ٻار باغ جي ٻئي پاسي مينديءَ لاءِ ويا هليا.

رضيه سوچڻ لڳي: ”منهنجي پايي جو هٽندي آهي ۽ اڃا ڪلهه —
 مرڪ سندس ڇنڻ تي نچڻ لڳي، ڄڻ سندس جذبات تي طنز ڪري
 رهي هئي. هن پنهنجي اچي تريءَ سان ڪشاده پيشانيءَ تان وارن
 جون چڱون هٽايون ۽ ساڻي ڇپر تي ڪريل اڇن گلن کي ڏسڻ
 لڳي. سندس ذهن ۾ ننڍپڻ جو هڪ واقعو تري آيو. جڏهن هوءَ به
 ننڍي هئي ۽ ميندي ڇڻڻ ۽ لڳائڻ، سندس محبوب مشغلو هو. ۽
 جڏهن هڪڙي ڏينهن احمد سندس ميندي خراب ڪري ڇڏي،
 تڏهن سڄي گهر کيس پرڇايو. احمد کي به مار پئي ۽ ماڻس وري
 ميندي ٺاهي کيس هٽين. پوءِ جڏهن هٿ ڏوٽي، ترين تي سرهو تيل
 مڪيئين ته پاڻ ئي بار بار مينديءَ جي گهاٽي لالي ڏسي خوش پئي
 ٿي. پويان احمد آيو. ۽ نمائين نظرن سان کيس ڏسڻ لڳو ته هن
 خفي ٿي ٻئي پاسي منهن ڪري ڇڏيو. ۽ احمد منتون ڪندي چيس:
 ”مون کي به ڏيکار مينديءَ لڳل هٿ.“
 ”ڇو ڏيڪاريان؟“ هن ٻئي هٿ لڪايا.

”ڏيکار تون تمام سٺي آهين نه. الله جو قسم هاڻي توکي ڪونه
 ستائيندس.“ ۽ جڏهن هن مٿيون کولي تريون ڏيڪاريون ته احمد
 هٿ ۾ جهلي ڏسندي ڏسندي هڪ تريءَ کي چمي، ڪلندو ڀڄي
 ويو. رضيه شرم وڃان گهاڙهي ٿي ويئي. ڪيترو نه معصوم حيا هو!
 کيس الاڻي ڇو خوشي ٿي. ڪاوڙ لهي ويئي. ۽ انهيءَ ڏينهن کانپوءِ
 احمد کيس ميندي لائيندو هو. پوءِ احمد ٻاهر پڙهڻ لاءِ ويو هليو،
 رضيه جي چاچي جي بدلي به ٿي ويئي.

رضيه انهن ئي خيالن جي عميق سمنڊ ۾ ٻڌل هئي ته نوڪريائي
 جي آواز تي چرڪ ڀري اٿي، ”نيرن تيار آهي، صاحب انتظار ڀريو ڪري.“
 ”ها!“ هن آهستيگيءَ مان ورائيو، ”تون هل سمان اچان ٿي.“

”اڄ گهڻي دير باغ ۾ لاٿئي؟“ رضيه جي مڙس ظفر واچ ڏسندي چيو. رضيه ڪرسيءَ تي وهندي چيو، ”اڄ باغ ۾ الاهي ٻار گل ۽ ميندي چڻڻ آيا هئا.“

”ميندي—!“ ظفر آهستي سان کليو، ”اسانوت اڃا به اڻ ستريل گهڻائي پيا آهن، فالتو وقت هنن وٽ گهڻو آهي نه— انگلينڊ ۾ ڪنهن وٽ ايتري فرصت هوندي—“ ۽ ظفر ٽوسٽ تي مڪڻ لڳائڻ شروع ڪيو— هيڏو وڏو آفيسر هو— ڪيڏو نه مصروف!

”مينديءَ جي سرخي سان گڏ انجي خوشبو تمام لطيف ٿيندي آهي— شايد توهانکي خبر نه آهي—“ رضيه پنهنجين اڇين ترين کي ڏسندي چيو.

”انهيءَ کان هٿن تي ڪو سٺو سينٽ به مڪي سگهجي ٿو—“ ظفر چيو ۽ رضيه ماٺ ٿي ويئي. ”مان ٻاهر وڃان پيو، منجهند جو شايد نه اچان— انتظار نه ڪجيئن.“ هٿ صاف ڪري هو ويو هليو ۽ ڪمري ۾ رڳو سگريٽ جو دونهون رهجي ويو ۽ انهيءَ دونهين ۾ رضيه جا جذبات چڻ جذب ٿي ويا.

ٻئي ڏينهن، صبح جو بدستور رضيه اڪيلي باغ ۾ گل پٽي چنيا. باغ جي ڀت جي سامهون پنجن ڇهن فوٽن جي گهٽيءَ کانپوءِ هڪ بلڊنگ هئي، جا گهڻي عرصي کان خالي هئي. انهيءَ صبح جو ڪيترن ڏينهن کانپوءِ رضيه جي بنگلي ڏانهن ڪلنڊر دري کلي هئي— اندر ڪنهن آهستي سرن ۾ گايو پئي— ”رت سانون جي آئي—“ آواز ۾ سوز هو. اهڙي پردرد طرز کيس متاثر ڪيو— ۽ هوءِ دريءَ ڏانهن ڏسڻ لڳي، جتي هڪ نوجوان باغ جي ساوڪ تي نظرون ڇمايو، جهونگاري رهيو هو. رضيه سندس سرسري طور تي جائزو ورتو ۽ گل چڻڻ لڳي. وري جو کيس ڏٺائين ته اهو نوجوان به کيس ڏسڻ لڳو ۽ جيئن ئي رضيه ساڻس نظرون ملايون، هن نظرون هٽائي ڇڏيون ۽ اتان هٽي به ويو. رضيه مالهيءَ کان پڇيو— خبر پيس ته ڪو ڊپٽي ڪليڪٽر صاحب پوري عيال سميت اچي لٿو آهي. هوءِ سوچڻ لڳي ته متان ظفر وانگر اهو نوجوان ته ڊپٽي ڪونهي.

سندس خيال هو ته مڙد جيتري سٺي نوڪري ۾ آهي اوتروئي غير جذباتي ٿي پوندو آهي. هنڪي پيسان رهندڙ تمام انجنيئر، ڪمشنر، منسٽر، ڊاڪٽر ۽ ٻين مصروف ماڻهن جي زندگيءَ متعلق خبر هئي، ۽ محسوس ڪيو هئائين ته اهي سڀ اڪثر غير جذباتي ۽ پنهنجن ڪمن ۾ رڌل انسان آهن، جن ۾ لطيف جذبات منڍ کان ئي ڪونه ٿين. جنجي زندگي ڪن اصولن مطابق هڪ ئي محور تي ڦرندي رهي آهي، جنهن ۾ ڪا ڦير گھير واقع نٿي ٿئي. گرمي سرد، برسات بهار سڀ، هنن جي نظر ۾ رڳو ڪم جي نوعيت بدلي ڇڏيندا آهن—ليڪن جذبات جي دنيا هميشه سرد هوندي آهي.

پورو ڏينهن هوءَ سوچيندي رهي—الجهندي رهي. هن ارادو ڪيو ته سپاڻي جيڪڏهن نظر آيو ته ضرور پڇندس، ڪير آهي. پر شام جو باغ ۾ ويئي ته اهو ساڳيو نوجوان اتي پٿار ڪري رهيو هو، ”معاف ڪجو مان بنا اجازت آيو آهيان.“

”هتي ڪنهن ٻئي جو تفريح لاءِ اچڻ منع آهي، پر توهين پاڙيسري آهيو.“

”تمام گھڻي مهرباني—اسانوت باغ ڪونهي—جي هيءُ باغ نه هجي ها ته جيڪر مان ڏاڍو اداس رهان ها.“

”توهين ڇا ٿا ڪريو هتي؟ ڊپٽي ڪليڪٽر آهيو؟“

”نه، ڊپٽي ڪليڪٽر ته والد صاحب آهي—مان ته اڃا ڪجهه ٻڌ ناهيان.“

”نوڪريءَ جي تلاش هوندي؟“

”اهڙي جلدي ناهي.“

”ڇو شادي ڪونه ڪئي اٿو ڇا؟“

”شادي ته ٿي ويئي—ٻه سال اڳ ماسٽر سان.“

ڪجهه دير هو مان رهيو رضيه به ڪجهه نه پڇيو—ايتري ۾ وري ٻوٽون ٻوٽ لڳيون ۽ ٻئي چٽا ويا هليا.

ٻيءَ صبح جو به هو اتي موجود هو.

رضيه سائس ڳالهائي خوشي محسوس ڪئي. لهواريون اوياريون ڪندي رضيه پڇيس، ”توهانجي زال شايد ٺيٺ مشرقي آهي؟“
 ”ڇو؟“

”مشرقي خيالن جون عورتون گهر کان تمام گهٽ نڪرنديون آهن.“
 ”نه مونکي انهيءَ جو خيال ڪونه رهيو نه ته ضرور وٺي اچانس ها—
 هونئن هوءَ به مشرقي آهي ۽ ذهني طور تي منهنجا خيال به مشرقي
 آهن. مونکي مشرقي عورت، مشرقي سائڻ ۽ مشرقي سينگار سان پسند
 آهي— ۽ انهي ڪري مان ڏاڍو قسمت وارو آهيان جو نسيم به
 منهنجي خيالن جي آهي.“

”زال ته خود مڙد جي لاءِ بدلي آهي.“ رضيه ائين ئي چئي ڏنو.
 ”پر منهنجي خيال ۾ مغرب پرست عورت به مڙد لاءِ نمائندي آهي—
 هوءَ مڙس کي بدلڻ چاهيندي آهي— آخر منجا به جذبات هوندا.“
 ”ٺيڪ ٿا چئو،“ رضيه چيو، ”توهانجو نالو مون پڇيو ٿي ڪونه—
 مونکي رضيه ظفر چوندا آهن— منهنجو خاوند وزارت تجارت ۾
 سيڪريٽري آهي. ڪنهن وقت ضرور ملجوس— تمام مصروف
 ماڻهو آهي.“

”منهنجو نالو اختر آهي— مسٽر ظفر سان ضرور ملندس، پر هنوقت
 مونکي پنهنجي باغ جي سير ته ڪرايو.“

ٻئي ڄڻا آهستي آهستي هلندا، باغ جي ڪنڊ تي پهچي ويا،
 مينڊيءَ جا ننڍڙا پيارا ٻوٽا هئا ۽ گلاب جي ول مينڊيءَ جي
 سان ويڙهي پئي هئي. مينڊيءَ ۽ گلاب جي گلن جي خوشبوءِ
 ۾ ڪيف ۽ سرور پيدا ڪري ڇڏيو هو. اختر چوڻ لڳو:
 ”اها ترڪيب واه جي آهي— حنا جي رنگ ۾ گلاب جي سرهاڻ
 ۽ غير ارادي طور تي سندس نظرون رضيه جي هٿن تي پيون— جي
 مينڊيءَ جي سرخيءَ کان بي نياز هئائين اچين ترين کي غور سان
 ڏٺو، جي کير جيان سفيد هيون. جنهن ۾ مينڊيءَ جي لالڻ ته ٺهيو
 پر رت جي موجودگيءَ جو احساس به ڪونه هو.“

”توهانجي باغ ۾ ايتري مينڊي، ۽ توهانکي مينڊيءَ جو شوق نه آهي

شايد نه ته سانوڻ پاڻ سان گڏ مينديءَ جي ڳاڙهاڻ به آئيندو آهي.“
 رضيه کلي ڏٺو ۽ چوڻ لڳي:

”منهنجي مڙس کي ميندي پسند نه آهي— هو ڌوئل ڪپڙن وانگر
 سفيد جذبات رکي ٿو. سادو—پاڪ صاف— ۽ عورت پنهنجي لاءِ ميندي
 ڪونه لائيندي آهي— سينگار به پنهنجي لاءِ ڪونه ڪندي آهي—
 منهنجي مڙس جا جذبات تمام سادا آهن.“

”سادا نه—سفيد چٽو—جنهن ۾ رنگ ٿي نه هجي.“

”ائين نه چٽو—هاڻ منهنجا جذبات به اهڙا ئي آهن.“

اختر غور سان سندس اکين ۾ نهاريو، جن ۾ بيپناهه جذبات هئا پر—
 نماڻا—آداس!—بٽي خاموشيءَ سان هليا پئي. موٽندي مهل رضيه
 کيس وٺي ويئي ۽ ظفر سان ملايائين، ظفر تمام سٺي نموني سان
 مليس—پر اختر، ظفر جهڙي بيورو ڪريئٽڪ شخصيت جي مالڪ
 واري انسان سان گهڻي دير ڳالهائي نه سگهيو ۽ جلدي واپس
 ويو هليو.

رضيه ۽ اختر جي خيالن ۾ گهڻيءَ حد تائين هڪ جهڙائي هئي—
 روز صبح ۽ شام، باغ ۾، رضيه اختر ۽ نسيم، هڪ بٽي سان پنهنجا
 پنهنجا خيال ظاهر ڪندا هئا. رضيه کي اختر جي زال نسيم به ڏاڍي
 وڻي. نسيم رنگ جي سانوري هئي پر لڳي دلڪش ٿي. تمام خاموش
 طبع ۽ ڳالهه ڳالهه تي مرڪي ڏيندي هئي. رضيه اهڙن پاڙيسرين
 جي اچڻ تي خوشي ٿي— ۽ کيس ائين معلوم ٿيڻ لڳو ڇڻ سڄي
 گهر جي هاج ڪانپوءِ، شام جو اختر ۽ نسيم سان ڳالهائيندي،
 سندس سڄي ڏينهن جو ٿڪ لهيو وڃي—هوءَ مسرور رهڻ لڳي.
 سندس جذبات گهٽ ٿيڻ کان وڌڻ لڳا. جذباتي ڳالهيون، هم مذاق،
 هم خيال دوستن جي صحبت، سندس آداسين کي شگفتگيءَ ۾ بدلي
 ڇڏيو. ظفر بدستور پنهنجي ڪلب، دفتر پارٽين ۽ بستنگن ۾ مصروف
 رهندو هو. نه کيس رضيه جي آداسيءَ سان مطلب هو ۽ نه سندس
 شگفتگي سان غرض. کيس انهيءَ کي ڏسڻ جي فرصت ئي ڪٿي
 هئي—پر آخر هڪ ڏينهن ظفر پڇيو، ”هي اهڙا شوخ رنگين ڪپڙا

ڪيئن پائڻ لڳي آهين؟
 ”انهيءَ ڪري جو سانوڻ آيو آهي.“
 ”مطلب؟“ ظفر سمجهي نه سگهيو.

”مطلب هيءَ ته سانوڻ ۾ هر شيءِ تي رنگينيءَ جو پوش چڙهندو آهي—جذبات رنگين ڪپڙا پسند ڪن ٿا.“ ايترو چئي هوءَ پيلي رڻي جو پلانڊ واٽ ۾ وجهي چوسڻ لڳي—ظفر کي پورو جواب ڪونه مليو سو بنا ارادي چوڻ لڳو، ”ڇو نه—هميشه کان مشرقي زالون سانوڻ ۾ ڳاڙها پيلا ڪپڙا پائڻ پسند ڪنديون آهن. اها بي ڳالهه آهي ته ڪجهه فيشن پرست ٻارهن ٿي مهنا ساهه رنگ پسند ڪن يا ڪي مغرب پسند ڪن يا ڪي مغرب پرست مڙد ملڪي رنگن کي اهميت نه ڏين.“ ظفر اخبار پڙهڻ لڳو. کيس اهي ڳالهيون اجايون ۽ بيڪار نظر اينديون هيون. رضيه اٿي ٻئي ڪمري ۾ ويهي هلي.

۽ انهيءَ شام جو—

رضيه مينڊي پئي چئي—سانوڻ جا مست مست ڪڪر، رڪندي، جهڪندي، چئن طويل سالن جي عرصي کانپوءِ رضيه کي مينڊي چنڊي ڏسي رهيا هئا—خبر ناهي ڪنهنجي لاءِ مينڊي چئي رهي هئي—۽ مينڊيءَ جون شاخون چڻ اظهار تشڪر لاءِ جهڪنديون پئي ويون. رضيه ماحول کان بي نياز، مينڊي چڻ ۾ مصروف هئي ’ڇا ٿي ٻيو، ظفر کي پسند نه آهي ته‘—سندس پنهنجي خوشيءَ تي هئي—سندس جذبات ظفر جا محتاج نه آهن—هاڻ هوءَ خود پنهنجي لاءِ مينڊي هڻندي—کيس اهو حق نه آهي ته ظفر جي ڪري، پنهنجي جذبن جو خون ڪري—هر خواهش دٻائي. سامهون اختر پئي آيو، ساڻس گڏ نسيم به هئي. ٻئي خوش هئا. اختر مرڪيو—چوڻ لڳو، ”اڃ دل ٻڌي اٿو، جو مينڊي پيا چنو. اڃ سانوڻ جو تهوار آهي اڄوڪي ڏينهن پوري ملڪ جون تنهون ۽ ڌيمون، مينڊي هڻنديون هيون. اسانجا جذبات شعريت منجهه ٻڌل هئا—اسانجي دنين ۾ رنگين جذبات جنم وٺندا هئا—۽ اڃ مغرب پرست دؤر ۾ حذر ڪندا هئا.“

تمام رنگين رسمون ترڪ ڪيون آهن، اتي اسانجا جذبات به بي رنگ
۽ بي روح ٿيندا پيا وڃن.

”ها پنهنجو رنگ ترڪ نه ڪرڻ کپي—پنهنجي پسند جي قرباني
ڏيڻ سان مڙد تي ڪو احسان نٿو ٿئي—“ رضيه چيو—هو ميندي
چنڊي رهي. پلانڊ پرڄڻ لڳو. اختر ۽ نسيم به سندس مدد ڪرڻ لڳا.

۽ ٻي رات جو—جڏهن هو خواب گاهه ۾ ويئي، ظفر کيس ڏسي
مرڪي ڏنو—ظفر مرڪي کيس اهو اشارو ڏنو هو، جنهنجو مطلب
هو ۽ ڄاڻندي هئي—پر رضيه نظر انداز ڪري ڇڏيو ۽ هڪ پاسي
ڪرسي تي ويهي ميندي هڻڻ لڳي. ظفر ڪجهه پريشان ٿي چيس:

”ڪيتري دير کان تنهنجو انتظار پيو ڪريان—۽ هي ڇيڻو ڇو
پئي مڪين؟“

رضيه پڇيو، ”ڇاجي لاءِ انتظار هو؟“

”واہ! هيءُ نئون شوق وري ڪيئن جاڳيو—جو هٿ قاسائي
ويهي رهين.“

”مان ميندي ڪونه لائي رهي آهيان، پر توهانجي جذبات ۾ رنگ
پري رهي آهيان.“

”اڄ وري منهنجي بيعزتيءَ لاءِ سنڀري آهين.“

”نه، پنهنجي بيعزتي به هاڻ منظور نه آهي.“

ظفر سوچيو ته مينديءَ جو پيالو ڦري، ڦٽو ڪري ڇڏي پر رضيه
گهڻي بدلجي چڪي هئي. انهيءَ ڪري مناسب نه ڄاڻين ۽ سور
پي ويو. هنجي به ته هڪ آرزو هئي، ڪا طلب—انهيءَ ڪري هو
ڪلب مان سويل آيو هو. سندس آرزو ڄڻ تڙپجي ويئي.

پر—رضيه سندس آرزوءَ کان بي نياز پنهنجي مرضيءَ مطابق اچڻ
هٿن کي ڳاڙهو ڪري رهي هئي. ڪيئن ٿو چئي سگهجي ته هن جا
جذبات سفيد هئا—اهي ته رنگ ٿي رنگ آهن—ڪير ڄاڻي ڪيترا
گهرا—ڪيترا سرخ!

۽ صبح جو جڏهن هن ميندي ڏوتي ته تريون ڳاڙهيون هيون. ظفر
ستو پيو هو—هو اونڌو ۾ ئي باغ ڏانهن وڃڻ لڳي. اڄ کيس باغ

ڏاڍو وڻيو پئي. مرڪ الائي ڪٿان اچي سندس چڙن تي بسڀرو
ڪيو هو. اوجھو هن ٻاهر ڏٺو—ٻاهر گهٽيءَ جي موڙ تي، هڪ
نوجوان، هڪ دوشيزه جا هٿ چمي رهيو هو—رضيه ڏٺو—هو ٻئي
چٽا بجليءَ جي ٽپي هيٺان بيٺا هئا—نوجوان هٿ چمي، کين ڏسڻ
لڳو—ڪهڙا نه سرخ هٿ هئا—مينديءَ رتا هٿ هڪ مڙد جي
هٿن ۾، جو کين پيار منجهان چمي رهيو هو—هوءَ ڏسندي رهي.
ڪيڏو نه جذباتي پيار هو—هوءَ اتي بيهي نه سگهي—مونئي آئي
۽ سوچڻ لڳي:

’مينديءَ لڳل ڳاڙهيون تريون ڪڏهن جذبات کي آتشن بنائي
سگهن ٿيون؟‘ کيس ڳاڙهين ترين هيٺان ساڳيون اڇيون تريون نظر
اچڻ لڳيون—جن ۾ رت جي ڪا جهلڪ به نه هئي.
’جذبات ۾ رنگ مڙد جي پيار سان پرڃي سگهي ٿو—نه مينديءَ
سان. پر مڙد—جذبات جو پيار ئي نه ٿو ڏئي—ڏاڍو ڪنجوس آهي!‘
۽ جڏهن ظفر جا ڳڻو ته رضيه کيس غمگين نظر آئي—”ڳاڙها هٿ
ڪري به تون خاموش آهين—اڄ ته توکي خوش ٿيڻ کپي—اڄ
ته جذبات رنگين هوندا!“ هو طنز ۾ ڪليو.

”مان پليل هيس—سفيد جذبات ۾ سرخ هٿن جي لالِي رنگ پري
ٿئي سگهي—عورت کي پنهنجي قسمت تي شاڪر رهڻ کپي. مان
ڪنهن ڪنهن وقت جذبات جي لهرن ۾ لڙهي ويندي آهيان—
مونکي معاف ڪريو.“ ۽ رضيه جي اکين ۾ گرم گرم ڳوڙها تري
آيا—جن ۾ هڪ نوجوان ۽ دوشيزه جي تصوير اڀريل هئي—هڪ
مڙد، هڪ عورت جا هٿ جهليو، صبح جي انڌيري ۾—مينديءَ
لڳل ترين کي چمي رهيو هو. (۱۹۶۰)

واچوڙن ۾ لات

زينب هر دفعي ايندي هئي، ۽ هر دفعي منهنجن خيالن جي سلسلي کي انهيءَ تي مجبور ڪري ويندي هئي، ته وري سندس باري ۾ وڌيڪ سوچيان.

منجهي پيو آهيان ته کيس ڇا چوان. ڇنڇل؟ ڇنڇل ته ڇوڪريون ٿينديون آهن، جيڪي جوائيءَ جي زور کي ڇنڇلتا ۽ حيا ۾ نهوڙي، مرڪندي، اکيون ڇپيندي، هرئين جيان ڇال پيون هڻنديون آهن، پر زينب ته عمر جي چڱي هوندي. هاڻي سٺي اٿس. نه ته اناويهه - اوڻيهه سال ته عمر ضرور هونديس. ٽي سگهي ٿو اڃا به عمر وڏي هجي. جنهن ڏينهن گهر جا پاتي، پهرئين جڳهه ڇڏي وڃي نئين جاءِ پيڙا ٿيا هئا. تنهنڪي شايد چار يا پنج ڏينهن ٿيا هجن، ته زينب مون وٽ آئي. آءُ اڃا امتحانن کان اُت رهيل هوس. صبح جا ڏهه کن ٿيا هئا، اڃا هٿ منهن به ڪونه ڌوتو هوم، رڳو سگري باري ڇانهه ٺاهي هيم. ڇانهه جي ڪتلي لاهي، ويٺوئي هوس ته پيڪڙيل در کليو، زينب مٿي تي ڇپي رکيو اندر آئي.

”ميندي مسابگ ڪپي؟“ مون هن ڏانهن ڏسي مرڪي ڏٺو. ۽ هوءَ به مرڪندي اچي ڪٽ تي ويئي. اها سندس پراڻي عادت آهي. جڏهن گهر وارا هئا، تڏهن به ائين بنا هٻڪ جي ايندي هئي.

”ڪجل ڪپي. مون وٽ فسڪلاس ڪجل آهي. پائيندي؟“ اک اصل ڇمڪندي. ”هن ڇپي مٿي تان لاهيندي چيو.“ جيئن تنهنجيون اکيون پيون ڇمڪن.“ مون سندس اکين ۾ ڏسندي چيو.

”اڙي تنهنجي زال هنڪي پائيندي ته ان جي اک مونکان گهڻو ڇمڪندي.“ هن ترٽ جواب ڏنو.

”ڇو ٿي صبح ساڻ ڪوڙ ڳالهائين.“ مون چيو.

”ڇو؟“ هن ڪجهه تڪاڻي سان پڇيو.
 ”مون اڃا شادي ٿي ڪانه ڪئي آهي.“
 ”ها ها، پر پٿري ته ٿي ويئي نه؟ مونکي ڄڻ خبر ناهي.“ زينب
 ڪلندي چيو، ۽ ڇڄي منجهان ڪجل جون سرايون ڪڍي
 ڏيکارڻ لڳي.

”اچي، هي ڪجل بس....“
 مونکي سندس مڪرائي لهجي واري سنڌي ڏاڍي وڻندي هئي. ڇانهه
 جو ڪوپ آڇيندي ڇيو مانس، ”اچي، هي ڇانهه پي بس.“
 ”اصلي ڪجل آهي. نقلي بقلي ناهي-ها.“
 ”ڇانهه به اصلي آهي. نقلي بقلي نه آهي.“ ڇانهه جو ڪوپ ڏانهس
 وڌائيندي، مون چيو.

هن مرڪي ڏٺو. پوءِ هوءَ ڪجهه دير ويٺي ۽ مونکي زوريءَ پنهنجي
 ڪنوار لاءِ به ٿي سرايون ڪجل جون وڌرائي ويئي.
 زينب هونئن به اسانجي گهر ايندي ويندي هئي. سونسان جڏهن به
 ڳالهائيندي ته منهنجي ڪنوار جي باري ۾. کيس ڏاڍي ڪا وڻندي
 هئي. جڏهن به گهر اچي، اهوئي چوي ته ”ڪڏهن ٿا هنڪي شادي
 ڪرايو؟“

”بس سال-ٻه اٿس، امتحان پاس ڪري ته پوءِ.“ امان کلي چونديس.
 ”سال ۽ ٻه!“ هوءَ مٿئين چپ تي حيرت وڃان آگر لکي رکندي.
 ”پڙهڻ پوءِ به ٿي سگهندو. پر هيءَ عمر شادي وارو آهي.“
 کيس ڏاڍو عجب ٿيندو هو ته آءٌ هيڏو سارو اچي ٿيو آهيان پر شاديءَ
 لاءِ مائٽن جا ڪن نٿو کان. هڪ دفعي چئي به ڏٺين، ”هيڏو ڊگ
 لڳو پيو آهيان، اڃا شادي نٿو ڪرين؟“

زينب هونئن به ڏاڍي قرب واري زال هئي، ۽ وري سندس مڪرائي
 لهجي واري سنڌي ته ڪنن کي ڏاڍي چڱي ٿي لڳي.
 هفتي کن کانپوءِ ٻيهر مون وٽ آئي.
 ”اڄ ڪو ڪامڻ وارو ڪجل آندو هوند.“ مون کيس چيڙڙو.
 ”اڄ ڪڇ به ڪانهي.“ هن ڪي ڦوڊ ڀندي چيو.

”هتان لنگهس، سوچير ته به گهڙيون ساهي وٺي وڃان.“ ائين چئي، هوءَ ڪم تي ويهي رهي. گرمي به مدام هئي. هوا بند - بوسات ٿي بوسات، سو سهڪي پئي.

”به منٽ ساهي پٽ ته تنهنجي لاءِ ڪو ٿڌو آڻيان.“ آءُ اٿيس ۽ چپل پائي ٻاهر وڃڻ لڳس.

مونکي ويندي ڏسي چوڻ لڳي، ”آرنج وڻجانس، ٻي ٻاٺلي مونکي وٺي ڪانه — برف مڙئي ٿورو سرس.“

اهو ٻڌي، چائنٽ تي ئي منهنجا پير چمي ويا. مون ڪنڌ ورائي کيس ڏٺو. ”آرنج؟“ سندس پگهريل منهن کي ڏسندي پڇيومانس. ”ها.“ هن پنهنجي ٻانهن تي پگهر جي چنبريل چولي کي ڪڍندي چيو.

”برف ٿورو سرس.“ مون سندس انداز ۾ مرڪندي چيو. ”ها ها، گهڻو انجان نه ٿي.“ ائين چوندي کانئس ٽهڪ نڪري ويو. ٽهڪ ائين ڏنائين، جن سندس نڙيءَ مان اچل ڪاٽي ٻاهر نڪتو هو، ۽ مون مرڪي ڏٺو.

هوٽل وارو چوڪر آرنج کڻي آيو. مون گلاس پري زينب کي ڏٺو. هوءَ ڍڪ به پرڻ لڳي، ۽ برف جا ٽڪر به ڪرليندي ويئي. مونکي سندس اهڙي ريت برف ڪرڻ ڏاڍو وڻيو.

”تون هيڏي گهري زال، ڪيئن ٿي هن ڪاڙهي ۾ نڪرين.“ منهنجو اشارو سندس پيٽ ڏانهن هو، جو شايد ڇهين ستين مهيني جو هو. اهو ٻڌي، به ٽي ساعتون پنهنجي نڪتل پيٽ ڏانهن اهڙي انداز سان ڏٺائين، جن انهيءَ جي کيس ڪا پرواهه ڪانه هئي.

”اسين آن زالن مان ڪونهيون، جيڪي مڙس سان هندورن ۾ لڏن ٿيون. اسانکي هن پيٽ جي پروا ئي ناهي. اسانکي هن پيٽ جي دوزخ جي گهڻي آهي.“

”پلا روز گهڻو ڪمايو وٺين؟“ مون ڳالهه سيراڻي.

”تي رپيا، چار رپيا.“

”تنهنجو مڙس ڇا ڪري؟ آهو به ڪمائي؟“

”هو جيل ۾ اندر آهي.“ هن جواب ڏنو.
”ڇو؟“ مون پڇيو.

”ڪراچيءَ مان چرس آندو هوس.“
ڪجهه دير ڇپ رهياسين.

”اڄ ڪڇل ڪونه آندو اٿيئي؟“ مون چيو، ”پهريون ته سنوئي
ڪونه هو.“

”اي هل هل! سنو ڪونه هوس.“ هن ٺڪ ڪي ڦوندي چين جي
نرم ڪنڊن ۽ اکين جي موھيندڙ ڪاراڻ منجهه مرڪندي چيو،
”منهجو ڪڇل آهي ملڪان ملڪ مشهور.“

”پلا تون نوڪري ڪهڙي ڪرين؟“ هن سامهون پٽ تي لڳل
ڪٽلينڊر کي ڏسندي پڇيو.

”آءٌ ته اڃا پڙهندو آهيان. نوڪري ڪونه ڪريان.“
”بيو ڇا ڪرين؟“
”ڀو؟“

”ها.“ هن مرڪندي چيو.

”بيو سائين،“ مون سندس زبان ۾ ورجايو. ”بيو مان ڪهاڻيون
لکندو آهيان.“ مون چڻ فخر منجهان اهو ٻڌايو.
”ڪهاڻيون؟— ٻاچائن جون؟“ هن جلدي پڇيو.

”نه بادشاهن جون نه. آءٌ ڪهاڻيون لکندو آهيان اڄڪلهه جي زماني
جون.“ هو سمجهي نه سگهي. مون کيس سمجهائڻ کان وري
چيو: ”ماڻهن کي جيڪي ڏک سور هوندا آهن نه، آءٌ انهن جون
ڪهاڻيون ٺاهيندو آهيان. ڪهاڻيون ٺاهي، وري ڪتابن ۾ ۽ اخبارن
۾ ڇپائيندو آهيان، پوءِ ٻيا سڀ ماڻهو اهي پڙهندا آهن.“
”ڀو؟“

”پوءِ ماڻهن کي خبر پوندي آهي ته ڪنهن کي ڪهڙي تڪليف
آهي. جيڪو ٻئي کي تڪليف ڏيندو آهي، تنهن کان سڀ نفرت
ڪندا آهن، ۽ جيڪو تڪليف ۾ هوندو، تنهن لاءِ سڀني جي دلين
۾ همدردي ٿيندي آهي. آءٌ ظالمن ۽ بدمعاشن جا ڀول ٻڌا ڪندو

آهيان ۽ نيڪ ماڻهن جي تعريف ڪندو آهيان، غريبن ۽ بيواھن جي ڏک سور ۾ سندن ڀائيوار ٿيندو آهيان۔ ۽

”اڙي تہ ڀو، منهنجي بہ ڪهاڻي لک نہ.“

”ها، تو ۾ هڪ شيء آهي، جنهن تي ڪهاڻي لکي سگهجي ٿي.“

”ڪيڙي؟“ هن ٽرت پڇيو۔

”تنهنجي شوخي ۽ پنهنجائپ.“

”هون، مون ٻيو ڪج سمجهيو.“ هن ساء کڻندي چيو۔

”ڇا سمجهيو تو؟“ مون پڇيو۔

”الائي ڇا سمجهيو،“ هن کلندي چيو، ”وسري ويو.“

سندس کل ۾ حيا جي جھلڪ هئي۔ حيا۔ جيڪو هڪ جوان ڄماڻ زال جي ڳالھن جي گولائي تان ترڪڻ لڳندو آهي، جڏهن هوء ڪنهن مرد جي اڳيان هوندي آهي۔

هوء هڪ نہ ٻئي ڏينهن ايندي ئي رهندي هئي۔ ڪڏهن پاڻي پيئڻ لاء ڪڏهن ساھي پئڻ لاء۔ الاڻجي ڇو، مونکي زينب سان ايتري همدردي ٿي ويئي۔ جيتري قدر مون سندس ڳالھين مان ڀر ڪيو هو، ائين سمجهيم تہ هوء ڪافي تجربڪار زال هئي، ۽ وقت جي لھ وچڙه کيس انهيءَ قابل بنائي ڇڏيو هو جو هوء ننڍي عمر ۾ بہ اڪيلي سر پنهنجو پيٽ۔ قوت پيدا ڪري رهي هئي۔

هڪ ڏينهن ايندي شرط چيائين:

”تو منهنجي ڪهاڻي لکي؟“

”ڪيئن لکان؟“ مون ٺھ ٺھ چيو۔

”ڇو؟“ هنجي پيشاني تي گھنڊ پئجي ويو۔

”تنهنجي باري ۾ مونکي پوري خبر ڪانهي۔ رڳو اهو ڄاڻان ٿو تہ تون ميندي، مساب ۽ ڪجل وڪڻڻ واري زينب آھين۔ ۽.... ۽ بس، ٻيو؟“ مون ڏانهس ڏٺو۔

”ٻيو آءُ توکي بدايان ٿي۔ بر ڊس منڇو نالو هن ۾ نا هجي.“

”نيڪ آهي، تون پنهنجي سڄي ڳالھ ٻڌاء.“

هوءَ مرڪي۔ ”هاڻ ٻڌ۔ پنج سال پيرين۔ منڇي شادي ٿي هئي۔

جڏين آءُ ننڍي هيس، ڏاڍي شرير هيس. سڀني سان لڙائي ڪندي هيس. پر جوان ٿيس، لڙائي ختم ڪري ڇڏيم، جو سڀڪو سمجهندو هو ته مان وڙهان رڳو هن ڪري ٿي ته سڀ کي پنهنجي جواني جو زور ڏيکاريان. آءُ سڄي، هيئر ڏاڍي گري ويئي آهيان. جوانيءَ ۾ تمام مضبوط هيس. هڪڙو هڪڙو هٿ هيڙو هيڙو ٿلهو هوندو هو. جنهنکي هٽندي هيس، دانهون ڪندو هو. هيئر ته خراب ٿي ويا آهن.

هوءَ پنهنجن هٿن کي ڏسڻ لڳي، جت نيريون نسون سندس ڪٽڪ-رنگي هٿ تي آڀري آيون هيون.

”منجھو مائٽ ڪوئي ناهي. رڳو هڪ ماءُ آهي. سو ٻي هيئر اٿڻ-ويهڻ کان هلاڪ آهي. رڳو وڙهي ڄاڻي.“

”پوءِ تنهنجو ڏوهه ڪونهي. تون ماڻهين تي ويئي آهين.“ مون چيو ۽ ٻئي کڻي لڳاسين.

”آءُ هرڏيرو ته ڪنهن سان ڪونه وڙهان. پر هو ته گهر ۾ ويهي ويهي ڪڪ ٿي، ته هڪدم وڙهن جي ڳالهه ڪندي. منجي شادي ٿي، آءُ مڙس سان گڏ ڪراچي هلي ويئي. منجھو مڙس اُتي نوڪري ڪندو هو. ٻه سال کانپوءِ مونکي پٽ ٿيو، پر جلدي مري ويو. آءُ پنهنجي مڙس سان ڏاڍي خوش هيس. هڪ دفعي اسين حيدرآباد آياسين ٻئي. منجھو مڙس نيشن تي پڪڙجي پيو. منجي مڙس به - سير چرس جا حيدرآباد آندا پئي. آسان بڻي ٿاڻي ۾ آياسين ۽ پوري رات اتي رهياسين.“

انهيءَ تي هوءَ کڻي لڳي. ”انهيءَ رات مون پنهنجي مڙس کي ڏاڍو بيمار ڪيو - پر ٻئي ڏينهن مون کيس دل کولي گاريون ڏنيون. هو سوئر شروع کان ئي چرس ۽ ڀنگ جو ڌنڌو ڪندو هو. مونکي خبر ڪانه هئي. مونکي چونڊو هو آءُ ڪپڙي جي مل ۾ نوڪري ڪندو آهيان. کيس هليو ته بن-ٽن بين ڊوهن ۾ پڪڙجي پيو، ۽ هاڻي ڪا سارا پنج سال جيل ۾ هوندو. آءُ پنهنجي ماءُ وٽ آيس، ۽ ٻه سال ماءُ جو کاڌم ته روز مهڻا ڏيندي هئي - مونکي خار لڳي،

سڄي آءُ غصبي جي خراب آهيان ۽ پوءِ هي ڏندو ڪرڻ لڳيس. هيئر روز به ڪمائيان، ٿي به ڪمائيان. ڪنهن ڏينهن چار به ٿي وڃن.“
 آءُ ڇپ سنڌس ڪهائي ٻڌندو رهيس.

”پلا هاڻ آءُ وڃان ٿي، وري جلدي ايندس.“ هوءَ آئي، ”ڪهائي ضرور بنائجان.“

”ها ها تون فڪر نه ڪر.“ مون ورائيو.

”پر ڏس نالو منهنجو نه هجي.“

”تون دلچاءُ ڪر.“

زينب جي ڪهائي به عجيب هئي - جيتري پاڻ دلچسپ هئي. سوچيم هن تي افسانو ضرور لکندس. پر اُمالڪ منهنجي ذهن ۾ هڪ ٻي ڳالهه کٽڪي، سا هئي - زينب جو پيٽ! سندس مڙس اڍائي - ٽن سالن کان جيل ۾ هو، پوءِ کيس پيٽ ڪيئن ٿيو. سندس لڇڻن ۾ مونکي جيڪي شڪ هو، سو يقين بنجي پيو. مون سمجهي ورتو ته زينب ڪهڙي قسم جي زال هئي. جڏهن ٻئي دفعي آئي ته ڳالهين ڪندي پڇيائين، ”منجي ڪهائي ٺهي ويئي؟“

”نڪو، باقي هڪ ڳالهه جي ڪسر رهجي ويئي آهي.“

”اها ڪيڙي ڳالهه؟“

آءُ ڇپ رهيس. چئي نه پئي سگهيس. رڳو ڪن ساعتن لاءِ اڪيون سندس پيٽ ڏانهن کڄي ويون.

”هنجي معنيٰ اها آهي،“ هن ٿڌو ساهه کڻندي چيو. ”ته تون مونکي

مٿي کان وٺي پير جي ننهن تائين، پنهنجي ڪهائي ۾ آڻڻ ٿو چاهين.“

مون مرڪي ڏٺو. مرڪ جنهن ۾ ٿوري شرمندگي پڻ هئي. هنجي

منهن تي سنجيدگي هئي. ”منجي ما چيو،“ زينب آهستي آهستي

چوڻ لڳي، ”ڪچو ٻار ڪيرائي ڇڏيان. حرام جو پيٽ آهي نه - منجي

ما مون سا تمام وڙهي، ۽ چئي ٿو نڪ ڪپائي ڇڏيو. پر مونکي

پنهنجي گهر مان رات جو کنيو ويو ۽ پڪ اٿم ته هن ۾ منجي ما

جو هٿ هو، کيس پئسا مليا هئا. اسان ڊانهن اها ڪا نئين ڳالهه

ڪانهي. اهڙا ڪم ليڪ ڇپ ۾ ٿيندا رهندا آهن - مٿان سڀڪا ستي

جتي ٿيو پئي گهمي. هو سيٺ ڦٽ- ڦٽي تي، اسانجي پاڙي مان
لنگهندو هو. پهريان به دينهن مونکي ٻار ٻا بيهوش ڪيو ويو هو،
ڇو جو هنکي خبر هئي ته آءٌ ڪيڙي ڊنگي آهيان— ڀو، ڀو آءٌ
هتي ڇهه دينهن پورا هيس— راضي خوشي!“ ايترو چوندي چوندي
هنجي منهن جو پٺو لهي ويو. مونکي پڻ افسوس ٿيڻ لڳو.

”تون حيران نه ٿي— مون پنهنجي خوشي سان غير مرد کي پيار ڪيو.
ڇو جو جتي آءٌ رهان ٿي اتي اهوئي ٿيندو رهندو آهي. جڏهين آءٌ
گهر پهتس ته اما مونکي ڪڇ ڪونه چيو. هن پهرئين بندوبست
ڪري رکيو هو ته آءٌ ڪراچي مان سامان وٺڻ ويئي هس. پر پوري
مجلي کي خبر هئي ته آءٌ ڪيڏانهن ويئي هس. اهڙيون گالهليون هت
لڪنديون ڪونهن.“

ايترو چوندي زينب جو آواز ڀرجي ويو.

”تو کي قسم خدا جو، جيئن مون چيو ٿيئن لڪجان....“

”زينب، تون ماڻ ڪري ويهه، مان اهڙن شڪارين جو اهڙو ٻچڙو
حال ڪندس جو جڳ ڏسندن. سندن ظلم جا ناسور ڦاٽي پوندا. سچ
پڇين ته تنهنجي قسمت واقعي خراب آهي.“

”پر تون سمجهين ٿو ته رڳو ٻار ڪري آءٌ دنيا کان ڊجي ويندس.“
زينب جي اکين ۾ آلا هئا. ”آءٌ ته سڀني کي ڊيڪاريندس ڏسو مون
حرامي ٻار جڻيو آهي!“

”نه زينب ائين ڪونه ٿيندو. گند گند سان ڪڏهن نه ڌوئبو آهي.“

”تون به ڊجين ٿو— پر آءٌ....“

”آءٌ ڊڄان ڪونه ٿو،“ مون سندس گالهه ڪڍي. ”اهڙن بد معاشن
کان نه ته آءٌ ڊڄان ٿو نه منهنجو قلم.... تون رڳو اهو ڏسجنين ته آءٌ
ڪيئن نه کين سڀني جي آڏو ٿو پڌرو ڪريان.“

زينب جواب نه ڏنو ۽ ٿوري دير ويهي هلي ويئي. پر انهيءَ دينهن
زينب جي اکين مان جهاتي پائيندڙ گهوڙا ۽ وچ جي ڇمڪات وانگر
ڪاوڙ جا آلا ڏسي، مونکي پنهنجين نظرن اڳيان هڪ نئين زينب
نظر آئي، جنهن ۾ دليريءَ سان گڏ زال جو وجود پڻ سمویل هو.

بر هو ۽ پنهنجي ضد جي ڪري هميشه پنهنجي عورتپئي کان باغي هئي .
 ڏينهن گذرندا ويا. زينب کي به ناٿون مهينو شروع هو . پر تنهن
 هوندي به انهيءَ ٻار سان گڏوگڏ ڇهي مٽي تي رکيو پئي شهر گمندي
 هئي. هڪ ٻه دفعا ڏوڪيو به مانس، پر مٿس ڪو اثر ڪونه ٿيو .
 ڄڻ ناٿين مهيني جو پيٽ کيس پنهنجي جسم جو مستقل عضبو ٿي
 لڳو. جڏهن به ايندي هئي هميشه اهو پڇندي هئي ته ڪهاني پوري
 ٿي يا نه. آڻ هميشه پيوڻ تائيندو هوس. هڪ ڏينهن پڇيو مانس: ”زينب،
 تون هاڻ ڪجهه ڏينهن ۾ ماءُ ٿيڻ واري آهين، پر اهو به ڪي ويچارو
 اٿئي ته اوسي. پاسي وارن کي ڪهڙو جواب ڏيندين؟“

”اها ڪا مشڪل ڳالهه ڪانهي.“ هن خود . اعتماد سان چيو،
 ”تو کي خبر ناهي، جي آڻ ڇاهيان ها ته هي ٻار بن . تن مهينو جو
 ڪچوئي ڪيرائي ڇڏيان ها. منهنجي ماءُ جي اها مرضي هئي . پر
 مون چيو ته مونکي ڇڏ ته هڪ حرامي ٻار سڀني جي سامهون جڻيان.
 منهنجي ماءُ گهڻوئي چيو، تنهن تان اسانجو جهڳڙو ٿي پيو. مون
 پنهنجي ماءُ کي دل تي مار ڏني هئي، ۽ قسم کنيو هوم ته ٻار جئنڊس
 ۽ ضرور، سڀني جي سامهون. آڻ ڪا ماڻهن کان ڊجان ٿي؟ ماڻهن
 کي پنهنجي جتي جيڙو به ڪونه ٿي سمجهان.“
 ”پر هيترن ڏينهن ۾ ڪنهن تو کان انهيءَ بابت پڇيو به ڪونه.“
 مون پڇيو.

”ڪير پڇندو؟ مون کان اها پڇندي جو پاڻ سني . جتي هوندي .
 ڪير مون کان مار کائيندو.“ هن مرڪي ڏٺو. پر سندس مرڪ ۾ ميناڄ
 سان گڏ ڪڙاڻ به هئي.

زينب هر دفعي ايندي هئي ۽ ويندي ويندي، منهنجي حواسن تي اهڙو
 اثر وجهي ويندي هئي، جو ڪيتريءَ دير تائين منجهيو پيو هوندو
 هوس .

هونئن زينب هفتي ۾ هڪ ٻه چڪر ضرور ڪندي هئي. پر جڏهن
 هو ٻن الائي ٽن هفتن کان پوءِ آئي ته مون محسوس ڪيو ته منهنجي
 سامهون ڪا ٻي زينب هئي، سڄي پيلي پڄي وئي هئي، وار جن ۾

هميشه تيل - ٽٽي ڪيل هوندي هئي، سي ائين پئي لڳا، ڇڻ نند
مان اٿي هجي.

”زينب توکي ڇا ٿيو، لهي ويئي آهين؟“

هوءَ مرڪي. هڪ ڦڪي مرڪ، جنهن ۾ ڪوبه احساس ڪونه هو.
هن ڪجهه دير مونکي ڏٺو، سندس اکين ۾ عجيب ڪنپيرتا ۽ گهنڊ
هو. هن وڌيڪ ڪونه ڳالهايو. رڳو لوڻيءَ ۾ ويڙهيل ٻار، سندس
چاتيءَ جي ڪوساڻ منجهه ستويو هو، تنهنڪي کولي منهنجي اڳيان
رکيائين.

”اڙي، هن معصوم کي ڇو کڻي آئي آهين! ڪجهه ٿي پيس ته پوءِ؟“
مون چيو.

”هينڪي ڪڇ ڪانه ٿيندو. مان هن جي ’پيءُ‘ کي گولن آئي
آهيان.“

”مليو؟“ مون آهستي پڇيو.

”ملي ويندو.“ هن آهستي، پر ڪنهن عزم سان چيو. آءٌ ننڍڙي ٻار کي
ڏسڻ لڳس. زينب چپ ڪيو ويئي رهي. سندس ماٺ ۾ عجيب
اجنبيت هئي.

”ٻڌا“ زينب ڪنڌ مٿي کڻي موندانهن نهاريو. مون ساڻس اڪيون
ملايون، پر سندس نظرن جو تاب سهي نه سگهيس. ”تون هن ٻار
جو پيءُ بنجندين؟“ هن جو آواز به ڏڪيو پئي.
”آءٌ!“ مون کان چرڪ نڪري ويو.

”ها، منجي پٽ جو پيءُ — منجو مڙس نه، رڳو ٻار جو پيءُ،
نه ته آءٌ....“ هنجو آواز پرڄي آيو. اهو پهريون ڀيرو هو جو زينب
جي اکين ۾ مانيوسيءَ پئي ليٽا پاتا. آءٌ چپ هوس.

”... نه آءٌ، نه پاڻ کي ماريندس يا وري هڪي، جيڪي منجي
سهن تي ڪڇ ڪانه ٿا چون، پر پاڻ ۾ رڳو سس پس ڪرڻ ٿا.
مون سان ڪو رشتدار ڪونه ڳالهائي. منجي ماءُ ڳارئون پئي
ڪڍي.“

هوءَ چپ ٿي ويئي ۽ مونکي اها خاموشي ڏاڍي خراب پئي لڳي.

”پر منهنجا مائٽ ڇا چوندا!“ مون زبان چوري.
 ”اڙي، آءُ توکي هنن کان کسان ٿوري ٿي.“ هن جلدي چيو.
 ”پر منهنجو ته مڱڻو به ٿيل آهي. منهنجا ساھر اهو ٻڌندا ته ماڳھين....
 ۽ وري تنهنجو مڙس به ته آهي.“ مون کيس حالت کان واقف ڪرايو.
 ”مونکي ھين ٻار جي پروا ناهي.“ هن ٻار ڏانهن اشارو ڪيو، ”مونکي
 ته رگو ان زالن ۽ مڙدن جي اکين جو ڊڪ آهي، نه ته مان سڀ
 سان بچڻ جو گي آهيان. مون سان ڪوئي ڳالهائي به ڪانه ٿو. نه
 ته....“

مون کان ڪجهه ڳالهايو نه پئي ويو - ۽ منهنجي انهن ڪجهه ساعتن
 جي ڊگهي خاموشيءَ هن کي وڌيڪ مايوس پئي بڻايو، ۽ هن مونکي
 پاڻ ڏهني ڪشمڪش ۾ مبتلا ڪري ڇڏيو هو.
 ”اگر تون چئه ته هنجو گلو گهٽي ڇڏيانس؟“ هن آهستي چيو.
 ”نه نه، زينب ائين نه ڪجانءِ.“

”ته ٻو منجي زندگي بچائي نه.“ هن ٻاڏايو.
 ”زينب،“ مون گلو صاف ڪندي چير. ”تو کي مون بابت پوري
 خبر آهي. آءُ نه هنجو پيءُ بنجي سگهان ٿو ۽ نه ئي تنهنجو مڙس،
 پوءِ پل ته نالي ماتر ڇو نه هجي. منهنجي اڳيان منهنجو مستقبل
 آهي، جنهنجي لاءِ آءُ پنهنجي زندگي پٽوڙي رهيو آهيان.“
 ”پر منجي به زندگي جي ڳالهه آهي.“ هن نمائائيءَ سان چيو.
 ڪيتري دير تائين پئي چپ رهياسين.

”ٻو تون هنجو پيءُ ڪانه بنجندين؟“ هن جذبات کان خالي منهن
 موندانهن ڪيو.

”اهو ته منهنجي وس کان ٻاهر آهي.“
 ”ڪانه بنجندين.... تون ڪانه بنجندين.“ هن هڪ ٻه دفعا آهستي
 سان چيو. اوچتو سندس اکين ۾ جهڙو ڏڪاءُ ٿيو، ۽ امالڪ ٻار کڻي
 اٿي کڙي ٿي.

”مان ونجان ٿي. تون ائين نه سمجهه ته مان وري ڪونه ايندس....
 پر تون مون تي جيڪا ڪهائي لکين پيو، سا ضرور ٺاهجين. بيو ته

آخر ۾ وري پنهنجي دل کان لڪج ته ڪيئن زينب پنهنجي لڄ بچائي. ائين ضرور ڪڇ. تنجي لاءِ اهو لڪڻ ڊکيو ڪانهي. تون علم ڄاڻين ٿو— هي ڪم اهڙو ڊکيو ڪانهي.”
 هو ٻار کڻي آئي ۽ منهنجي مستقبل کي برباد ٿيڻ کان به بچائي ويئي.

مونکي سمجه ۾ ڪونه آيو ته زينب پاڻ کي اهڙي دلير زال پئي سمجهيو، سا ڪيئن هيڻي ٿي پئي. آخر اسين انسان آهيون ۽ اسانکي سماج ۾ ئي رهڻو آهي، انهيءَ ڪري سماج جهڙوئي ٿي هڻڻو آهي— ۽ اهائي ڳالهه ته زينب کي سمجه ۾ ڪانه پئي آئي.

ويئي ويئي زينب جو ٻار منهنجي نظرن اڳيان ڦري ويو. سوچيم: انهيءَ تي هڪ تمام چڱي ڪهاڻي لکي سگهان ٿو، ۽ انهيءَ سان گڏ اهو به سوچيم ته هن دنيا ۾ اچڻ لاءِ انسان کي جيڪا پهرئين ضرورت محسوس ٿئي ٿي، سا پيءُ جي گهٽ، پيءُ جي نالي جي وڌيڪ— نه ته اهڙي انسان کي هن دنيا ۾ اسان پيءُ وارن جهڙو رتبو ڪونه ملندو.

مهنو کن گذري ويو، زينب مونوت ڪانه آئي. پڪ سمجهيم ته ٻيهر ڪانه ايندي. پر ٻئي مهيني جي شروعات هئي، ته پوئين ٻيهر آئي. اهائي ساڳي لوڏ، ساڳيو انداز، وهنٽل سنهٽل، اڇا اجرا ڪپڙا پيل، به چوٽيون ڪيل اکين ۾ ڪجل بدران سرمون پاتل. مرڪندي آئي، پر ڪجهه ڦڪي پئي ٿي. پٽس به، ڪپڙن ۾ ويڙهيل سيڙيل، ڪڇ ۾ هوس— اچي ڀرسان بيٺيم.

”گهڻن ڏينهن کانپوءِ آئي آهين! ڪجل مساڳ ڪتي؟“

”هاڻ هُو ڏٺو ڇڏي ڏنو.“ هن مرڪندي ورائيو.

”ته پوءِ ڇا ڪرين؟“ مون سندس هنج ۾ ستل معصوم کي ڏسندي پڇيو.

”اڇڪله آءُ رڳو سگهڙ زال ٿي ويئي آهيان.“

مون ته مرڪيو، پر هن هڪ چڱو وڏو لهڪ ڏنو.

”ايترا ڏينهن ڪتي هڻين؟“ مون ڳالهه بدلائي.

”نو وٿان وڃي سوچيو ته هاڻ ٻيو ڪوئي چارو ڪانهي، رگو هي ته پٽ جو گلو دبائي، ڪيڊانهن گهر ڪري ڇڏيان. هن کان وڌيڪ آءٌ ٻيو ڇا ڪري ٿي سگهيس.“ هوءُ ڪجهه دير ڇپ رهي. پوءِ پٽس کي ڏسي چوڻ لڳي، ”هن ساڳي ڏينهن اسانجي پاڙي منجهه هڪ گهٽي آهي، انجي منهن وٽ ڪوئي ٻار ڦٽو ڪري ويو هو. مثال هو. نه نه، ماريل. انجي ڪناري ماءُ، پنهنجي جگر جي ٽڪر کي رگو هن ڪري گهٽا ڏنا هئا جو انگرين جا نيرا، رت. جميل نشان، هنجي عزت کي ٽڪو لڳائڻ کان بچائي سگهيا ٿي. سڀ ۾ ڦڙڦوٽ لڳي ويئي. هتان هتان ماڻهو اچي گڏيا. پر مان جڏهن هن ماصوم جي گلي تي انگرين جا رت وارا نشان ڏٺا. جو انڪري ٻار جون اکيون نڪري آيون هيون، تڏهين مونکي مونکي ائين لڳو، جڻ سون پنهنجي پٽ کي گهٽو ڏيئي ماريو آهي. مونکي ايترو رحم آيو، جو قسم سان جي ٻار حياتي هجي ها ته آءٌ هُو بدنامي به سر تي کڻان ها. پر هن ماصوم جو اهڙو حشر نه ڪريان ها.“

زينب اوچتو گنيپير ٿي ويئي: ”بس، هن گهڙي کانپوءِ مون وري سوچيو پي ڪانه ته مان ههڙو ٻار جڻي، هنکي ختم ڪرڻ لاءِ ڇو ڪا پي ترڪيب نه ڪئي. مونکي پنهنجي پٽ سان وڌيڪ محبت ٿي، رگو هن ڪري مون گهر ڇڏيو. ماڻهن سان سڀ گاليهون ڇڏيون، هن ڪري نه ته ماڻهو مونکي خراب نظر سان ڏسندا، پر رگو هنڪري ته آءٌ پنهنجي پٽ کي هتي جي خراب گالهين کان بچائي سگهان، ۽ جيئن جيئن هي وڏو ٿيندو ته پنهنجين اکين سان ڏسندو ته منجي ماءُ هڪ سٺي عورت آهي،— پوئل هنکي ڇا پي ٻڌائن. مونکي ڪنهنجي پرا ڪانهي.“

زينب ٿڌو ساهه کنيو.

”پوءِ اڄڪلهه ڪٿي رهين؟“ مون پڇيو.

”بس، هتي ئي آهي هڪ ننڍڙو اسڪول، هن ۾ چوڪرين کي ۽ زالن کي ڀرت جو ۽ سٺ جو ۽ ٻيو علم ڏيندا آهن. مان هاڻ هن ۾ ڪم ڪندي آهيان. مونکي اهو ڪم اڳي ايندو هو ۽ ٻيو وري ٿورو

سڪان به پئي. ڪڏهن ڪڏهن پيسن تي به سبندي آهيان - ۽ هاڻ ٿورن
 ڏينهن کانپوءِ منجي پگهار به شروع ٿيندي.“
 زدينب وڌيڪ به ڪجهه ڳالهائيو، پر آڻ هڪ گهري سوچ ۾ پڌي
 ويس. (۱۹۶۲)

دل جي ڳالهه

عجيب چوڪري هئي. سلائين پئي ڪيچل ڪندي. پيو ڪم ته آجهندو
ٿي ڪونه هيس. امان چوندي هئي: ”چوڪري ڪونهي جن ڦٽاڪو
آهي.“ آءٌ کيس ڇا چوان، ڪنهن مهل اڪيلائيءَ ۾ ملندي هئي ته
چوٽيءَ مان جهلي چوندو هوسانس، ”چوري، اهو چٽپڻ ڪونه
چڏيندي.“

ڇا چوندي هئي: ”ڇتو هوندين تون، ڇڏ منهنجي وارن کي نه ته....“
آءٌ مرڪي، سنس وارن مان هٿ ڪيندو. هوس ۽ هوءَ ٻوٽ کي
اهڙو بچڙو ڪندي هئي، جن مون سنس وار پئي ڇڏيا هئا.
ننڍي هئي ته سڄو ڏينهن گهٽيءَ ۾ ڊڪون پائيندي هئي. ڪنهن
کي ڌڪ، ڪنهن کي بجو هڻندي هئي. زبان جي اهڙي ٽڪي هئي،
جو مون جهڙو ڪونه پڄي سگهندس. امان چوي: ”ٽڙيءَ ۾
ست سيٽيون اٿس.“ سڄو ڏينهن اسان جي گهر ويٺي هوندي هئي.
مون ميٽرڪ پاس ڪئي ته هيءَ به سانوڻ جي ڪڪريءَ جيان
ڪر موڙي، جوانيءَ جي حدن ۾ آئي. اڃا به آهائي مستي هيس ۽
ساڳي پير واهي. گهر ۾ ماڻس پئس نه آهن ته سموري پاڙي جا پار هوندا،
پاڻ هوندي ۽ ڌمچر مچندو. ڪڏهن ڪڏهن ٻنپهرن جي نند به حرام
ڪري ڇڏيندي هئي. جي منع ڪبي هيس ته هيٺان ئي جواب ڏيندي
”پنهنجي گهر ۾ گوڙ ڪريون ٿا، تنهن ۾ ٻين جو ڇا وڃي؟“ مٿي
ماڙيءَ تي اسين رهندا هئاسين ۽ هيٺين جڳهه اسان کين مسواڙ تي
ڏني هئي، جنهن ۾ پنجن ڇهن سالن کان رهندا اچن.

جيئن ڪلي ٽڙي گل ٿيندي آهي ۽ سرهاڻ ذري ذري ۾ سماءُجي
ويندي آهي، تيئن خالد به جوان ٿي. سنس شوخي، ڪيچل ۽ آبتا
سبتا جواب پڻ سندس جوان ٿيڻ جي خوشبوءِ سان گڏ چو طرف

ٺهائجي ويا.

هونئن خالده، جڏهن ننڍي هئي ته مون کي ڏاڍو ستائيندي هئي، پر جڏهن وڏي ٿي ته هڪڙو اهو به فائدو رسيو ته هوءَ مون کان پردو ڪرڻ لڳي. جيتوڻيڪ کيس مائٽن جهليو ڪونه هو. پر خالده جي اها خواهش ٿي ته مون کان پردو ڪري ۽ جڏهن به مون کي ايندو ڏسي، هرئي جيان ڇال هڻي پڇي وڃي. ڪڏهن ڪڏهن اوچتو آڏو اٿ هليو ويس، جت خالده ويٺي هوندي ته پوءِ سندس لڪڻ ڏسڻ وٽان هوندو. ٻئي هٿ ڪٿي منهن تي رکندي هئي ۽ آگرين جي وٽين مان پئي ڏسندي ته آڏو ڇا ٿو ڪريان. آڏو ته جيئن وڌو ٿيو هوس ته ڪجهه سنجيده بنجڻ جي ڪوشش ڪندو هوس ۽ ٻيو وري مائٽن جي موجودگيءَ جو لحاظ سو مرڪي مٿ ڪري هيڏانهن هوڏانهن هليو ويندو هوس. خالده اهو ڏسي ٽپ ڏيئي وئي ڊڪ پائيندي. خالده جي انهيءَ شرم تي ڪڏهن آڏو چئي ڏيندو هوس: ”هيءَ چوري سمجي الائي ڇا ٿي؟ آڏو کيس کائي ويندس.“ امان ۽ اديءَ جن منهنجي چوڻ تي کلنديون ڪين هيون، پر مرڪنديون انهيءَ ڳالهه تي هيون ته اها به وڏي ڳالهه چئبي، جو خالده دنيا ۾ ڪنهن کان شرمائي نه ٿي. اسانجي گهر ۾ اندر وڃڻ لاءِ هڪ پنڌرهن - ويهه فٽ ڊگهي گهٽي آهي ۽ گهٽيءَ جي چيڙي وٽ خالده جن جي گهر جو در آهي ۽ در جي ڀرسان اسانجي ڏاڪڻ آهي، ڪڏهن ڪڏهن ڏاڪڻ لهندي جي هوءَ مونکي گهٽيءَ ۾ گڏجي ويندي ته سندس ڊڪ ڏسڻ وٽان هوندي هئي.

هفتي ڏيڍ، ٻئي امان کان پڇندي: ”ملي، نهن ڪڏهن ٿي آئين؟ پتهين سلڇڻي جو پٽ ڪڏهن ٿي کارائين؟“

نهن جي ڳالهه ٻڌي، امان به ٿري پوندي هئي ۽ ڏاڍي مزي سان ٻڌائيندي هيس ته فلاڻي هنڌ به چوڪريون ڏسي آئي آهيان. فلاڻي هنڌ چوڪري ڏاڍي سٺي آهي. قدين بٽين سهڻي، پڙهيل ڳڙهيل، حيا شرم واري، سلڇڻي — ٻيو ڪيوس به ڇا؟

آڏو شاديءَ لاءِ گهڻو ڪري ناڪار ڪندو هوس. (اڃا به ڪندو

آهيان) ۽ خالده به هر دفعي امان کان پڇندي هئي ته ماسي فلاڻي
 هنڌ تو چيو ته سومر جي ڏينهن ويندس. پوءِ پڪ ڪري آئين؟
 جڏهن به امان کي اڪيلي ڏسندي هئي ته اها ڳالهه هوندي هيس.
 امان به هر دفعي ڏاڍا مڙج مصالح وجهي ٻڌائيندي هيس. منهنجي
 شادي، امان سان ڳالهائڻ لاءِ سڀ کان سٺو موضوع هو. ڪلاڪ
 ويٺي ڳالهائيندي، ٿڪندي ڪانه.

هڪڙي ڏينهن گهڻيءَ وقت بيٺو هوس. مونسان هڪ ٻيو به افسانانگار
 دوست هو. ايتري ۾ خالده اسڪول مان موٽي. مونکي بيٺل ڏسي
 اتيئي چمي ويئي. ٿانگي مان لهڻ ئي نه پئي اجهيس. پر مونکي پئي
 سان ڏسي ڪجهه هٿ وڌيس ۽ تمام احتياط سان گاڏيءَ مان لٿي،
 ٽڪڙا ٽڪڙا، سهيل سهيل ۽ ڌڪيل ڌڪيل قدم کڻندي گهر
 ڏانهن ويئي. مون کيس ڏسي مڙڪي ڏنو. نه ڄاڻ منهنجي اها مڙڪ
 ڏسي ورتئين. بس پاڙي جي سڀني چوڪرين ۽ اديءَ کي کڻي ٻڌائين
 ته هي وڏو غبڻو آهي. لوفر آهي. هلندي چوڪرين تي کلي ٿو مون
 ٻڌو ته مون چيو، هاڻي هلندي چوڪرين تي روئندس.

اديءَ کي چيائين، ”ڀاءُ جي ساراھ جا ڍڪ پئي ڀرين ته منهنجو ڀاءُ
 ههڙو آهي، منهنجو ڀاءُ موٽي جو داڻو آهي. ٻڌائي ٻڌائي کڻي کيس
 آسمان تي چاڙهيو هو. پڇينس مونکي گهڻيءَ ۾ ڏسي ڇاڪيائين؟“
 اتفاق سان جڏهن اديءَ مونکان اها ڳالهه پڇي ته مٿان خالده به اچي
 ڪڙڪي. مونکي خار ته پهرين ئي هئا، سو سڌو اڳيان وڃي بيٺوساتس.
 هاڻي پڇي ته پڇي ڪيڏانهن. بتمان ڄڻ ساهه ڇڏي ويو هوس پڇيو مانس
 ”ٻڌاء، مون، توکي ڇا ڪيو؟“

مان. ڪڇي ئي نه، جهڙي پٽ ڪنڌ کڻي گوڏن ۾ هنياين. ڄڻ
 ڳالهائي ڪين ڄاڻي، اصل گڪدام پئي لڳي. ادي مرڪي ڏنو.
 مزو ته ٿيو اديءَ جي شاديءَ منجهه. اديءَ لائون پئي لڌيون.
 سندس سڀ ساهيڙيون بيٺيون هيون. ٻيون به ڪيتريون زالون هيون.
 خالده به اديءَ جي گوڏي سان گوڏو لايو ويٺي هئي ۽ زبان ائين
 پئي هليس ڄڻ ڪئنچي. ڪنهن کي به سوليءَ ريت لائون ڏيڻ نه

ٻئي ڏنائين. امان به. ٽي دفعا ڳالهائون به هوس. پر مڙهتي نه. ٿوري دير کانپوءِ مونکي سڏ ٿيو. آءٌ ڪنوار جو وڏو ڀاءُ هوس، سو زالن ۾ سس پس ٿيڻ لڳي ته ڪنوار جو ڀاءُ ٿو اچي. اهو ٻڌي خالده جا ٺٺ ٺري ويا. ماڻ ڪري ميسٽي بڻجي ويهي رهي. اديءَ جي ڀر ڇڏڻ تي دل به نه ٿي ٿيس. آءٌ گنجير صورت بنائي، زالن ۾ ويس. هڪڙو هڪڙو قدم ڏاڍو ٿوري ٽڪي پئي ڪنيم، متان ٽهڪڙو نه مڃي. پر اوچتو مون کان ڪل ٿي ڇٽي، ڏٺم ويچارِي ماڻ ڪپو اديءَ کي چنڙيو ويٺي هئي.

آءٌ اڳيان بيس. لائين جون رسمون پوريون ڪري، گهٽ ڪنوار ۾ به. ٽي ٽڪر هئي، واپس مڙيس ته ڪيچلي ڳالهائڻ کان رهي نه سگهي. چيائين، ”هيڏو سارو اچي ٿيو آهي، لائون ڏيڻ نٿيون اچنس.“

مون ٻڌي ورتو ۽ ويندي ويندي چئي ڏنومانس، ”مونکي ڪيئن اينديون؟ تو ته به. ٽي ڀيرا لائون لڏيون آهن.“ آءٌ ته اهو چئي پڇي آيس، پر خالده روئي ڏنو. چؤطرف بيٺل زالن مان ڪنهن به سندس پاسو نه ورتو. سڀني پئي هڪ ٻئي کي چيو: ”اڄ هن ترڪتال دل تي ٻڌي آهي.“

ائين ئي هنجو دستور رهيو ۽ ائين ئي آءٌ به رهيس. هوءَ مونکي ڏسندي هئي ته پڇي ويندي هئي، ۽ آءٌ کيس ڏسي مرڪي ڏيندو هوس. مون انٽر جو امتحان پاس ڪيو ته سڀ کان اول هن وٽان مبارڪ ملي، پر ڪجهه اڍنگن لفظن ۾. اديءَ کي چيائين: ”ڀاءُ کي منهنجي طرفان مبارڪ ڏجانءِ، پر چئجائن ته رڳو انٽر پاس ڪئي اٿس، ڦاڙها ڪين ماري اٿس.“

مونکي خير انهيءَ تي ڪاوڙ ڪانه آئي، پر جڏهن منهنجو پهريون ڪتاب ڇپجي ظاهر ٿيو، ته ڪتاب جي مهاڳ ۾ جيڪي منهنجي لاءِ لکيل هو، سوا ڪر به اکر ياد ڪري رکيائين. ادي آئي ته کيس سڄو مهاڳ، زباني ٻڌائي چيائين: ”ڏس، تنهنجو ڀاءُ ڪهڙو نه لوڻو آهي. ڪتاب ۾ پنهنجي نالي اڳيان ڄاڻي وائي لکيو اٿس، مشهور

نوجوان افسانه نگار، جيئن چوڪريون پڙهن ته مٿس موهجي پون.
اهي انهي پائين جا ڪم.

اديءَ جواب ڏنس: ”مٿان تون به ته موهجي ڪين ويئي آهين؟“
خالده کي شروع کان ئي خبر هئي ته آءُ افسانه به لکندو آهيان.
پهرين ته انهيءَ ڳالهه تي لغت ڪين ڏيندي هئي. پر آخر هن مونکان
اهي رسالا گهرايا، جن ۾ منهنجا افسانا ڇپيل هئا. انهن مان گهڻا
رسالا اڄ تائين ڪين موٽيا ۽ جيڪي موٽيا، تن ۾ منهنجي افساني
وارا صفحا ئي ڪونهن. انهيءَ تي وڙهيو سانس ته ڪيڏي ڏهين جو
نوت ڏنائين: ”اچي پنهنجي رسالن جي قيمت لاهي وٺ ۽ باقي
پئسا به تون پاڻ وٺ رک. انهن پيسن مان مونکي اهي رسالا آڻي
ڏيندو ڪر، جن ۾ تنهنجا افسانا ڇپجن ٿا.“

الاڻي ڪيئن منهنجي تازي افساني جو Manuscript هٿ ڇڙهي ويس.
کڻي ويئي ۽ پڙهي پنهنجي راءِ سان گڏ ست ست تي تنقيد ۽ ڪات
ڇاٽ ڪري موڪليائين. آءُ افساني جو اهو حال ڏسي جلي ويس.
انهيءَ ڪري نه ته هن تنقيد سخت ڪئي، پر مون جهڙي سست
انسان کي وري ڪئين هفتا لڳندا افساني کي ٻيهر فيئر ڪرڻ ۾.
انهيءَ ڏينهن مون سوچيو ته جڏهن هوءَ مونکي اڪيلي ملي ويئي ته
چوٽيءَ کان جهلي خوب ڪسرون ڪيندو سانس. پر جيستائين
ڪاوڙ رهي، تيسين هيءَ به نه ملي.

تنهن ڏينهن امان جي طبيعت خراب ٿي پئي. امان گهر ۾ هئي به
اڪيلي. ٻيو ڪير ڪونه هو. امان کي گهڻو ڪري اهو دؤرو
پوندو آهي، جنهنجي متعلق ڊاڪٽر مونکي سمجهايو به پر آءُ سمجهي
نه سگهيس. رڳو اهو ڄاڻندو آهيان ته جڏهن به اٽيڪ ٿيندو آهي،
تمام سخت هوندو آهي. امان کي دؤرو پيو هو، آءُ جو مٿان اچان
ته ڏسان هيءَ امان کي سنيالڻ جي ڪوشش ٻڌي ڪري. مونکي
ڏنائين ته ڄڻ سرير مان ساهه نڪري ويس. آءُ وڃي امان جي ڀرسان
ويٺس، ڪانٽس ڀڄيم، ”ڇا ٿيو؟“

”ماسيءَ کي اٽيڪ ٿيو آهي.“ هن پهريون ڀيرو، جوان ٿيڻ کانپوءِ

منهنجي اکين ۾ ڏسي جواب ڏنو. پر مون ڏٺو ته سندس لڳ ڪنبي رهيا هئا.

امان جي حالت ڪجهه سٺي. تڙت ڪجهه دوائون، جيڪي گهر ۾ موجود هيون سي ڏنيومانس ته ننڊ اچي ويس.

”آءُ وڃان ٿي.“ خالده آڻڻ جي ڪئي.

”مونڪان ڊچين ٿي؟“

”توهين ڪي پوت ٿورو ٿي آهيو.“

”شڪر آهي انسان ته ليکيس.“

”گهڻو نه ڳالهايو، ماسيءَ کي ننڊ آهي.“

هوءَ اٿي ويئي هلي ۽ آءُ امان وٽ ويٺو رهيس. اهو پهريون ڀيرو هو جو هن مونسان به ٿي لفظ ڳالهايا هئا. عجب لڳم جو سڀ چوندا هئا هن چوڪريءَ منجهه شرم حيا نالي ماهر به ڪونهي. جيڪو هوندو آهي سو سڀني جي اڳيان ڦهڪائي ڏيندي آهي. پر مون ائين محسوس ڪيو ته جيڪي به لفظ سندس چپن تان ترڪي نڪتا، سي سڀ شرم ۽ حيا ۾ ويڙهيل هئا. انهيءَ مان سمجهيم ته حيا هر عورت ۾ آهي. ڪنهن ۾ ٿورو — ڪنهن ۾ سرس.

امان ته بيمار ٿي چاڪ به ٿي ويئي، پر خالده مونسان محبت جو اقرار ڪيو ۽ ايتري جذباتي انداز ۾ جو سوچيم ته اهڙيون ڳالهيون هڪ چوڪريءَ کي نه ڪرڻ کپن. چوڻ لڳي: ”انهيءَ رات ماسي بيمار ٿي ته مونکي چيائين، ”پتم ڪٿي آهي، سڏينس.“ مون سمجهيو تون ٻئي ڪمري ۾ هوندين ۽ آءُ اهو سوچيندي انهيءَ ڪمري ڏانهن ويس ته توسان ڳالهائي ته سگهندس ٿي ڪين، پوءِ ڇا ڪريان؟ پڪو ٻه ڪير ته جي تون هوندين ته ڊوڙي توکي پاڪر پائينديس. ۽ توکان معافي گهرندس.“

هاڻ مونکي خبر پئي ته خالده هر ڪنهن ڳالهه ۾ تمام جذباتي آهي. ايتريقدر جو هر هڪ ڳالهه جي ته ۾ وڃڻ چاهي ٿي. پڇيومانس، ”خالده تون ته منهنجي تمام خلاف هئين؟. مونڪان ائين پيچندي هئين؟ ڇڻ آءُ توکي کائي ويندس. پنهنجي ساهيڙين ۾ مونکي بدنام

ڪري ڇڏيو اٿئي ته آءُ لوفر آهيان.“
 ڇا ٿي چوي، ”مٺا، مون ڪڏهن به ائين ڪونه چيو آهي ته تون
 لوفر آهين. مون سدائين پنهنجي ساهيڙين ۾ تنهنجي ساراھ ڪئي
 آهي. ايتريقدر جو مونکي ڇيڙين به ٿيون. آءُ توکي هڪ ڊائري
 ڏيان؟“

”ڏي، تنهنجا منهنجا ڏينهن انهيءَ ۾ ياد رکندس.“

”پوءِ ڪانه ڏيندس.“

”ڇو...؟“

”منهنجي محبت ايتري ته ڪني آهي جو تون انکي پنهنجي دل
 ۾ جڳهه ڏيڻ لاءِ تيار نه آهين. تون مونسان گهڙي محبت ٿو
 ڪرين. آءُ توکي ايترو چاهيان ٿي جو مونکي پاڻ خبر نه آهي. آءُ
 توکان انهيءَ ڪري ڀڄڻ ۽ ڪندي هيس ۽ ڀڄي ويندي هيس، مٺا
 توکي ڏسي آءُ برداشت کان ٻاهر نه ٿي پوان. ڏس، آءُ توکي
 پنهنجي دل جي هڪ هڪ ڳالهه ٻڌايان پئي. ڪا ڇوڪري اهڙي
 ڳالهه ڪندي.“

پئس کي ٽائيفائيڊ ٿي پيو. سڄي سڄي رات پئي جاڳندي هئي، گهڙي
 گهڙي پئي ٽيمپريچر ڏسندي هئي. جيڪو ڊاڪٽر پئس کي ڏسڻ
 ايندو هو انهيءَ سان بحث ڪرڻ شروع ڪري وهندي هئي. ايتريقدر
 جو هڪ ڊاڪٽر چئي ڏنس، ”ڇوڪري تون ڏاڍي بڪڙي
 آهين.“

پئس سڄي رات نند ۾ ڳالهائيندو هو، ۽ هيءُ ٻيءَ جي ڀر ۾ لپتي
 سڄي رات جواب ڏيندي رهندي هئي. جي پئس ڪو حساب وغيره
 متعلق پڙهيو ته يڪدم حساب صاف ڪري ٻڌائيندس. سڄي رات
 سڄو ڏينهن پيرن تي بيٺي هوندي هئي. ٻيءَ کي ڪا تڪليف
 نه ڏيندي هئي. انهن پنڌرهن ڏينهن ۾ مونسان به ڪونه ملي. مٿي
 اسان وٽ به نه آئي ۽ امان کان به ڀڄڻ ڪونه آئي ته نهن ڪڏهن
 ٿي آئين.

پئس بيماريءَ مان ڪي قدر بهتر ٿيو ته سندس ماءُ چيس ته مائٽن

ڏانهن خط لکي موڪل ۽ پيءُ جو حال به لک. خالده ڏاڍي فرمانبردار، ڏاهي ڌيءُ ٿي، پلنگ تي پاڻولي ماري ويهي، ڏاڍي احتياط سان خط لکيا. ڇهه خط لکيائين - ۽ ڇهه ٿي منهنجي نالي. آءٌ پاڻ اچرج ۾ پئجي ويس ته چوڪري آهي، ڪير آهي! هونئن پنڌرهن ويهن ڏينهن ۾ لوڻو هڻي ڏئين به ڪين. يادگيري آيس ته ماڳهين ڇهه خط! سڀني خطن ۾ پيءُ جي بيماري، ٺهل ٽڪور ۽ پنهنجي ڦڙتي ڏيکارڻ سان گڏ هڪ ڀيرو وري پنهنجي پرپور محبت جو اظهار ڪيائين ۽ لکيائين: 'جي تون بيمار ٿين ته آءٌ تنهنجي ٺهل ٽڪور ۾ ڏينهن رات هڪ ڪري ڇڏيندس. جي يقين نه اچي ته بيمار ٿي ڏس.' آخر ۾ لکيائين ته، 'مائٽن ڏانهن، سڀاڻي خط لکنديس. سو به سوڊ ٿيو ته -'

پس اڳهائيءَ مان آيو. تنهن کان به - ٿي ڏينهن پوءِ وري ڊوڙندي، ڏاکڻ جا به به ڏاکڻا چڙهندي اسان وٽ آئي. به چوٿيون، قهري نانگن وانگر سندس گچيءَ کي ويڙهيل هيون. امان ٻوڙ کي داغ پئي ڏنو. هيءُ به ڏاڍي رازداراني نموني اچي امان جي سامهون ويئي ۽ پڇيائينس: "ماسي نهن پنهن جو ڇا ڪيئي؟" نه ڄاڻ امان به ڪا چوڪري منهنجي لاءِ نظر مان ڪڍي آئي هئي، سو امان به الف کان وٺي ي تائين سموري ڳالهه ٻڌايس. امان ڳالهه ته مڙي سان ٻڌائي، پر هوڏانهن ٻوڙ سڙي ويو.

منهنجا امتحان ٿيڻ وارا هئا. آءٌ خالده جي گهر جي در وٽ هڪ ٺهيل ننڍڙي ڪمري ۾، رات جو پڙهندو هوس. اهو ڪمرو عام طور مهمان مڙي لاءِ ٺهيل هو. پهرئين ڀيري جي رات آءٌ دنيا جي ٻين سمورين ڳالهين کان آجوتو، ويٺي هيمنگوي جي ناول (The old man and sea) کي زوريءَ پڙهيم. در تي هٿ لڳو. آئي در کوليم ته خالده بيٺي هئي! اوڏيءَ مهل ڏنم ته ساڍا يارهن لڳا هئا.

"خالده تون؟" مون حيران ٿيندي پڇيو.

هن جواب ڪونه ڏنو ۽ آهستي سان اندر آئي. در بند ڪري پيشانيءَ

تان پگهر آگهندي چيائين، ”تنهنجي لاء هڪڙي شيء کڻي آئي آهيان.“

”پر هت توکي ڪير ڏسي وٺي ته!“ مون چيو.
”امان ۽ بابا ڪراچي ويا آهن، ٻار سڀ ستا پيا آهن.“ هن ڊگهو
سام کڻندي جواب ڏنو. آڻ ڪجهه دير منجهي پيس. چيو مانس،
”ڪهڙي شيء آهي؟ ڏسان.“

هن مَرڪي ٻئي مٿيون کڻي بند ڪيون.
”تون ٻڌاء — ڇا آهي؟“

مون اڳيان وڌي سندس ڪرائين کي جهليو. هن ڪرائيون ڇڏائڻ
جي ڪوشش ڪئي.

”تون مونکي ستائين ڇو ٿي؟“ مون چيو.
”ڏس ڀلا.“ هن مَرڪي چيو. ۽ اڳيون جهڪائي، ٻئي هت کولي
ڇڏيا. مون سندس هٿن ڏانهن ڏٺو.

خالده جا ڪير جهڙا سفيد هٿ، جيڪي ٿورڙا گلابي لڳندا آهن،
تن تي ميندي لڳل هئي. ٻه مينديءَ رتا هٿ — خالده جا ارمان ۽
اڏسٽا — منهنجي آرزو.

خالده جا ٻئي هٿ منهنجي هٿ ۾ هئا. هن جون اڳيون شرم وچان
بند هيون — ۽ ڳل حيا جي گلابي لهرن ۾ تڙگيا پئي. مونکي نرم
مينديءَ جي سونهن ڏاڍي وڻي، مونکي خالده جي ترين ۾، پنهنجي
۽ سندس تمنائن جي شفق ڦٽندي محسوس ٿي.

مون آهستي سان، جهڪي پنهنجي چپن سان خالده جي هٿن جي
نرم آلاڻ کي چھيو. خالده جي لڱن ۾ ڏکڻي محسوس ڪيم.
”آڻ توکي رڳو هٿ ڏيکارڻ آئي هيس.“ خالده شرم وچان منهن
ٻئي پاسي ڦيري چيو، ”۽ تون...“

”ها، ۽ آڻ بدتميز ٿي، انهن کي چمان ٿو.“ مون چيو، ”خالده
تنهنجي لڱن ۾ ميناڄ آهي.“

”مونکي خبر آهي.“ هن آهستي سان چيو، ”توهان مردن کي
اڇڻ لاء عورت وٽ پنهنجي جسر کان وڌيڪ ٻي ڪهڙي شيء

آهي، جنهن جي مرد کي گهرج محسوس ٿئي!

خالده جا اهي لفظ دل ۾ چڱي ويٺا. سندس هٿ منهنجي هٿن ۾ ٿي هئا، پر منهنجي منهن جو پٺو لٿل ڏسي، هن کلي پڇيو، ”يلا منهنجا هٿ مينديءَ سان نهن ٿا يا ائين ئي سٺا لڳن ٿا.“

خالده جي ڳالهين مونکي ذهني ڇڪتاڻ ۾ وجهي ڇڏيو. سوچيم ته هيءُ ڇوڪري اڄ ڳالهين ڪهڙيون پئي ڪري. مونکي ائين وائڙو ڏسي خالده سرڪي، منهنجي ڳچيءَ ۾ ٻانهون وڌيون ۽ ۽ جهڪي منهنجي اکين ۾ نهاريندي چيائين، ”ڏس، آءُ تنهنجي سامهون آهيان. ڪيڏو ويجهو ۽ تون چپ آهين.“

مون سندس اکين ۾ ڏٺو. مونکي سندس اکين جي گهرائپ ۾ به هوڙ پاڻ ڏسڻ ۾ آئي. هن پنهنجو منهن منهنجي ڇاتي تي رکيو. ”ڇا پيو سوچين؟“

مون آهستي سان کيس ڪن ۾ چيو، ”خالده، ڄاڻان ٿو تون عورت آهين. تو وٽ عورت جو جسم آهي، جو هڪ مرد، يعني مون جهڙي لاءِ سڀ کان وڌيڪ اهميت رکي ٿو. مڃان ٿو تنهنجي جسم جي جاذبيت ۽ گرمائش، هڪ مرد جي دل کي تڏاڻ پھچائي سگهي ٿي. پر مونکي هڪ ٻي شيءِ جي گهرج آهي. سا آهي عورت جو مرد سان پنهنجائپ جو اظهار ۽ ان جا تعلقات. پوءِ ڀل گهڻا مرد پنهنجي انهيءَ خواهش کي ظاهر نه ڪري سگهن ۽ کين ظاهر ڪرڻ به نه اچي.“

”پر،“ خالده ورائيو. ”سچ پچين ته مونوٽ انهيءَ جسم کانسواءِ ٻيو ڪي ڪونهي، جو ظاهر ڏسڻ ۾ اچي. آءُ عورت آهيان ۽ مونوٽ به اهڙو جسم آهي، جهڙو ڪنهن ٻي عورت وٽ آهي. پر آءُ جيترو توکي چاهيان ٿي، منهنجو جسم شايد اوترو توکي نه چاهي سگهي.“

مون پنهنجي سيني سان لڳل خالده کي پاڻ کان جدا ڪيو. چير، ”خالده، تون هاڻ وڃ.“

هوڙ آئي در وٽ بيهي رهي ۽ مونکي ڏسڻ لڳي. سندس اکين ۾ بي پناهه ڪشش هئي، آءُ ڏانهس ڏسڻ لڳس.

خالده اڪيون جهڪائي ڇڏيون. چون لڳي، ”منهنجي هٿن تي ميندي سٺي ٿي لڳي نه.“

”تنهنجا هٿ مينديءَ جي رنگينيءَ کان به سٺا آهن.“ مون اڳيان وڌي، سندس ڇنڇن جي سرخيءَ تي آگر ڦيري ۽ پوءِ سندس ٻئي گل پنهنجي هٿن ۾ جهلي، جهڪي سندس پيشانيءَ کي ڇنڇن سان چمي چيم، ”چري، جي آءُ تنهنجا چپ چمان ته، مونکي تنهنجي ڇنڇن جي ڪناري مرڪ ڏاڍي وڻندي آهي.“

هن اڪيون کڻي مونکي ڏٺو. حيا سندس اکين ۾ جرڪيو پئي ۽ گلن تان ترڪيو پئي.

هوءَ در کولي ٻاهر نڪتي. مون ڏٺو، خالده جي سروقد ۽ سڊول جسم تي، پٺيان چوٽي، ڇيلهه کان به هيٺ هئي.

امتحان ختم ٿي ويا. آچر جو ڏينهن هو، ڏه کن لڳا هئا. مون اڃا هٿ منهن ڪونه ڌوٽو هو. خالده مٿي اسان وٽ آئي. گهر ۾ امان کانسواءِ ٻيو ڪير به ڪونه هو. امان به رڌڻي ۾ پٺپهرن لاءِ پئي ڪجهه رڌيو. خالده امان وٽ به گهڙيون ويهي، اندر ڪمري ۾ آئي. آءُ اڃا لپٽيو پيو هوس.

”روگي آهين ڪو؟“ خالده اينديئي چيو.

”ڳالهائڻ سکي پئي آهين.“ مون پڻڪيو.

”ٻيو پهرئين گونگي هيس ڇا؟“

ايتري ۾ امان ڪمري ۾ آئي. امان کي ڏسي چيائين، ”ماسي، منهنجي ڪراچي واري ماسيءَ جو مڙس ڊاڪٽر آهي، تنهن ڪالهه....“

”پهرئين ٻڌاءِ تنهنجيون ماسيون ڪيتريون آهن. روز نئين ماسيءَ جو ذڪر ٿي ڪرين.“ مون سندس ڳالهه ڪئي.

انهيءَ تي ڏاڍي ڪاوڙ آيس. چپ پڪوڙي، پيشانيءَ تي گهنڊ وجهي، مونڏانهن بنا ڏسڻ جي چيائين، ”سؤ ماسيون آهن. تون ڇو ٿو سڙين.“ وري امان کي چيائين: ”منهنجي ڪراچي واري ننڍي ماسيءَ جي مڙس، مونکي تپاسي چيو ته مون جيترا گلاس پاڻيءَ جا

حيدرآباد ۾ پيٽا آهن، اوتري مٽي پيٽ ۾ گڏ ٿي ويٺي آهي. چويٿو آهستي آهستي منهنجو رنگ به ميرانجهڙو ٿي ويندو. ڊاڪٽر ٿيو يا چئي ٿيو.

”هفتي هفتي جلاب وٺ،“ امان پنهنجو ٺهيل ڏڪيل نسخو ٻڌايس. ”سڀ ايرغير ٺيڪ ٿي ويندي.“

امان رڌڻي ۾ ويٺي ۽ مون کيس چيو، ”ويچاري اگهي مون وانگر اچي آهي، سان به ٿي پوندي ميرانجهڙي.“

هن مونڌانهن نهاريو. پر سندس اکين مان ڀرپور پيار جو پيمانو چڻ اٿيلو پئي.

”تون سڄي مٽيءَ جي ٿي پو،“ مون چيو. ”نه آءُ توکي پنهنجي من ۾ ويهاري پوڄيان.“

”نه پوءِ هينئر تنهنجي من ۾ ڪير آهي؟“ هن نرت پر آهستي پڇيو.

”تون ٻڌاء.“ مون چيو.

اهو ٻڌي، هوءَ آئي ۽ امان کي ڏٺائين. امان پنهنجي ڪمر ۾ رڌل هئي. پوءِ آهستي سان ڀر ۾ اچي چيائين، ”مونکي خبر آهي تنهنجي من ۾ مونڪان سواءِ ٻيو ڪير ڪونهي. مونکي ته ايتري به پڪ آهي ته تون مونکي ايترو چاهين ٿو، جيترو آءُ به توکي نٿي چاهيان. آءُ تنهنجي خوابن ۾ ايندي آهيان. تون مونسان ڪڏهن به نه ختم ٿيڻ واريون رهاڻيون ڪندو آهين. جيئن رت تنهنجي سڄي بدن ۾ ڦري ٿو، تيئن آءُ به تنهنجي بدن جي ذري ذري ۾ موجود آهيان.“

آءُ سندس ڳالههون ٻڌندو رهيس ۽ سوچيم جيڪي ڳالههون مونکي چوڻ کپن، سي ته هيءَ ڪيچلي پاڻ پئي چوي.

”خالده، منهنجيون ڳالههون تون پئي ڪرين.“ مون چيو

خالده آئي. سندس منهن تي حيا هو. هن اکيون جهڪايون ۽ اکيون ڪٽي، مونکي ڀل ڪن ڏٺو. سندس اکين ۾ آلاڻ هئي. سندس اکيون ائين پئي جرڪيون، چڻ آس پوڻ ڪري سامونڊي لهرون. خالده آهستي سان چيو، ”تون ڏاڍو ڪنجوس آهين. ڏس آءُ اهڙيون

ڪالهيون پئي ڪيان. تون مونسان ڪهڙي محبت ڪرين ٿو. ايترو چئي وٺي ڀڳي.

ڪجهه مهينن کانپوءِ خبر پيس ته خالده جا مائٽ جڳهه بدلائڻ ٿا. خالده گهڻي وس ڪيا، پر کين جڳهه بدلائي پئي. جڳهه ڇڏڻ کان پهرئين، خالده مونکي هڪ خط ڏنو، جنهن ۾ لکيائين ته: ”اڃا گهر ۾ امان بابا ڪونهن، تون هيٺ واري جڳهه ۾ رات جو منهنجو انتظار ڪجيئن.“

رات جو آئي. ايندي شرط اچي منهنجي سيني سان لڳي. چيائين: ”اڃا مونکي الائي ڇا ٿي ويو آهي. سڄو ڏينهن رني آهيان. ايترو رني آهيان جو اکين جو پاڻي به سڪي ويو آهي. تڏهن ته توسان اهڙي ريت ملان پئي.“

مون سندس اکين ۾ جهاتي پاتي. منهنجون نظرون خالده جي من ۾ لهي ويون، جت دل جي دڪ دڪ، سندس پيار کي لهسيو.

”تون مونکي ٻين وانگر ته نٿو سمجهين نه؟ تون اهو ته نٿو سمجهين ته آءٌ بيشمر آهيان. ماڻهو چون ٿا ته آءٌ سٺي ڇوڪري نه آهيان. مون ۾ ڇوڪرين وارا لڳڻ ئي ڪونهن. آءٌ ته جيڪي به آهيان، تنهنجي سامهون آهيان. آءٌ ٻين ڇوڪرين وانگر بند ڪتاب نه آهيان. آءٌ ته تنهنجي اڳيان کليل ڪتاب وانگر آهيان. مونکي پڙهه ۽ سمجهه. الائي تون مونکي ڇا سمجهيندين؟“

هوءَ ڪجهه دير منهنجي سيني سان لڳي رهي، پوءِ اوچتو ڪنڌ مٿي ڪري پڇيائين، ”مونکي وساري ته ڪونه ڇڏيندين. ٻڌاءِ مونکي وساري ته ڪونه ڇڏيندين؟“

مون اوڏي مهل ڏٺو. به گهوڙا سندس اکڙين جي آڏي پڇي نڪتا ۽ هڪ سڌڪي سان هوءَ مونکي چنبڙي ويئي. مونتي سندس گهوڙهن ايترو اثر ڪيو، جو آءٌ پنڊپهڻ ٿيو ۽ ٻيو هوس. ٿوري دير کانپوءِ هن ڪلهايو، ”آءٌ چار راتيون برابر جاڳي آهيان. ڀل جي به نند نه ڪئي اٿم. آءٌ جڏهن به گهڻو جاڳندي آهيان ته مونکي لڌائڻ ٿي پوندو آهي، پر هن پيري ڪمبخت اچڻ جو نالو نه ٻيو وٺي. ٻيو

نه ته ائين ئي آءَ پندرهـنـ ويهه ڏينهن هت رهي سگهان ها . سڀاڻي
نه پرهينءَ اسين وينداسين.

پوءِ هن مونکي پنهنجي تصوير ڏني، جنهن جي پٺئين پاسي لکيل
هو: ’انهيءَ لاءِ جنهن مونکي نه وسارڻ جو واعدو ڪيو آهي.

هن وري هڪ ڀيرو مون کان پنهنجي محبت جو اظهار ڪرايو ۽
منهنجي سيني تي پنهنجو منهن رکي، منهنجي دل جي تڙڪن ٻڌندي
رهي. مون سندس منهن پاڻ ڏانهن ڪيو، هن اکيون پوري ڇڏيون
۽ ڊگها ڊگها ساه کڻڻ لڳي. منهنجي پانهن جو گهيرو مضبوط ٿي ويو.
”آءٌ وڃان ٿي.“ ٿوري دير کانپوءِ چيائين.

وري چوڻ لڳي، ”ماسي تنهنجي ڪنوار اڄ ڏسڻ ويٺي هوندي —
ڇا ٿيو؟“
”الائي.“

”آءٌ صبح جو ڀڄندي سانس. ڪنوار مون جهڙي پرڻجائين. سٺي —
جهڙي آءٌ آهيان.“

منهنجي ڇپن تي ڦڪي مرڪ اچي ويئي.

خالده جن جڳهه بدلائي. مون تي سندس وڃڻ جو گهرو اثر ٿيو. هروقت
نظرن اکيان خالده جي ڪيچل ۽ مستي پئي ڦرندي آهي. سندس مٿر
ٽهڪ، خوشي، هرڪنهن سان ڳالهه ٻولهه تي اٽڪڻ. سڀ ياد ايندو
آهي.

مونکي خالده جي خط جو انتظار هو. پر هن خط نه لکيو.
هڪ - ٻه دفعو رستي پند ملي به، پر ائين لنوائي ويئي، ڄڻ مونکي
سڃاڻي ئي ڪانه. آءٌ سندس انهيءَ بي نيازيءَ تي ڪيتري دير اُتي
ٿي پتر وانگر بيٺو رهندو آهيان. سوچيندو آهيان ته هن ڇو ڪريءَ
جو دماغ ضرور ڪجهه هيٺ مٿي ٿيل آهي.

تن مهينن کانپوءِ خالده جو خط مليو.
لکيل هو - ”مٺا، مونکي وساري ڇڏ، آءٌ هاڻ تنهنجي ڪانه آهيان.
مونکي پهرئين خبر هئي ته منهنجا مائٽ جڳهه بدلائڻ سان گڏوگڏ

منهنجي دل تي اُڪريل نقش به ميسارڻ گهرن ٿا. منهنجي دل جا اهي نقش آهستي آهستي ميسارجي ويندا. منهنجو مڱڻو پيا ڪن. آءُ به انهن مشرقي ڇوڪرين وانگر بيوس آهيان، جي ماڻهن جي عزت ۽ مرضيءَ اڳيان مجبور آهن. مونکي رستي تي ائين چرين وانگر نه ڏسندو ڪر. نه ته آءُ به چري ٿي پونديس. هاڻ آءُ جو برداشت ڪرڻ پئي سکان....

’تون شادي ڪڏهن ٿو ڪرين. ڪنوار مون جهڙي گهو لڄائين، جهڙي آءُ آهيان. تنهنجي شاديءَ تي آءُ ضرور اينديس. مونکي وسارجئين نه.“

— ٻئي ڪنهنجي

خالده

مون خط پڙهيو ۽ ائين لڳو، ڄڻ خالده پاڻ اچي ساهون بيٺي آهي. هينئر سوچان ٿو ته ڦڪو ٿو ٿيان. مون سمجهيو پئي ته اسان واقعي ڪا غير معمولي محبت ڪئي. پر اها به انهن هزارين لکين دلين جي اوڙاهه ۾ وڃي ڪري، جت ازل کان انهيءَ اوڙاهه ۾ ’خالده‘ جو بيمار پيو لهسجي. ڪهڙي نه بيڪار هئي محبت منهنجي. (۱۹۶۳)

اونداها رستا، دونهاڻيل گهڻيون

سج ڀرڻ کان پهرئين ئي، ممونءَ جو گهوڙو هڻڪندو ۽ ممون سجاڳ ٿيندو هو. سج به پوءِ اُڀرندو، جڏهن ممون گهوڙي کي ڪر ڪهه پيو هڻندو.

گهوڙي هٽڪار ڪئي، ممونءَ بنا ڪنڌ ورائڻ جي، ايتئي ئي ورائيو، ”ها پٽارا.“ گهوڙي کي دلچسپيءَ ۾، ممون ٻچڙو منهن ڪري آيو. ممون ٻچڙو منهن ڪري آندو هو يا جاڳڻ مهل سندس منهن هروڀرو ٻچڙو ٿي ويندو هو، سا خبر ڪانهي، پر اها ڳالهه ضرور هئي، جو گهوڙو، جيڪو کيس ٽڪيندو رهندو هو، سو به سندس ٻچڙو منهن ڏسي، ڪنڌ کڻي ڦيرائيندو هو. ممون اتي ويٺو ۽ ڪي گهڙيون اکين مان پڇيون ڪڍندو رهيو ۽ پٺڻ چڻيندو رهيو. اکيون کولي، پنهنجي چؤطرف نهارڻ لڳو، ”شڪر آهي تنهنجو مولا. پنهنجي پيرين هلائين، ڪنهنجو محتاج نه ڪڄئين.“ اهي اکر چوندي، هن کيسي ۾ هٿ وڌو، جيڪو خالي هو، کيسو ڦولهي، کيس يادگيري پئي، ۽ هنڌ جي پاسي مان سگريٽن جو پئڪيٽ ڪڍيائين. هڪڙي سگريٽ ڊڪائي پيئڻ لڳو. پر پهرئين ئي دم سان چاتي ڪٽڪڻ لڳس ۽ هڪ چڱو خاصو کانگهارو ڪڍي ٻاهر ڦٽو ڪيائين. هو سگريٽ ائين پيئڻ لڳو، جڏهن وڏيءَ سوچ ۾ پڌل آهي. سندس ڦٽي ڪيل کانگهاري جي ڀر ۾ پيل سرويٽي ڏانهن ڏاڍي غور منجهان ٽڪڻ لڳو. سندس نظرون جڏهن اُتي ڪهي ويون. سگريٽ ختم ڪري، هن هڪ ٿڌو ساڄو ڪيو. صبح جي ٿڌي هوا جو خوشگوار جهوٽو، جنهن سندس دونهاڻيل ڦڦڙن کي ڪا ٿڌاڻ بخشي، کيس ائين محسوس ٿيو جڏهن ڪا آب، ڦڦڙن مان نڪتي ۽ چپن مان لفظ بڻجي نڪتي. ممون جي وات مان نڪتو: ”علي ڪر پلي.“ ۽ سندس پوريل اکين،

ڦونڊيل نڪ، سست بدن. پڻ اهو سٺيو، ته کيس هوا جي هڪ جهوٽي،
 صبح جي تازگي بخشي آهي. گهوڙو وري کيس ڏسڻ لڳو. ممونءَ
 گهوڙي ڏانهن نھاري، ڪنڌ سان اڪيون پوري هاڻوڪار ڪئي.
 گهوڙو وري ڪنڌ هيٺ ڪري بيهي رهيو. ممونءَ سگريٽ چڪي
 اٿڻ جي ڪئي. سندس ڀر ۾ بخشو ستل هو، جنهن جا چپ کليل
 هئا ۽ ڦڏا سڌا ڏند ڏسڻ ۾ پئي آيا. ڏندن تي پيلي مير جو تھ
 چڙهيل هو، جت مڪين پئي پئڪيو. ممونءَ کي اهو چڱو نه لڳو ۽
 بخشي جي کاڌيءَ کان جهلي، زور سان لوڏيائين، ”بخشا، او بخشا.“
 بخشي ڪونه ٻڌو. بخشو ڪونه اٿيو. هي بيهي رهيو ۽ ستن کي ڏسڻ
 لڳو، جنهن تي مير ائين پئي لڳي، چڻ سٺ آهي. ڪپڙن مٿان ۾
 اڃا به ڏينهن هئا، اربع، خميس — پوءِ جمعو. هن بيٺي بيٺي اوباسي
 ڏني ۽ هڪڙو هٿ، پنهنجي خميس هيٺان، ڇاتيءَ تي ڦيريو. ڇاتيءَ
 جي ائين وارن تي هٿ ڦيريندي ممونءَ کي پاسرائيون محسوس ٿيون
 — ڌار ڌار. هو انهيءَ بابت ڪجهه ڪونه سوچيندو هو، انهيءَ
 ڪري جو روز روز ڇا سوچي. کيس پاڻ کان وڌيڪ گهوڙي جو
 خيال هو. جنهنجون پاسرائيون ڏسڻ ۾ آيون ته گاڏي چڪڻ به گهري
 لڳندي ۽ چڱي چوڪي سواري به هٿ ڪانه ايندي. بنا سوچ جي
 هو گهوڙي ڏانهن وڌيو ۽ گتڪار ڪري، هنجي پنن تي هٿ ڦيريو.
 گهوڙي ڪنڌ ڦيري، ممونءَ جي آجيان، ڪنڌ لوڏي ڪئي. ممون
 طنبيلي جي اندر ويو ۽ پريل پائيءَ جي باردي کڻي آيو. پاڻي گهوڙي
 جي ڀر ۾ رکي، وارن ۾ آڱريون ڦيريندي، وري بخشي وٽ آيو.
 هن پيري، گهٽر کان جهلي، ٻه ٽي سٽون ڏنائينس ۽ بخشو ٻڙڙ ڪندو،
 آبتو سبتو ڪلمو ڦيريندي اٿي ويٺو. ممونءَ کي وري خار لڳا، جو هو
 وري جهوٽا کائڻ لڳو. بخشي جي حالت ڏسي ممونءَ سوچيو: ’ههڙو
 منحوس به ڪو ورلي هوندو.‘ ممونءَ وڌيڪ ڪين سوچيو جو چانهه
 وارو ڇوڪر اچي لنگهيو. ممونءَ پريان ئي کيس چانهه ڪڙڪ جو
 آرڊر ڦٽو ڪيو. ڇوڪرو منهن مهاندي وڻيو پئي، ٽهي به ننڍي هيس.
 ممون وري سوچڻ لڳو: ’هنن چورن جو ڏوه ڪونهي — عمر اٿن،

هن عمر ۾ هر ڪنهن طبپي ۾ چانهه کڻي ويندا. ٿورو وڏا ٿيندا ته مڇ مروڙي هلندا. 'ممون ۽ پڻ پڻ ڪئي: "توبهن جو در آهي، حيوان به اسان کان چڱا." ممون ۽ بخشي کي ٻيهر اٿڻ لاء ڪين چيو ۽ پاڻ گهوڙي کي وهنجارڻ لڳو. گهوڙي کي هيجاربندي، ڪنهن ڪافي ۽ جي ڌڪ ياد پئي آيس ۽ پنهنجي گهٽيل آواز ۾ جهونگارڻ لڳو. هڪ ئي ست پئي ورجائين—'ڪوئن ۾ قابو آهيان دلڙي آداس مارن لاء.' ايتري ۾ بخشي هڪ وڏي آرس موڙي ۽ وات ڦاڙي اوباسي ڏني. هنجار پيلا ڏند ڏسڻ ۾ آيا پئي. ممون ۽ ڏانهس ڏسڻ سان ئي چيو، "هاڻ ته اهو نيا ڪ چڏ. آت گاڏي ڏو ته هلون." بخشي، ممون ۽ جي ڳالهه مڃي ۽ نيا ڪ چڏي، پني ڪنهنڊو، وات ۾ پيل ڪساري پڪ کي ڇاپا ڏيندو اٿيو ۽ سڌو طنبيلي ۾ ويو. باردي پاڻي جي ڀري رکي هئي. ڪپڙو پُٺائي گاڏي ۽ جا چاڪ ڌوئڻ لڳو، پر اوباسين اڃا به پچر ڪونه ٿي چڏيس. ممون ۽ گهوڙو وهنجاري ورتو ۽ ٻنن تان پاڻي اُگهڻ لڳو. گهوڙو گهوڙي گهوڙي ڪنڌ لوڏڻ لڳو. ممون ۽ به گهوڙي گهوڙي آت پئي ڏيس، "بيمه بابا بيمه.... اڙي هان.... ماڻهو ڪير؟" ايتري ۾ بخشو گاڏي ڌوئي، طبپي کان ٻاهر گهلي آيو. ممون گهوڙي جا ساز سامان هڙيئي کڻي آيو ۽ گهوڙي کي گاڏي ۽ منجهه جوڻيائين. گهوڙي کي جوڻي، ممون ۽ به ٽي پڪ لوڻ جا گهوڙي جي زبان تي مليا ۽ هٿ ڌوئيندي، سگريٽ ڊڪائي، گهوڙي جي چُرپر ڏسڻ لڳو. سگريٽ پي ڦٽو ڪيائين ۽ رينون سنڀالي، گاڏي تي چڙهڻ لاء چاڪ تي پير رکي، دم دستگير، بسم اللہ ورجائي، جنهن مهل پنهنجي گاڏي تي ويٺو ته گهنٽي ۽ کي پير سان دبائيندي چيائين، "يا علي، ڪر پلي— دشمن وڃن سارا جلي." ۽ الهه توهان گهوڙي کي چڄي ڏني ۽ گاڏي ڪاهي آيو رستي تي.

صبح چڱو آيري چڪو هو. اسڪول جو وقت ٿيو پئي، ڪيسر رئيس جي ڌيءَ کي اسڪول ڇڏيو هو، سو گهوڙي کي چڱي وڪ کڻائيندو، چين ۾ سگريٽ ڦٻاڍو، اچي در وٽ پهتو. در وٽ به ٻي گهنٽيون

وڄائي، پنهنجي گاديءَ تان لهي آيو ۽ گوڏ کي جاڍري پئي ٿي، کولي چڱي طرح ٻڌڻ لڳو. ممونءَ گوڏ ٻڌي پئي ته سندس رئيس نڪري آيو. رئيس کي گنجي ۽ وروڻيل ستن پئي هئي. اسفنج جو چمپل پير ۾ هوس. ممونءَ تي نظر پوندي ٿي، جيئن ممون سئون ٿي بيٺو. تيئن هنجي لنگن ۾ پڻ ڪجهه سيٺ آئي ۽ آهستي آهستي وڏا قدم کڻندو، ممونءَ ڏانهن آيو. رئيس عمر جو ڪو گهڻو وڏو ڪونه هو ۽ نه وري ڪو خانداني رئيس هو. هونئن پاڙي ۾ سڀ کيس ڊپيو وارو چوندا هئا، پر مڙس مڙيئي دوراندیش هو. کنڊ جي ڪنٽرول واري زماني ۾ ڪي بچائي ورتائين، جنهن مان ڊپيوءَ سان گڏ، سيڏي جو دڪان پڻ کوليائين ۽ هڪ وڪٽوريا گاڏي پڻ ورتائين. رئيس ممونءَ جي سامهون ٻانهون ٻڌي اچي بيهي رهيو ۽ ۽ ٿورو نرڙ تي گهٽجڻ وڃي، ڏاڍيءَ نرميءَ منجهان چيائين، ”بابا، توکي اڄ ننڍڙيءَ وٺي وڃڻ ۽ وٺي کي اچڻ کانسواءِ ٻيو ڪم ڪونهي. پر شام ڌاري مڙيئي اسان وٽان چڪر ڪيو وڃي ٿو. متان دل چوي ۽ ڪيڏانهن نڪري پئون.“ ممونءَ ”حاضر سائين“ چيو، دڪيل سگريٽ هٿ ۾ ئي هوس.

رئيس گهر جي در ڏانهن مڙيو. ممونءَ سگريٽ منجهان ڪش هنيو. ۽ رئيس جي ڏييءَ در منجهان، ڪتابن جي ڀري ٻانهن جي آڌار تي سڀياليندي، ٻاهر نڪتي. ممون سگريٽ وٺڻ ٿي ويو، پر اهو ڏسي، ”سائنس.“ چئي واپس مڙيو ۽ سائنس اڪيون جهڪايو، سوڙهي چولي منجهه ڦاٿل ٽنگن سان قدم ڏاڍا ٿوري ۽ تڪي کڻي رهي هئي. اهڙي تور-تڪ پئس ڪنٽرول واري زماني ۾ کنڊ تي به ڪانه ڪئي هوندي. حيا واري-۽ شرميلي. ممونءَ جي اها سائنس روز وڪٽوريا گاڏيءَ تي چڙهي پڙهڻ ويندي هئي. ٻن ڳالهين مان صاف ظاهر هو ته هوءَ اڃا اسڪول ۾ پڙهندي آهي. هڪ ته اڃا ڪتابن جي ڀري چڱي خاصي، ٻانهن جي آڌار تي کڻندي هئي ۽ ٻيو - ٻيو سندس چاهي جي معصوميت پڻ اهو ٻڌايو پئي ته هوءَ اڃان اسڪول ۾ پڙهي ٿي. تنهن کانسواءِ هنجي عمر به ننڍي هئي. آره

مس آڀريو هوس، پر سوڙهو چولو اهو به لڪائي ڪين سگهيو. ڇيله جي لس ۽ سترن جو ڪماندار لاه، پڻ سهڻاڻپ منجهه گهٽ ڪونه هئا. ڌوتل اڇا آجرا پير، جن ۾ رت جي ڳاڙهاڻ، ڪاري ڇمپل منجهان جرڪي پئي.

هوءَ گاڏي منجهه چڙهي ويئي. ڪتاب رکي، چولو، جو گاڏي ۾ چڙهڻ ڪري، ٿورو گوڏن کان سترن ڏانهن ڪڇي ويو، تنهنڪي چڪي هيٺ ڪيو. ممون ۽ گهوڙي کي ڇڄي ڏني ۽ گهوڙو هلڻ لڳو. رينون ٻئي ممون ۽ هٿن ۾ ائين جهليون ۽ منهن تي اهڙو اثر ڇانيل هوس، ڄڻ گهوڙي منجهه سرڪشي آهي. لڇپت راءِ روڊ مٽي، گاڏي ۽ کي رسالا روڊ تي آئي، ممون ۽ کي احساس ٿيو ته اسڪول وقت تي پهچڻ گهرجي. ”امان، ٿير گهڻو ٿيو آهي؟“

”باقي پنج منٽ آهن، ٻيو ڇا....“ امان جواب ڏنس. ”اڄ به مونکي ڪلاس ۾ ٽيچر بيهاريندي.“

ممون ۽ رفتار تيز ڪئي ۽ ڇوڻ لڳو، پر آهستي، ”انهي ۽ ٽيچرائي ۽ کي ته ڪوسو پٽ ڪارائانس.... چئو ته آءُ هلائس....“

”نه نه.... تون رڳو مونکي پهچائي.“ هن ترت جواب ڏنو ۽ ممون ۽ جي ميري ۽ ڪريپ جهڙي شخصيت اکين اڳيان ڦري ويس.

’پر ويچارو ڪالهائڻ جو سٺو ۽ لحاظ وارو آهي.‘ هوءَ سوچڻ لڳي. -

پر رڳو زبان ڌڙڙي ۽ خاطر سمورو ممون ته سٺو ڪونه ٿو ٿئي سگهي.

گاڏي اچي اسڪول وٽ پهتي. ممون ٽڪڙ ڪري لٿو ۽ رئيس جي ڏي ۽ کي آهستي لهندو ڏسي بيهي رهيو. هوءَ لٿي ۽ ممون ۽ ڪتاب کڻي ڏنا. ڪتاب سنڀالي، هوءَ اسڪول جي بند ڦاٽڪ جي کليل نيدڙي در ڏانهن وڃڻ لڳي. ايتري ۾ ٻه ٻيون ڇوڪريون به اچي رئيس جي ڏي ۽ سان مليون. ٻنهي طرفان مرڪ جي مٿا سٽا ٿي ۽ اکين جي ڪاراڻ منجهان پنبڻن تان ترڪي جرڪندڙ اشارن تي ڪيڪر، ڳلن جي ڳاڙهاڻ ۽ لاه تان لهندي ڏسي، ممون به ساعت کن بيهي رهيو. ممون ۽ جو اندر بلڪل صفا هو. بند ڦاٽڪ جي ٻئي پاسي گهندو وڳو ۽ ترت ٻنهي جي لڳن ۾ ڦڙتي ۽ ڪر ڪنيو. رئيس

جي ڌيءَ اڳ ۾ ڦاٽڪ جي نڍڙي در منجهان جهڪي لنگهي . سندس ڪپڙي، جنهن تي هڪڙي ڪارن وارن جون چڳون هيون، جن جي هيٺان پٺن جو لاه هو جيڪو تمام سهڻي نموني خم کائي، چيلهم وٽان آڀري اڌ گولائيءَ ۾ وري آيو هو. ممونءَ اهو ڏٺو پئي، پر ذهن جي مٿاڇري تي ڪي ڪين آڀري سگهيو. ٻي ۽ تنهن کانپوءِ ٽين چوڪريءَ جو اهو سا ڪيو انداز ڏسي - ممونءَ جي دل، جا شايد حاتيءَ جي پوري خول منجهه بلغم جي ماناري سان وريل هوندي، ٻي محسوس ڪيو، ۽ چوڻ لڳو. آهستي، ”چوريون اچي چٽيون ٿيون آهن.“

ممون گاڏي ورائي، گهوڙي کي گتڪار ڏني ۽ فرحت منجهان گاڏي ڪاهيندو ۽ ڪي جهونگاريندو ميونسپالٽيءَ وٽ آيو. ميونسپالٽيءَ جي پراڻي عمارت کي ڪرچيو مٿس نئين نموني منجهه سيمينٽ جو تهه چاڙهي، سهڻو بنائي رهيا هئا. ائين ئي جيئن هن زماني جو انسان. ممونءَ عمارت جي عيمن کي ڏکيو ڏسندي، پاڻ تي به هڪ نظر وڌي ۽ آٿان اڳيان وڌي ويو.

جڏهن هُو واپس طنبيلي تي پهتو ته ڏٺائين بخشو هٿ منهن ڏوٽي رهيو هو. ممون گاڏي تان لهي طنبيلي ۾ آيو. ”آ استاد، اسڪول مان ٿي آئين؟“ ممونءَ جواب ڪونه ڏنو. بخشو ڊبل روٽي کي چانهه جي سنگل مان ٻوڙي ڪڍيو. ممونءَ سگريٽ ڊڪائي.

اڌ ڪلاڪ کن کانپوءِ ممون وري سهي سنبري نڪتو. هيٺر بخشو به ساڻس گڏ وينل هو. بيهندي ئي ممونءَ کي به پاڙا لڳا، پر هن ٻئي موٽائي ڇڏيا. ڇي: ٻيو هنڌ ماڻهن کي سڄهي ئي ڪونه ٿو. ڪنهنڪي گنتي پئي آهي جو هلي. قبرستان ۽ ٿاڻي انهيءَ ڪري ڪونه ويندو آهي جو اتي جي هڪ داداگير سان اڙيل آهي. ٿاڻي ڏانهن ته سندس روح ئي ڪونه آچندو آهي.

سڄي ڏينهن ۾ ممونءَ کي به وڏا پاڙا لڳا. هڪ ڄامشوري جو ۽ ٻيو شاه لطيف آباد ڏانهن.

اوڏي ۽ مهل شام جا پنج کن ٿيا هوندا جو چار زالون چاڌريءَ سان هڪ بنا پردي ۽ ٻه ننڍڙا ٻار هئا. پردي وارين زالن منجهه ٻه ننڍيون نيتيون هيون ۽ ٻه وچولي عمر کي مس پهتيون هيون. روٻند چئني جا مٿي هئا. چارئي ٺهيل ڏڪيل. چارئي ڳالهين جون ڪوڏيون. جيڪا بنا پردي هئي، سا به گهٽ ڪونه هئي. چئني کان ننڍي پر بٽ جي گهري ۽ چن جي ڳاڙهاڻ پڻ ٻين کان سرس هيس. سمون ۽ ٻه گهوڙي کي چڄي ڏني ۽ ڏاڍي نيش منجهان مارڪيت وارو ور مٿي جيل ڏانهن ويندڙ سٺين رستي کي آڪري، جڏهن گاڏي گرلز ڪاليج وٽان چاڙهي لهڻ لڳي ته هڪڙي پردي واريءَ چيو، ”جي هت گاڏي اونڌي ٿي پوي ته ڏاڍو مزدو اچي.“

’نپاگي‘، سمون ۽ سوچيو. ۽ چيائين ته ”توهان کي لڳي لڳي ڏک لڳندا، جيڪي ڏيک به ٿي پوندا، منهنجي روزگار کي لت ايندي.“ سمون ۽ خوشمزاج ٿيندي، ڏند ٽيڙي جواب ڏنو.

”ٻڌ،“ هڪڙي آهستي سان چيو. ”اسانجي ڏڪن جي هنڪي پرواهه ئي ڪانهي.“

گاڏي هلي پئي. بيراج ڏانهن ويندڙ رستو، نظرن اڳيان، محبوب جي زلف جي خم جيان پئي لڳو. گاڏيءَ منجهه سرخي، پاڻڊر، ڪريم سينٽ ۽ ڪپڙن جون ڳالهيون هليون پئي. رشيد جي منهن تي موهيڙا هئا، جنهنڪري گل ڪهرا ٿي پيا هيس، پر حميده جي سهري جي آندل ڪريم سان ٻن هفتن ۾ موهيڙا لهي ويا ۽ گل اهڙا لڻا ٿي ويا جن جهڙا ٿيڻ ڪپن. (هڪڙي چئي ۽ پنهنجن لسن ڳلن تي هٿ ڦيريا.)

”مون کي زرين جا ٽاپس پسند ڪونهن.“ ”ها، پر نيلو کي بنجارن فلم ۾ نيڪليس ڏاڍو سٺو پيل آهي.“ ”آءُ ٺهرائي وجهان ها؟“ هڪڙي چئي ۽ آتساهه منجهان چيو، ”پر بابا چيو نيلو ايڪٽريس آهي.“

”لوڏي تيلر ڏاڍو مهانگو آهي.“ ٻيءَ ڳالهه جو رخ ڦيريو، ”منهنجا ٻه چولا سٺائين، ٻارهن رپيا وڏي ڇڏيائين. پر سٺين ماپ تي.“

”اهڙي ماپ کي ئي باهه ڏيان.“ جواب مليو، ”آءٌ رشيدہ جي گهڙي ڇوڻ تي مٿي وٽ گهڙو گلن وارو ڪريپ کڻي ويس. اهوئي ڪريپ جنهنجو تر گلابي ۽ ساوا ٽپڪا به اٿس. ڇهومانس سٺو سبي ڏي. مٿي ماپ ورتي ۽ مونکي پٺي شرم آيو. گهڙي ٻانهون مٿي ٻيو ڪرائي ته گهڙي چيلهه ماريو، ڪڇون ماريو. ڇاتيءَ تي ته گهڙي گهڙي ماڻڻ واري پٽي هٿ مان ڇڏائجو ٿي ويس.“

ايتري ۾ هڪڙيءَ ڪن ۾ پيءُ کي آهستي چيو ۽ پوري گاڏيءَ منجهه ٽهڪڙو مڃي ويو ۽ جيڪا ماپ ڪرائي آئي هئي، تنهن نڪ کي موڙو ڏيندي چيو، ”ماريئي اوسني کي باهه ڏيانس...“

ممنون ڳالهائون ٻڌندو رهيو ۽ ڪنهن ڪنهن مهل مرڪندو به رهيو. جڏهن بيراج تي چانگ لاهي واپس موٽيو پٽي ته شايد ڪا بيراج جي هوا لڳس ۽ ڏاڍي چيائين، ”رنون رب وڃايون، ڏاڙهين ڪهڙا ڏوه.“ بخشو کيس گهوري گهوري ڏسڻ لڳو. ۽ ٿوري دير کانپوءِ آهستي سان ممنون کي چيائين، ”استاد، ڪاري چادريءَ ۾ جيڪا هئي، سا واهه جي هئي.“ اهو ٻڌي ممنونءَ مرڪي ڏنو.

رات جا ساڍا اٺ کن ٿيا هئا ته کيس ٻيو ڀاڙو لڳو— شاهه لطيف آباد جو. هڪڙو نوجوان، ٺهيل ٺڪيل، سوٽيد بوٽيد ۽ هڪ ڇوڪري— ننڍي نيتي، مرڪندڙ ۽ جرڪندڙ. ٻنهي ڳالهائو پئي. آهستي آهستي. ٽيڪ ڏيو آرام سان ويٺا هئا. ڇوڪريءَ ڪجهه چيو. آهستي سان. ممنون سمجهي نه سگهيو.

”نه نه.“ ڇوڪري چيو، ”بنگلي تي ڪير به نه آهي. سڀ اديءَ جي گهر ويا آهن ۽ آٿان سيڪنڊ شو ۾ ويندا.“ ڇوڪريءَ ٿڌو ساھ ڀريو.

”تو جند ته ڏاڍي مشڪل سان ڇڏائي هوندي؟“ ڇوڪر پڇيو. ”ها. جيڏي مهل مون چيو ته اڄ ڪاليج ۾ فنڪشن آهي ته سڀ تيار ٿي بيٺيون ته اسين به هلنداسين.“

”پوءِ؟“

”رشيدہ، زرين، نسيم، ادي سڀني کٽي سندرو ٻڌو پر مون کين بابا کان ڄامشوري وڃڻ جي موڪل وڌي ڏني ۽ سڀ بيراج ڏسڻ ويون آهن. مون وري اهو به چيو مان ته مونڏي مهل کٽي ڪاليج اچجو.“

نوجوان اچرج منجهان کيس ڏسڻ لڳو.

”آئي آءُ عابده، شميم ۽ زينت کي چئي آئي آهيان، جي اها پلٽڻ اچي ته کين اهو ٻڌائجو ته آءُ زاهده ۽ خالده سان گڏ ٿريا ۽ ياسمين جي گهر ويئي آهيان.“

”عابده، شميم ۽ زينب سان ڪهڙو بهانو ڪيئي؟“

”کين چيم،“ ٿورو مرڪندي چوڻ لڳي، ”ته آءُ ليڪي پنهنجي ماروت ماهتاب ۽ سندس ساهيڙي منور سان گلين فورڊ ۽ ڊيمي رينالڊ جي پڪڙ *It started with a kiss* ۾ ٿي وڃان.“ ٻئي مرڪڻ لڳا ۽ نوجوان تمام پيار وڃان، ڪنڌ جهڪائي، چوڪريءَ جي هٿ تي، پنهنجا ٻئي چپ رکيا. تمام ٿڌي ۽ وڻندڙ هوا پئي لڳي.

گنجي ٽڪر سان لڳ، هڪ بنگلي جي اڳيان گاڏي بيني ۽ ٻئي ڄڻا لٿا ۽ ممون وڃڻ کانپوءِ سوچيندو رهيو. پوءِ چيائين، ”هاءِ پئسا هاءِ. تون سين جو ابو آهين. مشڪل ڪشا.“

ممون واپس شهر ڏانهن موٽيو. شاهه لطيف آباد جي وڏين ۽ ڊگهي سڙڪن تي خاموشي گهري ٿيندي ويئي. بنگلن ۾ روشني هئي. ڪٿي ساڻي، ڪٿي هلڪي ڳاڙهي. هيڏانهن غريبن جي ڀاڳ وانگر هڪ جهڙا ڪوارٽر اونڌا ۾ پاڻ لڪايو، پريان يا ڀرسان روشنين کي وڌيڪ روشن ڪري رهيا هئا. ممون جو گهوڙو ٽيش منجهان، هڪ جيترا قدم ڪڍندو، ڏامر جي ڪاري سڙڪ تي هلي رهيو هو، جيڪا ٻنھ ڪوارٽرن ۾ رهندڙن جي پيشاني جهڙي هئي. رستن تي ننڍڙن گول ٽڪنڊن پارڪن ۾ ويرانيءَ جو واسو هو ۽ ريل جي پٽي ڀرسان بينل بدبودار پاڻيءَ منجهان ڏيڏرن جي رڙين جو آواز پئي آيو. هوٽلن جي موڙ وٽان مٽي، ممون ڦاٽڪ ڏانهن مڙيو. طنبيلي تي پهچندي پهچندي کيس ساڍا يارهن ٿي ويا هئا. رستي تي کيس

گهوڙي لاءِ ڪتر وڙهي هئي ۽ کيس ماني ڪاٿي هئي. طنبيلي تي پهتو ته ڏٺائين بخشو ستو پيو آهي ۽ کونگهرا پئي هنياين. ممون ڏانهس ڏٺو ۽ آهستي پئڪيو، ”اها آهي پيرواهي سائين.“ هن بخشي جي ننڍن ڦٽائڻن تي چاهي ۽ پاڻ ئي گهوڙي کي کولڻ لڳو. ايتري ۾ ماڻهو آيس ته هل رئيس پيو ياد ڪريئي. ممون گاڏي به پوري ڪونه کولي ۽ رئيس جي سڏ تي ويو. رستي ۾ ڦڙتيءَ سان ست رپيا ڪڍي، خميس جي پاسي واري کيسي ۾ وڌائين. رئيس اڳيئي بگڙيو ويٺو هو، اصل ڏاڪا ٻڌي چڙهي ويس.

”وڏو ڪو خبيث آهي. چار گهمرا ورجائي چيو مائين، پر هاڻي ايڏو بيهرواءُ ٿي ويو آهين، جو ٺڪي پيسي واري گالهه کي ليکين ڪونه ٿو.“

ممونءَ کي گالهه ياد پئي. شام جو گاڏي ڪونه وڙهي ويو، ڇا چوي؟ آخر گهڻي ٻڌڻ کانپوءِ چيائين، ”سائين ڏوھ منهنجو آهي. مڃان ٿو. منهنجا رئيس، ڏوھ منهنجو آهي. هي پيرو بخشير.“

رئيس ڏوھ بخشڻ لاءِ تيار ڪونه هو.

۽ ممون ڏوھ باسندو رهيو. ”ڏوھ منهنجو آهي. ڏوھ منهنجو آهي.“

نيٺ به ٿي دل تي ٻڌي، ممون واپس موٽيو. رئيس کي پئسا وٺڻ به وسري ويا. هن پيري ممونءَ کي بخشي جون ٽنگون ٽيڙڻ بنهه ڪين وڻيون ۽ گهٽ ڪان جهلي، ست ڏٺائينس، ”اڙي بخشا. اهو سمهڻ جو وري ڪهڙو نياپ ڪيو اٿئي. آٽ. اڙي هان.“

بخشو اون آن ڪندو اٿيو ۽ ممون پريان ڪسيءَ تي ويهي پيشاب ڪرڻ لڳو. پر بخشو جو اهو ڪنجھڻ کيس اصل ڏنگي رهيو هو. ممون پڻ پڻ ڪرڻ لڳو، ”الاڻي ڪهڙن منحوسن سان پالو پيو آهي.“

بخشي اُتي هڪ وڏي اوباسي ڏٺي، ”اچي به وٺين؟“

ممونءَ کي انهيءَ تي ڏاڍا جڪ لڳا ۽ وات مان ساهه کڻي ناسن منجهان تمام زور سان ٻاهر ڪڍيائين، ”مسٽر، جي تون ائين ٽنگون

ٽيڙيو پيو هوندن ته ڪم ڪونه ٿيندو. توکي ته ڪو لهر لوڏو
ڪونهي. ٻئي ڪنهن هنڌ باروالي به کڻي ڪندين. هت رئيس کي
منهن ڪير ڏيندو؟

ممون چيو رڳو ايترو - پر سوچيائين: 'جي ٻيهر ائين ڪيائين ته
ٺيڪ ڪري ڇڏيندوسان.' اوڏيءَ مهل ممون چاهيو پئي ته بخشو
جواب ڏي ته ڳالهه وڌي ۽ دل جي باهه ٽڌي ڪري. پر چاجي
باهه؟ سندس چاٽيءَ منجهان، جيڪا ڪوري مثل هئي، گرم گرم
هوا نڪرڻ لڳي. بخشو ڪچيو ڪجهه به نه ۽ چپ ڪري گاڏي
کولڻ لڳو.

ممون طنبيلي اڳيان ٺهيل سيمينٽ جي دڪيءَ تي ويهي سگريٽ
جا ڊگها ڊگها سؤٽا هڻڻ لڳو.

”استاد، بخشو چيو، ”مٿئين ٽپيدار جي چوري ٿي هئي نه - سا
اڄ لپي.“

”لپي؟ نه نه! ڪٿان؟“ ممونءَ ٽڪڙ منجهان پڇيو.

بخشو کيس پورو قصو ٻڌائڻ لڳو. بخشو تمام زور زور سان پئي
ڳالهائيو.

”ها سائين.“ ممونءَ ٿڌو ساهه کنيو، ”پلا پليءَ جا ڇيهه آهن.
انهيءَ چوريءَ جو شڪ مون تي هو. قسم مولا جو آهي، جيڪڏهن
رئيس وڃ ۾ نه پوي ها ته پوليس کان موچڙا به دل تي کان ها.
جيئن ’نه‘ چوان ها، تيئن پادر پون ها.“ ٿوري دير هو چپ رهيو
۽ ڏٺيءَ جي ساراهه جا ڍڪ پريائين. پوءِ آهستي آهستي چوڻ
لڳو، ”بخشا، تون پاڻ وٺو آهين، اڄڪلهه جو زمانو خراب ٿي
بيو آهي. هڪ هڪ ماڻهوءَ جي هڪ هڪ عضوي ۾ برائي پري پئي
آهي. ملڪ ۾ ڪو ساءُ ڪونهي. چور يون پاڻ مختيار. پيءُ پاڙيا.
ماڻرون پٽ. اصل پُڄ ٿي نه. آءُ چوان ٿو بخشا، وٺو ڏسجن،
منهنجي مرڻ کانپوءِ يا اڳ ٿي، هڪ ڏينهن ضرور هيءَ زمين
ڦاٽندي. پوءِ اهڙي تباهي ايندي، جو حرامين سان اسين به خلاص
ٿي وينداسين ...“

ممون کي گهڻو ڪري ڳالهائڻ جو مرض هو، جيڏي مهل ڳالهائيندو هو ته دنيا جي موجوده، گذريل ۽ ايندڙ مڙيئي مسئلا پيو ورجائيندو. هو آهستي آهستي ڳالهائي تمام تيز ٿي ويندو هو.

”ميان اسانجي زماني ۾ ته زائفان کي اک کڻي به ڪونه ڏسندا هئا.“ ممون وري شروع ٿيو، ”هرڪا زال پيڻ جهڙي هئي. ٻڏي بخشا، سڀني کي پيڻ سمجهندا هئاسين....“

ممون ٿوري دير ته مات رهيو. پوءِ وري چوڻ لڳو، ”ها سائين. دنيا دم گذر آهي. پٽ ممون اڄ هجين به ٿاڻي تي ها ۽ موچڙي جو زپيٽ هجي ها. اها ته رئيس جي مهر چڻبي، جو ڦٽڪن کان بچائي ورتائين.“ ممون مات ٿي ويو ۽ پاڻ ٿي پنهنجي ڳالهه تي سوچ ۾ ٻڏي ويو. پوءِ آهستي آهستي اڪيون پوري ڪنهن بيت جي ست جهونگارڻ لڳو.

”استاد. اڄ هتي خون ٿي ويو آهي.“ بخشي نئين ڳالهه چوڙي. ”نه نه!“ ممونءَ ترت چيو، ”ڪنهنجو؟“

”ٻه پٺاڻ هڪ ڇوڪر تان هٿين پيا. هڪ ٻئي کي ڏونشا هنيائون، ۽ هڪ هٿي ٻئي جا آندا گچيون ٻاهر ڪڍي ڇڏيا....“ بخشو پيرائڻي ڳالهه ٻڌائڻ لڳو. ممون چپ ڪيو سگريٽ پيڻ لڳو. ٻه ٽي سگريٽ چڪي ويو. ۽ پوءِ تمام گهري سوچ کانپوءِ آواز منجهه گنپيرتا پيدا ڪندي چيائين، ”ابا، اڄڪلهه زمانو ئي اڻو آهي. جت وڃ، آت حرامپائيءَ جا هنر گهڻا، بد فعليون جام، پائيءَ پائيءَ تي ڪوڙا قسم. ميان قيامت جون پيون ڪهڙيون نشانپون آهن. بس رڳو سچ کي سوا نيزي تائين لهڻو آهي!“

بخشو هاڻوڪار به ڪندو ويو ۽ او پاسيون پڻ ڏيڻ لڳو. ممون اٿيو ۽ گهوڙي کي ڪرڪرو هڻڻ لڳو.

”زمانو ڏسڻو هوئي ته اسانجو ڏسين ها. ايمان سان هر هنڌ هڪڪار هئي. هر طرف سچائي ۽ نهٺائي هئي. ماءُ پيڻ جو لحاظ، پرائي ۽ پنهنجيءَ جو مان --- جوان! ڪنهنڪي مجال ڪانه هئي، جو ڪنهن زائفان کي اک کڻي به ڏسي....“

بخشو، اهڙين ڳالهين جو هيراڪ هو. کيس اها خبر پڻ هئي ته هاڻ
 ممون ڦري گهري، انهيءَ ڳالهه تي ايندو ته ڪيئن فلاڻي چوڪريءَ
 کي پيڻ ڪيو هئائين ۽ ڪيئن ساڻس مرڻ تائين نپاءُ ڪندو رهندو.
 بخشو اڪيون پهريئن ئي بند ڪيو ويٺو هو، سو ماڳهين نند کڻي
 ويس.

ممون گهوڙي کي ڪرڪرو هڻندو رهيو ۽ ڏاڍي سُر منجهان جهونگاري
 رهيو هو. بخشي جا کونگهرا پئي لڳا. ممونءَ جي دماغ کي ڪا،
 رات جي ٽئين پهر جي هوا لڳي، سوچڻ لڳو: ”جيڪڏهن هي پٿارو
 نه هجي ها ته پاڻ بڪ مري ها!“ گهوڙي به اوڏي مهل، ڪنڌ لوڏي
 هٽڪار ڪئي ۽ ممون آسمان ڏانهن نهاريندي چيو، ”صدقي وڃان
 تنهنجي نالي تان. توڻي حيوانن کي ساڄهه ڏني، پر انسان جي به
 ڪار سار لڏي اٿئي. ڏٺو اٿئي ڇا ڇا وهي واپري پيو. ٻيو ته ٺهيو
 پنهنجي ملڪ کي وٺ، ملڪ ته ڇڏ، ڀلا حيدرآباد کي ئي وٺ. آءُ
 ڇا ڇا چوان؟ توکي معلوم سڀڪي.“ ممون آهستي آهستي پٽڪندو
 رهيو.

”الله سائين،“ ممونءَ زور سان چيو. ”تنهنجي ماڻهن مان ايمان
 نڪري ويو. انسان مان ايمان نڪري ويو. جت وڃ آت ڏڳي.
 ماڻهو ماڻهوءَ کي پيو کائي. اصل اونڌه لڳي پئي آهي. سائين
 منهنجا اڄڪلهه انسان کي ڪهڙي دڳ لائو اٿئي، جت رڳو اونڌه
 ئي اونڌه آهي. چوڌاري دونهن آهي. اي منهنجا مالڪ. آءُ پڻ
 تنهنجي در ڏوهي آهيان، آءُ پڻ تنهنجو خطادار آهيان. مون ايترا
 ته ڪوڙ ڳالهيا آهن، جن جو شمار ئي ڪونهي. اصل تنهنجي
 سامهون ائين آهيان، جيئن ڪورو پٺو، جيڪو وڻيئي سو لڪجڻين.
 مونکي مالڪ بخشجانءِ آءُ عيبدار آهيان....“

ممونءَ جي دل ۾ خدا جو خوف گهڻو ڇانئجي چڪو هو. ممونءَ
 تي اهڙو جنون ڪڏهن ڪڏهن سوار ٿيندو رهندو هو. ممون
 ڪيتري دير پنهنجو پاڻ ڳالهائيندو رهيو.

ٿوري دير کانپوءِ ممون سيمنت واري دڪيءَ تي رلي وڇائي لپتي

بيو. سگريٽ سندس هٿ ۾ هو. ٻه-ٽي ڊگها ڪش هڻي، سگريٽ
 ڦٽو ڪري ڇيائين. آهستي آهستي نند جو گهيرت آيس ٿي ته
 سندس رئيس جو آواز ٻڌڻ ۾ آيس، ”ممون، ممون.“
 ممون دٽ هڻي سمهي رهيو. رئيس ٻه-ٽي لوڏا ڏنس ممون منهن ۾
 گھنڊ وجهي آيو.
 ”ڪهڙو آهين؟“ ممون اکيون مھڻيندي پڇيو.
 ”آءُ آهيان.“ رئيس جواب ڏنس، ”اڄوڪا گاڏيءَ جا پئسا ته
 ڏي.“

پئسن جو ٻڌي ممونءَ جو هٿ ترت ور ۾ پيل پئسن تي ڦڙي ويو
 ۽ ويرم کن کانپوءِ، ”جي ڇا—؟ ها پئسا!“ چئي اُٿي بيٺو ۽ سڌو
 طنبيلو کولي اندر ويو. اندر ڏيئو ٻريو پئي ۽ ان جي لات منجهه
 ور مان پئسا ڪڍي، ست رپيا گڻيائين ۽ ٻيا پئسا ڏيئي جي پٺيان
 رکي، ٻاهر آيو ۽ رئيس جي هٿ ۾ رکي ڇيائين، ”اچي، ست آڻو.“
 رئيس نوٽ گڻيا ڪونه، ”ٻيا جيترا پئسا هجنئي، سڀ ڏي، صبح جو
 وٺجڻ. هينئر دڪان بند آهي. پئسا سڀ تجوڙي ۾ آهن. کپن ٿا.“
 ”باقي ڪي ڏم-ٻارهن آنا هوندا.“ ممون آهستي چيو.
 ”اڙي صبح جو مون کان وٺجن.“ رئيس چيو، ”مون کي خبر ڪونه
 هئي ته اڄ پتي راند ٿيندي، نه ته آءُ پئسا دڪان مان کڻي وٺان ها.“
 ”اڄ سائين اهي ست ۽ گهوڙي جو داڻو به الاڻي ڪيئن نڪتو
 آهي—هونئن توهان سان سير لڳي.“
 رئيس ست رپيا گڻيا ۽ آهستي آهستي وڃڻ لڳو. ممون اتي ئي بيٺو
 رهيو ۽ ٻانهون مٿي ڪري، بت سيٽي، وات ڦاڙي اوڀاسي ڏيڻ لڳو
 —۽ پوءِ اندر طنبيلي ۾ وڃي پئسا کڻي، گڻي، ور ۾ سوگها ڪري
 ٻاهر گهٽيءَ ۾ آيو—۽ سندس رئيس گهٽيءَ مان نڪري رستي تي
 پهچي چڪو هو. (۱۹۶۴)

ٻوساٽ

”تون هن جهڙي آهين.“ جمعي راجل کي ديسي شراب جي خالي بوتل ڏيکاريندي چيو. ”جيئن هن مان دارون نڪري چڪو آهي، تيئن تون به خالي ٿي ويئي آهين.“
 جمعو ڪجهه ٻيٽل هو. هن بوتل کڻي ڪنڊ ۾ ڦٽي ڪئي ۽ گهر کان ٻاهر نڪري ويو.

راجل کي خالي بوتل جهڙو چوڻ کان اڳ جمعي کيس دل تي مار ڏني هئي. راجوءَ جي لڱن سور پئي ڪيو. سندس پٺن جي مشڪن تي، جمعي جي ٻچڙين آڱرين جا نشان، راجوءَ جي ڪارن لڱن تي چڻ چٽجي ويا هئا. کاٻي ٽونٽ مان ٽميل رت ڦڙو، جمعي ويو هو. راجوءَ جون ڀريل ڀريل سترون سور ڪري رهيون هيون. هڪ مرئي ۾ پڻ سٺ آئي هيس، جيڪو سڄي ٻيو هو. جمعي جو هڪڙو هڪڙو هٿ چڻ ڊبل روٽيءَ جهڙو هو—راجوءَ جي لڱن تي ائين ٽپي ويو هو جڏهن ٽپي ٿي ڦرهي ٿي پسيل ڪپڙي جو شپڪو. هونئن راجوءَ جو بت هو به ڦرهي وانگر لسو، سخت ۽ ويڪرو. کيس جمعي جي اهڙي جهڙي ڌڪ جي پرواهه به ڪانه هئي. هڪ ته بت جي وٿڙ ستر، ٻيو ڪارو ماس، سو جمعي جو رواجي ڌڪ بڻجو، رڳو سندس ذهني ڪشمڪش کي ئي ٿيڙيندو هو.

جمعو جو ڪي مار ڏيئي هليو ويو. چي: ’تنهنجي لڱن ۾ دارون ڪونهي. تون خالي بوتل آهين.‘ زاجو سمجهي نه سگهي. رڳو اها ڄاڻ هيس ته مڙس جي کيسي ۾ ڪجهه ڌوڪڙ آهن سي مڙشي ختم ڪرڻا اٿس. ڪجهه ٻيٽل هو، ڪجهه ٻيٽندو وڃي.

انهيءَ رات گرمي زور هئي. راجوءَ جي ڀريل لڱن جي ڪاري گوشت ۾ پگهر، جهڙي گپ گوهي ڇڏي هئي. ٻيو وري گهر ۾ اڱڻ به

ڪونه هو. گهر ڇا هو، هڪڙو طنبيلو هو، جيڪو سياري ۾ جهڙو گندي، پر اونھاري ۾ ويل هو. اڄ به گرميءَ ڪري راڄوءَ کي بت تي پنهنجو هٿ لڳڻ به ڪين پئي وڻيو. جمعي جي مار سان سندس هڏ هڏ پئي ڏکيو. وري گرمي، ساهه کڻڻ نٿي آچھيس. گرميءَ جي ڏينهن ۾ هونئن ئي زال مڙس در وٽ ٽپڙي وڃائي در جا به طاق کولي، ائين سمهندا هئا جو در تي لڳل ڳوٺ ٿوري مٿي هجي ۽ هوا اندر اچي سگهي.

راڄو لپتي پئي هئي. گهٽيءَ ۾ سج لٿي کانپو سج ٿي ويندي هئي. گهٽيءَ جي چيڙي تي ٿي- چار طنبيلو ٺهيل هئا. جن مان پهريون سندن هو. ٻن ۾ ڪو سامان بند ٿيل هو ۽ آخري ۾ هڪ گاڏيءَ وارو رهندو هو، جيڪو لنگهندي پائيندي هنن جي در ڏانهن نهاريندو ويندو هو.

رات وڌندي پئي وئي. راڄوءَ جي ساٿي بت تي پگهر جا ڦڙا هئا. پريان ڪنڊ ۾ لالئين جي جهڪي روشني هئي. لالئين جي ڀرسان ديسي شراب جي خالي بوتل پئي هئي، جنهنجي نيم شفاف شيشي تان روشنيءَ موت پئي کاڌي. ڀرسان ئي ننڍڙي منجھيءَ تي راڄوءَ جو پٽ پنهنجي پيٽ سان ستو پيو هو. جڏهن شادي ٿي، راڄوءَ کي مڙس ڏاڍو وڻندو هو. پٽ ڄايس، مٿان ئي ڏيئي، تڏهن به مڙس گهڻو وڻندو هوس. پر هاڻي ٻه سال کن ٿيا هئا جو مڙس کي ڪين وڻڻ لڳي. ۽ هنکي وري اولاد گهڻو وڻڻ لڳو.

راڄوءَ کي نند ڪانه پئي آئي. هوءَ گهڙي گهڙي منهن ۽ گچيءَ تان پگهر آگهڻ لڳي. گرميءَ ۽ بوسات، کيس جمعي جي تقڙن کان وڌيڪ پئي ايڏايو. گرميءَ ڪري هن ستن جا ٻئي پانچا سترن تائين کڻي ڇڏيا هئا، جتي سخت گوشت جي مٿاڇري تي پگهر جي آلاڻ هئي. هن چولو پيٽ تان کڻي ڇڏيو هو. سندس پيٽ جي نرم، چيڙي جهڙي گهمجيل ماس جي ورن ۾ به پگهر هو. هوءَ وڏا وڏا ساهه کڻي پنهنجن ٻانهن ۽ پيٽ تي ڦوڪون هڻي رهي هئي. اوچتو ڪو هوا جو جهوٽو، جيڪو اندر آيو ٿئي، سو ڄڻ

سندس بت کي جهتيو ٿي ويو — ۽ کيس هوا جي ٿڌاڻ، سندس
 ملس جي آلاڻ ۾ وڌيڪ چڱي پئي لڳي، ڇڻ هوا جو ٿڌو جهوٽو
 کيس چمڙيءَ جي سوراخن رستي اندر ويندي پئي محسوس ٿيو.
 جڏهن چنڊ جو اڌ گول، آسمان جي وچ ۾ آيو، ته هوا به کلي ۽
 تمام ٿڌڙي هوا جي هلاڪاڻ، راجوءَ جي لڱن ۾ ائين سموڻجي پئي
 ويئي، ڇڻ جمعي جي هنيل ڦٽڪ جهڙن ٽٽڙن تي ڪنهن ٽاڪور
 پئي ڪئي. راجوءَ جي لڱن جي ذري ذري مان آس نڪرندي
 محسوس ٿي، جيئن اونهاري جي چاليهي واري منجهند کانپوءِ ٿيندڙ
 شام جو، ڏامر جي رستن مان آب نڪرندي آهي.
 راجوءَ جي اک لڳي ويئي.

اوچتو کيس پنهنجي بت تي گهراڻ محسوس ٿي. راجوءَ جي اک
 کلي ويئي. لالٽين وسامي چڪو هو. راجوءَ ٻانهن کڻڻ چاهي ته کيس
 پنهنجيون ٻئي ٻانهون ڦاٿل لڳيون. راجوءَ جي مٿان مڙد جو بار
 هو — پر اهو بار اڻ سڃاتل هو. پاڻ ڇڏائڻ لاءِ ڦٽڪي — پر هوءَ
 هر حال ۾ سوگهي هئي. کيس سمجهه ۾ نٿي آيو ته هي ڇا ٿي ويو.
 جهڙي ڪا ڇت مٿان ڪري پئي هئي ۽ هوءَ ان جي هيٺان دٻجي
 ويئي هئي. راجوءَ جو ساه پئي ٻوسائيو. سڄو بت وري پگهر ۾ شل
 ٿي ويس. بگهر جي تيزابي ڊو پڻ حواسن کي جهنجهوڙي ڇڏيس.
 ايتري ۾ راجوءَ محسوس ڪيو ته سندس چولو ڪڇ کان ڇيلهه تائين
 ڦاٽي پيو هو. راجوءَ جي ذهن ۾ ڄڻ ولوڙ اچي ويئي. سندس چپن
 تي، پڪي سِر جهڙي رکيل هٿ مان به رڙ نڪري ويئي. ”حامي —
 پنهنجي ماءُ پيڻ —“

راجوءَ جملو پورو نه ڪيو، پر چپن تي رکيل هٿ ۾ کڻي پنهنجا
 ڏند سوگها ڪيائين. ۽ چولي جي ڦاٿل جو آواز، جيڪو سندس
 ذهن ۾ مانڊائيءَ جيان ولڙيو پئي، تنهنجو انتقامي جذبو ذهن مان،
 ترٽ لهي ڏندن تي آيو ۽ راجوءَ جا ڏند، سندس چپن تي رکيل هٿ
 جي سخت ۽ کهرِي ماس ۾ لهي ويا. ۽ کهرِي ماس مان نڪتل
 رت راجوءَ جي چپن ۽ مهارن ۾ ڦهلجي ويو. راجوءَ جون سٿرون،

ٻانهون، سڀ قابو هئا. سندس سموري قوت ڏندن وسيلي وات تي رکيل هٿ جي ماس ۾ پيهي ويئي. ۽ پاڻ ساڻي ٿي پئي هئي. ”حرامي، تنهنجي ماءُ پيڻ ڪانهي.“ راجوءَ جون اکيون پورجي ويون.

لفظ، ٻيهر راجوءَ جي نڙيءَ مان نڪتا ۽ رت سان ڀريل مهارن ۾ پڪڙجي ويا. جنجو پڙاڏو ڪين ٿيو.

راجوءَ کي ساڻو ڏسي، مڙد هنڪي زور سان پنهنجين ٻانهن ۾ سوگهو ڪيو. راجوءَ جي لنگن جو ماس اُڀري آيو، ڄڻ وٻر چڙهي آئي. پريان ڪنڊ ۾ هلي ۽ ٿاڀو کاڌو ۽ دارونءَ جي خالي بوتل اونڌي تي بيٺي. بوتل جو، سيمنٽ جي فرش سان ٽڪرائڻ ڪري ڇڻ-ڇڻ جو آواز ٿيو، جو هليءَ جي ميانئون سان اُڀريو ۽ اونڌو ۾ جذب ٿي ويو. راجوءَ جي بت مان به، ڪرنگهي مان به ٺڪاءُ نڪتا. جن راجوءَ جي ذهن کي خالي ڪري ڇڏيو. جيئن خالي بوتل. سندس لنگن جي ذري ذري مان پگهر جا چشما ڦٽي نڪتا. ۽ سمورا لڱ پاڻي پاڻي ٿي ويا. راجوءَ جي پگهر جي ٻو سندس ذهن تي چائنججي ويئي. ڄڻ هوءَ سموري، دارونءَ ۾ وهنتل هئي.

جڏهن گهڻي دير کانپوءِ راجو سُرَت ۾ آئي ته کيس سڀ کان پهريائين اهو محسوس ٿيو ته سندس بت تي جيڪو بار هو، اهو، هلاڪو ٿي چڪو هو. هاڻ هوءَ پنهنجيون ٻانهون، سترُون، هيڏانهن هو ڏانهن چوري سگهي ٿي. ٿڌي هوا پئي لڳي. سڄي بت جو پگهر سڪي چڪو هوس. راجوءَ جي ساه کڻڻ جو آواز، سڄي ڪمري ۾ ڦهليل هو. آهستي آهستي جڏهن کيس سڀڪجهه ياد آيو ته سندس ڌيان سڀ کان پهرئين چولي جي ڦاٽڻ ڏانهن ويو. هن هٿ سان معلوم ڪيو ته سندس ملعل جو چولو، بت تي ڪونه هو، رڳو ٻانهن ۾ ڦاٿل هو. اونڌو ۾ به، جڏهن هن جي ذهن ۾ اهو خيال ويٺو ته هوءَ آگهاڙي هئي، سندس پيشاني ۽ گلن تي خوف چائنجڻ لڳو. رات جي ٽئين پهر جي ٿڌڙي هوا، راجوءَ جي پيٽ ۽ سيني جي نماڻ ۾ ڪٽڪاڻي ڪري رهي هئي. کيس نڙي خشڪ لڳي.

هو ۽ آئي ويئي ۽ هڪڙي پاسي کان ڦاٿل چولو، هن پنهنجي لڱن سان ويڙهيو. هو ۽ آئي. پر لڱ سُر سان گڏ ڏکيس پئي. چولي جي ڦاٿل حصي کي هٿ سان جهلي جڏهن اٿي، به قدم هلي ته کيس سٿل به ڍري لڳي. بنا ڪنهن سوچ جي هنجاءِ پئي هٿ سٿل تائين ويا ۽ اها سولي ڪري ٻڌائين. راجوءَ جي ستر ۾ چڻ گهڻيون پئجي ويون هيون، جي سُر جي گول گول ستن وانگر نهائين مان آڀري، سترن جي گولائي ڦرندي، گوڏن جي ڍڪڻين تائين ٿي آيو. راجوءَ پائيءَ جا به گلاس پيٽا، جيڪي سندس خالي پيٽ ۾ ائين سمونجي ويا، چڻ سندس پيٽ ۾ سڪل چيڪي مٽيءَ جو دڙو هو. راجوءَ جي بت مان پگهر جي تڪي ٻو پئي آئي. پگهر جا نه، سندس لڱن جي ذري ذري ۾ سڪي ويا هئا.

هو ۽ مات ڪري وري لٽي پئي. پنهي هٿن سان وار ڪڇيءَ ۽ پيشاني تان هٽائي، هن اکيون پوري ڇڏيون. هوا جي ٿڌاڻ، راجوءَ جي بت کي ويتر ساڻو ڪري ڇڏيو، پر سندس ذهن ۾ ڪجهه دير اڳ جو نظارو صاف صاف بکي پئي آيو. اهو سوچيندي ئي، هو ۽ ڊگها ڊگها ساه ڪڻڻ لڳي. سندس گچيءَ تي پگهر جا ڦڙا تري آيا، جيڪي هٿ جي پٺ ۽ ٻانهن سان اگهڻ لڳي. راجو سوچڻ لڳي: 'اهو ڪير ٿي سگهي ٿو.' کيس اها پوري پڪ هئي، ته هاڻ هو ۽ ڪنهن به مرد جي لائق نه هئي. هو ۽ ڪاري هئي، جهڙي سندس تقدير. بدن زال جو گهٽ مڙد جو وڌيڪ پئي لڳو. ڊگهي، قدآور، نڪ ڦونڊيل، چپ ٿلها، راجو ڪنواري هوندي کانئي سوچيو هو. پر جڏهن جمعي سان سندس شادي ٿي کيس اهو ويساه ٿيو ته هو ۽ جمعي جي لاءِ بلڪل ٺيڪ هئي. جمعي به کيس پانيو هو. هو ۽ جمعي جي اڻپي زندگيءَ ۾، روزن جي سختيءَ کانپوءِ چڻ عيد بڻجي آئي. پر جڏهن جمعي ٿي چار سال کيس چڱي طرح لوڻي، ائين ڦٽو ڪيو، جيئن خالي بوتل، ته هنکي پڪ ٿي ته هاڻ هو ۽ پنهنجن ٻارن جي نيباج ۽ جمعي جي ڊبل روٽيءَ جهڙن ٽٽڙن سهڻ لاءِ تمام ڪارگر هئي. هو ۽ اڃا تائين انهن ئي خيالن ۾ لپتي پئي هئي ته جمعو آيو. سندس

وات مان شراب جي بوءِ آئي، جيڪا ڪمري جي اوندھ ۾ راجوءَ جي لڱن جي پگهر جي بوءِ سان ملي هڪ نئين بوءِ ۾ ڦهلجي ويئي. جمعو بڙ بڙ ڪندو اندر آيو. هٿوراڙيون ڏيئي لالئين ڳولي ٻاريائين. ڪمري جي گهٽيل فضا ۾ لالئين جي جهڪي پيلي روشني ڏڪڻ لڳي. راجوءَ جي دل ڏڪ ڏڪ ڪري رهي هئي. هن ڳالهائيندو ڪونه ۽ پاسو ورائي سمهي رهي. جمعو راجوءَ جي پاسي ورائڻ کي نفرت سان ڏسڻ لڳو ۽ اوندئي سونڌي بڪ ڪرڻ لڳو. اوچتو سندس نظر راجوءَ جي پٺن ڀرسان پيل چمڪندڙ شيء تي وڃي پئي. جمعي غور سان ڏٺو ۽ اڳيان وڌي، جهڪي کنيائين ته چانديءَ جو رڀيو هو. جمعو رڀي کي ڏسڻ لڳو. ايتري ۾ هن وري ڪجهه پيا پيسا به کنياء. ٻه آڏيا هڪ ٻائي ۽ پنجن جو ويڙهيل نوٽ. جمعي جي اک ڦاٽل چولي تي پئي، جنهن مان ڪاري ماس ۾ چهٽيل، پٽي جي اڇي چوليءَ جي پٽي ڏسڻ ۾ پئي آئي.

”هي ٻڌسا ڪٿان آيا؟“ جمعي راجوءَ کان پڇيو.

راجو بت ٻڌي، لپٽي ئي جمعي جي هٿن ۾ پيسن کي ٽڪڻ لڳي. سندس اکيون ڦاٽل هيون ۽ دل جي رفتار تمام تيز هئي.

”آءُ جوان ٿو هي پيسا ڪٿان آندا اٿئي؟“

راجوءَ ورائيو، ”مونکي خبر نه آهي.“

راجوءَ جو آواز، سندس خالي پيٽ جي ڪوهه مان پڙاڏي وانگر نڪتو.

”ڪميني، مڙس وڃي ٻاهر ۽ تون....“

جمعي، مٺ، جنهن ۾ پئسا پيڙيل هئا، سا راجوءَ جي ڳل تي وهائي ڪڍي. راجوءَ کي ڄڻ وڇون ڏنگيو. هو تڙپي آئي ويهي رهي. جمعي سندس ڦاٽل چولي کي ڇڪ ڏئي ۽ سڄي پٺ جي پٺ ڦاڙي ڦٽي ڪيائين. راجو ڏڪي ويئي. لالئين جي جهڪي روشني راجو جي ويڪرن ۽ مضبوط پٺن تي پوڻ لڳي. جمعي اند ۾ جوءَ کي ڏاڍو ماريو ۽ چيو: ”ڪسيائي. تو منهنجو نڪ ڪپي ڇڏيو. پنهنجي ست جو نه ته گهٽ ۾ گهٽ منهنجي عزت جو خيال ڪرين ها ته

مڙسهن ڪيڏو وڏو نڪ ڪنيو پيو گهمي. زال ذات آهين نه آخر.
 ”تون ڪٿي آهين، هڪڙي مان ڀاڄي ٿي سگهين.“
 جمعي وري آڻر ڪئي، پر راجوءَ سندس هٿ جهلي چڪو ڏني ته
 جمعي جو شرابي بدن ٽاٻڙجي ڪرڻ لڳو. جمعي پاڻ سنڀاليو، پر
 هيٺ ڪري پيو. انهيءَ ڳالهه جمعي کي وڌيڪ باه ڪيو ۽ راجوءَ
 جي بت کي چوٽر وانگر چهتي ويو. راجوءَ به سندس گهڻا ڌڪ
 سٺا، پر آخر هڪ به ڌڪ جمعي کي هڻي ڪيڏيائين. جمعي جي شرابي
 ذهن ۾ مردانگي جي باه ۾ پڙڪو اٿيو ۽ راجوءَ جي جس ٽي مڙسهن
 جي ٽٽڻ، ٺونشن ۽ جهنڊڻن جا نشان پوڻ لڳا. راجوءَ جو چولو
 سمورو ڦاٽي چيهون چيهون ٿي چڪو هو. آخر جمعو راجوءَ جي
 سيني تي چڙهي ويٺو. راجوءَ جا ٻئي هٿ جمعي جي پيرن هيٺان
 هئا. جمعو گهڙي گهڙي، جمعي جا ٻئي هٿ راجوءَ جي گچي ۽
 ڏانهن وڌڻ لڳا. گوڙ تي ٻار به اٿي ويٺا. ننڍڙي ڌيءَ روئڻ لڳي.
 جمعو راجوءَ کي ماريندو رهيو. کيس پنهنجي عزت جو خيال گهڙي
 گهڙي سيني ۾ چٽنگ وانگر پئي محسوس ٿيو. جمعي به اهو پڪو
 بهم ڪري ورتو هو ته راجوءَ کي ماري، پاڻ ڦاهي ۽ تي چڙهندو.
 اهڙي نڪ کڻي هلڻ کان ٻڏڻ پلو آهي. اوچتو جمعو، راجوءَ جي
 آلي بدن تان ترڪي پيو ۽ راجو سندس مٿان چڙهي ويٺي. جمعي
 راجوءَ جي وارن ۾ هٿ وڌو. جمعي جي چڪ، سندس وار وار ۾ چڻ
 سڻيون چڀي چڙيون. راجوءَ کان ڪيڪ نڪري ويئي. پر اوچتو
 راجوءَ جو منهن، جمعي جي منهن سان وڃي ٽڪريو ۽ راجوءَ
 غيرارادي طور جمعي جي نڪ ۾ کڻي چڪ وڌو. جمعو سڄو بيٺو ٿي
 ويو. راجوءَ جا ڏند جمعي جي ٽلهي ۽ سيٺرن واري نڪ ۾ کڻي
 ويا ۽ ٿوري رت سان گڏ سيٺرن ۽ موهيڙن مان پون به ٻاهر نڪري
 آئي. جمعو ساڻو ٿي ويو.

صبح جو جمعي ڏٺو ته سندس نڪ تي راجوءَ جي ڏندن
 جا چڦه نشان پيل هئا. ٽي ساڄي پاسي، ٽي کاٻي پاسي ۽ راجوءَ

جو مٿيون بت هڪ رٿي سان ويڙهيل هو، جنهن تي جمعي جي
مار جا نشان هئا. (۱۹۶۴)

رات جا نيل

حنا سڄو ڏينهن گهر جي ڪم-ڪار ۾ رڌل هئي، آچر جو ڏينهن هو. گهر ۾ سندس ڇهن سالن جي پٽ امجد ڪانسواءِ ٻيو ڪير ڪونه هو. امجد به سڄو ڏينهن گهر ئي هو. پئس اتي ڪونه هو نه ته مارننگ شو ۾ وڃي ها. تنهنڪري اڃ سڄو ڏينهن ڪرڪيٽ جي ڪامينٽري پئي ٻڌائين ۽ هر گهڙيءَ ماڻس کي راند کان باخبر پئي ڪيائين، جيڪا پئي ڪمري منجهه هئي. ڪمرا پئي هڪٻئي سان گڏ هئا. وچ ۾ در هو ۽ ريڊيو جو آواز اتي پهتو پئي، پر کيس ماءُ کي ٻڌائڻ ۾ مزو پئي آيو ۽ وري اهو احساس به پئي ٿيس ته آڏ ٻڌڻي جي ٻين ٻارن وانگر خراب رانديون نٿو ڪريان. حنا سڀ کان پهرئين، نوڪرياڻي سان گڏ سڄي گهر جي صفائي ڪئي - ٽي ڪمرا، ورائڊو ۽ ننڍو اڱڻ، هڪڙو ڪمرو سمهڻ جو، جنهن ۾ ڊبل-بيد پيل هو ۽ مڙس جي پلنگ ڀرسان ننڍڙي لڪڻ جي ميز رکيل هئي. سندس پلنگ کان سيرانديءَ، هڪ ٽپائيءَ تي، ٽي پينٽڊ دوائن جون شيشون ۽ هڪ گلاس رکيل هو. گلاس ۾ پاڻي پيل هو، جنهن کي هن ٻاهر ناليءَ ۾ وڃي هاريو. حنا اڪيليءَ ٽنهن ڪمرن جي فرش کي ڌوڻو ۽ سندس نوڪرياڻي ٻاهر ورائڊي ۽ اڱڻ کي ڌوڻو. ورائڊو ۽ اڱڻ ڌوئي، نوڪرياڻيءَ ڪونڊين ۾ پاڻي وڌو ۽ پوءِ ٿانو ڌوڻ لڳي. ٽي ڪونڊيون اڱڻ ۾ ۽ ٻه ورائڊي ۾ رکيل هيون. ٻن ڪونڊين ۾ گلاب هو، هڪ ۾ چنبيلي ۽ باقي ٻن ۾ موتيو. نوڪرياڻيءَ ٿانو ڌوڻ شروع ڪيا. ٿانو ڪجهه ٿامي جا هئا ۽ باقي چينيءَ جا، جن تان راتوڪو سٺي لاهڻ لاءِ هن گرم پاڻي ۽ وڻ استعمال ڪيو. پئي ڪمري ۾ حنا صوفا - سيٽ جي موجوده جڳهه بدلي ڇڏي. پهرين، صوفا سيٽ ڪمري جي اولهه - اتر ڪنڊ ۾ پيل هو، پر هاڻي اولهه-

ڏکڻ پاسي هو ۽ باقي ٻه شوڪيس ساڳي جاءِ تي رکيل هئا. درن جا پردا ميرا ٿي چڪا هئا، سي سڀ بدلائي ڇڏيائين. کيس هلڪي نيري رنگ جا پردا وٺندا هئا. هلڪي نيري رنگ جون اکيون امجد جون هيون. اهو پاڻ چوندي هئي ۽ سندس مڙس منصور جي پسند جو رنگ به هلڪو نيرو هو. منصور کيس گهڻن ڏينهن کان پيو چوندو هو ته ڳلابي رنگ جا پردا لاهي، نوان ٺهرايل هڻي. هن سوچيو ته رات مهراڻ ايڪسپريس ۾ حيدرآباد ايندو ته کيس ڏاڍي خوشي ٿيندي. سندن سمهڻ جي ڪمري ۾ رات جو هلڪي نيري رنگ جو بلب ٿي ٻرندو هو. حنا چاهيو پئي ته هلڪو نيرو رنگ ٿي منصور کي گهر اچڻ شرط نظر اچي. نوڪريائي ماني کائڻ جي ميز تي، اچي کيس ڄاڻ ڪيو. هوءَ سمهڻ واري ڪمري ۾ ليٽي پئي هئي ۽ ڪزاجيءَ تان ڳانا ٻڌي رهي هئي. ٽرانزسٽر سامهون، منصور جي هنڌ تي پيو هو. هوءَ آئي کائڻ واري ميز تي آئي. امجد به آيو ۽ ٻئي هڪٻئي جي سامهون ويهي کائڻ لڳا. ڪوفتا ۽ مٿرن جي پاڇي هئي. حنا گرھه کنيو - ماني ٽڪر تي لڳل تلو جي سٺپ، سندس اڇين ۽ گول آڱرين تي پاڻ پيئي ڇڏيو ۽ هن اڇين ۽ گول گول آڱرين ۾ مانيءَ ٽڪر کي ويڙهي سيڙهي، ڪوفتن جي پليٽ ۾ ٻوڙيو ۽ گرھه کي وات تائين آندائين. گرھه سندس وات ۾ هو ۽ چاٻا ڏيڻ لڳي. سندس سهڻي نازڪ ڄاڙي هلڻ لڳي ۽ چپ به وٺيا - ستيا پئي. وات اندر زبان شيطان وانگر حرڪت ڪري رهي هئي ۽ گرھه کي انسان وانگر اٿلائي-پٿلائي رهي هئي. جڏهن گرھه حنا جي نڙيءَ کان هيٺ لٿو ته هن سوچيو ته هاڻ هو خريداريءَ ۾ ردل هوندا. ٽيڪسي ڇڏي رکشا ڪندا هوندا ۽ دڪانن تان پيا لهندا ڇڙهندا، سامان خريد ڪندا. امجد ماني گهٽ کاڌي ۽ ڪامينٽري وڌيڪ ٻڌي ۽ جنهن مهل پاڪستان جو اوپننگ بئٽسمين آئوٽ ٿيو ته ماڳهين ماني ڇڏي وڃي ريڊيو وٽ ويٺو. صبح کان ڪو آئوٽ ٿي ڪونه ٿيو هو. امجد سوچيو ته هاڻ ڪوبه آئوٽ ڪونه ٿيندو. هاڻ هو پاڻ ريڊيو جي ڀرسان وهندو. حنا ماني کائي، آئوٽ

خاطر، ڪرسيءَ کي ٿورو پٽي سيري، ڏاڍي صفائيءَ سان آئي ۽
 ڪمري جي در مان نڪري وranدي ۾ آئي. وranدي ۾ اُس اڌ تائين
 پهچي چڪي هئي. هوءَ وranدي مان نڪري، اڱڻ ۾ آئي ۽ اُس
 ڪري اڪيون ٿوريون پوري ڇڏيائين. اڱڻ جي اولهه- ڏکڻ وٽ،
 جتي رڌڻو هو، تنهن سان گڏ لڳل نل وٽ آئي ۽ لڪس صابن جي اڇي
 چڪيءَ سان ٻنهي هٿن کي صابن هنياائين. هٿ ڌوئي ٻه گرڙيون
 ڪيائين- سٺ لڳل ۽ پور مانيءَ جي ڪجهه ڌڙن سان گرڙيون
 نڪتيون. هوءَ اڱڻ اورانگهي وranدي ۾ آئي ۽ وranدي ۾ رکيل
 ڪاٺ جي استينڊ تان وڏو اڇو ٽوال کڻي هٿ اڳهڻ لڳي. هٿ
 اڳهي هن چپ آگهيا ۽ هڪ ڊگهو سام کڻي اندر ڪمري ۾ آئي
 ۽ امجد کي ريڊيو جي ڀر ۾ ويٺل ڏٺائين. هن مرڪي ڏٺو. امجد
 ڏانهس پنهنجيون هلڪيون نيريون اڪيون کڻي نهاريو. حنا کي هلاڪا
 نيرا پرڏا ياد آيا ۽ منصور ياد آيس، جيڪو حنا سان گڏ صبح جو
 ڪراچي ويل هو. هوءَ اڇي سمهڻ واري ڪمري ۾ پيل ڪاٺي پاسي
 پلنگ تي لپتي- جنهن تي منصور سمهندو آهي. هوءَ اونڌي ستل
 هئي. ريشمي سٿ جا پائيجا گوڏن تائين چڙهي آيا- ۽ سندس اڇيون،
 گول ۽ ماس سان ڀريل بڪيون جرڪيون پئي. هوءَ اسفنج جي وهائي ۾ پئي
 نونڀيون کوڙيو سامهون پٽ کي ڏسي رهي هئي. سندس سيني جو
 اڀار، نرم ۽ ڦهلجندڙ ملس، اسفنج جي وهائي جي ٽيڪ ڪري مٿيرو
 ڪڇي آيو ۽ سندس پٺيءَ جولاھ، ٿڌو ۽ اڌنئين ڪڇڙي ۾ جرڪيو پئي.
 حنا سوچڻ لڳي ته منصور ۽ حنا صبح جو نوين سوا نوين ڌاري
 ڪراچي ڪينٽ تي پهتا هوندا. اسٽيشن جي ٻن مصيبتن جهڙين
 ڏاڪڻين چڙهڻ، لهڻ ۽ سفر جي ٿڪ سبب ڪافي سست هوندا ۽
 جڏهن ٽڪيٽ ڏيئي ٻاهر آيا هوندا ته حنا چيو هوندو: اڌ آءُ ته
 ٽڪجي پئي آهيان. ته منصور کلي جواب ڏنو هوندس: آءُ ڪو
 لوھ جو ٺهيل آهيان ڇا. توهين ته آخر مرد آهيو. حنا زالن جهڙو
 جواب ڏيندي. منصور ته هونئن به زالن جي ڳالهائڻ مان ڪڪڙي
 پوندو آهي. آءُ سڃاڻاس ٿي. هنجو اصول آهي ته زالون جيڪڏهن

گهٽ ڳالهائڻ ته الائي ڪيترن ڪمن ۾ مردن کان بازي کٽي وڃن. زالون ٿورو ئي گهٽ آهن. اسپتنگ ۾ ويهي ٻولار مان ٿي آيون آهن. امتحان جا رزلٽ ٿي ڏسجن ته ڇوڪريون پاڻ ڇوڪرن کان وڌيڪ نمبر کڻن ٿيون — خير — اسٽيشن کان ٻاهر اچي ٽئڪسي ڪري، صدر جي ڪنهن ريسٽارنٽ ۾ پهتا هوندا. نيرن ته هتان به ڪري ويا هئا، پر ضرور بڪ لڳي هونديون. ٽن ڪلاڪن جو سفر آهي، گاڏيءَ جا لوڏا ۽ هڪ هنڌ سڪ ٿي وهڻ، ڏکي ڳالهه آهي. نيرن ڪري ڪجهه دير ويٺا هوندا. منصور ته هاف-فراءِ پيدا ۽ مڪن ٽوسٽ کاڌا هوندا. باقي حنا — تنهنجي خبر ناهي. آهي ته منهنجي سوت جي ماساٽ ۽ سائڻ اڄ — وڃ به گهڻي آهي. پينرن جهڙي ڏي-وٺ به آهي، پر کائڻ جي معاملي ۾ عجيب آهي. ڪابه شيءِ ٻڌل نه اٿس. جيڪو ملندس سو کائيندي. پر آهي به نفاست پسند. سڄو ڏينهن ڇنڊ-ڦوڪ ۾ لڳي پئي هوندي آهي. ڀلا ڪانوينٽ جي پڙهيل ڇوڪري آهي، اسان کان به ٻه وڪون اڳتي. ٽيڪ آهي، پر آهي قربائتي. مصريءَ وانگر مٺي آهي. ڳالهائڻ جي ڏاڍي فضيلت پري آهي. ڳالهائيندي ڳالهائيندي جيسين پنج ڇهه اکر انگريزيءَ جا استعمال نه ڪري، تيسين پنهنجو مطلب نه سمجهائي سگهي. چوندي ڇا: پاڻي آءُ ڇا ڪريان، انگلش ورڊس يوز نه ڪريان ته پوءِ توهان کي مشڪل منهنجو ٿاڀڪ سمجهه ۾ ايندو. پليز مون تان کلو نه.

حنا کي پنهنجي سوت جي ماساٽ حنا متعلق سوچي ڪل پئي آئي. نالا ٻنهي جا ساڳيا هئا ۽ هيون به پاڻ ۾ ڏاڍيون گهريون. حنا کسي حنا انهيءَ ڪري به وڻندي هئي، جو هوءَ ٻين وانگر بدتميز يا بي حيا ڪانه هئي. تمام سلجهيل خيالن جي ڇوڪري هئي. جيتوڻيڪ حنا کيس پنهنجي هم عمر هئڻ ڪري ڇوڪري سمجهندي هئي، پر هوءَ ڇوڪري ڪانه هئي. سندس شادي اڄ کان پنج سال اڳ ٿي هئي. کيس هڪ ٻار به ٿيو، پر مهيني کان وڌيڪ دنيا جي ٿڌاڻ ۽ ڪوساڻ کي سهي نه سگهيو. سندس مڙس به ٻه سال کن ٿيا هڪ

حادثي جي پيٽ تي ويو ۽ هي ٻئي پاڻ ۾ وڌيڪ گهريون ٿي ويون. هونئن به حنا کي حنا سان دلي قرب هو، جو هن جا مهاندا سندس ننڍي پيڻ تي گهڻا هئا.

وال ڪلاڪ، جيڪو ڪمري جي اولهه واري پٽ تي لڳل هو، تي ڏک هنيا ۽ حنا سئين لپٽي پيئي، سندس سينو، ڪمري جي ڪيلاٽپ ۾ ساه ڪڍڻ سان هيٺ مٿي ٿي رهيو هو. اهاڻي ساڳي رفتار هيٺ - مٿي جي سندس ذهن ۾ هئي. تمام سانت سان ڪلاڪ ٽائين ڏٺائين - خريداري ته ٻنهي ڪري ورتي هوندي ۽ ٻين بجي ٽائين ڪنهن چڱي ريسٽارنٽ تي، ٻنهي ماني کاڌي هوندي. انهيءَ کان پهرين الفنسٽن اسٽريٽ، بوري بازار، بندر روڊ جا مڙپي دڪان لٽا چڙهيا هوندا. منصور ڪڪ به ڏاڍو ٿيو هوندو. هڪ شيءِ خاطر ڏم دڪان لهڻ چڙهڻ ته منصور جي چيڙ آهي. بس جنهن دڪان تي چڙهي، آتان سامان خريد ڪري پوءِ لهندو. پر ساڻس به حنا آهي. جنهنجي عادت آهي ته جيسين بازار جا سڀ دڪان ۽ اگهه نه پچائي تيسين ڪا شيءِ نه وٺي. منصور ضرور بور ٿيندو هوندو - حنا کائڻ لڳي.... ڪنهن ٿي چيس ته تون ههڙيءَ جزا سان ڪراچي وڃ. هاڻ توبهه ڪندو ۽ حنا آهي به بڪمي. رڳو ٻئي ڳالهائيندي ۽ منصور هڪ ٻڌي ٻي ڳالهه ٻڌڻ پسند نه ڪندو آهي ۽ ٽين ڳالهه ٻڌڻ کان ته صاف انڪار ڪندو آهي. پنهنجي پنهنجي طبيعت آهي. خير رات جو اچي سچيون ڪندو ته ڪيئن بور ٿيو. سڀڪا حنامون جهڙي ٿورڙي هوندي. ضرور حنا بندر روڊ تي ڪڪ ڪيو هوندس. آتي بازارون آهن جام. سنهڙين گهڻين جهڙيون بازارون. زالن جا ميڙ. زالن جي ميڙ کان منصور اونجهين وٺي ويندو آهي. الفنسٽن اسٽريٽ تي به بور ٿيو هوندو. حنا جي عادت آهي جيسين اگهه مان پئسا ڪجهه گهٽ نه ڪرائي، تيسين ڪا شيءِ نه خريدي.... ۽ منصور وري وڏن دڪانن تي، اگهه جي ڪري گهل ڪرڻ کان سخت لهرائي. مونکي ته افسوس پيو ٿئي ته ڏاڍو بور ٿيو هوندو. پر اها سزا ڀل هجيس. وري ته ائين ڪراچي نه ويندو. حنا کي پيئس جي ڏاج

لاء ساڙهيون ۽ ٻيا ڪپڙا خريد ڪرڻا هئا، سي هو پاڻ ئي ڪوبندوبست ڪري ها، هنڪي ڪهڙي گتي پئي هئي جو ويو. خير هڪڙي ڏينهن جي ڳالهه آهي. ڀل چڪر هڻي اچي. هتي به گهر ۾ ويٺو هجي ها يا کڻي مارنگ شو ۾ وڃي ها. آڦا به هلي وڃان ها ڪراچي. سٺي تفريح ٿي وڃي ها. پر امان جن اچيئون آهن. شام جو اينديون. به دفعا پهرين به ٿي ويون آهن، پر آڦا گهر ڪانه هيس. اڃ به جي ائين ٿي پوي ها ته ڏوراپو ڏينديون.

حنا کي پلنگ تي لپتئي. لپتئي، ننڊ پئي آئي، جڏهن ڪلاڪ ساڍن ٽن جو ڌڪ هنيو ته حنا سوچيو — پڪڇر ۾ ويٺا هوندا. منصور هر حالت ۾ پڪڇر ۾ ويندو ۽ ڪوشش اها ڪئي هونديون ته حنا جي خريداري پڪڇر جي ٽائيم کان پهرئين ختم ٿي وڃي. پڪڇر به ڪلوپيٽرا آهي. ڀلا نه ڏسڻ لاءِ ڪير سوچيندو. تنهنجي معنيٰ هينئر بمبينو ۾ ڪلوپيٽرا کي ڏسندا هوندا. حنا فلمن جي تمام گهٽ شوقين آهي. منصور جي ڪري ويٺي هوندي، نه ته دل ته هونديس سڄو ڏينهن دڪان تي رهي. منصور به سڄي ڏينهن جو ٿڪ بمبينو جي ايئر ڪنڊيشنڊ ماحول ۾ پئيو هوندو. پر هو ڪلوپيٽرا ۾ نه ويٺا هوندا، جو آها وڏي فلم آهي. کين ستن بجي مهراڻ ايڪسپريس ۾ واپس موٽڻو آهي. ڪلوپيٽرا ساڍي ستين. ائين ختم ٿيندي. ڪنهن بي فلم ۾ ويا هوندا — حنا کي ننڊ اچڻ لڳي.

امان حنيف آڻوٽ ٿي ويو. امجد رڙ ڪئي. حنا کي اها به خبر ڪانه هئي ته حنيف بڻنگ ڪري رهيو هو يا ڪو ٻيو. کيس ننڊ پئي آئي ۽ سمهي رهي.

چار لڳا.

پنج لڳا. حنا جي ماءُ ۽ ڀاڻي آيون.

ڇهه لڳا.

ست لڳا ته حنا جي ماءُ ۽ ڀاڻيءَ اٿڻ جي ڪمي جو کين اڃا گهر جلدي پهچڻو هو.

اٺ — ساڍا اٺ لڳا ته حنا جي ماءُ ۽ ڀاڻي جيئن ٽڪڙيون ٽڪڙيون

آيون هيون، ائين ئي تڪڙيون تڪڙيون هليون ويون.
 جڏهن نڙ لڳا ته حنا کي اهو سوچڻ جو موقعو مليو ته مهراڻ ايڪسپريس
 ڪهڙي نه تيز هلندي آهي. باقي منو ڪلاڪ کن آهي. پريان ٽڪجي
 ايندا. هوءَ اڪيلي اڪيلي ويڳائي گهر ۾ گهمي رهي هئي. امجد هوم-
 ورڪ ڪري سمهي چڪو هو. حنا اڃا رات جو پاڻي سمهڻ جا ڪپڙا
 ڪمين پاتا هئا. شام جو وهنجي هن وارن کي ڦٽي ڪين ڏني هئي.
 وار سندس ڪلهن تي پڪڙيا پيا هئا. ڇپن جي ڦارن تي لپ-استڪ
 جي هلڪي ته اڃا تازي پئي لڳي. هوءَ سمهڻ واري ڪمري ۾
 پلنگ تي ويٺي هئي. منصور يا حنا پڇيو ته چوندس سڄو ڏينهن
 ڪم ڪري ڪري ٽڪجي پئي آهيان، جو توهانجي اچڻ جو اونو
 نه هجي ها ته اڄ ائين بچي ئي سمهي رهان ها. اصل بت سور پيو
 ڪري. اهو سوچي حنا آرس موڙي، سڄو بت وڃي-منجني ويس.
 هو اٿي ويٺي. حنا، منصور جي پلنگ ڀرسان لڪڻ جي ٿيل جو خانو
 کوليو ۽ منجهانس ڊائريون ۽ ٻه-ٽي ليٽريٽڊ ڪڍي ڏسڻ لڳي. اوچتو
 سندس نظر هڪ اڌ ۾ رهيل خط تي پئي. لکيل هو—پياري حنا!
 حنا اهو پڙهي مرڪي ڏنو. مرڪ سندن ڇپن تي ڪيڏڻ لڳي. حنا
 پلنگ، تي لپتي پئي ۽ پنهنجي ئي زبان سان ورجائڻ لڳي. حنا—
 پياري حنا! هن اکيون پوري ڇڏيون. هاڻ مهراڻ حيدرآباد جي
 اسٽيشن تي پهچي ويئي هوندي. منصور ۽ حنا به اسٽيشن کان ٻاهر ايندا
 ۽ رکشا ڪري گهر ڏانهن ايندا. ٿوري دير کانپوءِ ڀر واري مين روڊ
 تان ٽريفڪ وڌڻ جو آواز اچڻ لڳو. حنا سمجهي ورتو ته اسٽيشن
 تان ايندڙ گاڏيون موٽرون آهن. هڪڙي رکشا سندن گهر واري
 گهٽيءَ ڏانهن مڙي ڀر اڳيان نڪري ويئي. هڪ ٻي رکشا تيز تيز
 آئي ۽ گهر جي ڀرسان ئي اچي بيٺي پر ان منجه منصور ۽ حنا ڪونه
 هئا. رکشا ۾ سامهون رهندڙ ڪاٺياواڙي هو جو پڻ صبح جو مهراڻ
 ۾ ڪراچي ويو هو. سو به اچي ويو. الاڻي ڇو ڪونه آيا. ڪو
 حادثو ته ڪونه ٿي پيو. خدايا خير ڪڇئين. اڄڪلهه ڪراچيءَ ۾
 رکشا، موٽر ۽ بسون ڪتن کان گهڻيون ٿي پيون آهن ۽ پيو وري

درايور اهڙا لاهروا آهن، ڇڻ جهان ۾ اڪيلا پاڻ آهن. آڱ ته جڏهن ڪراچيءَ جي رستن تان لنگهندي آهيان ته ساهه مٺ ۾ هوندو اتر. منصور آهي به بي پرواهه. پيو وري هوءَ حنا، سابه ڪا گهٽ ٿوري آهي. حياتيءَ جي ڪا ڪاڻ ئي نه آهي. موت ضرور هڪ ڏينهن ايندو پر حياتي وري ٿوري ملي سگهندي. موت جي هڪ ڏينهن جو ڊپ ڪونه اٿس، پر حياتيءَ جي وري نه اچڻ تي ڪو ارمان نٿو ٿيس. انسان آهي ڇا؟ راکيٽ وسيلي ڇنڊ تائين پيو پهچي پر مچر چڪ هئيس ٿو ته سڄو ڏڪيو وڃي. بيٺو آهي ته لڪ جو ڪيريو ته ڪڪ جو. جيئرو انسان، پاڻڪي سڀني کان مٿاهون سمجهي ٿو ۽ مري ٿو ته ٻين جي ڪلهن جو محتاج ٿيو پوي. نه ته ساڳيو صفائي مان نه ڊايجنڊر انسان، پنهنجي ماس ۾ ڪينٿان سرندا به نٿو ڏسي سگهي. حنا کي اونو ٿي پيو الائي ڇو مهراڻ ۾ نه آيا. ڪا اهڙي وڏي خريداري به ڪرڻي نه هين. اهڙي چار- پنج ساڙهيون ۽ ڪجهه ٻيو ڪپڙو ۽ سامان وڌو هون. تنهن کانسواءِ منصور کي صبح جو آفيس وڃڻو آهي. هنجي دماغ ۾ طرح طرح جا خيال پئي آيا. هوءَ هنڌ تان اٿي، هڪڙو چڪر سڄي گهر مان هڻي وري واپس اچي پنهنجي هنڌ تي ليٽي.

ليٽي ليٽي کيس گهڻي دير ٿي چڪي هئي ۽ کيس اهو احساس ٿيو ته يارهن به لڳي ويا آهن، سمجهيائين اڄ ڪونه ايندا — ۽ ٻئي وسائي وري ليٽي پئي. ڪمري ۾ اوندهه هئي. هوءَ پلنگ جي وچ ۾ سخيءَ جي خيرات واري جذبي کان ٻه رتيون ڪسر پئي لڳي. ڪنڌ اسفنج جي وهائي تي هوس ۽ سڀني سان، لاش ڪري غيٺ مٽي ٿيس پئي. ڪمري جي ڀرپور خاموشيءَ ۾ سندس ذهن ۾ ڪي به خيال جي رفتار، غير شفاف ماحول ۾ عجيب دل لپائيندڙ موسيقيت ٺهلائي رهي هئي. هن جون اکيون اوندهه ۾ کليل هيون. ڪمري جي اوندهه ۾ سندس نيت پري پئي. ڇو نه آيا؟ اهو هو سوال جيڪو سندس بت جي ذري ذري تي ڇانئجي چڪو هو. سندس ذهن ۾ هڪ ٻيو سوال به آيو — منصور جو خط جيڪو بيماري حنا سان شروع ٿئي ٿو، جيڪو هن شام کانپوءِ ڏنو هو، جيڪو

منصور الاڻي ڪڏهن لکڻ چاهيو ٿي. جيڪو سندس ذهن ۾ هڪ نئين ڳالهه کي جنم ڏيئي رهيو هو. هوڏا اهو ئي سوچڻ لڳي ته بيماري حنا کير آهي. آڱ يا آها جيڪا منصور سان ڪراچي ويئي آهي، پيڻ جي ڏاج لاءِ ڪجهه سامان خريد ڪرڻ. جنهن سان گڏ منصور کي اڃا مهراڻ ايڪسپريس ۾ موٽڻو هو. ۽ جنهن سان گڏ منصور ڪراچي ٿي ۾ رهجي پيو. مون ڏي خط لکڻ جي ڪهڙي ضرورت؟ پر منصور اهو خط ڇو لکيو، جيڪو پورو نه ڪري سگهيو. شايد ٿي سگهي ٿو، منصور جيڪي ڳالهائون حنا سان خط ۾ ڪرڻ چاهيون ٿي، سي اڃا رات ڪراچي ۾ رهائي چوي. ٿي سگهي ٿو ته حنا به، کيس اهو زور ڏنو هجي ته رات جو ڪراچي ۾ ئي رهجي. مائٽن وٽ منصور ڪونه ويندو. حنا به کيس پنهنجي ڄاڻ سڃاڻ وارن وٽ ڪانه وٺي ويندي. ضرور ڪنهن هٽل ۾ رهندا. اڪيلا پاڻ - اڪيلو اڪيلو ڪمرو - اڪيلو شهر. عجب جهڙي ڳالهه آهي ته حنا، منصور کي ڪيئن پنهنجي چار ۾ آندو. مونکي ته ڄاڻ ٿي نه پئي. هوڏا به ته نئين زماني جي نينگر آهي، مردن کي پنهنجو ڪرڻ سندس هڪ اک جو ڪيل آهي. ويٺي ڪهڙي نه ٺهي ٺڪي هئي هتان. ڀلا ٿرين ۾ به اهڙي ٺٽ سان وڃبو آهي. ههڙا چست ڪپڙا سي به لٽوڻ ڄا. پيٽ سمورو آر پار ڏسڻ ۾ آيو پئي. پڇيومانس ته هي صبح ساڻ Kiss me ڇو پئي هئي. چيائين، ٿرين ۾ هوا لڳڻ ڪري چپ سڪي ٿا وڃن. ها جي چپ سڪي ويس ته پوءِ منصور سندس چپ ڪيئن چمندو؟ ضرور ڪس - مي جي خوشبو ۽ رنگ کيس پاڻ ڏانهن ڌيان ڇڪائيندو. حنا جهڙيون ته آهن ئي مرد - مار عورتون. مرد کي پنهنجي چار ۾ آڻڻ لاءِ، وٽن هزارين حيل آهن. ڪنواري به نه آهي جو کڻي چئجي، پاڻي ڪنواري ڇوڪري آهي ۽ ڪرتوت ڏسوس. نڪو مڙس جيئرو اٿس، جو کڻي ائين ٻڙڪ ڪڍجي ته مڙس وسي هڪڙي هنڌ ۽ جوءِ گهمي پين سان. آزاد خيال، نه پنهنجي پرواهه، نه زماني جي ڳالهين جو ڪٽڪو. منصور جهڙا ته الاڻي ڪيترا سندس وڏين وڏين اکين ۽ مرڪ تان اڪن -

ڇڪن ٿي ڇڪا هوندا. بت به ڀريل، رنگ جي اڇي - ٻيو ڇا ڪٻي منصور کي. بت وري ڪهڙو اٿس - جهڙي گهوڻ. ٿوري قد جي لائيري هجي ها ته اهڙي لڳي ها جو هرڪو سر چوڍس ها. پر آهي ڊگهي، آٺ وانگر. بت به اڃان ڊولائو آهيس.

حنا جي ذهن ۾ خيال ڪباب جي شيخن وانگر ڦريا پئي. هرڪو خيال ساڙ جي سيڪ ۾ باق بڻجيو سندس ذهن جي مٿاڇري تي تري رهيو هو. هو پلنگ تي پاسا بدلائڻ لڳي. مٿي شو مان نڪري ضرور ڪٿي گهمڻ ويا هوندا - ڪلفٽن يا....؟ هٿ هٿ ۾ ڏيئي ٽئڪسي جي پٺين سيٽ تي پاڻ ۾ لڳي ويٺا هوندا ۽ تمام آهستي آهستي گالهيوڻ ڪندا هوندا. ٻنهي جو گالهائيندي مرڪڻ ۽ مرڪندي هڪٻئي جي هٿ کي زور ڏيڻ. ٽئڪسي وارو سڄو تماشو ٻيو ڏسندو. اهڙين گالهين جا ڏاڍا هوشيار آهن. ضرور سمجهي ويو هوندو ته هي هن چوڪريءَ کي ڦاسائي وٺي آيو آهي ۽ چوڪريءَ بابت سندس دل ۾ ڪهڙو رايو هوندو؟ اهو ئي رايو، جيڪو عام طور تي سوچيل سمجهيل ۽ ٺهڪيل آهي. ٻڌڻ جو هنڌ آهي. وچ ۾ منصور جي بي عزتي ٿي، خير منصور خان به خوش هوندو ته مفت جي چوڪري ملي. آخر آهي هو به مرد. زال جي ريجهاڻن ۾ ڪيئن نه ايندو. ڪلفٽن تي، اڄوڪي پڪڙ تي پنهنجي پنهنجي پسند جو اظهار ڪندا ۽ - شايد پنهنجي انهيءَ محبت جو اظهار به ڪندا جيڪا هڪٻئي جي دل ۾ سانڍيل هوندي. 'تنهنجين الائي ڪيترين گالهين جا نشان منهنجي دل تي ڇڻيل آهن.' - منصور جو پيٽينٽ جملو. حنا اهو ٻڌي ٿڙي پوندي ۽ اڃا وڌيڪ سائس گڏ ٿي هلندي، جيئن ٻنهي جا بت هڪٻئي کي ڇهندا هلن - پوءِ هونديون گالهيوڻ - اڪٽ - سامونڊي چوليون، آسمان، تارا - چنڊ، رونق ۽ خاموشي. رات ضرور ڪنهن هوٽل ۾ رهندا. ٻيو ڪيڏانهن ويندا. پاڻکي زال مڙس ظاهر ڪيو هوندا ٿون. هڪ ئي ڪمري جي اڪيلي فضا ۾ جڏهن آيا هوندا ۽ ٻنهي جون نظرون ملنديون ته سڀ کان پهرين هڪٻئي ڏانهن ڇڪجي آيا هوندا. هڪٻئي جي پاڪر ۾، جنهن لاءِ

ڪيتري عرصي کان کين آرزو هوندي. شايد انهيءَ خط کان به اڳ جي آرزو هوندي. منصور حنا جا ڇپ ڇميا هوندا. آهي ڇپ جيڪي خشڪ هئا کان بچائڻ لاءِ حنا صبح کان تازا رکڻ جي ڪوشش ۾ هئي. جڏهن حنا جي بت سان گڏ منصور کي سندس ڇپ ڇمڻ لاءِ مليا هوندا ته هو ضرور سوچيندو هوندو ته اڄ ڪيترو نه خوش نصيب آهي. بدنصيب ته آءُ آهيان جو ٻنهي سان گڏجي نه ويس — تنهن هوندي به اشارن ۾ ته ضرور ڳالهائڻ ها. سڄي رات سمهندا ڪونه. صبح جو ايندا ته خبر پئجي ويندي. اکين ۾ اوجاڳو هوندو سڄي رات جو. رات سموري ڳالهيون ڪندا — هڪ ئي هنڌ تي لپتي. هڪٻئي جي ڀر ۾، حنا کي به ڪيترن ورهين کانپوءِ مرد جي قربت ملي هوندي. ڏاڍو جوش هوندس — ۽ منصور خوش. پر حنا جهڙيون زالون اهڙيون آهن ئي ڪونه جو ٻيون پنهنجي روح کي سڪائڻ. رڳو ڪنهن ڏانهن اک کڻي نهارڻ جي دير اٿن. الاڻي ڪيترا منصور مارجي وڃن. پر منصور حنا کي الاڻي ڇا سمجهندو هوندو.

حنا خيالن ئي ۾ پڄرڻ لڳي. بت جي مشڪ مشڪ ۾ رت جي گردش تيز ٿي ويس. نڪ مان زور زور سان ساهه کڻڻ لڳي. پيشاني آلي ٿي چڪي هيس. ٻنهي ڇاتين جي وچ ۾ کيس ائين پئي لڳو ڄڻ ڪا شيءِ اٽڪي پئي آهي. دل جي دڪ دڪ کيس لهسيو پئي ۽ اها لهس گچيءَ ۽ منهن تان ورندي سندس ذهن تي ڇانئجي پئي ويئي. کيس هر گذرندڙ گهڙي پهاڄ پئي لڳي. وس پڇيس ها ته وقت کي شام تائين پٺيان ڏکي ڇڏي ها. سندس خيال ۾ شام تائين منصور ڪو گناهه ڪونه ڪيو هوندو — هينئر ڇا ڪندا هوندا؟ اهو سوال حنا جي ذهن ۽ بت کي عذاب پهچائي رهيو هو. سوچڻ لڳي قيمت ۾ انهيءَ کان به وڌيڪ عذاب هوندو ڇا. کيس بت تي ائين پئي محسوس ٿيو ڄڻ منگهڻ سرن پيا. هن سترن ۽ ٻيٽ تي ڪنهي ڪنهي ڳاڙها نشان وجهي ڇڏيا هئا. هن ڀر وارو ٿيل ليمپ باريو ۽ ستر جو هڪڙو پاڻڇو ستر تائين کنيو، جت ماس جي چوڌاري هلڪي گلابي اڇاڻ جي وچ ۾ حنا ڪنهي ڪنهي ڳاڙهو

نشان بنائي ڇڏيو هو. پنهنجي ڀريل ستر جي جوان-جمن گوشت
 ۾ رت جو ڇميل ڳاڙهو نشان ڏسي کيس حنا جا چپ ياد پيا. چپ-
 جهڪي هو ۽ صبح سان کس-مي سان ڳاڙها ڪري ويئي هئي.
 جنڪي هو ٽرين ۾ ايندڙ هوا جي خشڪيءَ کان بچائي رهي هئي.
 جيڪي رات جو منصور کي آچيندي، حنا ليل ليمپ وسائي ڇڏيو
 ۽ هڪ ڊگهو ۽ ٿڌو سامه ڪنيو. سامه ڪٺل سان ئي گهڙيءَ ڪن لاءِ
 سڄي ڏکي ويئي. سندس جسم جي مشڪ مشڪ ڊنل سهي وانگر
 حساس هئي. هو ۽ ستر کي اڃا به ڪنهن لڳي-ڄڻ کس-مي
 جي سموري ڳاڙهاڻ حنا جي چپن تان ڪرچي لاهي ٿي ڇڏيائين.
 حنا کي الائي ڪيڏي مهل نند آئي. جيترو وقت به نند آيس عجيب
 خواب پئي ڏٺائين. هڪ خواب ۾ ائين محسوس ڪيائين ڄڻ پاڻ مرد
 آهي ۽ حنا کي پنهنجي پاڪر ۾ ظالم محبت جي انداز ۾ پيار ڪري
 ٿي ۽ يڪدم حنا جي کس-مي سان رڳيل لپن کي چمندي چمندي،
 ڇٻاڙي کائي وڃي ٿي. ۽ ٿوري دير کانپوءِ وري ڏٺائين ته حنا
 ڏاڍو ٺهيو-ٺڪيو بيٺي آهي پر منهن ۾ چپ اٿس ئي ڪونه. ۽ اهو
 ڏسي سوچي ٿي ته هن جون اکيون ڏاڍيون ڪشش واريون آهن....
 صبح جو نند مان جلدي آئي. امجد اسڪول ويو هليو. هو ۽ وري
 نوڪريائيءَ سان گهر جي صفائيءَ ۾ لڳي ويئي. پر هاڻ ڪجهه به
 نه پئي سوچيائين—سواءِ انهيءَ کان ته الائي هينئر ڪٿي هوندا.
 ٻنپهرن لاءِ هن ٻن ماڻهن جي وڌيڪ ماني ڪئي. ٻه ماڻهو—حنا
 ۽ منصور. کيس الائي ڇو اهو ويچار پئي ٿيو ته ٻنپهرن تائين ضرور
 اچي نڪرندا.

ٻنپهرن جي مانيءَ تي حنا ۽ منصور پهچي ويا. ٻنپهرن جي ماني ٿوري
 ٿي پئي، جو منصور جي پٺي ۽ سندس ٻارهن سالن جو پٽ پڻ ڪراچيءَ
 کان ساڻ آيا هئا. هن ٻنهي جي منهن کي ڏسي اهو سمجهيو ته ڏاڍا
 ٽڪل آهن. منصور کي بک به گهڻي لڳي هئي، سو مانيءَ کي لڳي
 ويو. حنا سوچيو: ڪمال آهي منصور جو پٽ اڃا به خالي آهي.
 کيس حنا جي چهر تي اڳ کان وڌيڪ رونق نظر آئي پئي. هو ۽

پهرئين وانگر کلي ڪانه پئي، پر ڪالهه ڪالهه تي مرڪي پئي. منصور ماني کائي جلدي آفيس ڏانهن پڳو. هاڻ هي ٻئي چٽيون رهجي ويون - ۽ پٺي ۽ نيزو اختر. ماني کائي، هو، حنا جي خريداري ڏسڻ لڳي. چار ساڙهيون ۽ ٻيو سامان. ڪنوار جي ڳاڙهي ساڙهي حنا کي وئي. حنا ۽ منصور چيو هو: رڳو هن ساڙهيءَ خاطر رات رهڻي پئي نه ته ڪالهه ئي آياسين پئي، پر دڪاندار چيو ته صبح جو سويل ئي توهان کي هيءَ ساڙهي پهچائيندس. حنا سوچيو ساڙهي واقعي رات رهي وٺڻ جهڙي آهي. ٻيو وري پٺيءَ کي به حيدرآباد اچڻو هو جنهن ۾ منصور کي روڪيو. حنا سوچيو: ڏاڍو چڱو ٿيو جو پٺي به آئي. الاهي ڏينهن ٿيا هئا ساڻس ملتي. پوءِ جلدي ئي حنا سامان کڻائي پنهنجي گهر ڏانهن رواني ٿي.

رات جو منصور ۽ حنا ٻئي پنهنجي پنهنجي پلنگ تي لپتيل هئا. حنا کان ڪلهوڪي رات شايد وسري وئي. منصور مٿي چٽ ڏانهن نهاريندي چيو: خدا تعاليٰ زالن کي الائي ڪهڙي مٽيءَ مان جوڙيو آهي؟

چو—؟ حنا ڏانهن پاسو ورائيندي پڇيو.

هزار- ڏيڍ جي سودي لاءِ سو دڪان لهڻ چڙهڻ ڪا شرافت آهي. شهر جي هڪ هڪ دڪان تي لتا ۽ چڙهيا آهيون. آڱر ته اهڙو ڦانس اچي جو دل ئي دل ۾ پئي چيم ته الائي ڪهڙن گناهن جي سزا پئي ملير. پنهنجن جو ته

حنا هڪو تهڪ ڏنو. سندس تهڪ ڪمري جي هڪي نيري روشني ۾ گهري ويو. ماسيءَ به سويل ٻڌايو پئي ته کيس ڦاسائي حنا سان گڏ بازار موڪلي ڇڏيو ۽ پاڻ ڏاڍو آرام ڪيو.

منهنجي وس ۾ هجي ها ته پڇي اچان ها. منصور چيو، اهڙو بور آڱر پنهنجي لائف ۾ نه ٿيس.

پلا ڪڏهن وائف مان بور ٿين.... حنا ايترو چيو ۽ پنهني کلي ڏنو.

حنا ٿورو سري، منصور جي سيني تي پنهنجو مٿو رکيو. منصور سندس وارن ۾ آگرين سان ڏيڻ لڳو.

هتي ڪئپيٽل مارڪيٽ ۾ نه....

حنا منصور جي ڇهن تي پنهنجو هٿ رکي ڇڏيو ۽ کيس ڳالهائڻ نه ڏنائين، هو ٿوري دير تائين منصور جي چاٽيءَ تي هٿ ڦيريندي رهي ۽ پوءِ چيائين: مونکي سڀ خبر آهي. مونکي تنهنجي طبيعت جي به خبر آهي — پر ڪڏهن ڪنهن تي احسان ڪيو آهي ته پوءِ ائين گهڙيءَ گهڙيءَ پور ٿيڻ جو ذڪر نه ڪيو آهي. اهو چڱو نه آهي. حنا تمام سٺي آهي، پر اهو گهڻي ڳالهائڻ جو مرض اٿس ۽ پيو.... آخر آهي ته هو زال — ڪا خاسي هن ۾ هوندي ۽ ڪا مون ۾....

منصور حنا جو منهن مٿي کنيو ۽ تمام سڪو وڇان سندس نئين ۾ نهاريائين. حنا اکيون جهڪائي ڇڏيون ۽ پيار جي ان لکي تازي تازي مرڪ سندس جهڪيل پنٺين تان ترڪي، جيڪا ڇهن جهٽي ورتي. منصور جهڪي هٿ جي پيشانيءَ تي پنهنجا چپ رکيا — ۽ مرڪ سندس ڇهن جي ڪنڊن مان نڪتي ۽ ڳلن تي وري آئي — مرڪ، روشني جهڙي مرڪ! (۱۹۶۶)

دل جا ڪيئي رنگ آهن

ڏينهن شروع ٿئي ٿو. سج جا نستا ۽ لڄايل ڪرڻا، شهر. مٿان ننڍڙن ٻارن جي ڊڪ وانگر ڦهلجي وڃن ٿا. شهر جي ڪيترن ئي گهرن مان، سرڪاري آفيسن ۾ ڪم ڪندڙ، ڪو به ندا جي سڏ وانگر، نڪرن ٿا. شهر کان ٻيرو آفيس جي شاهي، ٽماڙ بلبنگ اڳيان، موٽرون، جيهون بيهن ٿيون. ڪي لهن ٿا ۽ ڪيڙن جي سرن کي ٺيڪ ڪندي، آفيس جي در ڏانهن رخ ڪن ٿا. ڪي بسون، ٻاهر رستي جي وهڪ جي پاسي ۾ بيهن ٿيون. آهستي آهستي ٿانگا ۽ پوءِ رکشا به ايندا رهن ٿا. ۽ مون - جهڙا ڪيترائي، صبح جي سنڌوءَ طرفان ايندڙ البيلي هوا ۾ وارن جي سنوار کي بچائيندا، رستو مٽين ٿا. ۽ بلڪل سامهون رستي جي ٻئي ڀر، باغ جي در وٽ، رستي جي آر پار وهندڙ، واڌو واھ جي اترئين پاسي ٺهيل ڊڪي تي چمن ويٺو آهي. هو روز ائين ئي وهندو آهي. سندس پيرسان، اسانجي آفيس جي چهن آفيسرن جون موٽرون لنگهن ٿيون، جن مان ٻن کي سلام ڪري ٿو ۽ باقي چئن کي، سندس چوڻ مطابق پنهنجي آڱوٺي تي چاڙهي ٿو. پيادل ايندڙ ڪلارڪن ۽ هيڊ ڪلارڪن مان اڌ کان وڌيڪ کي مشڪي، مچن کي وٺيندي، سلام ڪري ٿو ۽ ٻين لاءِ چڻ غير حاضر آهي ۽ جيڪڏهن انهن مان ڪو سڏيس ته چوندا: آڱ نوڪر سرڪار سڳوري آفيس ۾ اندر. ٻاهر تون به آڱ ٿي سگهان ٿو ۽ آڱ به تون ٿي سگهين ٿو. آڱ روز ساڍي ستين بجي اتان لنگهان ٿو ۽ هو روز مونسان گڏ آفيس ۾ هلي ٿو. مون سان پوندي ٿس. مون سان ائين ڳالهائيندو آهي چڻ منهنجو ڀڳ مت يار هجي. آڱ کيس ڏسي، ٿوري ڪنهيپرتا سان (ڪلارڪن واري) مشڪي مشڪي ۽ قدمن کي نهايت توري توري کڻي هلاڻ ٿو. هو مون کان هڪ وڌيڪ پٺتي ئي هلي ٿو. جڏهن هڪ ڏينهن ريزڪي موڪل تي

هوندو آهي ته ٻئي ڏينهن مونڪان هڪ وڪ اڳتي هلندو آهي ۽ آڙ
 ڪائونس لهرائيندو آهيان. چونڊو: 'سائين مغل صاحب! رات کان،
 پهرئين رات ڏاڍو پيٽر. دل ۽ سينو دهل وانگر وڃن پيا. منهنجي
 موڪل منظور ٿي. آڙ کيس دلداري ڏيندو، آفيس تائين وٺي اچان ٿو.
 جمن، بت جو سنهو، ڊگهو ۽ رنگ جو سانورو آهي. سندس منهن،
 ڳچي، نونٺ تائين ٻانهون ۽ پير تڻي جهڙا ڪارا آهن ۽ باقي بت
 اڃا به سانورو اٿس. پر دل ۾ رت جو ڪو تلاءُ چليس پيو. اهڙو رت
 به ڪنهن ڪنهن کي نصيب نٿي. مڇون چڱيون وڏيون ۽ وڻن جهڙيون
 اٿس جن کي جان کان عزيز سمجهي ٿو. وڏن ۽ ڪامياب ماڻهن وانگر
 روز ڏاڙهي لاهي. وار ڪڏهن به اڻيا نه هوندس. ڏونگهين جي تيل
 جو سٺپ سندس اڇن ۽ ڪارن وارن ۾ چلڪندو رهندو آهي. ڪڏهن
 ڪارن ڇهن جي مرڪ متان مڇون به چلڪائي ايندو آهي. ڪپڙا
 ڏوٿيندو گهر ۾ آهي، پر ميرو ڪپڙو سندس لڱن تي ڪونه ڏٺو اٿم.
 سندس هلت چلت مان ائين لڳندو ڄڻ واقعي ڪو 'جيئرو انسان'
 آهي. سندس هر ڪم ۾ زندگيءَ جون لهرون نظر اينديون هيون ۽
 لهر لهر ۾ مستي. شروعاتي عرصو مون ائين سمجهيو ڄڻ جمن جي
 بت توڙي ذهن ۾ ڪا اهڙي ڳالهه نه آهي، جنهن تي ڌيان ڏيئي
 سگهجي. پر آهستي آهستي محسوس ڪريان پيو ته جمن جي شخصيت
 عجيب آهي. هن جي حياتيءَ جي هر گهڙي، هڪ ڪهاڻي کي جنم
 ڏيئي سگهي ٿي. هي رڳو جنهن خود اعتماديءَ سان هر ڳالهه فيصلو
 ڪن انداز ۾ ڪري ٿو سائي ڪنهن لکندڙ جي ذهن کي ڏونڌاڙي
 ڇڏي.

ڪجهه مهينن گذرڻ کانپوءِ، جمن مون سان گهرو ٿي ويو. هڪ اسان
 جي برانچ جو پٽيوالو ۽ ٻيو منهنجي دلچسپي، سو هو پنهنجي هر
 ڳالهه ائين ڪولي منهنجي اڳيان رکي ڇڏيندو هو ڄڻ پنهنجي دل
 کي چريءَ سان ڪپي، گهٽرا گهٽرا ڪري پيو. ڳالهائيندي وقت
 اکيون پوريون کليل هونديون هئس. ۽ نرڙ تي به ٿي گهنج، ڪو
 ڦونڊجي ۽ نڙيءَ جون نسون ڀرجي اينديون هيون. پيئندو جام هو.

پاڻ مڃندو به هو. ڪڏهن ڪڏهن پي آفيس ختم ٿيڻ کانپوءِ مونوٽ ايندو هو. آءُ گهڻو ڪري، آفيس جي وقت کانپوءِ به آفيس ۾ ويٺو هوندو آهيان.

ائين ئي هڪ دفعي آيو. گوڏ پئي هيس. گنجي ۽ مٿان سونڀي ڪوٽ ۽ ڪوٽ جي اندرئين کيسي ۾ هڪ وڏو چاقو پيو هوس. انهيءَ حالت ۾ ڪيترائي ڀيرا مونوٽ آيو هو. پر انهيءَ حالت ۾ جڏهن کلندو هو ته پوءِ ٻڌندڙ کي جگر کپي جو سندس ڳالهين ٻڌي سگهي. چونندو هو....

’.... اڄ مون جام پيتو آهي. پر مون جڏهن به پيتو آهي ته دل ڀري پيتو آهي. پيئڻ مون لاءِ ڪا وڏي ڳالهه نه آهي. توکي ته پنهنجي باري ۾ اڳ ئي ڄاڻ آهي ته آءُ جيڪي ڪندو آهيان سو پرڀور ڪندو آهيان. ڀلا هڪ ٻن ڀيڳن مان به ڪڏهن ڪو پيٽ ڀريو. توکي خبر نه آهي. جڏهن شراب هتي چڙهي ٿو ته انسان جي دماغ ۾ شينهن جي گجگوڙ ٻڌڻ ۾ ايندي آهي. ڇا چيو مون؟ شينهن! گڏڙ نه، گڏڙ ته ٿو گهڻا ڏٺا هوندا. ڇو ته آءُ توکي انهن جا نالا به ڳڻايان. اهڙا گڏڙ پنهنجي آفيس ۾ به آهن. هو سڀ. مونڪان ٻچن ٿا. مونڪان! اهو ته تون به ڏسين ٿو ته آءُ بت جو سگهو به نه آهيان. اهوئي پڇري جهڙو بت اٿس، جنهن ۾ انسان جهڙو پڪي قيد آهي. پر مونڪان سڀ ٻچندا آهن. مونڪان ڪلارڪ پاسو ڪندا آهن پر صاحب وري چرڪندا آهن. کين خبر آهي ته آءُ بگڙندو آهيان ته پوءِ اهو ڪونه ڏسندو آهيان ته صاحب جي پيڻ يا ڌيءَ، گارين جي لائق به آهي يا نه. پر يار هي جي انسان ويٺا آهن. جدا جدا سينگاريل ڪمرن ۾، جنڪي پاڻ. جهڙا ور ور ڪريو ٻيا سلام ڪن، سي وقت سر پنهنجي پي ۽ کي به ڪونه ڇڏين. آءُ رستي تي بيهي سندن پيڻ، ڌين ۽ جوين کي بي نقاب ڪندو آهيان. هو منهنجي هڪ ٻن بوتل جي نشي کان خوف کائيندا آهن. هونئن کائين ته ويچارن غريبن جا جگر ٿا. سندن خيال ۾ آءُ هڪ چمات جو خرچ به نه آهيان. الاڻي ڇا ٿا سمجهن پاڻ کي آءُ ايترو خطرناڪ آهيان جو کين مونڪان جان ڇڏائڻ به اوکي ٿي

پوندي. پر يار آفيس ۾ هو منهنجي وس کان ٻاهر آهن ڇو جو هو سرڪار مائي باپ پاران ڪرسي تي ويٺل آهن. منهنجي نوڪري وڃائيندي دير نه ڪن. ڀلا هڪ پٽيوالو سندن نظرن ۾ شيءَ ئي ڪهڙي آهي. پر تون منهنجي طبيعت سڃاڻين ٿو ته پٽيوالو ضرور آهيان پر لعنت جو پٽو گچي ۽ ۾ ڪونه پيل اٿم. تون کين پيو! خدا جو قسم آءٌ نشي ۾ آهيان پر ايترو نه. توسان ڪهڙو ڪوڙ ڳالهائين. راتوڪو خمار اٿم. پر هي ڳالهيون منهنجي اندر کي ڪهي جان کي جلائي پيون نڪرن. نشي لهڻ کانپوءِ، گارين ڏيڻ جي ٻئي ڏينهن صبح جو، آءٌ ڪرسي تي ويٺل صاحبن جي پيرن ۾ هوندو آهيان. هو منهنجا مائي. باپ هوندا آهن. مونکي خبر آهي ته هو منهنجي نوڪري وڃائي ڇڏيندا. منهنجي خلاف پوليس ۾ رپورٽ ڪري سگهن ٿا. اها توکي خبر آهي ته پنڌرهن سالن جي سروس ڪري، آءٌ ڳالهائڻ جو اهڙو استاد ٿي ويو آهيان جو هر موقعي، اهڙيون اهڙيون ڳالهيون ڪندو آهيان جو اڳلو سمجهي ته آءٌ بلڪل صحيح آهيان. تنهن مهل، خادم به آءٌ هوندو آهيان، غلام به آءٌ نسورو نوڪر به آءٌ. ۽ پيو به الاتي ڇا ڇا!

هڪڙي ڏينهن چيائين: 'مغل صاحب، منهنجي آکاڻي جو ڪتاب لکيو.' مون کلي ڏٺو. ڇوڻ لڳو، 'لکندين ته مزو ٿيندو. جيڪو پڙهندو ته چوندو وڏو حرامي آهي. پر کين خبر هوندي جو انسان کي سڀڪا خبر پوي ٿي. دنيا ۾ سڀ ڪنهن نه ڪنهن ڳالهه ۾ حرامي آهن. تون منهنجي ڳالهه کي ٻئي مطب ۾ نه وڃائين. منهنجي زندگي ۾ ڪيترائي موقعا اهڙا اچن ٿا، جنهن وقت منهنجي چم جي زبان رک جي چري تي پوندي آهي. آءٌ پنهنجي پيءُ کي به منهن تي چوڻ وارو آهيان. پر ڪڏهن ڪڏهن هوش جي حالت ۾ موقعي جي نزاکت ڏسي، سور بهي ويندو آهيان. آءٌ پنهنجي سڄي زندگيءَ ۾ ڪنهن سان ڪونه ٺهيو آهيان. هيءَ زندگي آهي آزادي. ڪنهن جي پابندي سهڻ کان بهتر آهي ته انسان آپگهات ڪري. ماڻهن سان سدائين تڪرار هليو اچي. ماڻهن سان ٺهي هلڻ معنيٰ سندن غلامي

چار دفعا شاديء لاء به چيو اٿن. هڪ ته مائٽ شادي ڪرائڻ، سندس احسان، ٻيو زال جو گهٽ گچيءَ ۾. يعني جنم ٽيپ سخت پورهئي سان. تون چوندين شايد مون انهيءَ خاطر شادي نه ڪئي. هينئر منهنجي عمر چاليهه-پنجيتاليهه ضرور هوندي. شاديءَ جي ضرورت ڪهڙي. آءٌ ته چوان ٿو جيڪڏهن مونکي ڪنهن عورت جي گهرج محسوس ٿئي ٿي ته نهايت سولائي سان فسڪلاس زال، پنجين روپي مليو وڃي. هميشه اها شيء گهر ۾ يا گودامن ۾ محفوظ ڪبي آهي، جيڪا ان لپ هجي يا ايندڙ وقت ۾ ان جي کوٽ محسوس ٿئي. سائين جڏهن کير بازار مان ملي پيو ته گهر ۾ مينهن پالڻ جو ڪتراڳ چو ڪريان. هروڀرو ڪواٽر ۾ گند لايو ويٺي هجي. تنهن کانسواءِ جيترو مرد دل جو ڪارو آهي، زال تنهن کان به ٻه رتيون ڪسر آهي. خدا جو قسم ڪئي چوان ٿو، مغل صاحب ته مون اهڙيون زالون ڏٺيون آهن جيڪي ٻور جهلين هڪڙن مان ۽ ميوو ڏين ٻين کي. مون به هي وار آس ۾ اچا نه ڪيا آهن. دنيا کي چڱيءَ طرح ڏٺو اٿم. نيڪيءَ جا قاعدا به ڪن خاص موقعن تائين لاڳو آهن. ڀلا مرد، هر زال جي ڪشش ڏسي، انجي قربت لاءِ سوچي ٿو ته پوءِ زال ڪانه سوچيندي هوندي. صحيح ڳالهه ته اها آهي جو مون ڪڏهن به ڪنهن زال سان زال جي حيثيت ۾ قربت ڪانه ڪئي آهي. اسان ٻنهي ۾ هڪ سوڍو ٿيندو آهي. هنکي پيسن جي ضرورت هوندي آهي ۽ مونکي پنهنجي ضرورت، ۽ سودي ۾ ته ماڻهو لکي جو ٺڪر به ٺڙڪائي وٺي ٿو-آءٌ ته پنج رپيا، ڏيندو آهيان. جيڪي سرڪار مونکي منهنجي اڍائي ڏينهن جي پورهئي جي عيوض ڏيئي ٿي. سرڪار به سمجهندي ته مونکي سٺ-پنجهٺ رپيا ڏيئي ڪو وڏو احسان ڪري ٿي. اهڙا رپيا ته هن تريءَ تي هيئن ايندا آهن ۽ هيئن ويندا آهن. ڪالهه به چڪي ۾ هڪ ئي ڏاه سان ڏيڍ سؤ ملير-۽ هن وقت کيسي ۾ سٺ پنجهتر کن هوندا. فلم هلندين. هل ته فلم ۾ هلون!

’يار! اڄ منهنجي دل چوي ٿي ته بيان ۽ ايترو بيان، جيترو سڄي

دنيا ۾ شراب هجي. اهو ته مون تي ظلم آهي جو پيو مهنو پيو لنگهي
 پر چڪو به اڪين ڪونه ڏٺو اٿس. توکي الائي خبر به آهي يا نه پر
 ڪلونيءَ وارن کي خبر آهي ته آءٌ پهرين تاريخ پي ايندو آهيان.
 هو دروازا چڱي طرح بند ڪري سهندا آهن. انهيءَ ڪري جو پين
 ڪن پوءِ منهنجي وات مان سڄائيءَ جي بو ايندي آهي. ماڻهو شراب
 جي بو برداشت ڪري سگهن ٿا پر سچ جي مچ کان ڊچن ٿا. منهنجي
 سيني جي پورن هڏن جي صندوق جو ٿالو، انهيءَ ڏينهن ئي ڪلندو
 آهي. جيڪي سو قيد هوندو آهي سو ٻاهر نڪري ايندو آهي.
 انسان ڇو پالڻ کي قيد رکي. انسان پڪين کان به مٿي اڏامي سگهي
 ٿو. آءٌ هوائي جهازن جي ڳالهه ڪونه ٿو ڪريان تون يار وينو
 آهين، هٿاڪ ٿٽو هٿان پر آفيس جا ڪلارڪ هر ٻين تاريخ، صبح جو
 ايندي شرط، حاضريءَ جي رجسٽر ۾ منهنجي نالي اڳيان ريزڪي-
 موڪل جو نشان هڻندا آهن. اها منهنجي ڏک آهي، جنهن ڏينهن
 پگهار ملي تنهنجي پٺي ڏينهن موڪل. گذريل اٺن نون سالن جا
 حاضري جا رجسٽر کڻي ڏسندين ته خبر پئجي ويندي. پهرئين تاريخ
 جو پيئندو آهيان ۽ سڄي رات هيڏانهن هوڏانهن چڪر ڪائيندو
 آهيان ۽ انهن انسانن جي تلاش ۾ هوندو آهيان جن مون کي تپايو
 آهي. تون ڏسندو آهين ته ڪوٽ مون کي اڪثر پيو هوندو آهي-
 سو چاقو انهيءَ جي اندرئين کيسي ۾ پيو هوندو آهي. جڏهن نشي
 کان آجو ٿيندو آهيان ته انهيءَ سوئر کان ڊپ به لڳندو اٿس. هينئر
 به منهنجي ڪواٽر جي جاري تي رکيو هوندو. انهيءَ چاقوءَ سان
 منهنجو سر لڳي. ننڍي هوندي کان گڏ اٿس. هڪ پيري ته کيس
 چيو به هوم ته يار ملائڪن جا هٿ الائي ڪهڙا هجن، تون ئي مون
 کي دنيا جي دورنگين مان آزاد ڪجانءِ. اصل ۾ اهو چاقو منهنجي
 پيءُ جو آهي. جڏهن پاڪستان هندستان واري پڇ-ڊڪ تي، تڏهن
 اسين علي ڳڙه مان نڪتا هئاسين. اتي انسانن انسان کي ماريو پئي-
 ۽ هتي انسان، انسانن کي کائين پيا. اسان سڀني وٽ ڏنڊا ڪٽڪا
 هئا. بابا وٽ اهو چاقو هو. ڇهه انچ ڊگهي چاقوءَ کي ته خير آءٌ کڻي

آيس پر سرحد پار ڪندي، بابا جي لاش کي آءُ اتيئي پوري آيو هوس. بابا جي لاش ۾ وزن گهڻو هو ۽ مون ۾ ايتري طاقت ڪانه هئي جو کيس ڪنهن ڪوٺ يا شهر تائين آڻيان. هاڻ الائي بابا جي قبر پاڪستان ۾ آهي يا هندستان ۾.

..... پار آءُ عادتَن جو ڏاڍو ڪينو آهيان. طبيعت ۾ تيزي ۽ شوخي ڏاڍي اٿم. چاتيءَ ۾ اها ٻاهه پئي ڏکي، جيڪا طبيعت خلاف، نرڙي ڳالهه کي سهي نٿي سگهي. پوءِ اصل پڇرندو آهيان، ٽچڪندو آهيان. جهڙو لڏپن تي سيخ ڪواب. جيسين ٻاهه جو اهو وهڪرو، وات مان وهي نڪري، اکين مان آلاڙجي نه، بت سڄو ڪنهن کي نٿو ڪرڻ لاءِ ڏکي نه، تيسين چين نه ايندو، الائي خدا مون کي ڪهڙي خمير مان ٺاهيو آهي. دوست جو دوست آهيان. دشمن جي وجود کان ئي سخت نفرت اٿم. شل خدا ڪنهن کي انسان جو دشمن نه ڪري. انسان جا ٻيا ئي دشمن گهڻا آهن. نانگ بلائون، شينهن چيٽا، قحط، سيلاب. پر اهي سڀ ايترا خوفناڪ نه آهن جيترو انسان جو دشمن، انسان آهي. ٻين سڀني کي انسان سان هڪ ئي وير هوندو پر هي انسان، وڏي دماغ وارو آهي ۽ دشمني پلڙڻ جا انوکا انگ ايجاد ڪندو رهي ٿو. يار سچ پچين نه سڄو سٺو پر انهي دماغ ڪري، جتي هو اوج تي رسيو آهي، اتي انهي، انسان کي ايترو ذليل ۽ خطرناڪ بنائي ڇڏيو آهي جو هاڻ پاڻ کي ختم ڪرڻ جا اڀاءُ پيو ڳولي.

’يار.... اسان دنيا کي ڏٺو آهي. سيڪند ولد وار ۾، اسان جيڪي ڪجهه ڏٺو، سو منهنجي دل تي آڪريل آهي. لسڪين ماڻهو ائين مٿا چڻ ماڻهو نه پر ماکوڙا آهن. انهي يورپ جو چڪر به هڻي آيو آهيان. اهڙا يورپي گهرو جوان، اسانجي اڳيان ائين مارجي ويا چڻ چميا ئي انهيءَ لاءِ هئا. هي منهنجي سڀني وارو زخم ڏسين ٿو، سو يورپي زخم آهي. اسانجا زخم به ولايتي آهن. هي زخم، انهي يورپي سڀاهيءَ جي نشاني آهي، جنهنکي دشمن هوندي به بچايم. جي آءُ چاهيان ها ته هڪ ئي گولي سان کيس ختم ڪري ڇڏيان ها.

منهنجي دل نه ٻئي ٿي ته کيس ماريان. پر هي زخم ڏسين پيو نه. سو انهيءَ جوان جو ئي هنيل آهي، جنهن موقعي جو فائدو وٺي، منهنجي سيني ۾ پنهنجي، زخمي حالت ۾ به، سنگين هنئي ۽ هڻندي ٿي، بيمار قدمن سان ڀڄڻ لڳو. منهنجي سيني جي زخمن ۾ هڪ جو اضافو ٿيو. توکي شايد خبر نه به هجي پر هي سڀنيو، اهو سڀنيو آهي، جت رڳو زخم آسرن ٿا. زخم! تون چوندين ته زخم چوٽا آسرن. بس دل آهي عجيب، هڪڙا رنگ چڙهن ٿا ته ٻيا رنگ لهن ٿا. دنيا جي هر برائي مون ۾ آهي. هرڪو نشو مون ڪيو آهي، زنا مون ڪيو آهي، ڪوڙ مون ڳالهائيا آهن. جوا ۾ ايترو ماهر آهيان جو ڄاڻ. سڃاڻ وارا مونسان پتي راند ته صفا ڪونه ڪن. جوا مان هڪڙو فائدو آهي ته مهني جو خرچ نڪري ايندو آهي. تون به پتي جون ٽرڪون سکڻ چاهين ته منٿ ۾ سيڪاري ڇڏيائين. پتي راند ۾ پنهنجي قسمت زور آهي. باقي چڪو نياڳو آهي. چڪي ۾ رڳو هاريان. آڱ ڪڏهن ڪڏهن سوچيندو آهيان ته جيڪڏهن ڪو اهڙو داغ لڳي وڃي ته پوءِ نوڪريءَ کي مٿي وڃي ڪو پيو ڏندو ڪريان. پر منهنجي عادت تمام خراب آهي. داغ هميشه آڪو هڻندو آهيان. هڪ پيري به سؤ ڪٽيم ۽ کيسي مان سؤ ڪڍي، ٽن سون جو داغ هنيو. پوءِ کتي ڇهين سؤ جو داغ هنيو. ڪٽندو ويس ٽانجو آخري داغ ارڙهين سؤ جو هاري، کيسا ڇندي، گهر واپس آيس. اهو داغ کتي وڃي ها ته اڄ نوڪر نه هجان ها. ڪي بزنسون ڪريان ها. پر هيءُ نوڪري ڄڻ جنم ٿيپ آهي. اهو به سرڪار ماڻي باپ جو احسان آهي جو اسانکي ڪواٽر ڏنا اٿس. سرڪار کي اسان پٽيوالن ۾ به ننڍ وڏائي جا درجا رکندي شرم ڪونه آيو. هڪڙن کي ڊي ٽائيپ ۽ ٻين کي اي ٽائيپ ڪواٽر مليا آهن. ڊي ۾ به ڪمرا آهن ۽ اي ته جهڙا طنبيلو. مزي جي ڳالهه اها اٿئي، تون ضرور ڪلندين ته اي ٽائيپ ڪواٽرن جو ڪاڪوس، سڀني رهندڙن لاءِ هڪڙو آهي. پوءِ ساڻين صبح جو اهڙي رش هوندي، جهڙي جمعي جي ڏينهن سنڀالا تي. مون ته ماڳهين پنهنجا ڪاڪوس جا ٽائيم

ٽي ڦيرائي ڇڏيا آهن. آهي نه ڪل جهڙي ڳالهه جنهن ڏينهن ڪو جلاب وٺندو آهي تنهن ڏينهن اهو ڪرسي يا کٽ کڻي، ڪاڪوس اڳيان وجهي ويٺو هوندو آهي. هاڻ منهنجو هي ڪواٽر ٻن ڪمرن وارو آهي، جيتوڻيڪ آءٌ ڇڙو پائي آهيان. پر توکي خبر آهي ته صاحب منهنجي معاملي ۾ نه مشڪل ڪندا آهن ۽ خاص ڪري صاحب. انهيءَ جي توکي خبر نه آهي. آفيس وارا چون ٿا ته سندس شڪل يزداد جهڙي آهي پر آءٌ ڀانيان ٿو ته عزرائيل به اڃا سهڻو هوندو. يار ڇا ڇا پندين دل جا سور دل ۾ آهن، نه ته هي اڇي ڇمڙي وارا مون سان پڇي سگهن. خير ڪيڏانهن ويندا سو ڏينهن سوناري جا ته هڪڙو ڏينهن پنهنجو به اڇي ويندو. آءٌ اهڙي ماڻهو جي ڳولا ۾ آهيان جيڪو منهنجي رڳو ضمانت ڏيئي. مونکي ڦاسي تي چڙهڻ جي گهٽي نه آهي. پوءِ گهٽ ۾ گهٽ، چئن جو خون ڪريان. ٻه ڪلاس وٺ آفيسر. هڪ مسيت جو ملو ۽ ٻيو ڪوبه.... ضمانت لاءِ انهيءَ ڪري چوان ٿو ته جيسين ڪيس هلي دنگ ٿيئي، تيسين آءٌ پوليس جي قبضي ۾ نه هجان. انهيءَ کان بهتر آهي چار پنج خون ڪري آپگهات ڪري ڇڏيان. رڳو ڪو ماڻهو مونکي اها پڪ ڏياري ته ڪورٽ مان ضمانت ڏياريندو ته پوءِ پنهنجي حياتي ۾ ڪيل، پاڻ سان ڪي وعدا پاڙي سگهندس.

تنهن هوندي به جمن ويهه پنجويهه پيرا ڪوشش ڪئي ته پنهنجو پاڻ سان، ڪيل وعدا پورا ڪري، پر هر دفعي ڪيس ناڪامي ڏسڻي پئي. اوچتو جمن جي زندگي ۾ ڦيرو آيو. هڪ اهڙو ڦيرو، جنهن سندس حياتيءَ جو رنگ ٽي بدلائي ڇڏيو. آفيس ۾ هڪڙو ڪلارڪ ٻرتي ٿيو. ننڍو نيتو اڃا ۱۸ سال مس عمر هوندس. رنگ جو سانورو هو پر اکيون وڏيون ۽ بت جو ڀريل هو. جمن کي انهيءَ ڪلارڪ ۾ لائي ڇا نظر آيو جو اصل ان جو غلام ٿي پيو. اهو جمن، جيڪو پنهنجي ڇڙواڳ زندگي ۾ ڪا ذري پابندي پسند نه ڪندو هو چوي: 'سائين توهان سان ڪهڙو لڪائڻ. اهڙو ڪو سهڻو به ڪونهي

جو آڙ مٿس اڪن چڪن ٿي پوان پر حرامي ۽ ۾ الاڻي ڪهڙي ڪشش آهي جو بس دل چوي ٿي ته کيس پيئي ۾ بند ڪري، ٽالو هڻي ڇڏيان. الاڻي چو؟ نه ته تو پاڻ ڏنا هوندا ته ڪيترا چوڪرا سهڻا سهڻا اسانجي هٿن ۾ پگهار وانگر اچن ۽ پگهار وانگر خرچ ٿيو وڃن. ڪڏهن ڪنهن، دل کي لوڏوئي نه ڏنو پر هي چورو ڪو جادوگر آهي. مون سان گڏ رهي ته ڪٿ تي ويهاري ڪارائتس. پئس به اهڙا لاڏ نه سٺا هوندس.

ڄمن جي تجربڪار ذهن کي منظور ڪي پاڻ سان لائڻ ۾ ڏکيائي نه ٿي. جلدي آفيس جي فضا ۾، ڄمن ۽ منظور جا تعلقات مشهور ٿي ويا. ڄمن کي پرواه ڪانه هئي، جو هن، منظور کي پنهنجي ڪوارٽر ۾ رهائڻ کان پهرئين منهنجي اڳيان چيو هو: ”ميان آڙ دل جو ڪارو نه آهيان ۽ نڪي هن مادر.... جي بچي، هيڊ ڪلرڪ وانگر مٿان هاڻا، ڦٽل تي الاڻي ڇا ڇا لکي موڪلي. ڳالهه ههنا ههنا آهي. مغل صاحب شاهد آهي هن کان ڪا ڳالهه لڪيان ڄڻ پنهنجو پاڻ کان لڪيان. مون چيو پئي ته مون سان گڏ رهڻ ۾ توکي هرڪا سولائي آهي. آفيس به ويجهي مسواڙ کان بچي ويندين. ٺوڦي ماني به ڪوسي ڪوسي کائيندين پر به ڳالههون آهن. هڪ تنهنجي، ٻي منهنجي. تنهنجي ڳالهه اها آهي ته آفيس ۾ آڙ اڳيئي مشهور آهيان، سو ٿيندين بدنام ۽ رڳو بدنام ٿي نه توکي هي جيڪي وينا آهن منهنجي سڄي استوري به ٻڌائيندا. انهي ڪري جي بدنامي کان بچڻ چاهين ته تنهنجي مرضي آهي. زبردستي نه آهي. زبردستي نه آهي ۽ جي انهي ۽ هوندين به مون سان رهندين ته جت آڙ تنهنجو هيترو خيال رکندس، آت توکي هڪڙي ڳالهه مڃڻي پوندي. آڙ ماڻهو بلڪل صاف آهيان. ڳالهه اها آهي ته توکي پاڻ کان وڌن دوستن سان گهڻ نه ڏيندس. شلر جي ماني کائڻ کانپوءِ ڪيڏانهن اڪيلو گهڻ نه ويندين ۽ آڙ جيڪي تنهنجي پلائيءَ لاءِ چونڊس تنهنجي هائو پوندي.

آڙ نهايت خاموشي سان ڄمن جي تجربڪار زبان مان نڪرندڙ

گالهيون ٻڌي رهيو هوس. منهنجي ذهن ۾ منظور جو فيصلو 'نه' جي شڪل ۾ اڳ ۾ ئي محفوظ ٿي چڪو هو. پر منظور کي جنم جي سانوري بدن مان ڪا سندس شفاف دل نظر آئي پئي، تنهن تمام آهستي 'ها' ڪئي ۽ چيائين مونکي ڪنهن جي پرواهه نه آهي.

انهيءَ ڏينهن جنم تمام خوش هو. سندس سنهڙي بدن ۾ قيامت جي ڦڙتي سمائجي ويئي هئي. گالهه گالهه تي ٽهڪ پئي ڏنائين ۽ جن به حجتين کيس چيڙيو تن کي گهڙي گهڙي خدا رسول جو قسم کڻي چوي: 'نه هو منهنجو ڀاءُ لڳي. نه ته انهيءَ کان به وڌيڪ پيا آهن گهڻي ۽ گهڻيءَ ۾ پيا واجهائين. مونکي ڪا ڪمي، پر هي دل کي ڪو اهڙو وڻي ويو آهي جو بس ائين پيو چاهيان رڳو منهنجو هجي.'

شام جو مئجسٽرڪ سنڀا تي ملي ويو. منظور ساڻس گڏ هو. ٻئي ڏاڍا وهنٽل سنهٽل ۽ سينگاريل هئا. جنم به ڏاڍا استري ڪيل اڃا ڪپڙا پاتا هئا سرمون اکين ۾ ۽ وارن ۾ خوشبوءِ وارو تيل - ٿڙيو بيٺو هو. مون سان گڏ هڪ ٻيو به دوست هجي. جنم اسان ٻنهي سان تمام گرمجوشي سان مليو ۽ ٿوري دير کانپوءِ منظور سان ڪن ۾ سس پس ڪري گهر ٿي ويو ۽ واپس آيو ته اسانجا به ٽڪيٽ پنهنجي پئسن مان وٺي آيو. مونکي سندس اها گالهه نه وئي. چوي: 'مغل صاحب! مري ويندس ته من انهي ڪيل جي يادگيريءَ ۾ مونکي به کڻي ياد ڪريو، باقي ٽڪيٽ جي پئسن کي ته ڪو مٿي به ڪونه.' فلم ۾ تمام خاموشي ۽ سنجيدگي سان ويٺو هو. شايد انهي احساس کان ته اسين کانئس رتبي ۾ وڏا هئاسين ۽ کيس جڏهن اسان سان وهڻو آهي ته اسان وانگر ئي ويهي.

منظور ۽ جنم پاڻ ۾ خوش رهڻ لڳا. آفيس ۾ ڦهليل فضا ۾ هائ انهي متعلق، خاموشي چانئجي چڪي هئي. مونکي اچرج لڳندو هو ته جنم ڪيئن ڇهه ست مهنا، منظور سان گذاريا. انهي ڪري جو جنم جي طبيعت جي تيزي، ڪنهنڪي، سهندي نه هئي. تڏهن

ته مائٽن کان ڌار، اڪيلو اڪيلو، ڪالونيءَ جي، بيٺل ڪني پاڻي
 جي ڏپ جهڙي ماحول ۾ هيترا سال گذاريا هئائين. سندس اکين،
 الاڻي ڪيترن ورهين کان ڪنهن زال کي دل ڀري ڪونه ڏٺو هو.
 ارمان هوس ته هڪڙو سائين زال نه هئڻ مان صرف هڪڙو نقصان
 آهي. مون پنهنجي زندگي ۾ ڪيترائي ورهيه ڪا اهڙي ماني ڪانه
 کاڌي آهي، جنهنجي آڻي کي ڪنهن زال گوهيو هجي. ڪو اهڙو
 ٻوڙ نه کاڌو جنهن جو لوڻ ڪنهن زال چڪيو هجي. کيس اهو ڏاڍو
 خيال هوندو هو ته سندس آبدن جا ور وڪڙ ڪنهن جانده ڪان
 به وڌيڪ سخت ۽ ڪهرا هوندا، جيڪي ورهين کان مرد جي داڦوڙي
 جهڙن هٿن جي تيار ڪيل کاڌي کي به هضم ڪريو ڇڏين. ڄمن
 سان گڏ رهڻ ڪري منظور ماني پچائڻ ۽ ٻوڙ رڌڻ سکي ويو هو.
 هاڻ گهڻو ڪري منظور ئي رڌ پچاءُ جو ڪم ڪندو هو. آفيس مان
 منظور کي هڪ بجي ٿي ڪوارٽر تي موڪلي ڇڏيندو هو، جيڪو
 اٽو گوهي، ماني پچائي ٻوڙ تيار ڪندو هو ۽ ڄمن ٻين بجي باغ جي
 در وٽان ڪجهه نه ڪجهه ميوو يا برف وٺي ويندو هو. صبح جو
 به آفيس اچڻ کان پهرئين پنهنجن لاءِ ٻوڙ ٻاڙي وٺي ويندو هو. پاڻ ئي
 چونڊو هو: هاڻ مڙئي زندگي جي ريل، پتي تي پئي هلي. ٿورو
 گهڻو سک ٿي پيو آهي. اصل ۾ گڏجي رهڻ ۾ برڪت آهي. ماڻهو
 بڪواس ڪن ٿا، پلي ڪن. اسين پنهنجي گهوٽي، پنهنجي نشي ۾
 مست آهيون. ماڻهن جو الله ڪارو منهن ڪيو آهي. منظور کي
 پنهنجو پاءُ ڪري سمجهان ٿو. باقي اها ڳالهه آهي، الاڻي چو مونکي
 ساڻس ايتري دل ٿي ويئي آهي.

انهن ئي ڏينهن ۾ ڄمن جي طبيعت خراب ٿي پئي. ٻه ڏينهن موڪل
 گهريائين ته نه مليس. ڪاٺ ۾ سڌو سول سرجن ڏانهن ويو جنهن
 کيس تپاسي چئن مهينن جي موڪل جي سفارش ڪئي ۽ کيس ٽي ٻي
 سينٽوريم ۾ داخلا لاءِ پڻ هدايت ڪيائين. هونئن ڄمن ڪڏهن به
 موڪل نه وٺي ها پر آفيسر سان ضد ڪري، پورا چار مهينا موڪل
 ورتائين.

جمن کي سينيتوريم ۾ داخل ٿئي ۽ مهنا گذري چڪا هئا. سندس هڪ ٻه دوست ڪارڊ مون وٽ آيا هئا جنهن ۾ لکيل هئائين ته مون کي هڪ ڀيرو منهن ڏيکاري وڃ. آڻ جمن وٽ ويس. ڪوتڙي کان ٻريرو، ٽڪر تي ٺهيل، رن زال جهڙو، سينيتوريم، قدرت جي لنگن تي ڦٽ وانگر پتي لڳو. جمن جنرل وارڊ ۾، لوهه جي پلنگ تي پيو هو. مون کي پريان ڏسي ٽپ ڏنائين ۽ تمام سڪو سان مليو. ”ٻار مغل تو ته اسان کي وساري ڇڏيو.“ ايترو ڏينهن پتي وڇوڙي شايد سندس ذهن مان هڪ ڪلارڪ ۽ هڪ پٽوالي جي حيثيت مٽي ڇڏي هئي. ٻن ٽن ساعتن کان پوءِ ئي موڙ کي وارڊ جي ويران فضا مان ٻاهر وٺي آيو. سينيتوريم جي عمارت مان ٻاهر نڪري اتر اولهه پاسي ٽڪر جي ڪنڊ وٽ، پيل پٿرن تي اچي ويٺاسين. سامهون نظر جي حدن تائين مٽيائين رنگ جون ٽڪريون ڏٺيون پيون هيون ۽ ڏکڻ ڏانهن ريل جا پٽا ۽ گرانڊ ٽرنڪ وٽ نظر آيا پئي. جمن ٻن مهينن ۾ چڱو صحت مند ٿي ويو هو.

”مغل صاحب ڪهڙا حال آهن؟“ هو وري پٽوالي وانگر سوال ڪرڻ لڳو.

”ٺيڪ آهي مڙهي پيا هلون.“ مون چيو، ”تو منظور جي خبر ڪر.“
 ”ڇا تو پڇين مغل صاحب، ڪهڙا سور ٻڌايان. ڊاڪٽر، نرسون ۽ ٻيا جيڪي به اچن ٿا ته بس چون رڳو اهو ٿا ته غم نه ڪر، فڪر ڪر - پر پنهنجي دل جي حالت ڪهڙي آهي، سا ته ڪنهن کي خبر نه آهي. هتي عجيب ماڻهو رهن ٿا. سندن من ۾ الائي ڇا آهي. آڻ ته کين ڏسندو آهيان ته مون کي ائين لڳندا آهن ڄڻ ڪي بند ٿيل صندوق آهن، سندن سينن ۾ الائي ڪهڙا ڪهڙا راز هوندا. هتي دل ڪانه ٿي لڳي. منهنجي ئي وارڊ ۾ پنج ڇهه پلنگ ڇڏي هڪ چوڪرو آيو آهي، جوان به ڏس وري مرض به ڏس. انهيءَ سان ڳالهائيندو آهيان ته دل کي مڙهي آئت ايندي آهي. مون کي هنجون اڪيون ڏاڍيون وڻنديون آهن پر هو به اڄڪلهه جو نوسوان آهي. وهي به ڏسجائينس رات جي ڊيوٽي واري ششتر تي اصل ديوانو آهي. منظور به

ايندو آهي. پر مون کيس منع ڪري ڇڏيو آهي. هاڻ هر جمع تي ايندو آهي. بس يار ڀڄ نه منظور ڪي ڏسندو آهيان ته بس چوان منهنجي آڳيان ويٺو هجي ۽ هروڀرو دل ۾ هڻ ٿڻ هوندي آهي ته ڇهه لڳندا هنڪي وڃڻو پوندو. بس پوءِ بيموس ٿيو پوان. چوان هنڪي اڪيلو وڃڻ نه ڏيان آءُ به هليو وڃان. ڇا ڪريان الاڻي ڇو حراميءَ سان ايترو پيار ٿي ويو اٿم نه ته الاڻي ڪيترا آيا ڪيترا ويا - ۱

ڄمن ماڻ ٿي ويو. آءُ سندس منهن ڏانهن ڏسي رهيو هوس جت عجيب احساس وريا پئي. شايد چوندي چوندي، ڪجهه شرم به پئي آيس. آءُ وري نظرن آڏو ڦهليل ميتائين رنگ جي ٽڪرين ڏانهن ڏسڻ لڳس: 'نهن جي معنيٰ منظور توسان نپائيندو اچي؟'

'اڙي مغل صاحب ڳالهه ٿي نه ڀڄ! ڄمن ٿڌو ساهه ڀريو، 'ڇورن تي ڪهڙو يقين. ڇانو مثل آهن، اڄ هن تي سڀاڻي هن تي. منظور ڪي توهان ڏسندا هوندا - ڪيترو بدلجي ويو آهي. مون پاڻ کي بکيو رکي به هن جو دوزخ ڀريو. اڄ ڪلهه جي زماني ۾ ڀاءُ ڀاءُ کي ٿٽو پڇي. سڀڪو پنهنجي پيٽ جي فڪر ۾ آهي پر کانئس قرآن جو قسم ڏيئي پڇينس ته مون ڪڏهن سندس ڳالهه تي 'نه' ڪئي آهي. آءُ ڪڏهن به ڪيل ڪونه ڏسان پر کيس مهني ۾ به ڪڏهن ٿي ڪيل ڏيکاريان. ماني ٿو ڦٽي هوندي هئي. توهانکي خبر آهي ته آءُ مست ماڻهو آهيان. ڪڏهن ماني ڪٿي کان ڪڏهن ڪٿي. پر هن خانصاحب لاءِ صبح ٿيندي ٿي پنهنجن جو فڪر ٿيندو هو. ايندي شرط، شرط وڌائين، شراب نه پيئندين. مون چيو سائين نه پيئندس. ايترو چوندي چوندي پئي ڪلياسين، 'جوا نه ڪندين، هل سائين مڃيم جوا به ڪونه ڪندس. گذريل اٺ نو مهنا منهنجي زندگي جا اهڙا ڏينهن آهن جڏهن مون شراب نه پيتو هجي ۽ جوا نه ڪيڏي هجي. نه ته آءُ ڪڏهن ڪڏهن گهر ۾ راند ڪرائيندو هوس ته هڪ ڏينهن ۾ نال جا پنجاهه سٺ ملي ويندا هئا. پر خانصاحب جو حڪم ٿيو ائين به نه ٿيندو. ڀلا سڪي پگهار تي ڪيئن گذر ٿيندو پوءِ پاڻ پيسا ڏيڻ لڳو. هاڻ وري بي ڳالهه ٻڌ. جيئن آءُ هن

حرامي لاء پنهنجي جان تي عذاب سهان ۽ هي وري پنهنجي بدلي
ڪرائڻ جي ڪوشش ۾. مونکي جڏهن خبر پئي پوءِ توکي منهنجي
ڪاوڙ جو اڳ ئي علم آهي. آفيس مان ايندي ئي ٽپڙ ڪيامانس
ٻاهر ۽ چيومانس ميان هيترو هيترو خرچ منهنجو توتي ٿيو آهي سو
ڪڍي ڪر ٻاهر ۽ هي پيا اٿئي پنهنجا ٽپڙ. تون وڃي پنهنجي ٻارن
سان خوش ٿي آءُ پنهنجي گهر ۾ خوش. ٻه ڏينهن چڱو جهيڙو متو
پر نيٺ منهنجي گالهه مڃيائين. آءُ به خار ۾ هوس. چيومانس اڄ
کان نماز پنج ٿي وقت پڙه ۽ روز مسيت ۾ وڃي قرآن پڙه. اڄ
ڪلهه اڪيلو رهيو پيو هوندو. هتي آءُ ته ٽيپ ڪالمان پيو.

شام جا چاهه لڳي رهيا هئا. سامهون بس آئي پئي. اسين ٻئي اتان
اٿيلسين ۽ آهستي آهستي سينٽوريم جي گول عمارت مٿي بس اسٽاپ
وت پهتاسين. بس آئي. آءُ بس ۾ وينس. جلدي بس هلڻ لڳي. جيسٽائين
بس لاهي ۽ جو وڙ مٿيو تيسين جمن يئو هو ۽ آءُ جمن بابت سوچڻ
لڳس. زندگي گذارڻ جا به انيڪ رستا آهن. يادوري زندگي جا خود
انيڪ رستا آهن جن تي انسانن جا پير پڪيو پون. منهنجي سوچ
پڻ بس وانگر لڏي لمي پئي.

انهي گالهه کي مهينو گذري ويو. آءُ آفيس ۾ ڪم کي لڳو پيو هوس.
شام جا چار لڳي چڪا آهن. سوچيم پئي ته سمورو ڪم لاهي پوءِ
وڃان. ويٺي ويٺي اهو پڻ ويچارين پيو ته جمن جي افساني کي آئي ئي
ختم ڪري ڇڏيان، پر اڄوڪو واقعو ڏسي مون ٻهه پڇايو ته نه جمن
جي رڳن ۾ وري مست زندگي ڊوڙي آئي آهي. هن جو افسانو ختم
ٿيڻ جهڙو نه آهي. واچ ۾ ڏنم پوڻا پنج پئي لڳا. آءُ آفيس مان ٻاهر
نڪران ٿو. اڃا باغ جي در وٽ ئي آهيان ته ڏسان ٿو ٻارن ۽ ماڻهن
جو چڱو ميڙ لڳو پيو آهي. آءُ چپ ڪري پاسو وٺي بيهي رهان
ٿو. ٻارن جي وچ ۾ جمن آهي جو کين آٿت پيو ڏئي. پر جمن نشي
۾ تڙي ٽاهڙي پيو. رستي جي ٻئي ڀر ميونسپل جي ڪتن جهلڻ واري
گاڏي بيٺي آهي. جمن ڪتن جهليندڙن مان هڪ کي گلي کان
جهليو بيٺو آهي: 'توکي ڪهڙي اڏارڻي آهي جو سرڪاري ڪالوني

جي ڪٿي کي جهلي وڃين سو به بنا نوٽيس جي. سرڪار مائي باپ
 خسيس پٽيوالي کي نوڪري مان ڪڍڻ لاءِ به هڪ مهيني جو نوٽيس
 ڏيندي آهي. گاڏي وارا ڪٿي کي ڇڏڻ لاءِ تيار نه آهن. آخر
 جمن جي رهن ۾ وهندڙ سرڪاري نوڪري جو تجربو ڪجهه ڀڙڪو
 کائي ٿو. هڪڙي ڇڻي کي ٿورو ڀرپرو وٺي وڃي ٿو ۽ رپئي جو
 نوٽ سندس قري تي رکي ڪجهه چوڻ لڳي ٿو. ٿوري ويرم کانپوءِ
 گاڏي وارا ڪٿي کي ڇڏي ڏين ٿا. ڪٿو ڪالوني ڏانهن پڇي ٿو
 ۽ ٻار ڪٿي پٺيان. ٻيا ماڻهو به ڇڙوڇڙ ٿي وڃن ٿا. ۽ جمن مونکي
 ڏسي ورتو: 'آڏو سائين يار مغل صاحب!' مون کي پاڪر پائڻ
 لڳو. سندس سيني جو پور شراب سان ڀريل هو. 'تون هتي ڪيئن
 آيو آهين؟'

'پڇي آيو آهيان - جيئن هي ڪٿو پڇي ويو تيئن آءٌ به پڇي آيو
 آهيان. هتي آءٌ قيد ۾ هوس. ٻيلا مونکي ڪير قيد ۾ وجهي سگهي ٿو.
 ماڻهو ماڻهو کي قيد ڪيو وينو آهي. آءٌ ٻئي ڪنهن کي ڇڏي
 سگهان ٿو پر ماڻهو کي منهنجو پيءُ به نه ڇڏي. ماڻهو ڏاڍو حرامي
 آهي. آءٌ به ماڻهو آهيان. آءٌ جيل مان پڇي آيو آهيان. آءٌ دنيا ۾
 اڪيلو آيو آهيان. آءٌ دنيا مان اڪيلو ويندس. هو سوئر جا ڦر
 مونکي الائي گهڻن سان گڏ قيد ڪريو ويٺا هئا. آءٌ پڇي آيو آهيان.
 هن ڪٿي وانگر پر بيهه!' هو ڊوڙي ويو گاڏي وارن وٽ،
 آءٌ آهستي آهستي پٺيان وڃانس ٿو.

'توهان کي رحم نٿو اچي هنن جانورن تي.' جمن ٻن چئن کي جيڪي
 گاڏي ۾ ويٺا هئا چيو. هو کلڻ لڳا.
 'بيهو! وڃو ڪيڏانهن ٿا،' جمن کين حڪم ڏنو، 'هنن سڀني ڪتن
 کي ڇڏي ڏيو. مونسان سودو ڪريو. ڪتن جي آزادي جو سودو -
 گهڻا آهن ڪٿا؟ گهڻو.'

گاڏي وارن پهرئين ته نه نه ڪئي، پر جڏهن ڏٺائون ته جمن واقعي
 پئسا ڪڍيا آهن ته آهستي سان چيائون: 'سترهن رپيا ڏي - سترهن
 ڪٽا آهن.'

'سترهن!' جمن چيو، 'بڪواس ٿا ڪريو. ڪتا سترهن کان گهڻا
 آهن - بيهو آءُ ٿو گهڻيان.' جمن گهڙي گهڙي گاڏي ۾ پيل ڪتا
 گهڻ لڳو - نيٺ سترهن رپيا ڏيئي سڀني کي آزاد ڪرايائين ۽ ڪتا
 در ڪلندي ئي هيڏانهن هوڏانهن پڄي ويا. ۽ پوءِ نهايت رازداري سان
 هڪڙو چاقو مونکي ڏيکاري چوي ٿو. 'آءُ وڃان ٿو - هي ويچارو
 الائي ڪيترن ڏينهن کان بکيو آهي. بينڪ جو چوڪيدار - ڏٺو
 اٿمئي نه - هاڻ آءُ به ڏسانس ٿو وڃين - سوئر جو پٽ! منهنجي گهر
 ۾ اڪيون ٿو وجهي. آءُ سندس اڪيون نه ڪڍي ڇڏيان.' ائين
 چئي جمن به هڪ پاسي لوهه پاتي، چڻ ڪو ڪتو، گاڏي جي کليل
 در مان نڪتو هجي، جنهن جي گچي ۾ ڏاڍ جي انبوو جو سور
 آڏما کائي رهيو هجي. آءُ سندس ڦڙتي ڏسندو رهيس. (۱۹۶۶)

رات منهنجي روح ۾

اها انهن ڏينهن جي ڳالهه آهي. جڏهن ڏينهن تي رات جا پاڇا، جلدئي اچي واسو ڪندا هئا ۽ ڏينهن ائين منهنجي ڪنهن خواب وانگر اوندهه جي سرحد ٽپي، صرف ياد وانگر ياد رهجي ويندا هئا. ياد ڪنهن اهڙي دل-گهرڻي جي، جنهنجي ڏني اڪثرين جي اندر ڪا ٿڌاڻ محسوس ٿئي ۽ نظرن آڏو، دل جي چيرن مان سونهن جي ڪا لڪير، سگريٽ جي دونهين وانگر آهستي آهستي ڪر موڙيندي، اچي آڏو بيهي، اهڙين ئي ٿڌين راتين ۽ ڪي قدر ڪوسن ڏينهن جون ڳالهائون آهن جي چوڻ چاهيان ٿو. انهيءَ خاطر، مون اهي سڀ ڪاغذ، وريل، ته ٿيل، بي درديءَ سان موڙيل ۽ بت جي لڏيد حصي جي ماس جي ڄاتل سرهاڻ سان واسيل، پنهنجي اڳيان ميز تي سڃاڻي رکيا اٿم. انهن سڀني خطن تي ڪا تاريخ لکيل نه آهي جو وقت جي ڪنهن به حصي کي انهيءَ چاهت لاءِ ڌار ڪري، پنهنجي ذهن جي البم ۾ ياد رکي سگهان. ائين لڳي ٿو ڄڻ اها محبت الائي گهڻين صدين کان رائج آهي ۽ الائي ڪيسين هلي. پر چاهيان ٿو ته ٿڌين راتين ۽ ڪي قدر ڪوسن ڏينهن جي سڀني ۾ سميل، اهي سڀ ڳالهائون، ائين بيتابيءَ ۽ بيدرديءَ سان، پنهنجي سامهون ڦهلائي ڇڏيان ڄڻ شام جي پلٽ جي هڪ ڪنڊ، سڄ جي رت-هاڻي التيءَ سان ڀريل هجي. ائين ئي آءٌ به ڪجهه ڪيڏن چاهيان ٿو.

دل جي ڳالهين کي ٻڌائڻ لاءِ به دل کڀي. روشيءَ جو ڊگهو قد ۽ چيلهه تائين چوٽيءَ کي ڏسي- پهرين ته مون ڪجهه ٻيو سوچيو.... مون سمجهيو ته مومل ڪا واپس وري آهي. ورهين جو وچڙو ڄڻ ختم ٿي ويو. پر جڏهن ڏٺم ته سندس چهرو مومل جي چهری جهڙو

نه آهي پر سندس مُرڪ ۾ مومل جو هڳاءُ هوءَ سندس چهري ۾
 مومل جا جل ٿل گل ۽ مست اڪڙيون ڪين هيون، پر تنهن هوندي
 به الائي ڇو دل کي ڇڪ آئي ته مومل انهيءَ ۾ ئي لڪل آهي.
 ورهين کانپوءِ منهنجي سامهون ميز تي، ويٺهيل- سيٺ هيل ڪاغذن
 جو ڍير پيل هوءَ موسم مٿان، مون واري ٻار وٽس بنا ويس ڪيا
 هئا ۽ منهنجي عائنو ۾ جي هاڃا پئي ٿيا، تن منهنجي ذهن ۾
 يادگيرين جا لڪل پراڻا تهه کڻي ڦوليا هئا ۽ سمجهان ٿو جيت انسان
 يادگيرين جي آسري ڪي قدر حياتي ۽ سان لهي ٿو هلي، اُت مونءَ
 اهي يادگيريون ڇڻ زهر جا ڍڪ هيون يا رهم ۾ ٻڌل ڪاٺيون
 هيون. مومل جون مست اڪڙيون به ته ڪاٺيءَ مثل هيون. نيٺ
 ڪئندي هئي ته جياپي جون آسون ۽ اسيدون، رڳ رڳ ۾ رت
 سان ملي وينديون هيون ۽ جي پنيٺ هيٺ ڪيائين ته ڇڻ هاڻو ٻڏي
 ويندو هيم. هن ڪو وجود پنهنجو پاڻ هاري ويٺو. اڃا به سوچيندو
 آهيان ته مومل ۾ ڇا هوءَ سندس نئين ۾ سڃاز جا جي انور هئا سي
 اڄ تائين مون نه ڏٺا هئا پر جڏهن کان روشنيءَ منهنجي حياتيءَ ۾
 اچي ۽ جنهن نائون جي مست ۽ البيلي ڪڪريءَ جي مٺڙي ڇانو
 وانگر منهنجي وجود تي پنهنجي سلاج پوئل، ٻاهر ۽ سڪ واري
 احساس سان زامن هڪيو هو، تنهن منهنجي من ۽ بت جي ذري
 ذري ۾ ڇڻ نيش ٿي وڃانل راڻي جي سلسل ۾ مست ڪندڙ ڌن
 کي ڦهلائي ڇڏيو هو ۽ اهوئي سبب هو ته روشنيءَ جي ڪاٺ منهنجي
 من مان مومل جون سيارون ۽ محبتون ساڙي سامهون آنديون هيون،
 ۽ سامهون اهوئي وڏو ڍڪرو گهر ڏٺو آيو پئي جت مومل هئي،
 سندس ساڙي هئي، سڃاز هوءَ نيشن جا نيشن هئا، ۽ مون جهڙا
 بيوس ماڻهو هئا.

مون ميز تي پيل به- ٽي ورني وراڻا، مومل جا اکر هئا. عجيب،
 موهيندڙ، بيوس ۽ ڪنوار اکر. ڏڪندڙ هٿن سان، سنڌ جي صدين
 کان وڏين حويلن ۽ ڪوٽن ۾ قابو ڪنهن سونهن جا موهم پريا اکر
 لکيا هئا، ٿين سڌائين ائين پريان بيٺو رهم ۽ مان سڌائين ڏينهن

قيام ٽائين توکي ڏسندي رهان.

پيو خط هوس؛ مان ته خيال آهيان ۽ مونسان مل به خيالن ۾، جيئري جا گندي دنيا ڏاڍي ڏکي آهي منا! سمجهين به ٿو ته مان ڪير آهيان. نڪا پري آهيان نڪا حور. شهري جيئري جا گندي چوري به ته آهيان. مان ته مان آهيان، پنهنجي پيءُ جو! ڀرم آهيان پنهنجي ڀائرن جي پٽن جو ۽ لهج آهيان ستن راڄن جي. ڀلا رانا منهنجي روح جا تون ڪيئن پنهنجي ايترن مڙسالن جي اوچي گات تائين - ڪنهن مهل لکندي هئي؛ ڪهڙي ڪريان رهائڻ تون سان، تو ته ائين ئي جيءُ جهوري وڌو آهي. مٿان تنهنجي رتيءَ جي رهائڻ ماڳهين آبي مان ئي ڪڍي ڇڏيندي. بس عشق جا اهي مرحلا ئي مس سهڻ جوڳا آهن. نه ته سموري حياتي گذارڻ ڏاڍي اوکي ٿي پوندي.

مومل منهنجيءَ سنڌ جي آها مومل هئي جنهن تان وقت شاهد آهي ته هر دور ۾ نر پکي اڏاميو آهي. جيڪا اهڙن ڪوٺن ۾ رهي آهي جت ٻاهر دنيا جو آواز وڏي ڳالهه آهي، پر انجو احساس ڪرڻ به اوکو آهي. جت مومل وٽ نه نيئن جا نشتر آهن ۽ نڪي مجاز جا انبور، ۽ نڪي انهن جو احساس. جي ڪجهه هو ته پيءُ جا سلطاني شهر ۽ هن ۽ اڏنبر سان اڌ جهڪيل پنبڻيون ۽ پيشانيءَ تي صديون پراڻو گهنج، ڀائرن جو آسرنڌر مان ۽ لکن جي لوڏ، جيڪا ستن جي ور در ۾ ڪيترن ئي الف ليلائي قصن ۽ ڪهاڻين جي ڪردارن کي پنهنجي وجود جي وڏائي ۾ جذب ڪري چڪي آهي. جت اهو سڀ هو اُت اندر ۾ آڏما هئا، اصل وڍ پوندا هئا ۽ ورهيه خدا جا شاهد آهن ته ڪيئن ڪلات جهڙيون مومل - ڀريون، ڀري، وقت جي بادشاهيءَ حڪم آڏو، سيس نواڻي پنهنجو وارو وڇائي وينديون هيون ۽ وقت جي جانڊ ۾ پئي هلندي هئي ۽ گهاٽو پيو ڦرندو هو.

پر - هڪ رات، جڏهن سِيءُ هو ۽ آءُ پنهنجي ڪمري منجهان مومل جي گهر ڏانهن تڪي رهيو هوس. مومل ايترو ويجهو هوندي به

مونڪان چڻ ڪوهين ڏور هئي. تنهن مهل مونڪي مومل جي خاص
ٻانهي گلان جي اچڻ جو احساس ٿيو.

گلان کي الله حياتي بخشي بچائي ڏيڻس. دلين جا حال سانڍڻ لاءِ
خدا کيس سمند جهڙو هانءُ ڏنو آهي. اڌوڙاٽ شيديائي گلان جي
چيل سيٽ سيٽ منهنجي هانءُ تي آڪريل آهي.
”ابا، ڏاڍي وڏي گهر جي ڀڳ اٿئي. ڪا ساڄهه ڪڇين. انهيءَ ۾
۾ ٻنهي جو ڀلو آهي.“

مون اوڏيءَ مهل گلان جا اکر ڪين سمجهيا هئا، پر جڏهن مومل
جو نياپو کولي پڙهيم: ”اڄ گهر ۾ ڪير ڪونهي. بابا سائين پنهنجي
ڪمري ۾ آرامي آهي. ادا ۽ پاڇائي شام جو جيپ ڪاهي ڳوٺ
ڏيا آهن. هو سپان الائي ڪهڙي مهل قضا ٿي اچي ڪڙڪن ۽
اسين پوءِ واپس ڳوٺ وينداسين هليا. بابا سائين جو علاج ٿي چڪو
آهي. اڄ جي سر ترين تي رکي اچين، ته شايد مون محبت ماري
سان ڪي ڳالهڙيون ڪري سگهين، نه ته سپان جو سڄ اڀرندو ٿي
ياڻڪي سدائين جدا ڪرڻ لاءِ. وري شايد قيامت ۾ به نه ملون. اُت
به شايد اسانلاءِ ڪوٽ اڏيل هجن، اچجائين ضرور!“

گلان مونڪي سيڪجهه سمجهائي ويئي ته نوڪر چاڪر سڀ ٻارهيڻ
ڪن سمهيو رهن ۽ سائين وڏي کي به ڊاڪٽرن آرام لاءِ چيو آهي
سو به آرامي هوندو. باقي اچجئين مڙس ٿي. متان منهنجي سائين کي
لڄائين.

اهو ٻڌي مون مرڪي ڏنو هو. ۽ رات جي ٽئين پهر جي شروعات
ويلي ساهه ڌارئي جو سمجهي، اجرڪ سان گهنڊ ڪڍي وڏي در جي
چائنٽ آڪري، نوڪرن چاڪرن جي ڀيل کڻن وٽان مٽيندو،
گلان جي پٺيان پٺيان، جڏهن مومل جي ڪاڪ تي پهتس، ته مومل
تمام هلڪيءَ روشنيءَ ۾ هڪ پلنگ جي پيرانديءَ وٽ ماندي بيٺي
هئي ۽ جڏهن مونڪي ڏٺائين ته ٻئي هٿ مٿي کڻي الله جا شڪرانا
مڃيائين ۽ تڏو ساهه کڻي، هٿ هيٺ ڪري، ڪمري جو در اندران
بند ڪري آهستي ۾ آهستي آواز ۾ چيائين، ”هاڻ هي در الله، الله

جو رسول ڪري ڏينهن قيام جو ڪلي. مان پاڻ نه ڪوليندس. ”
 آءُ ڇپ ٻينو هوس. ڇڻ ڪو بت هجان. ڪو ساهه نه هئم. ائين پئي
 لڳو ڇڻ شيدائي گلان (شل سدا جيئري هجي) منهنجو ساهه ڪڍي،
 مونکي پند پھڻ ڪري، مومل آڏو اچي بيهاريو هو. مومل در بند
 ڪري، مونڏانهن مڙي ۽ وچ ڪمري ۾ اچي منهنجي ڀر ۾ بيٺي،
 سندس ساهه ڊگها ڊگها ۽ ڌڪڙا ڌڪڙا هئا پر منهنجي چپن کي ڇڻ
 ڪلف لڳل هجي. آءُ هر ڳالهه ڀلجي ويو هئس، ڇڻ ذهن ڏوٻجي
 چڪو هو. ڀلا محب منو هجي ۽ پيار جا هڙيئي پور سيني، ساهه ۾
 سانڍيل موسيقيءَ جي هاڪن سُرَن وانگر پنهنجي لئون لئون ۾
 پنهني ويا هجن ته ڀلا منهنجي مجال آهي جو آءُ پنهنجي پيار ۽ سونهن
 آڏو ڪي چئي سگهان. مومل اچي منهنجي آڏو بيٺي ۽ پنهنجو هڪڙو
 هٿ، منهنجي ڇاتيءَ تي رکيو، جت دل جي ڌڪ ڌڪ ۽ مومل جي
 هٿ جي ڌڪڻي جي احساس سان مونتي هڪ عجيب قسم جو نشو
 چائنجي ويو. مون مومل جو هٿ چميو - ڇڻ پيار جو وگهريل پارو
 منهنجي سڄي لڱن ۾ ڊوڙي ويو ۽ مومل جي ويجهائپ جي سرهاڻ
 مونکي اڃا وڌيڪ مست بنائي ها ته منهنجي وات مان نڪتو، ”مومل!“
 الائي منهنجن اکرن ۾ ڪهڙي ڪشش هئي، ڇڪ هئي جو مومل
 وڃ وانگر وراڪو ڏيئي منهنجي ڇاتيءَ سان لڳي ويئي. هڪ عجيب
 ملحول هو. مونکي ائين لڳو ڇڻ آءُ اوچتو سخت بارش ۾ پئجي پيس،
 ڇڻ آءُ شيشي جو ڏهيل هئس. ٽڪرا ٽڪرا ٿي پيس ۽ پرزا پرزا ٿي
 وري نئين سر جڙيس پئي. مومل جي ساهن جي سرهاڻ ۽ گرمائش
 منهنجي گچيءَ تي محسوس ٿي رهي هئي. ڇاتين ۾ جو نهائين جهڙو
 نينهن لڪل هو تنهن محبت ۽ چاهه جي گرم چشمن وانگر ابڙڪا
 پئي ڏنا - ۽ هاڻ مون سمجهيو پئي واقعي آهستي آهستي پنڊپهڻ ٿيندو
 وڃان. ڳپل وقت کانپوءِ مون سُرَت ساري ۽ مومل جي سيني ۾
 جا ورهين جي دڪيل باهه هئي سا ڪي قدر ٿي مانو ۽ سندس اکڙين
 ۾ آرس بدران سارنگ جا سانگ ڏٺم ته مون پنهنجن پنهني هٿن ۾
 سندس منهن جهلي مٿي ڪيو. سندس ٻه وڏيون وڏيون ويڪريون

ڪجهڙيون اڪيون ۽ ڳوڙها ائين پئي لڳا، ڄڻ چاندو ڪي رات ۾
چاندان منجهه وهندل ٻن ڏينن ۾ ڇمڪندڙ پاڻيءَ اٿل ڪاڏي هجي.
”روئي ڏٺي - چري!“ مون کيس ٺهاري ڏي چيو. ”هوءَ هڪ ٿڪ
مونکي ڏسي رهي هئي.“

”مون ڪونه رنو آهي، منهنجا ماءُ، اندر اچل ڪاڏي آهي.“
هوءَ ائين ئي بيٺي هئي. سندس وارن ۾ لڳل موٽي جي گلن جي
هلڪي هلڪي مٺي سرهاڻ منهنجي ڏهن ۾ ٽهائجڻ لڳي.
”رٿان به ڇو - اڄ ته اهڙي رات آهي، اهڙيءَ ساعت آهي،“ هوءَ
چوڻ لڳي، ”جو مان ته اهڙيءَ هڪڙي ساعت جي ياد جي سهاري
هيءَ سڄي جبل جهڙي حياتي گذاري سگهان ٿي.“
”جي تون چاهين ته -“ مون کيس پنهنجي پاڪر ۾ جهليندي چيو،
”انهيءَ هڪڙي ساعت کي به حياتي بنائي ڇڏيون.“
مومل جواب نه ڏنو ۽ مونکي پڻ پنهنجين ٻانهن ۾ سوکهو جهلو،
تڏو ساھ ڪيو.

”هڪڙي ڳالهه پڇيائين؟“

”سو ڳالهون پڻ.“

”تون ڀلا ڇو سڄو ڏينهن منهنجي دريءَ ڏانهن ٺهاري رهندو
آهين - ڀلا مون سان عشق ڪرڻ جو خيال ڪيو اٿئي يا شهري ٿرڙن
چورن وانگر چشڪو ورتو ۽ ڇڏي ڏنو.“

مون کلي ڏنو ۽ کيس پلنگ تي وهاري ڏي چيو: ”مومل منهنجي
دل جي! ڳالهه ٻڌ، مونکي تو مان ڪا طمع نه آهي ۽ نڪي ڪا
لاڇ - تو اٿئي ڪيئن نظر ڪئي مونڏي ڏنو، مان ته دل ٿي هاري
ويو هوس ۽ اهي ڏينهن آهي شينهن، دل منهنجي جاءِ نه ٿي.“

”ڀلا ڪيسين نڀائيندين؟“ مومل مونکي پلنگ تي لٽائيندي چيو،
۽ منهنجي گلن تي پنهنجا هٿ ڦيرڻ لڳي.

”جيسين گل گلاب جا ٿرندا رهندا، ۽ جيسين تنهنجي ساھ جي
سرهاڻ موٽي مان ايندي رهندي، ۽ تيسين توکي ڪين وساريندس،
جيسين ڏهن ڪا ڳالهه ياد رکڻ کان نابري واري ڇڏي، پر تنهنجي

ڪجهيل ساهن جا نشان منهنجي ڇاتيءَ تي نقش ٿي چڪا آهن ۽ انهن کي ڏسي ٻيو جيئندس.

مومل جهڪي پيشاني چمي ۽ مون کيس چيو، ”آءٌ انهيءَ لاءِ نه آيو آهيان، چمن ڇٽڻ لاءِ ورهه پيا آهن، پر اڄ پهريائين منهنجي نيشن جي پيلس اجهائي، مونکي پهرئين ڀاڱي ڏسڻ تہ ڏي.“

هوءَ منهنجي سامهون ٿي ويئي ۽ مرڪي ڏنائين. مون کيس ڏٺو. چوڏهين جي چنڊ کان بہ سونهن ۾ سرسلا اکڙيون جواڻي جي مٿ جا ڀريل پيالو. چنڊ ڪنهن مون جهڙي دل. واري جي جيءَ جا جذبا، جي مومل جي موٽ کي ڏسي توت ٻڌل سهن وانگر اچل کائڻ. گل چنڊ بہ ستينءَ جا چنڊ. اڃا اجرا اجرا ڪندڙ. ۽ چپ تہ ائين ٿي لڳا چنڊ خلتيندڙ پاڻ گهڙي، شراب منجھ ٻوڙي، ملائڪن ڏانهن نئين جڙندڙ انسان جي ٻوتي لاءِ پنهنجي طرفان، سوکڙيءَ طور موڪليا هجن. ملائڪن بہ اهڙن چين لاءِ ريس ڪئي هوندي. انهن لب تي وري مرڪ بہ اهڙي ٺهي پئي، جنهن ۾ جواڻ جمائ چوريءَ جو حياءُ ۽ سڪ سان گڏ ماءُ جي محبت جو ميناج ڌرتيءَ جي ڦيري جهڙو اٿ. لکو ڏهراءُ، ڪنهن سهاڳڻ جو نياز ۽ نئڙت. ۽ ڪنهن چڪلي جي رن جهڙو بيمثال ناز پڻ سمویل هو.

”ڏسي ورتي؟“

”ها.“ مون چيو.

”بس ايترو جلدي ئي،“ مون ڏانهس ڏٺو، ”مان تہ حياتي سڄي ڏسڻ جهڙي آهيان ۽ تو ائين گهڙين ۾ ئي مونکي پروڙي ورتو.“

”مون توکي عاشق جي نيشن سان ڏٺو آهي. تون اصل منهنجي روح جي پاڻل ۾ لهي وئي آهين.“

”مونکي لڳين اندر جو کوٽو ٿو، پر....“ مومل مرڪي ڏٺو چنڊ شراب جا شيشا کلي پيا.

”پر.“ مون پڇيو.

”پر تنهنجي رهائڻ ڏاڍي مٺي آهي.“

”مونکان بہ مٺي؟“

”تو کان ڪا شيءِ مٺي ٿئي - اڻ ٿيئي!“
 مون سندس وارن ۾ آڱريون سيريون، ”يلا اڄو ڪي رات
 کانپوءِ؟“

”پوءِ؟“ هوءَ چڻ ٻڌي ويئي،
 ”ها پوءِ -“

”پوءِ رڳو اونداه هوندي. مهني جي پوياري جي تاريخن وانگر
 چنڊ چڙهندو ڪونه، اونداه لهندي ڪانه - سهائي رڳو اڄ اٿئي.
 مونکي جيڪي به ڏسڻو اٿئي ڏسي وٺ. سڀاڻي نه ڄاڻان باڪ ڦٽندي
 يا نه - سڄ پريو ته سدائين ٻاريندو رهندو.“

”ڇو پلا؟“ مون پڇيو، ”مون سان نڪري هل....“

مومل منهنجي چپن تي هٿ رکيو. تازي لڳل مينديءَ جي هلڪي
 هلڪي خوشبوءِ محسوس ٿي.

”وري منهنجا رانا اهي اکر نه اُڻجن ڇپن تي.“ مون سندس هٿ
 پنهنجن چپن تان هٽائي کيس ڏٺو ۽ هن هڪ گنيپر مرڪ سان چيو،
 ”اهو اسانجو شان نه آهي. پاڇوڪڙ ٿيڻ ڏاڍي ڏکي ڳالهه آهي.“
 هوءَ وڌيڪ گنيپر ٿيندي ويئي. ”منهنجي جيءَ ۾ تو هڪڙي جو
 هانءُ ٿوروئي اٽڪيل آهي. الائي ڪيترا آهن جي پنهنجيون ڀڳون
 بچايو ٻيا هلن. مڙس جون مڇون ڪيئن ٿيون وڻجن. پٽڪن ۾ وراڪا
 ڪيئن ٿا وجهجن ۽ نگاهن ۾ اعتماد ڪيئن ٿو اچي - رڳو منهنجي
 ڪري! تو منهنجي روح ۾ جهاتي پائي نه ڏٺو آهي ۽ آءُ الائي
 ڪيڏي مجبور آهيان. آءُ الائي ڪيئن پنهنجن جذبن ۽ آڌمن کي
 انهن ڀڳن ۽ مڇن آڏو مست گهوڙيءَ وانگر لغام کان جهليو بيٺي
 آهيان - جاني آءُ اهو طلسمي پکي آهيان، جنهن ۾ ڪيترن ڀائرن،
 پيءُ ۽ راڄن جو ساهه ڀيل آهي. جي آءُ اڏامي ويس ته صدين جو
 ٽڪسات ۽ طلسم، ڪوٽن جا ڪڙا ٽٽي پوندا ۽ پوءِ ڪا به ڀڳب
 ۽ مڇ سلامت نه رهندي.“

مومل جي اکين ۾ وري پاڻي ڀرجي آيو، ”پنهنجي ديس جي انهن
 ڪنوارين مان آهيان، جنجي اکين جو پاڻي سڪو ته ڄڻ قيامت

اچي ويئي.

مون سندس اڪيون آگهيون ۽ سندس منهن کي ٻنهي هٿن ۾ جهلي آهستي چيو، ”تون سونهن ۽ نينهن جي انهن هستين مان آهين، جنهن سان گڏ مون جهڙا مستانا ايمان جو سودو ڪرڻ کان ڪين ڪيڻائيندا.“

ويرم ڪن کان پوءِ مومل ٽپ ڏيئي اٿي ۽ ڪمري جي ڪنڊ ۾ رکيل ٽيبل لٽمپ ٻاريئين. سندس چهرو ويتر جرڪڻ لڳو ۽ هن هڪ ڪپٽ کوليو ۽ قسمن قسمن مٿايون ۽ بسڪٽ ڪڍي اچي منهنجي اکيان رکيا. مون ٿوري مٿي کاڌي. هن وڌيڪ زور ڀريو.

”تو لکيو آهي.“ مون چيو، ”سڀاڻي اوهان ويندا هليا. وري ڪڏهن ڪا ساعت ايندي، جو توکي رڳو پريان ئي ڏسي سگهان.“

مومل ٿڌو ساهه ڀريو، ”ڏاڍي ڏکي ڳالهه آهي. منهنجي پيءُ ۽ ڀائرن جو نصيب ڏئي ۽ وس آهي، پر منهنجي نصيب جا ڏئي اهي ڀائر آهن ۽ پيءُ آهي.“

”زمانو ايندو بدلجي ويو آهي....“ مون چوڻ چاهيو.

”پر ڀائرن جون دليون ته ڪونه بدليون آهن. بلا سائين جي پٽڪي جا ور ته اڃا ساڳيا آهن. جن ڪوٽن ۾ رهان ٿي، تن جا ڪنگرا به ته اوڏائي اوچا آهن، ڀائرن جي ڀرم جا ڏنگ ته منهنجي ذهن ۾ لڳندا رهن ٿا.“ ايترو چئي هن منهنجا هٿ پنهنجن مينڊي رتن هٿن ۾ سوکها جهلي به ٿي پيرا چميا ۽ ڊگها ڊگها ساهه کڻندي چيائين: ”آءُ سائين آهيان پنهنجي گهر جي. منهنجي حڪم کانسواءِ ات پڪي به چري نٿو سگهي، پر دل جي خاتن مان چاهت جي جڏين کي ڪوري ڪڍي ڇڏڻو پوئو ٿو. ان تي وس نه آهي.“

هوءَ وري پلنگ تي ويٺي ٿي ته مون چيو، ”ترس منهنجي سائين، مونکي پاڻ ڏسڻ ته ڏي.“

”مان تنهنجي گولي آهيان،“ هوءَ بيهي رهي، ”ڇاڇا ڏسندين؟“

هوء منهنجي سامهون بيٺي هئي. قداور - عورت جي سونهن جي معراج - سنهڙي چيلهر ڀريل لڱ، مونڪان ڏٺو نه ٿي سگهيو ۽ اٿي وٽس پهتس ۽ محسوس ڪيم ته هوءَ پنڊپهڻ ٿيو بيٺي آهي. مون کيس ڪلهن کان جهليو، ڄڻ منجهس ساهه پئجي ويو. هوءَ مون سان هڪ ٿي بيهي رهي. سندس ڇاٽي ۽ منهنجي سيني تي ڄڻ پنهنجي سموري جاذبيت ۽ نينهن جا دريا پلتي ڇڏيا. ايتري ۾ ڀٽ تي لڳل هڪ پراڻي گهڙيال تي ٺڪاءُ هنياءُ هوءَ چرڪ ڀري اٿي - ۽ پوءِ ڏاڍي ڌيمي آواز ۾ چيائين، ”رات پئي وڃي راڻا....!“

”رات ڏاڍي سخي آهي،“ مون چيو، ”دل وارن لاءِ رات جي سخا اتم شيءِ آهي.“

”هاڻ ويهه - ٽڪجي پوندين.“ مومل مونکي پلنگ تي ويهاريندي چيو، ”رات ته سخي آهي، پر تون شوم آهين!“ مومل پهريون دفعو هانءُ ڦاڙي ڳالهه ڪئي ۽ مون کيس پنهنجي پاڪر ۾ جهلي سندس اڌ کليل ڇين جي ڏڪندڙ آلاڻ تي پنهنجا ڇپ رکيا - مومل جي من اڇل ڪاڌي ۽ مونکي ڄڻ ويڙهي ويئي. ٻن ڇين جو ڇههءُ اسانجي لڱن جي لٽون لٽون ۾ لهندو ويو، ڄڻ زماني جون واڳون ورائي صديون اُورانگهيندا، ازل ڏانهن واپس پئي وياسين. مونکي ائين محسوس ٿيو ته مومل جي دل ۽ منهنجي دل جا آواز ٻه نه پر هڪ ئي هو - ڄڻ ڪنهن تنبوري جي تنوار يا ڪنهن يڪتاري جو سُر! مومل ڊگهه ساهه کڻندي پائڪي کڻي پلنگ تي سٽيو ۽ آءٌ متانس جهڪيل هوس، ٻر منهنجا ٻئي پير زمين تي هئا.

مومل اڪڙيون ڪوليون ۽ ڪنول ڪٽورين مان مٽ هاريندين آهستي سان چيائين، ”هلي آ! ايڏو دور ڇو آهين.“

اها ساعت ڏسڻ وٽان هئي. انهيءَ گهڙيءَ گهڻائي ڇڏيو هو. مومل جي مست اڪڙين ۾ ڪا ڪهڻي ڇٽيل هئي. سندس هانءُ هارجي اچي اکين ۾ اٽڪيو هو. اٽڪيو به فقط ڊگهن ۽ تيز ساهن جي ڏوريءَ ۾ هو - جتان سرهاڻ جا چشما ڦٽي نڪتا هئا ۽ سندس رڳ رڳ ۾ روح ريلجي پئي ويو ۽ سندس ڳلن تي جا لالاڻ ڦٽي نڪتي هئي.

هلڪي هلڪي، جنهن مان سڀڪي پئي آيو ۽ اها لالڻ ڦٽندي آهي،
 ڏکڻ جي ڏينهن جي سج لهڻ مهل يا ڪنهن دل گهرڻي جو پنهنجي
 مٿان چنڊ وانگر وري اچڻ مهل يا ڪنهن ڪني رن، شراب پي،
 مست ٿي پنهنجي ڏکڙي آڏو، پاڻ کولي کيس اچڻ جي اشاري
 ڪرڻ مهل! هڪ عجيب ۽ موهيندڙ مهل ٿيندي آهي. جڏهن مومل
 مست ٿئي ۽ هيڏي وسيع ڪائنات کان بي خبر ٿي يار جي هانءَ ۾
 اچي واسو ڪري.

مومل پنهنجا نيٺ چهري تان هٽائي ڇڏيا. مونکي ائين محسوس ٿيڻ
 لڳو جڏهن مومل جا ٻه نيٺ شراب جا شيشا هئا! سندس نيٺ به ائين
 خالي خالي هئا. مون جهڪي ڏٺو هو ۽ اندر سموري خالي خالي پئي
 لڳي - نيٺن کانوڻي سيني تائين!

”ڇو اڪيون ڦيرائي وٺين؟“ مومل مهڻو ڏنو.

”نه - تون پاڪ ۽ املهه موتي آهين.“ مون چيو.

”مونکي آسمان مان لٽل سمجهيو اٿئي ڇا؟“ مومل جي آواز ۾ دانهن
 لڪيل هئي، پر دل اڙجي بيهي رهي.

”سونهن کي هٿ لائي ڇو مڙو ڪجي؟ شل سونهن سدا قائم هجي!“
 مون چيو.

”ڇريو آهين -“ مومل مونکي پاڻ ڏانهن ڇڪيو، ”عاشقن جي
 رمزن ۾ جي وڃي پڙهين ته موملون مارجي ڪسجي وينديون، مٺا
 گلاب ٽڙندو آهي، هر طرف هٻڪار ٿي ويندي آهي ۽ جڏهن ماڪ
 ۾ وهنجي سهنجي مرڪندو آهي، ته سندس مٿ ڪا شيءِ نه آهي،
 رڳو ڪنهن سهاڳڻ جي چهري تي انهيءَ مهل جي مرڪ ٿي مٿ
 آهي، جڏهن هو آلا وار ڪلهن تي وجهيو، پسيل چهري سان،
 وهنجي سهنجي، اچي آرسيءَ اڳيان بيهندي آهي.“ ايترو چئي منهنجا
 ٻئي هٿ ڪٿي پنهنجن چپن تي رکيا. ”رات رڙهي پئي ۽ ورهين جا
 ڦٽ وڌيڪ ڦهلاجي ويا آهن.“

آءُ اڃا ائين ئي بيچان بوتي وانگر مومل جي ڀر ۾ هوس ۽ محبت
 ۽ هوس جي گهرائين ۾ الجھيل هوس ته مون مومل جي سڏ ڪن

جو آواز ٻڌو ۽ ترٿ سندس منهن کي پنهنجن هٿن ۾ جهليم . هوءَ سيلاب ۾ چڻ لڙهي ويئي هئي، مون سندس ڳوڙها آڳهڻ جي ڪوشش ڪئي ٿي ته چوڻ لڳي، ”چڏ، جيڪي اندر ۾ آهي سو نڪرڻ ڏي. نه ته منهنجي سڄي حياتيءَ تي اهي سانوڻ جا ڪڪر بيٺا هوندا. نڪي وسندا نڪي هانءُ هلڪو ٿيندو.“

آءُ اڃا سوچ ۾ هوس ته مومل منهنجي سڪ ۽ پيار تي زخم پئي هڻي يا آءُ ساڻس زيادتي پيو ڪريان، هوءَ اٿي ويئي ۽ پلنگ مٿان لڳل بلب روشن ڪري چوڻ لڳي، ”اڄ ته هڪٻئي کي دل پري ڏسي وئون - مٿان سڀاڻي ڪا ميار ڏين.“

مونکي سندس اهو انداز ڪهرو لڳو، ”ڇو ڀلا، منهنجي پيار ۾ ڪو شڪ اٿئي ڇا؟“

”نه، بلڪل نه!“ هوءَ آهستي آهستي چوڻ لڳي، ”پر منهنجا مٿا، تون ٻي دنيا جو رهواسي آهين ۽ مان ڪنهن ٻئي بند جي ساٿين آهيان - ۽ اهو به ٻڌي ڇڏ ته اڄ رات کانپوءِ، جيئري ملڻ ته ٺهيو، شايد مٿي منهنجي قبر تائين به نه پهچي سگهين. توکي مون جهڙو ڏکويل جيو، به ڪٿي نه ملي سگهندو. منهنجو هانءُ چيري ڏس، ته حيا ڪيڏا هاڃا ڪيا آهن مونسان.“

مومل وڌيڪ چڻي، مون پنهنجا چپ سندس چپن تي رکيا ۽ منهنجا ٻئي هٿ سندس پٺن تي وري آيا. مومل جي چاٽي، ڪنهن ڪوريءَ جي پور وانگر، منهنجي سيني تي چٽ چٽڻ لڳي ۽ تنهن مهل مومل منهنجي ملڪ جي چڻ مٿي مهراڻ ۾ لهندي ويئي:

جييسين چپن کي چمندو رهندين -

۽ باهه برهم جي پرندي رهندي

جييسين ڌرتيءَ جي سيني ۾ هر هلندو رهندو

۽ رات جا موهيندڙ پهر

ڪنوارين کي سهاڳڻيون بنائيندا رهندا

جييسين مردن مان ماهه موهه ۽ هٿ نه ڪٽندو

- تيسين ڌرتيءَ جو انت نه ايندو!

کپل وقت کانپوء، جڏهن مومل کي سرت آئي ۽ منهنجي مٿان جهڪي، منهنجي منهن تي پنهنجيون آڱريون ڦيرڻ لڳي ته مون اکيون کولي کيس ڏٺو. سندس چهرو بهڪيو پئي، ڄڻ ڪو ٿر وڻو هجي - ڄڻ شراب سان ڌوئل منهن هجيس ۽ اکريون ته ڄڻ شراب خاننا بنجي ويا هيس. مون محسوس ڪيو ته هنجي بت تي اڃا تائين ڪو ڪپڙو نه هو، فقط هڪ اجرڪ ۾ ويڙهيل سيڙهيل هئي. سندس ڪپڙا پلنگ تي پيا هئا، جنجي مٿان اسين لٽيل هئاسين.

رات منهنجي روح ۾ راڻي مينهن وسايو!
 مونکي چپ ڏسي هوءَ چوڻ لڳي، ”چپ آهين؟“
 ”کالهائڻ جو اسر نه آهي.“ مون چيو.

”تون مرد آهين، تو وٽ کالهائڻ لاءِ سوين موملون ۽ سمجهين ٿو ته مون لاءِ هاڻ هيءَ جبل جهڙي زندگي گذارڻ ڏکي نه آهي. سمجهندس حياتيءَ ۾ جو ڪجهه به ٿئي ٿو، سڀ ماڻهو ويڙي آهيان.“

مون مرڪي ڏٺو.

”جي تون اڄ ائين ئي هليو وڃين ها، ته دل وارن جي، محبت وارن ڏانهن سدائين ميار رهي ها، هاڻ انهيءَ تصور ۽ ياد جي محلات ۾ آءٌ ڪيتريون ئي حياتيون گذاري سگهان ٿي پل ڪوٽن جون ديوارون ڪيڏيون به ٿي پون.“

هوءَ پلنگ تان اٿي بيٺي. اجرڪ پوري بت سان ويڙهيل هيس. ڏاڍي گنپير پئي لڳي. هن پلنگ تي پيل سندس ڪپڙا کنيا، جيڪي اسان ٻنهي جي هيٺان هئڻ ڪري اصل لوڻجي ويا هئا. هن ڪپڙا ويڙهي سيڙهي مونڏانهن وڌايا. ”راڻا، هي ڪپڙا هاڻ مونکي نه گهرجن هي تون پاڻ سان کڻي وڃ. منهنجي نشاني اٿئي. مون آهي ڪپڙا لاتا ڄڻ لڱن جي لٽون لٽون مان جواني کي ڪوري ڇڏيو اٿم. ڄڻ بت مان راڪس نڪتو هجي - ۽ هاڻ ايندڙ سچ جي اڀرڻ سان گڏ مان ڄڻ جواني جي سرحد ٽپي چڪي هونديس. منهنجي جواني سموري انهن ڪپڙن ۾ سموئجي ويئي آهي ۽ ڪپڙن ۾ ڪٿي

هي ڇٽ به هوندا جي هيل ٽائين منهنجي من تي هئا. ڪنوار جي
سهاڳ جا اهي لال رتول ڇٽ ڏاڍا انمول آهن ۽ اسانجي بزرگن
وٽ منهنجين وڏين ڀاڄين جي ست جي ساڪ جا اهي نشان اڄ تائين
ساه سان سانڍيل آهن.

آءُ ڏانهس وائڙو ٿي نهارڻ لڳس.

”ڇو ائين ٿو ڏسين؟“ مومل مرڪيو ۽ سندس مرڪ ۾ زهر ڀريل
هو، جنهن کيس حياتي بخشي هئي، ”سهاڳ جي رات جو وڳو
۽ مٿس ست جا رتول ڇٽ، ائين ئي آهن ڄڻ مڙس جو مان هجي
ڄڻ ڪو جوڌو جنگ کڻي آيو هجي. پر ڪي ڪي داغ ائين
ڇڪي ڇڪي ٿيو پون ۽ نيٺ ناسور ۾ بدلجي، وقت جي ڏاڍائي
۽ بادشاهيءَ منجهه پاڻ ئي مٽجي وڃن.“

مومل ائين چئي پئي ورائي ۽ اڳتي وڌي سينگار ميز تان سرخي
ڪنيائين. ”اچي هيءَ سرخي به کنيو وڃ هاڻ مونکي نه گهرجي.
هي ڪجل به سانڍي رکجن پاڻ وٽ. هاڻ ڪهڙو سهندو اکرڙين
۾. پر قسم اٿئي خدا جو، اها سرخي ۽ ڪجل متان ڪنهن ٻيءَ رن
کي ڏنو ٿئي يا هنيو اٿئي ته مان ڪوئن منجهه بيقرار ٿي پوندس.
باقي تون، ڪا سون ورنِي زال پرئين ته آنڪي پيار ڪرڻ کان اڳ
جي هيءَ سرخي هئي ۽ ڪجل پائڻي ته پوءِ تنهنجي پيار جو واس
مون تائين پهچي ويندو. ۽ مان امر ٿي وينديس.“

مون ڄڻ بت مان ساهه پئي ڇڏيو. هن ننڍڙي هڙ ٺاهي ۽ مونڏانهن
کڻي آئي ۽ منهنجي اکين ۾ نهاريندي، آهستي سان منهنجي گل تي
تقَر هڻندي چيائين، ”وڃڻو ڪونه اٿئي ڇا. سج اڀريو ته هت گهٽرا
گهٽرا ٿي ويندين.“

”منهنجو وجود ته اڳتي هت گهٽرا ٿي چڪو آهي.“ مون چيو.

”جيتري قدر ٿي سگهي سلامت موٽجن.“ هوءَ مرڪڻ لڳي.

آءُ پلنگ تان اٿيس. هوءَ منهنجي سامهون بيٺي هئي. اجرڪ ۾
ويڙهيل. پٺي هٿ پلانڊن ۾ قابو هيس. مون اڳتي وڌي
سندس چين کي ڇهيو ۽ پوءِ سندس ٻنهي هٿن مان اجرڪ، جيڪا

کيس ويڙهيل هئي، تنهنجا پلاند پنهنجي هٿن ۾ جهلي کيس پاڻ ڏانهن
 ڇڪير ۽ سيني سان لاٿي، جڏهن کانئس ڌار ٿيس ته ڏٺم سندس اکڙين
 مان لڙڪ لڙي پيا، پر سندس گلن تي لڙڪن جي آلاڻ هيٺ ڪا
 هلڪي ۽ گنپير مرڪ هئي. شايد هوءَ سوچي رهي هئي ته جيئن يار
 ڇڏي هليو وڃي ٿو جي ائين يار جي ياد به ڇڏي وڃي، ته جيڪر
 ماڻهو ڪڇجي پئي. جيئن چند، هر رات پنهنجي سهائيءَ ۾ ڪي نه ڪي
 اضافو ڪندو رهي ٿو ۽ نيٺ پنهنجي منزل تي پهچي محب - مئي
 جي منهن وانگر، چوڏهينءَ رات بکي ٿو ۽ پوءِ ٻيهر سور جون ستون
 سهي، دل هاري، سونهن وڃائي اوندھ ۾ گم ٿي وڃي ٿو - تيئن
 ئي آءٌ مومل جي ميل کانپوءِ دل هاريندي، يادن جي سهاري، ساھ
 جي تند تي من جي تنوار ٻڏي ڏينھڙا گذاريم پئي. تڏهن هڪ ڏينهن
 اوچتو روشيءَ تي اک پيم. جن ٻڌل دل، مٿاڇري تي ايندي محسوس
 ٿيم ۽ ائين لڳم جن مومل جي وڇوڙي ۾ جي ورهيه گهارياهم، سي
 اک ڇنڀ ۾ پورا ٿي ويا. سچ ته اهو آهي جو مومل جي موھ مونکي
 ايڏو متوالو ڪري ڇڏيو، جو مونکي مومل جي شڪل ڳالهه ٻولهه
 يا پيار سڀ وسري ويو هو، رڳو سندس سونهن جي سڳند ۽ هيڃ وارو
 هڳاءُ ئي ياد رهيو هو. ڪڏهن ڪڏهن گلان شهر ايندي هئي ته
 مومل جي ڪاڪ جي ڪا خبر چار ملندي هيم، نه ته مون کيس
 حياتيءَ جو حاصل سمجهي پئي ڏينھڙا گهارياه.

روشي سڱ ۾ منهنجي مڙئي سوٽ ٿي لڳي ۽ چئن پنجن سالن کان
 اسانجي گهر اچي رهندي هئي ۽ يونيورسٽيءَ جا امتحان ڏيندي هئي.
 مونکي ڪڏهن به نه وئي. هوءَ جڏهن به ايندي هئي ته آءٌ عام طور اهو
 احساس به نه ڪري سگهندو هوس ته گهر ۾ ڪو مهمان ٽڪيل آهي.
 پهرئين سال، اڄ کان ڇهه سال اڳ جڏهن مومل هتان هميشه لاءِ
 وئي، ڪجهه مهنامس ٿيا هئا، تڏهن مون ساڻس تمام رواجي ڪيڪر
 کانسواءِ ڪي ڪونه ڳالهايو هو. ٻئي سال هن مونسان الاهي ڳالهايو،
 پر مونکي هن ۾ ڪا اهڙي ڇڪ محسوس ٿي نه ٿي، جو منهنجي
 من جي ماري جو ڪو ڊؤل بدلجي. پوءِ لاڳيتا ڪي سال روشيءَ

پڻ مونسان رواجي هلت هلي، جيڪا پڻ محسوس ٿيڻ جو ڪي نه هئي - پر جڏهن گذريل سال کان روشيءَ جي ڪنواري لڳڻ ۾ وقت جي رفتار ۽ جذبن ملي سندس مونهن کي سرس ڪيو ۽ عمر جي پنجويهين چويهين ڏاڪي سندس ذهني پختگيءَ کي پڻ هڪ ڪشش ۾ بدلي ڇڏيو ۽ سندس لوڏ ۽ ڳالهه ٻولهي به عورتجي جي نهائي ۽ نزاکت ظاهر ڪرڻ لڳي - تڏهن مون ڏانهن ڌيان نه ڌريو هو، جو آءٌ پاڻي مومل ڏانهن ارپي چڪو هوس. ان رتيءَ جي رهاڻ مونکي حياتي گهارڻ جي همت ۽ چاهه ڏيئي ڇڏيو هو. پر هاڻ مون محسوس ڪيو پئي ته - نه فقط روشيءَ هن پيري منهنجي من کي لوڏي وڌو هو، پر مونکي سندس نالو به وڻڻ لڳو. روشي! ڪيترو نه موه ڀريو آهي. پهرئين آءٌ کيس روشن آرا سمجهندو هوس، ڄڻ ڪنهن راڻي مهارائيءَ جي بيدولي ڏي ۽ هجي. اهڙي هٿرادو شهزادي پلا ڪيئن منهنجي شهزادي جهڙيءَ دل کي جهپي وٺندي.

جڏهن روشيءَ مونکان ڊڪشنري بابت پڇيو هو، ته منهنجي دل چيو ته چئي ڏيانس. ”منهنجي اکين ۾ نهار هر اکر اجري پوندو.“
 ”انهيءَ جي معنيٰ ته اوهان وٽ ڊڪشنري نه آهي؟“ هن وري پڇيو.
 ”منهنجي ڪتابن جو ڪهڙو اندر آهي، ان ۾ ڏسي وٺ.“
 ”آتي صبح جو ڏٺو هوم - هڪ هئي سهي پر وڻين نه.“
 ”ڇو؟“ مون ڏانهن ڏٺو.

”هڪ ته ڊڪشنري سٺي نه هئي، ٻيو ان ۾ ڪو خط پيل هو، سو مون ڊڪشنري کي واپس رکي ڇڏيو.“

”خط!“ مون حيران ٿيندي پڇيو، ”تو پڙهيو ته ڪونه؟“
 ”نه - خط جي خوشبو ئي اهڙي هئي، جو مان همت جهلي نه سگهيس.“
 مون مرڪي ڏنو، ”خوشبوءَ تي ڀلجي نه پئجان.“

ٻئي ڏينهن شام جو پنهنجي ڪمري ۾ ئي لٽيل هوس ۽ سوچيم پئي ته ٻاهر نڪرجي يا نه، ته ايتري ۾ روشيءَ اچي ٺڪاءُ ڪيو.
 ”شام اچي ٿي آهي. اوهين اڃا لٽيا پيا آهيو.“ هوءَ سامهون اچي بيهي رهي. مون سندس آڀي قد تي نظر وڌي. سليقي رنگ جي سوت

۾ ڏاڍي وڻي پئي ۽ نيٺن ۾ ڪڇلي نهار هيس، تنهنڪي ڏسي آءُ
مرڪندي اٿي ويهي رهيس.

”اوهانوت جي وقت هجي ته مونسان گڏ هلو. مونڪي ڪا سٺي
ڊڪشنري وٺي آهي.“ هن نهايت آهستي ۽ اعتماد سان چيو.

ٿوري دير کانپوءِ ائين ڪتابن جي دڪانن تي لهندي چڙهندي مون
روشيءَ جي شخصيت کي غور سان ڏٺو. سندس اکيون مومل جهڙيون
هيون. سندس وارن ۾ جو بنگال جو جادو هو، سو به مومل جو ئي
ٿي لڳو. جيتوڻيڪ هوءَ هر ڳالهه ۾ بدليل هئي، پر مون ائين محسوس
ڪرڻ شروع ڪيو چڻ هيءُ ئي منهنجي مومل هئي.

هلندي هلندي روشيءَ مونکان پڇيو، ”اوهان خاموش پيا هلو، خير
ته آهي يا...“

”ڊپ ٿو لڳيم....“ مون ڏانهن ڏسندي چيو.
”ڇو؟“

”تون ماسٽريائي آهين، متان ڪا ڳالهه غلط ڪري وجهان ۽ پوءِ
ات ويه ڪرائين.“

هن رستي تي هلندي هلندي ٿي وڏو ٽهڪ ڏنو ۽ سندس ڳالهن تي لالڻ
مڙي آئي. اهڙي ئي لالڻ هئي مومل جي ڳالهن تي، جڏهن پهريون
ڀيرو مون انهنڪي پنهنجن چپن سان چهيو.

”انهيءَ جي معنيٰ ڏاهو ڇوڪر آهين.“ هوءَ وري کڻ لڳي.
مون ڳالهه بدلائي، ”تنهنجا امتحان ڪيسين هلندا؟“
”ڇو ڪه ٿي پيا آهيو ڇا؟“

مون کيس ڏٺو ۽ ٻنهي جون نظرون پاڻ ۾ مليون ۽ وري جدا ٿي
ويون.

”نه ائين نه آهي. آءُ ڪڪ-پروف آهيان.“ مون چيو.

”اها ڳالهه صحيح آهي. آءُ پاڻ ڏسان پئي گذريل ڪيترن سالن کان
اوهال نه ڪڪ ٿا ٿيو ۽ نه وري خوش.“

”خوش ٿيڻ ۽ نه ٿيڻ لاءِ سبب ٿيندا.“ - مون چيو. تنهن مهل هڪ
رڪشا بيهاريم ۽ ٻئي ان ۾ ويٺاسين. ۽ ڳالهه کي بدلايم، ”هيءَ“

ڊڪشنري سٺي ورتي اٿئي.“
 ”ها، انهيءَ جي وڏي خوبي اها آهي، جو ان ۾ ڪو خوشبودار خط
 ڪونه رکيل آهي.“
 سون کلي ڏٺو، ”اهو خوشبودار خط پڙهيو اٿئي. ڪولي ڏسين ها ته
 سيونسپالٽيءَ جو واٽر ٽيڪس جو بل ملي ٿي ها.“

ٻئي پيري روشي وري منهنجي ڪمري ۾ آئي.
 ”مون ٻڌو آهي ته منهنجو مضمون وارو پير اوهانجي دوست مسٽر
 قريشيءَ وٽ ويو آهي. جي مهرباني ڪري ٿوري سفارش ڪريو
 ته....“

آءٌ سندس ڳالهه جي انهيءَ انداز تي کليس. هن مونکي گهوري ڏٺو.
 ”ڳالهه مشڪل آهي.“ مون کلندي چيو.
 ”ڇو مشڪل آهي؟“

”انهيءَ ڪري جو منهنجن دوستن کي خبر آهي، مونکي چوڪريون
 صفا وٺڻ ڪونه — مڙهي پاسو ڪندو آهيان. سو ڪيئن هڪ چوڪريءَ
 جي سفارش ڪندس — هو ڇا سوچيندا؟“
 ”چوڪريون اوهانکي ڇو نٿيون وٺن؟“ هن دلچسپيءَ سان پڇيو.
 ”ڪهڙو ڏوهه ڪيو ويچارين؟“

”زندگي مون لاءِ زهر آهي. آءٌ نٿو چاهيان ته جو زهر آءٌ پي چڪو
 آهيان، تنهنجي سواد کي بدلايان.“ مون چيو.

”زندگيءَ کان منهن موڙڻ چريائپ آهي.“ ائين چئي هوءُ يڪدم
 منهنجي ڪمري مان وٺي هلي. مونکي سندس وڃڻ جو اوڏيءَ مهل
 احساس نه ٿيو. پر ڪجهه دير کانپوءِ ائين محسوس ٿيو، ڄڻ مون
 اهو چڱو نه ڪيو. روشيءَ کي ائين نه وڃڻ کپي ها. دل جي ڪا
 ڪنڊ ڄڻ خالي ٿي پئي. ڄڻ منهنجو احساس ويو هليو — ڄڻ مومل
 ويهي هلي.

آن کانپوءِ هڪ ٻه ڏينهن روشيءَ مونسان پوريءَ ريت نه ڳالهايو.
 مونکي اها ڳالهه چڱي نه پئي لڳي، پر تنهن هوندي به روشيءَ جي

چھري تي ڇانيل ڪاوڙ ۾ جيڪا پنهنجائپ هئي سا ڏاڍي وڻندڙ هئي .

روشيءَ جي ڪاوڙ ڪجهه ڏينهن هلي. اڃا هلي ها. پر مون ئي ساڻس ڳالهائڻو هو. آءٌ سندس ڪمري ۾ ويس جو گهر جي ڏاکڻي ڇيڙي تي گوڙ گهمسان کان ڪي قدر پرتي هو. مونکي ڏسي، روشيءَ جي لڱن ۾ چڻ ساھ پئجي ويو. مونکي ائين لڳو چڻ روشي ڪو ڊنل سهو هجي .

”اڇو۔“ هن رسمي کيڪر ڪئي ۽ اٿي ويهي رهي .

”ڪهڙا حال آهن. پيمپر ٿين پيا؟“ مون ٻيئي پڇيو .

”ها.“ هن جواب ڏنو.

”اڃا به سرڪار جي ڪاوڙ آهي ڇا؟“ مون سندس سامهون پيل ڪرسيءَ تي وهندي چيو. انهيءَ تي روشيءَ منهنجي منهن ۾ شور منجهان نهاريو.

مون کلي ڏنو، ”اهڙين نظرن سان ڏٺي ته رڻي ويندس.“
هوءَ اوڏي مهل بلڪل خاموش هئي۔ هڪ پتر جي بت وانگر۔ پر اندر ۾ جا سڪَ ۽ اوسڻيڙو هوس سو بلڪل آرسيءَ مثل هو.
”وري بي عزتي ڪرڻ جو خيال اٿو ڇا۔؟“

مون ڏٺو هوءَ ڏاڍي مايوس هئي ۽ سندس چھري تي هڪ عجيب اڻ چهندڙ اداسي ڦهليل هئي. مونکي ڏک ٿيڻ لڳو ۽ اٿي سندس پٿر سان ويس ته هوءَ به پلنگ تان اٿي بيٺي. ڪنڌ جهڪيل هوس.
مون سندس هٿ پنهنجن ٻنهي هٿن ۾ جهليو، جيڪو بيجان محسوس ٿيم ۽ سندس ڪنڌ تي پنهنجو هڪ هٿ رکي آهستي سان چيم،
”تون سمجهندي هوندين؟ آءٌ پتر دل آهيان، پر انهن گذريل ڏينهن ۾ مونسان نه ڳالهائڻو اٿئي، تنهن جيڪي مونسان حال ڪيو آهي، تنهنجي خبر اٿئي؟“ به ٽي ساعتون ٻئي خاموش هئاسين. ”شام جو ڪنهن بهاني سان مونسان گڏ هلجڻين، ته هيءَ سينو چيري ڏيکارين ته منهنجو ڪهڙو حال آهي.“

مون سندس هٿ کي زور ڏنو ۽ سندس ڪمري مان نڪري

انهيءَ ڏينهن شام جو، آءٌ روشيءَ کي درياھ تي وٺي ويس. بيموس ۽ پوڙهي سنڌوءَ جي ڪناري، جڏهن سج سائين هنيون هاري هلڻ ۾ ٿي هو، ته مون روشيءَ کي چيو هو: ”روشِي هن سنڌوءَ جو سونهن آهي - ۽ سج جي روشني ۾ شايد تون پسي سگهين، ته منهنجي اندر ۾ ڪيڏو اوڙاه پيو جلي. آءٌ ڏاڍو بيموس ۽ بي رحم آهيان. نڪي منهنجي وس ۾ ڪي آهي ۽ نڪي پنهنجي ذات کان ٻاهر ڪي سوچي سگهان ٿو.“

”آءٌ توکان رحم نٿي گهران،“ روشي سج کي لهندي ڏسي رهي هئي. ”پر توهانکي خبر نه هوندي آءٌ ورهين کان هن آڳ ۾ جلندي رهي آهيان ۽ ڏس مون هيترا سال زبان توڙي اک کي ڪي سلڻ نه ڏنو. هن پيري الاڻي ڪيئن تو همت هاري وڌي يا منهنجي نصيب ۾ ڪي وڌيڪ ڏک لکيل آهن.“

”چري آهين،“ مون چيو. ”مونکي ائين ٿو لڳي ڄڻ منهنجي حياتي جيڪا بس ٿي ويئي هئي، سا وري هلڻ لڳي آهي، مونکي تو ۾ پنهنجي نينهن جا پاڇا ڏسڻ ۾ آيا ۽ پاڇن تي پاڻ واري وينس.“

روشِيءَ جو هٿ منهنجي هٿ ۾ هو ۽ هوءَ سونسان لڳيو هلي پئي. مونکي ائين پئي لڳو ڄڻ مومل جي سھاري پيو هلاڻ ۽ ويس ٿي وري رات جي اوندھ ۾ گم ٿي. پر روشي اوچتو بيهي رهي. درياھ جي ڪناري جي اڪيلائي، ڪنھن ڪناري چوڪريءَ جي راتين وانگر ڏاڍي پرڪشش ۽ بي چين هئي. مون روشيءَ جي اکين ۾ ڏٺو. ڪجھ کان بي نياز سڪ سان ڀرپور به ا ڪيون - آءٌ ڄڻ وڃائجي ويس.

”تون منهنجي مومل آهين.“

هوءَ گل وانگر ٽڙي پئي ۽ ٿڌو ساھ ڀري چوڻ لڳي، ”اڄوڪو سڙدن جو ڏينهن آهي ۽ اڃ جي تون ڪو قول نه به ڪرين، تڏهن به آءٌ حياتي سڄي اڀڻ لاء تيار آهيان.“

تنهن مهل، درياھ شاھ جي ڀر ۾، سنجھا جي مٺي مٺي روشنيءَ ۾،
 سائتن ۾ ئي اسان حياتين جا سودا ڪري ويهي رھياسين. ائين ئي
 ڪجهه ڏينھن گذري ويا۔ پر ھڪڙي رات، جڏھن آءٌ پنھنجي ڪمري
 ۾ لپتيو پيو ھوس ۽ ڪجهه پڙھيم پئي، روشي مونوٽ آئي. رات
 جواڻ ھئي. گھر جا ڀاتي پنھنجن ڪمرن ۾ آرامي ھئا. ٻاھر ھلڪو
 ھلڪو سيءُ پئي پيو. روشي بت کي ڄاڻ وٺي اچي آڏو بيٺي.
 ”تون ھيڏي مهل ھتي؟“

”ڇو نه اچان؟“ ھوءَ منھنجي ڀرسان پلنگ تي اچي ويئي. ڀرسان
 ٽيبل لئمپ جي شعاع منجھ سندس چھرو ٻھ ٻھ ٻي ٻريو. اڄ مون
 پھريون ڀيرو سندس اکين ۾ ڪجھل ۽ چپن تي سرخي ڏٺي ھئي.
 سندس ڪنن ۾ موتي جا گل پيا ھئا. منھنجي دل کي چڻ چڪي
 آئي. ھوءَ منھنجي منھن ۾ ڏسڻ لڳي ۽ مون مرڪي ڏنو، ”ڇو
 ڀلا صفا مارڻ جو خيال اٿئي ڇا؟“

روشيءَ ڄاڻ لاهي ڪرسيءَ تي رکي ۽ مون پھريون ڀيرو محسوس
 ڪيو تہ سندس بت جي چقمق جو دائرو نہایت اثرائو آھي. مون
 کيس ڪلھن کان جھلي ٿورو پاڻ ڏانھن ڇڪيو.
 ”ٻاھر رات ڏاڍي اداس آھي.“ روشيءَ چيو.

”شايد رات کان سندس محب منو رڻو ھجي. پر منھنجي ڪمري
 ۾ تہ رات سھاڳڻ آھي.“
 ”ڳالھ رات جي نه آھي،“ روشيءَ اکيون ھيٺ ڪيون. ”منھنجي
 آھي.“

”ڳالھ ڇا آھي؟ مون پڇيو.
 ”آءٌ تنھنجي مومل آھيان نہ؟“ روشيءَ جي اکين جا تلاءُ ڀرجي آيا.
 ”تون منھنجو مينڌرو آھين نہ؟ ٻڌاءُ؟“

”ھا تون مومل آھين ۽ منھنجي حياتي....“
 ”نہ، اڄ مونکي ٻڌاءُ تون مونکي ڪيترو بيمار ٿو ڪرين. قسم اٿئي
 پنھنجي مومل جو، دل جا دفتر کولڻ ۾ شوم نہ ٿجڻين.“ روشيءَ
 جا چپ ڏکڻ لڳا۔ جرڪڻ لڳا ۽ بت سڄي ۾ چڻ ڪا سيءَ جي

لهر ڊوڙي ۽ ٻئي هيس.

”هيءَ حياتي به مومل جو سهاڳ ۽ ڏهاڳ آهي، مون کيس پنهنجي سيني سان لائيندي چيو.“ جي تون مونسان ساڻ آهين ته منهنجي حياتيءَ ۾ تنهنجي چين جهڙي لالڻ ڦهليل آهي جي تو اک ڦيري ته زندگي سڄي ڪجڻ جي ڪارڻ ٿي پوندي.“

”بس!“ روشيءَ منهنجي ڇاتيءَ تان ڪنڌ ڪنيو.“ توکي پنهنجي مومل سان ايترو پيار آهي.“

”اڄ سوچي ڇا آئي آهين؟ مونکي ۽ منهنجي پيار کي ڇا سمجهيو اٿئي؟“

روشِي پڙڪو ڏيئي اٿي ويئي. سندس اکين ۾ عجيب احساس تريو پئي ۽ سمجهيم پئي ته طوفان ڄاڻ آيو ڪي آيو.

”جاني هڪڙي ڳالهه پڇانءِ پيار ۾ ڪوڙ ڪيسين ڄاڻڻ آهي؟“
”پيار ۽ موه ۾ ڄاڻڻ ناڄاڻڻ ڪا ڳالهه ئي نه آهي. ذهن جي سٽاءُ نه آهي، جو ڄاڻڻ ۽ ناڄاڻڻ هجي، هت دلين جا اقرار آهن.“ مون چيو.

”پر آءٌ تنهنجي مومل نه آهيان....“ مونکي ڄڻ اوچتو ڌڪ لڳو يا دل بيمهي رهي. آءٌ ٻڏي ويس.

”بي ڪير آ. مومل منهنجي؟“ مون دل جهلي پڇيو.
”مومل تنهنجي آها آهي جنهن لاءِ تو ورهيه خواب ڏٺا، جنهن لاءِ تو ڄڻ دنيا تياڳي هئي. جيڪا تنهنجي رڳ رڳ ۾ رچيل آهي. ۽ جنهنجا خط تنهنجي سامهون هن ڪپڻ ۾ پيا آهن.“
”مومل....؟“ مون کان ڄڻ دانهن نڪتي.

”نه روشي ڇو؟“ ايترو چئي روشيءَ جي اکين مان ڪجڻ وهي نڪتو ۽ ڳلن تي مڙي آيل رت ڄڻ گرم ٿي ويو ۽ هڪ سڌ ڪي سان هوءُ مونکي چنبڙي ويئي ۽ پنهنجن ڳاڙهن چين سان منهنجي پيشاني، اکيون، ڳل ۽ چپ چمڻ لڳي. سندس ٽڪڙا ٽڪڙا ۽ ڊگها ساهه منهنجي منهن تي ڦهلجڻ لڳا، هوءُ ڄڻ ديواني ٿي پئي هئي. مون کيس پاڪر ۾ جهلي سندس اکين کي چميو.

ٿوري دير کانپوءِ هن وري پڇيو: ”تو ڇو مونکي دوکو ڏنو. ٻڌاءِ آءُ سالن کان ائين ئي پنهنجو پاڻ اندر ئي اندر ۾ دڪيس پئي، تو ڇو مونکي پاڻ ڏانهن ڇڪيو. ڇا تنهنجي دل مومل مان پرڃي نه سگهي.“

”چري آهين تون، منهنجي مومل ته تون آهين.“ مون کيس سمجهايو ۽ دل کولي آڏو رکي مانس، ”آءُ بيوس آهيان. مون واقعي مومل سان محبت ڪئي هئي، جنهن منهنجي ذهن تي پنهنجيون ياديون ايڏيون ته گهريون ڇڏيون آهن، جو جيڪر مونکي تون نه ملين ها ته مان انهن يادن جي سڪ ۾ ئي چار ٿي وڃان ها. تو مونکي نئين زندگي بخشي آهي. تون اهو اندازو نه ڪري سگهندين ته مونکي مومل سان ڪيڏي محبت هئي. پر جنهن ڏينهن مون توکي ڏٺو. مونکي ائين لڳو ڄڻ مومل ڪوٽ پڇي اچي منهنجي آڏو بيٺي آهي. تو ڄڻ حياتيءَ جي ٽنڊر ٽنڊ ڪي گنديو آهي.“

روشي ايترو ٻڌي ماڻ ڪري ويهي رهي ۽ پوءِ آهستي آهستي چوڻ لڳي، ”اڄ مون تنهنجي مومل جا سڀ خط پڙهيا آهن. تو الاڻي کيس ڇا ڇا لکيو هوندو؟ ڪڏهن مونسان اهڙا اکر ڳالهائيا اٿئي. ڪڏهن مونکي اهڙي محبت جي قابل سمجهيو اٿئي؟“ هو وري روئڻ لڳي.

آءُ به پاڻ جهلي نه سگهيس ۽ ٻه ڳوڙها تري آيا ۽ ائين لوهه پائي اٿيس ۽ مومل جا جيڪي به خط هئا سي مون ڪٻڻ مان ڪڍي، روشيءَ آڏو اچي رکيا.

”جي تو اهي خط پڙهيا آهن، ته ٻڌاءِ مون جو توکي مومل چيو آهي، ڇا تنهنجي محبت مومل کان گهٽ آهي. تون مونکي خط لکين ته اهڙا اکر نه لکندين.“ هو مون ڏانهن ڏسڻ لڳي، ”تون ئي منهنجي مومل آهين. مون ڪو ڏوهه ته نه ڪيو آهي.“

روشي خطن کي ڏسڻ لڳي. خطن ۾ اڃا به مومل جي خوشبو واسيل هئي. اهڙيءَ سرهاڻ روشيءَ جي وارن ۾ هئي. مون اڳتي وڌي کيس بانهن کان جهلي بيهاريو ۽ سندس چهري کي پنهنجن ٻنهي هٿن

سان مٿي کٿي سندس چين وٽ پنهنجا چپ آڻيندي آهستي سان چيم، ”مان ئي تنهنجو راڻو آهيان.“ روشي جا چپ کلياڻي، پر مون پنهنجا چپ سندس چين تي رکي ڇڏيا ۽ مونکي ائين محسوس ٿيو ڄڻ پيار جو اهو ڇهڻ، سڪ جو اهو احساس اسانجي لڱن ۾ لهندو وڃي. ڄڻ ورعين کانپوءِ ٿر وٺو هجي، ڄڻ ماڪ ۾ ماڪي مليل هجي جا رڳ رڳ ۾ ڦهلجندي وڃي. ڳڀل وقت ٿي ويو، اسين ائين ئي هڪ ٿيا بيٺا هئاسين ۽ جڏهن مون روشيءَ کي پلنگ تي ويهاريو ته هوءَ آهستي آهستي چوڻ لڳي، ”هاڻ زهر پياري حياتي کي ختم ڪري ڇڏ- انهن گهڙين گهاٽي ڇڏيو آهي.“

مون کيس اتي ئي ويهاريو، هوءَ بت وانگر اتي ئي ويٺي هئي، مون اُتي پنهنجو ڪپٽ کوليو ۽ مومل جا ڪپڙا جيڪي هن مونکي سوکڙي طور آڻي ڏنا هئا، سي ڪڍي اچي روشي اڳيان رکيم. ”اڄ رات هي ڪپڙا پاء.“ مون چيو.

مون سمجهيو هوءَ ڪجهه پڇندي، پر هوءَ اُتي ۽ پريان ڪپٽ جي ڀرسان بيٺي چپ چاپ ڪپڙا بدلائڻ لڳي. اُن مهل مون روشيءَ جو بت ڏٺو، جو سنڌ جي ڌرتي وانگر سڪايل ۽ سر سبز هو. جڏهن روشيءَ مومل جا ڍلا ڍلا ۽ ويڪرا ڪپڙا پاتا پئي، ته مون ائين پئي محسوس ڪيو، ڄڻ آڻ جيڪو ڪچي ٽڪرا ٽڪرا ٿيو هوس، سو هاڻ بيهر جڙي راس پيو ٿيان. منهنجي خوشي ڏسڻ وٺان هئي ۽ روشي ته ڄڻ منهنجو ساهه بنجي پئي هئي. هوءَ منهنجي آڏو اچي بيٺي.

”ڏس پلا مونکي، آڻ ٺهان ٿي - وٺان ٿي توکي؟“ روشيءَ نمائي آواز ۾ چيو، ”هي ڪپڙا مومل جا آهن؟“

”ها، تون مومل آهين.“ مومل کيس پنهنجين ٻانهن ۾ جهليندي چيو، ”اڄ آڻ ڄڻ جڙي راس ٿيو آهيان. تو مونکي حياتي ڏني آهي. هي آهي ڪپڙا آهن، جنکي پهري مومل پنهنجو مان ڏنو هو. جنکي پهري مومل مونکان محبت نڀائڻ جو وعدو نه ورتو هو ۽ هڪ تون آهين جو پيار پيار جي ماڳ، ماڳهين ڪنهن ڪنهن

مهل اهڙو رخ ٿي ڏين جو ماڻهو آپگهات ڪري وجهي.“ مون ايترو چوندي مرڪي ڏنو، پر روشي بلڪل گنپير ٿي ويئي ۽ هڪ ٽڪ مونڏانهن ڏسڻ لڳي. مون ائين سمجهڻ شروع ڪيو جن هاڻ مان پنهنجو وجود وڃائي وهندس.

”ڪيترو پيار ڪپئي؟“ روشي ۽ اک جي اشاري سان چيو. سندس انهيءَ اشاري ۾ نيٺ عورتپڻو هو، جيڪو عام طرح هاڻ فقط انهن زالن ۾ وڃي رهيو آهي، جي باعزت سماج جي نظرن ۾ ڪريل آهن. جيتوڻيڪ اهو جذبو قدرتي ۽ اصلوڪو آهي، پر پالش ڪيل زالن وٽ ته مرڪب پالش ڪيل ۽ هٿرادو هوندي آهي.

”آءٌ سڄي عمر تو کي پيار ڪري سگهان ٿي.“ روشي ۽ منهنجو هٿ پنهنجي هٿ ۾ کڻي آهستي سان زور ڏنو ۽ پوءِ پنهنجن ڇنڇن تي رکيو. روشيءَ جا هٿ مينديءَ کان بي نياز هئا. پر زال جي هٿن جي ڄاڻل سڃاڻل بوضرور هئي. روشي پوءِ چري ٿي پيئي ۽ هوءَ منهنجي هٿن ۽ ٻانهن کي چمندي چمندي، منهنجي منهن کي پنهنجن هٿن ۾ جهلي ايترو ته چمپائين، جو منهنجو منهن سڄو آلو ٿي ويو. ڳاڙهو ٿي ويو ۽ روشيءَ جي ڇنڇن جي بيپناهه ڇهاڻ ۾ جا ڪشش هئي، تنهن سموري لڱن ۾ وهندڙ رت کي بيتاب ڪري ڇڏيو ۽ سمورو رت ٻڍوڙ پائي منهنجي منهن ۾ سموڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو.

”پيو ڇا ڪپئي؟“ روشي اڃا گنپير هئي، ”ساھ ڪپئي ته سو به ڪڍي وٺ.“ ”مومل ماري وڌو آهي. عاشقن جي نصيب ۾ سدا اهي مهڻا لکيل آهن - پر اڄ جي دل جون ڳالهيون نڪتيون آهن ته مونسان هڪ قول ڪر....“

”ڪهڙا تو قول وٺين!“ روشيءَ نيٺ ڪنڀاءُ ”هاڻ ويڃائي ڪهڙا رهيا آهن؟“

”نه ٻڌاء، مونسان ڪيسين نڀائيندين؟“ مون پڇيو.

”جيسين بت ۾ ساھ اٿم....“

”مونکي ڇڏي ته ڪونه ويندين؟“

”روح ڪير ڇڏيندو.“

”هوا وانگر رخ ته نه ڦيريندين؟“

”آءٌ سڄي تنهنجي آهيان.“

”پر-“ مون چيو، ”جت تو منهنجي سڄي حياتيءَ کي ڦيري وڌو آهي ۽ مونکي نئين سر جيئڻ جي سک ڏني اٿئي ۽ جت تو منهنجي ذهن تان ماضيءَ جا ڏنڊ لاهي ڦٽا ڪيا آهن ۽ منهنجي لاءِ وري دنيا ۾ ڪشش پيدا ڪئي اٿئي - اُت آءٌ به چاهيان ٿو ته تون مون لاءِ هڪ قرباني ڏي.“

هوءَ مونڌانهن ڏسڻ لڳي.

”منهنجي خواهش آهي ته تون بنجي پوءِ منهنجي مومل! اڄ کان تون روشي نه پر مومل آهين. آءٌ توکي انهيءَ روپ ۾ ڏسڻ چاهيان ٿو ۽ تون چؤ پنهنجن انهن سهڻن چين سان ته تون منهنجي مومل آهين.“ هوءَ چپ ٿي ويئي.

”هي مومل جا ڪپڙا پاتا اٿم، تڏهن به تون نٿو سمجهين ته آءٌ تنهنجن خوابن جي تعبير آهيان.“

ڪيتري دير جڏهن اسين ٻئي خاموش هئاسين. بيجان ۽ ان چرندڙ تڏهن روشي اٿي بيٺي ۽ منهنجا هٿ پنهنجن هٿن ۾ جهلي آهستي سان چيائين، ”چوٿو ايڏو ملول ٿين. آءٌ تنهنجي آهيان. تنهنجي مومل آهيان، مومل آهيان.“

پوءِ هوءَ مومل جا ڪپڙا لاهي پنهنجا ڪپڙا پائي منهنجي ڪمري مان هلي وئي.

اهي هئا سائين دل جا دفتر، جيڪي کولي پٽ پٽرا ڪيا اٿم. هانءُ ڄڻ ٿري پيو. پر اها صدين جي باهه آهي. اُجهامي ويئي ته به سڪ ۾ پيو سڙندس. مومل الانهي ڪٿي آهي. الله وڏي ڄمار ڪريس-روشي ته نظرن آڏو ايندي به آهي وري هلي به ويندي آهي، تنهن هوندي به هوءَ ايڏو دور آهي جو آءٌ سندس تصور ڪرڻ لاءِ به بيوس آهيان، جو هاڻي هوءَ ائين ٿي ملي، ڄڻ اڳ ڪڏهن ڪا دلين جي رهائڻ ٿي ٿي نه هئي ۽ نڪي اکرين ۾ ڪي قول ٿيا هئا.

الاڻي ڇو هر انسان پنهنجن خواهشن جي تڪميل چاهي ٿو ۽ ٻڌندو ته ائين ئي آهيان ته محبت ۾ ويڇا وسارڻا ئي پوندا آهن ۽ پاڻ واري فنا ٿي امر بڻبو آهي. پر ڇا ڪجي مون وٽ نڪي مومل آهي ۽ نه وري انجي ياد. مون وٽ رڳو انجو نالو ئي وڃي رهيو آهي ۽ جن ڪنهن سڃي جي آخري پونجي آهي - پر روشيءَ الاڻي ڪيئن پنهنجي دل تي پتر رکي، حياتيءَ جو زهر پي، عشق جون رمزون وساري، ذهن جي ضد اڳيان روح کي ڳاري، مونکي لکيو هئائين: 'تو کي چاهيان ٿي - پنهنجي ساهه کان به وڌ - جو سمجهيم پئي، تون منهنجي من تان اوندهه لاهي ڦٽي ڪندين. آءٌ ڪيڏي نه خود غرض هيس. پر اندر ۾ توکي به ڦٽ هئا ۽ تون مون کان به وڌيڪ ڏک ويل هئين. چاهيم ٿي ته تنهنجا سمورا ڏک پنهنجا سک سمجهي سيني سان لايان - پر مون کان تنهنجي مومل ٿيڻ هرگز نٿو پڄي سگهي. ڇا ڪريان مجبور آهيان. فيصلو ڪري ورتو اٿم ته هاڻ اهڙي محبت ڪجي ٿي نه، جنهن ۾ ڪو غرض سمايل هوندو. ڀلا تون ئي انصاف ڪر - تون مونکي چاهين مومل سمجهي ۽ آءٌ توکي روشيءَ جو پيار ڏيان. آءٌ وري به تنهنجي محبت لاءِ مومل جي محتاج. ڏاڍي ڏکي ڳالهه آهي....'

روشيءَ ڪجهه ٻيو به لکيو هو - پر آءٌ محبت ۽ حياتيءَ جي به واڻي تي اچي بيهي رهيس. پهرئين مومل جا سور هئا، هاڻ روشيءَ رڻ ۾ رولي وڌو ۽ مٿان رات جي اوندهه، تنهن ته جيئڻ ڏکيو ڪري ڇڏيو آهي. (۱۹۷۰)

یک نعرہء حیدری....

منهنجو هڪڙو دوست آهي. جوان تمام ٺاهو ڪو آهي. سندس منهن - مهاندي، اٽي - ويهڻي، ڪپڙي - گندي ۽ ڳالهائڻ ٻولهائڻ ۾ هن متعلق رڳو ٽي اکر چوڻ ڪافي آهن، يعني هُو بيروزگار آهي. بس وڌيڪ ڇا چوان! اوهان پاڻ سمجهو آهيو. مونکي به وڌيڪ ڦولهم - ڦولهان جي عادت ڪانهي. ڊگرين ۽ سرٽيفڪيٽن ڳولڻ ۽ حاصل ڪرڻ ۾ قهر ڪري ڇڏيا اٿس. انهيءَ ڳالهه ۾ بلڪل خفتي آهي. سندس نالو چڱو خاصو ڊگهو آهي. ذري گهٽ گڊس ٿرين پيو لڳي. نالو اٿس: ميان محمد بشير احمد لغاري بي. اي (آنرس)، ايم. اي. (مسٽر هسٽري)، ايم. اي. (اسلامي ڪلچر)، ايم. اي. (رليجن)، ايل ايل. بي. - ۽ هاڻي بي. ايڊ. جو اضافو پڻ ٿيڻ وارو اٿس، انشا الله! - اهي ته ٽيون ڊگريون! هاڻ اچو سرٽيفڪيٽن تي. همراھ کي ڊرائنگ جو انٽر پاس سرٽيفڪيٽ، فرسٽ ائڊ ڪورس پاس سرٽيفڪيٽ، سول ڊفينس ٽريننگ سرٽيفڪيٽ، ۽ ڏهن پنڌرهن ڪلاس وٺڻ ۽ ڪلاس ٿو آفيسرن جا سندس شرافت بابت سرٽيفڪيٽ اٿس. ڪجهه ڏينهن ٿيا مونکي رستي پنڌ مليو. بلڪل ٽپ ٽپ. ڇنڊيل ڦوڪيل. اکين ۾ سُرمي اميدُن جا ڏيئا ٻاري ڇڏيا هئس. ڏاڙهي مڇون صفا چٽ، صاف سٿرا ڪپڙا، پر رفتار ڀري هيس جيڪا سندس اصول جي خلاف هئي. هُو هميشه سي. ايس. پي. آفيسرن وانگر ڦڙت ۽ مختيارڪار مان پروموت ٿيل ڊپٽي ڪليڪٽر وانگر سنجيدگيءَ واري سوچ ۾ ٻڌل هوندو هو ۽ دلي خواهشن جي اڇل في الحال ٿرڊ ڪلاس مئجسٽريٽ ۽ هيڊ منشيءَ جهڙي هئس. هيڊ منشي به اهو، جيڪو ڄاڻ مختيارڪار ٿيو. باقي همراھ جو ٻاهريون ڏيک سي. ايس. پي جي بنا سفارش واري اميد وار جهڙو هو. هڪڙو

اصول مرزا قليچ بيگ جي ڪتاب 'سائو پن يا ڪارو پنو' تان 'شڪري سان' کنيو هئائين. هن ڀڪو ٻه ڪيو هو ته جيئن ئي نوڪري ملندس ته پهرئين ڏينهن ئي آفيس ۾ وارد ٿي، سڄي اسٽاف سامهون، پنهنجي ڪرسيءَ جو پويان ٽيڪ ڏيڻ وارو حصو ڪيرائي ڇڏيندو ۽ هڪ عدد ليڪچر به ياد ڪيو هئائين انهيءَ موقعي لاءِ. آفيس ۾ جڏهن انسان کي ڪم ڪرڻو آهي ته کيس ٽيڪ ڏيڻ نه ڪپي. ٽيڪ ڏيڻ لاءِ ٻيو وقت مقرر هئڻ ڪپي. ڊيل ڪارنيگيءَ چيو آهي....

هاڻ آهستي آهستي اهو ليڪچر وسري ويو اٿس.

"يار تون آهين ڪٿي؟" مون پڇيو.

"يار بس وڏي ماڻهو ٿيڻ ۾ رڌل هوس." چئي کلي ڏنائين.

"پوءِ آخر ڪو ڪڙ تيل نڪتو يا—"

هو کڻڻ لڳو. پر سندس منهن تي ڏسڻ - ۾ - نه - اچڻ - وارا زخم ڏسي رهيو هوس.

"ٻڌو هوم ڪسٽمس ۾ پريونٽو آفيسر جي جاءِ ملي هيئي؟"

"ها آرڊر ته نڪتا پئي، پر اوچتو آسمان ڪڙ ڪيو ۽ مٿان وڏي

سفارش اچي ويئي ۽ ڳالهه وڃڻ قومي تراني تائين پهتي."

"نئشنل شپنگ ڪارپوريشن ۾...."

"آتي منهنجي قابليت مون سان ڌوڪو ڪيو." هو اڃا کلي رهيو هو.

"سو ڪيئن؟" مون پڇيو.

"ادا، لکت ۾ ته سڀني اميدوارن کي ماري مات ڪيم، پر انڌريو

۾ صفا ناڪام ويس. مون کان پڇيو ويو ته: 'ڀاڻ ڪير آهين؟' مون

چيو: 'سنڌي.' پڇيئون ته: 'تون لغاري آهين. يعني بلوچ - پوءِ

سنڌي ڪيئن؟' مون جواب ڏنو ته: 'منهنجا ابا ڏاڏا سنڌ ۾ آيا هئا

۽ انهن پوءِ سنڌ کي پنهنجو وطن سمجهيو ۽ هاڻ اسين پاڻکي سنڌي

سمجهندا آهيون.' مونکي چوڻ لڳا ته: 'انهيءَ جي معنيٰ تون به

پناهگير آهين. اسين کڻي جونيئر پناهگير آهيون، تون سينيئر پناهگير.'

ون در'نيو: 'پناهگير آهي آهن، جيڪي پاڻڪي پناهگير سمجهن ٿا. آءُ سنڌي آهيان.' هڪ ٻوڙهي ٺوڙهي ميمبر ڪنگهڪار ڪري چيو: 'نوجوان مونکي افسوس آهي تو جهڙو پڙهيل نوجوان ايڏو تنگ نظر. پاڪستاني چوانئ تي پرو ٿو چڙهيئي.' هاڻ ڪير سمجهائي انهيءَ ٻوڙهي ٺوڙهي کي. مونکان اهو پڇيو ويو هو ته ڪير آهي ۽ نه ڪي اهو ته تنهنجي قوميت ڇا آهي. اهو سوال ته ملڪ کان ٻاهر پڇيو آهي. انهيءَ ٻوڙهي ٺوڙهي جي چوڻ مطابق جي منهنجي نظر تنگ هئي ته ويڪري سندن به نه آهي."

اسين ٻئي ڪلڻ لڳاسين.

"پلا پي. آءِ. آي. ۾ به ته ويو هئين؟" وري پڇيو مانس.

"ها آتي جواب ڏئون ته سنڌي اميدوارن جي دل زمين کان مٿي اڏامڻ مهل ٻڏڻ لڳندي آهي. مون ٻڌايو مان ته: مون زمين جي نوڪريءَ لاءِ درخواست ڪئي آهي. جواب مليو ته في الحال زمين تي سنڌين لاءِ ڪابه جاءِ خالي نه آهي. جڏهن خالي ٿيندي ته يول بي انفارمڊ اڪارڊنگلي."

مون ڳالهه ڦيري، "سنڌ سيڪريٽريٽ ته اصل پنهنجي لڳي پئي آهي. آت گهڻائي ڪانا آهن ۽ سڀ وزير ۽ آفيسر سنڌي آهن آت ڪوشش ڪرين ها."

هو ڪاڻ لڳو. "برابر، وزير ۽ آفيسر سڀ سنڌي آهن. پر سائين، آت نوڪري وٺڻ ڄڻ حاتم طائيءَ وارا ست سوال - پورا ڪرڻا آهن."

"چرچا ٿو ڪرين يار!" مون چيو.

"چرچا مونسان ٿيا اٿئي. هڪ ڊپارٽمنٽ ۾ نوڪريءَ لاءِ درخواست ڏنم، ته خبر پئي ته جي ٽنڊي محمد خان جي فلاڻي زميندار کان چورائين ته ڪم ٿي وڃي. سائين ويس انهيءَ زميندار ڏانهن. خبر ٻيئي ته اهو اڳتي ڪراچي ويل آهي. وري پهتس ڪراچي ۽ بادشاهه سلامت سان حال اوريم - چيائين: 'ادا تون سنڌي آهي ۽ اڪين تي پر مون اڳوات رئيس ڏکائي خان، ٽنڊي غلام علي واري جي پٽ

لاء سفارش ڪئي آهي. هُو منهنجي تڪَ جو وڏو زميندار آهي. سپاڻي جي آڏَ چونڊن ۾ بيهان ته هُنَجي مدد ته مون لاءِ تمام ضروري آهي. هڪ خسيس پوسٽ جي لاءِ آڏَ ساڻس ڦٽائي ته نٿو سگهان. وڌيڪَ چيائين: 'پٽ، تون سياست کي نٿو سمجهين -' پوءِ اهڙيءَ ريت ڏاڍو گهميس. ڪڏهن قنبر ته ڪڏهن رتو ديرو، لاڙڪاڻي مان ٿيو خيرپور اڃان. اُتان سڌو ٿنڌو آدم. سلطان ڪوٽ کان ڪنڌ ڪوٽ ۽ پوءِ وايا ڪشمور، گهوٽڪي، سڌو ٺٽي اڃان. خبر پئي ته ٺٽي وارن جي ٺٽي هلي. دادو وارا ته اڳ ئي بي مهابا ٿيو لسٽ مان نالو ڪٽائي وينا آهن. هالن جا حال نه پڇ. رٽائرڊ آفيسرن جا آت ميلا ۽ عرس ٿيندا آهن. هالن واري لسٽ ايڏي ڊگهي آهي جو منهنجو وارو اچڻ مشڪل آهي ۽ جي آيو به ته منهنجي عمر وڃي رٽائرمينٽ تي پهچندي. هنن جو ڏوھ به ڪونهي. سڀني سائين ۽ ڪي ووٽ ڏنا هئا ۽ سائين به سڀني کي آسرو ڏيئي پيو.

"نه يار ائين ڪيئن هوندو،" مون چيو. "مون ٻڌو آهي ته اڳين ظالمن ۽ آمر حاڪمن جي دؤر ۾ جيڪي سنڌين سان نوڪرين ۾ ڏاڍايون ٿيون هيون، پر هينئر سنڌي نوجوانن کي پنهنجو حق ملي پيو. ڪوڙ جو ان نوڪري تي چڙهيا آهن."

"اها ڳالهه صحيح آهي پر...."

"پر ڇا....؟"

هو چوڻ لڳو: "يار اسانجي انهن سنڌين کي نوڪريون پيون ملن ۽ وڏن وڏن عهدن تي پيا مقرر ٿين، جيڪي وڏن زميندارن، جاگيردارن ۽ وڏي پئماني تي شوقين ماڻهن جا سفارشي آهن. ۽ ٻئي پاسي جيڪي اصل اهل ۽ سنڌ جي نوجوانن جي ڪريم آهي، سا رستن تي رلي پئي. هانوَ ٻڌل ۽ مايوس. تون رڳو اهو سوچ ته جيڪي سفارشي ۽ نااهل سنڌي جوان وڏيرڪي ذهيت جا نمائندا، هينئر سنڌ جي نصيب جا مالڪ پيا ٿين، سي ۲۵ يا ۳۰ سال پنهنجي نااهلي ۽ سفارش سان پياسنڌ جي نصيب کي لٽيندا. هي زمانو مقابلي جو آهي. ذهين سان ذهين ئي پڇي سگهندو، نه ڪي سفارشي."

”يار، تون واقعي ڏکويل آهين.“ مون جان ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪئي.

”مون جهڙا گهڻائي ڏکويل سوچين پيا ته ملڪ کان ٻاهر وڃي نوڪريون ڪن ۽ گهڻا جوان وڃي چڪا اٿئي.“

”خير، هاڻ تون ڪيڏانهن پيو وڃين؟“ مون ڳالهه بدلائي.

”بس وڃان پيو سائين عبدالوهاب شاهه جيلانيءَ جي روضي تي. وڃي ڪا دعا ڏوا گهران. من اهو ڪي سفارش ڪري.“

”سائين عبدالوهاب شاهه جا تعلقات وڏن، ننڍن ۽ وچولن مسترن سان آهن ڇا؟“ مون پڇيو.

”جي—!“ هن منهنجي ڳالهه نه سمجهي.

”آءٌ سمجهان ٿو ته سائين عبدالوهاب شاهه جيلانيءَ جا تعلقات اهڙا ڪونهن، جو هنجي چوڻ تي توکي نوڪري ملي. انهيءَ کان بهتر آهي ته سائين قائم علي شاهه جيلاني سان مل. اهو سڀڪجهه ڪري سگهي ٿو.“

”سائين قائم علي شاهه جيلاني جو روضو شريف ڪٿي آهي؟“ هن پڇيو.

”اڙي چريا،“ مون کيس سمجهايو. ”هوءَ جيئرو سائين آهي. وزير آهي. هاڻ گذري ويل پيرن، شاهن ۽ فقيرن وٽ وڃڻ اجايو آهي. چئن شاهه بخاري تي پڙ باسڻ کان چڱو اٿئي جو حسين شاهه بخاري وٽ وڃ، جنهن جي هلي ٿي. نئون زمانو، نئون دور ۽ نوان پير.“

هوءَ مون وارو يار کڻڻ لڳو ۽ ڳالهه سمجهڻ لڳو هو. کلي کلي روئڻ هارڪو ٿي پيو. ”يار سوچيم ته نوڪري ملڻ ڏکي آهي. ڇو نه اچڪله واري نموني سنڌ جي خاطر، ملڪ جي خاطر، قوم جي خاطر ڪنهن مذهري ۾ جان ڏيئي شهيد ٿي وڃان. هن دنيا ۾ نه ته من ٻي دنيا ۾ ڪو منصب ملي ۽ مزا مائيا ۾ جڏهن سوچ ڪيم. غور سان ويچاريم ۽ ويچاري اڃا پڪو په ڪيم ته انهيءَ رات خواب ۾ هڪ ملائڪ ڏٺم — چئي پيو: ’اي نادان نو جوان، مان

جنت الفردوس جي انهيءَ حصي مان آيو آهيان جت فقط شهيد رهن ٿا. مان جنت جي انهيءَ حصي جي ائڊمنسٽريشن جي پاران، نمائيندي جي حيثيت ۾ توکي ٻڌائڻ آيو آهيان ته اهو شهيد ٿيڻ جو خام خيال ڇڏي ڏي. اسانوت پاڪستان مان گذريل ٻن ٽن سالن ۾ ايترا شهيد آيا آهن، جو سڄو نظام هيٺ مٽي ٿي ويو آهي. هڪ مسئلو اهو به آهي ته پاڪستان مان آيل شهيد جانچ پڙتال تي، هڪٻئي جي خلاف تهمتون پيا هڻن ته رڳو پاڻ اصلي شهيد آهن، ٻيا رڳو نام نهاد شهيد آهن. هڪڙا چون ٿا ته: شهيد اهو آهي جيڪو اردو لاءِ جان ڏئي ٿو ۽ ٻئي پاسي وارن شهيدن جو وري ٻيو ڪليم آهي. ڪليم ۽ شهادتن جو مڪمل رڪارڊ حڪومت پاڪستان کان گهرايو پيو وڃي. ڪيس گهڻا ٿي پيا آهن، انهيءَ ڪري سينئر شهيدن تي مشتمل ڪيترائي ٽربيونل قائم ڪيا ويا آهن ۽ اڃا لکين ڪيس فيصل ٿيڻا آهن، جنت ۾ جهڙي افرتفري ڦهلجي ويئي آهي، سائين ڪو چرچو ٿورڙي آهي. اسلامي جنگين واري دؤر ۾ به ايترا شهيد ڪونه آيا، جيتر ا پاڪستان ايڪسپورت ڪيا آهن. باقي اي نوجوان جي حياتيءَ کان واقعي ڪڪڙي ٿي ويو آهي، ته موت جا ٻيا هزارين طريقا آهن سي آزمائي ڏس. اجايو بي همتو ٿيو آهي. مڙس ٿي. اجايو اسانڪي ڏچي ۾ نه وجهه.

”پوءِ تو ڇا ڪيو؟“ مون پڇيو.

”بس هاڻي شهادت جو خيال لاهي،“ مون واري دوست چيو، ”قاعد عوام صدر ذوالفقار علي ڀٽي جي انهن تقريرن جو مطالعو پيو ڪريان جن ۾ پاڻ فرمايو اٿن ته: هيءَ عوامي حڪومت آهي. هٿ سڀ عوام جو آهي. هاڻ ڪابه سفارش نه هلندي. ڀل اهو صدر صاحب جو ويجهو ترين ماڻو هجي. جيڪڏهن اهل آهي ته نوڪري ملندي. نا اهلن جي هن عوامي حڪومت ۾ ڪابه جاءِ نه آهي...“

مون واري ڀار اڃا گالهائو ٿي پئي ته اوچتو سندس ڪاٻي ڳل تي چماٽ جو زپٽ ٿي ويو ۽ همراه وڃي پري ڪريو. مون ڏٺو هڪ اڌ اگهاڙو مست درويش سامهون بيٺو هو. اکين ۾ غيڻ، ساهه تيز ۽

هٽن ۾ فيض هوس.

”نالائق.“ درويش مون واري يار سان جلالِي انداز ۾ مخاطب ٿيو. ”حرامي تو کي عوامي حڪومت جي خلاف ڳالهائڻ جو ڪهڙو حق؟ آمر جي حڪومت هجي يا عوامي حڪومت. توکي خبر نه آهي ته حڪومت وري به حڪومت ٿيندي آهي. عوامي عوامي عوامي — نيڪ ٿي پئي اٿئي عوامي جي — حڪومت ساڳي آهي. اڳي به پنهنجي هٿي، هاڻ به پنهنجي. حڪومت کي ساڳي نظر ن سان ڏس. هاڻ نظرون نه ڦير.“

اٿين چئي درويش وٺي رڙ ڪئي، ”يڪ نعره ۽ حيدري — جيئي علي سدا جيئي.“

مون وارو يار ڏکي ويو ۽ لپتي پيٽي، ڪپڙا ڇنڊي اٿيو ۽ سمجهيائين پيڙا پار ٿي ويا. (۱۹۷۱)

اڪيان بيبوس لڳيان....

جنوري شروع ٿي چڪي هئي. صبح جا ڇهه لڳي چڪا هئا. اڃا سڄ ڪني به ڪانه ڪڍي هئي. آڏ ۾ جيڪب آباد جي اسٽيشن ۾ داخل ٿيس. راتوڪا ڀريل بلب اڃا تائين سردي ۽ روشني منجهه ڪنبي رهيا هئا، جيتوڻيڪ پليٽ فارم ۽ اسٽيشن جو هال مسافرن سان سٿيو پيو هو، پر چؤطرف مٺ هئي. ائين پئي لڳو ڄڻ سرديءَ جو تھ مٿن پيل بلائڪيٽن، اجرڪن ۽ ٻين اوڍڻن تي پوريءَ ريت ڇانيل هو. اتر سنڌ جي هن سرحدي شهر جي ريلوي اسٽيشن تي هيترن مسافرن هوندي به ائين پئي لڳو، ڄڻ هاڻي ئي راکس گهمي ويو آهي. آڏ ۾ مفلر کي ڪنن تي ويڙهي، گرم ڪوٽ جو ٽيون بٽن ٻاڻي آهستي آهستي اڳتي وڌيس. چؤطرف مسافر زالون، مرد ۽ ٻار، هڪٻئي جي ڀر ۾، پاڻ ڍڪي، لپٽيا پيا هئا. هڪ پاسي به - ٽي ڀروڇ، کونگهرن جي مقابلي ۾ رڌل هئا. کاٻي پاسي ٽڪيٽ گهر ۾ اندر به ڄڻايوني فارم سان ويٺا، هٿ سيڪي رهيا هئا. سندن چهره بي نور ۽ ٽڪل لڳا پئي، آڏ ۾ هال ٽپي پليٽ فارم تي پهتس. اُت به ڦٽي، ڪڇن ۾ هٿ ڏيئي پاڻ ۾ آهستي آهستي ڳالهائي رهيا هئا. آڏ ۾ ڀرسان لنگهيس ته ٻنهي مان هڪڙي مونکي سلام ڪيو ۽ چيو، ”سائين سردي آهي؟“ مون جواب نه ڏنو ۽ مَرڪي اڳتي ريفريشننٽ روم ڏانهن هليو ويس. پٺيان ٻئي ڦٽيءَ جو آواز ٻڌم: ”اها اٿئي ڪوٽيا! اڃا ڪوٽيا ۾ برف پوندي، اڃا سردي وڌندي.“ مون اهو ٻڌي سوچيو: سنڌ ۾ سردي به ٻاهران اچي ٿي.

ريفريشننٽ روم ۾ گهڙندي ئي هڪ وڻندڙ گرمائش جو احساس ٿيو. اندر ۾ نوڪر ڪم ۾ رڌل هئا. در جي کلڻ ۽ بند ٿيڻ جي مخصوص آواز سندن ڌيان مونڏانهن ڇڪايو. ٻئي پٺاڻ ڇوڪرا ٿي لڳا، ڪجهه

ساعتن کانپوءِ مون ڪوٽ جي کيسي مان ڪالھوڪي اخبار ڪڍي ۽ پڙهڻ لڳس، ته ايتري ۾ هڪ ڇوڪرو هٿ صفا ڪندو مونوت آيو. ”سائين ناشتو.“ ”نه ناشتو نه ڪپي،“ مون چيو. ”ڪافي ملندي؟“

هن ڪنڌ ڏوٿيو. ”کٽي ٿو اچان؟“

مون ڪافي اڃا پوري ٿي نه ڪئي هئي ته ريل ڪار جي آمد جو اطلاع گهٽتيءَ ذريعي ٿيو ۽ مون ريفريشمنٽ روم منجهه ٿي محسوس ڪيو ته ٻاهر ستل راڪس جا گڻ شروع ٿيو آهي. آواز آهستي آهستي وڌڻ لڳا — ۽ جڏهن ٻاهر نڪري پليٽ فارم تي آيس، ته ماحول جيئرو جيئرو پئي لڳو. ڄڻ حياتي ڪرڻ پيچي آئي. ويتر ڏاکڻي پاسي کان ريل ڪار جي تيز ۽ اڳتي ويندڙ روشنيءَ پليٽ فارم جي بدن ۾ گرمائش جي لهر ڊوڙائي ڇڏي ۽ سڀ پنهنجي سامان سڙي کي سنڀالڻ لڳا. ٻروچن جا بجڪا ڪلهن تي ۽ هٿ سترن تي — ڪن ڪنهن!

آءُ اڳتي وڌيس ۽ ريل ڪار جي اڳئين دٻي ۾ چڙهڻ جي ڪوشش ڪيم. پنهنجي اڳيان ڪيترائي گھوڻا پنهنجي قسمت وانگر اڻيا سڻيا چڙو چڙ، واٽڙا ۽ موڙهيل — چڙهڻ لاءِ آنا هئا. مونکي هڪ عجيب احساس ٿيو ته سنڌ جو هيءُ ماضي ۽ حال، ڪيترو اُڀرو، اڻڄاڻ ۽ گگدام مثل آهي. ۽ مستقبل ڪيڏو نه پر آميد، اڳرائي ڪندڙ، گهري نند مان سجاڳ ٿيل ۽ چڙوچڙ آهي. ڀلا مستقبل کي ماضي يا حال وٽان ڪا ٿيڪ ملندي! احساس ڄڻ مايوسيءَ جي پليٽ فارم تي بيٺل هجي. سمجهيم ته سنڌ جي مستقبل لاءِ اسانجو ماضي ۽ حال ٿي بيحال بي ست ۽ رنڊڪ آهي. پر مستقبل جا گهوڙا ڏاڍا سرڪش آهن.

اڳئين دٻي ۾ رش گهٽ هئي. منهنجي سامهون واري سميت خالي هئي ۽ ڀرسان هڪ ٻيو صاحب ويٺو هو. ٿوري ڳالهه ٻولهه هلي ته خبر پئي ته، بئنڪ آف بهاولپور جو مئنيجر آهي. مون ائين ئي چرچي خاطر پڇيو مانس ته، ”اوهان رهاڪو به بهاولپور جا هوندا؟“

هن يڪدم ورائيو، ”ها سائين، مان بهاولپور جو آهيان. اوهان ڪيئن سڃاتو؟“

مون بنا سوچڻ جي جواب ڏنو، ”بهاولپور بئنڪ جو مئنيجر ضرور بهاولپوري هئڻ ڪپي - ٻيو ڪير ٿي سگهي ٿو.“
”نه سائين، هن بئنڪ ۾ بهاولپوري اسين به - ٿي آهيون، ٻيا گهڻو ڪري ملتان، مظفر ڳڙھ ۽ لائلپور جا آهن.“

”بهاولپورين سان واقعي ظلم آهي،“ مون چيو. ”سند ۾ به ڪين پورا حق نٿا ملن. سند ۾ ته سڀني کي حق ملن ٿا.“ هو مونڙانهن ڏسڻ لڳو ۽ مون دل ۾ جملو پورو ڪيو: ’سواءِ سنڌين جي‘. آڱهه منهن ڦيري شيشي سان بند ٿيل دريءَ جي ٻاهر ڏسڻ لڳس.

منهنجي ڪاٻي پاسي ڊي جي ٻئي طرف ڀروچ، به به آهيون سامهون ويٺا هئا. منجهن به پوڙها ۽ به جوان هئا. پوڙها ٻئي آهيون سامهون ڪارا ڪتا ويڙهيو سيڙهيو، هڪ پير مٿي سيٽ تي رکيو ويٺا هئا. انهن ٻن پوڙهن مان هڪ جي ڏاڙهي صاف اچي ۽ پنهنجي مرضي سان وڌيل هئي، پٺيان وارن جو چوٽو پڻ نظر آيو پئي. نڪ ڊگهو، پيشاني ٻاهر نڪتل ۽ گل گهنجيل ۽ پيريءَ جي شگفتگي سان ڀرپور اکين ۾ حياتي جي چمڪ گهڻي هئس. ڳالهه ڳالهه تي ٽهڪ پئي ڏنائين ۽ سندس ٽهڪ ڊي جي سرد ۽ ڄميل ماحول ۾ ائين ٿي ڦهلجي ويا، ڄڻ برف جي ناريءَ جي وچ ۾ ڪو زورائتو سوٽو لڳندو هجي. ٻيو پوڙهو عمر ۾ ڪجهه لائيرو هو. سندس ڏاڙهي به بي پيري ۽ بي سري هئي، پر گهڻي ڪاري هئي. ڳالهين جو گهير ٿي ڏنو. تهڪن ۾ اچي ڏاڙهيءَ واري کي وارو وٺايو پئي آيو. ساڻن گڏ ٻن جوانن مان هڪ بلڪل پنڊيهڻ ٿيو ٻاهر پليٽ فارم ڏانهن ڏسي رهيو هو ۽ ٻيو جوان اکيون پوريو، ساڄو هٿ لونڊري تي رکيو، ڪنڌ هڪ طرف لاڙي بلڪل علامه اقبال واري پوز ۾ ويٺو هو. پوءِ خبر پيم ته اهي پوڙها ڀروچ ڏاڍا چرچائي هئا ۽ هڪ ٻئي کي چرچا هنيو، ٽهڪ ڏئي رهيا هئا. منهنجي پٺيان به سيٽ تي مسافر اچي ويٺا هئا ۽ ائين محسوس ٿيو ڄڻ گوڙ گهمسان ٿيو هجي. هو تمام

زور زور سان ڳالهائي رهيا هئا. سندن موضوع شايد راتوڪي جوا هئي. ريل ڪار چٽل ۾ ڪي منٽ وڃي رهيا هئا، ته هڪ اڌڙو شخص منهنجي آڏو اچي بيٺو ۽ سامهون خالي سميت ڏانهن اشارو ڪندي پڇيائين، ”شائين خالي آهي؟“ مون ڪنڌ سان هاڻوڪار ڪئي. هو ستت ئي واپس آيو، ساڻس گڏ هڪ زال هئي، جيڪا هندڪي ڪپڙن ۽ شال ۾ ويڙهجي سيڙهجي آئي هئي، - مون سمجهيو ڇڻ بهار جي موسم آئي. سڀ ويٺل پوڙها جوان، اڌ ستل، اڇيون ڏاڙهيون، ڪاريون ڏاڙهيون، صاحب، نوڪر سرت ۾ اچي ويا ۽ سڀني جي منهن تي مند ڦرڻ جا احساس هئا. مون چيو، ”ڪاڪا هُن پاسي زنانو پاسو آهي. هت ڪيئن ٿا ويهاريو...“

ڪاڪي اڌ ۾ ڳالهه ڪئي، ”پاڻي، ڀناني، پاسي مٿا پيا ڦاٿن، شائين خون ٿي پيو آهي. شوڪري مارئي ٿوري اٿم.“ انهيءَ تي واقعي اسان اٿي ڏٺو ته زناني پاسي واه جو جهيڙو متل هو. ٻه پروڇائيون پاڻ ۾ اٽڪيون هيون، هڪ ڏنڊو هئي ٻيءَ جو مٿو ڦاڙي وڌو. زالن جو بائٽال جيئن پوءِ تيمڻ وڌندو پئي ويو. ٻن - ٽن ٻارن جي ريهه پئي پئي. گارڊ صاحب اچي پهتو، پر وڙهندڙ ڌرين جا مڙسالا اڃا پهتا ڪين هئا. گارڊ پنهنجي صاحبي هلائي پر هليس ئي نه. هڪ پاسي هڪ ماڻي پنهنجي ٻار کي پيرن تي ويٺي هڻايو. گارڊ کان ڦڏو وسري ويو.

”اي ماڻي، سرڪاري ڳاڊي خراب ڪرين ٿي.“
 ماڻيءَ تمام سهڻي نموني ۽ ڌيرج سان ورائيو، ”نه ابا خراب نه ٿيندي، مان ميڙي ڇڏيندس. تون به ننڍي هوندي ائين هڻڪيو هوندين.“
 گارڊ اڃا وڌيڪ ڪچي ٿي ڪچي، هڪ ٻي ماڻيءَ اچي گارڊ کي ڳڙ کان جهليو، ”اسانجي زائقان ڏکي آهي. اسان سان گڏ مڙسالا نه آهن، تون سرڪاري ماڻهو آهين اسان سان انصاف ڪر.“
 ايتري ۾ جنهن زال ڏک هنيو هو، تنهن جو مڙس اچي ويو ۽ گارڊ انهيءَ تي اصل ڏاڪا ٻڌي چڙهي ويو. هن همراھ جون ٻه به ويون،

ڇهه به ويون. ڏٺين ته جوئس ته ٺيڪ ٺاڪ هئي ۽ ڌڪ بهي ڌر کي لڳا هئا ۽ هاڻ گارڊ ماڳهين پوليس پوليس پيو ڪري. سنڌ جي ڳوٺاڻن کان وڌيڪ پوليس ڪير سڃاڻين، سو وڃي قتيل مائيءَ جي پيرن تي هٿ رکيائين، ”ادي اسان، بڪش ڪر.“ وري جوئس ڏانهن آڻر ڪري چيائين، ”پڙوي، توکي شرم نه آيو. هتان مڪه وهاڻين ته گونجه ڪڍي ڇڏيائين، آت ٻانهون ٻڌ....“ مطلب ته ٻروچ کي الله ساڃهه ڏني، پوليس جي اکر ساڃهه ڏني ۽ منٿون ميڙون ڪري جوءِ کي آتان لاهي ويو ۽ گارڊ جي به جان چٽي.

ٻوڙهي ڪاڪي جيڪا پاڻ سان بهار جي مند آندي هئي، سا بلڪل منهنجي سامهون ويهي رهي.

”شائين، ڏٺو ڀناني پاسي وارو دٻو.“ ڪاڪي چيو.

مون کلي ڏٺو ۽ محسوس ڪيم ته گونگهٽ ۾ پڻ مَرڪ ڦهلجي ويئي آهي. مونکي ائين لڳو، جڻ گونگهٽ ايترو وسيع آهي، جنهن ۾ بي انت گناهه سمائجي سگهن ٿا، جنهن مان بي انت موھ جا چشما ڦٽي سگهن. سندس گھونگهٽ ڪري سندس منهن نظر نه پئي آيو، پر گھونگهٽ سڄو سندس سونهن جي شعاع سان روشن هو. باقي سندس گول ڪرايون ۽ هٿ شاهد هئا ته اڳتي ڪهڙي قيامت هوندي. گلابي رنگ جي ڪراين وٽ اٽڪيل ڪاريون چوڙيون واه جون هيون. دل ۾ چيم: ’واه ڪاڪا واه، الاڻي ڪهڙا چڱا ڪم ڪيا اٿئي، جو رب اهڙي سونهن توکي بخشي آهي‘.

آڌ ٻنهنجن ئي خيالن ۾ ايترو محو هوس، جو ريل ڪار چٽڻ جي خبر ئي نه پئي. اوچتو سامهون ويٺل اچي ۽ ڪاري ڏاڙهي وارن ٻروچن ۾ ٽهڪڙو پئجي ويو. نظر ڪيم ته اچي ڏاڙهيءَ وارو ٻروچ کلي پيو، پر ڪجهه ڪڪو وڪو لڳو، پر پيا - ڪاري ڏاڙهيءَ وارو ٻروچ ۽ پيا کل ۾ ٻڌا پيا هئا.

ڪاري ڏاڙهي واري ٻروچ، اچي ڏاڙهيءَ واري کي چرچو هڻندي چيو: ”تميش تي ستو پيو آهي. همراھ جي کونگھرن جو اصل زيبٽ هجي. اوڙو ٻاڙو تپائي ڏٺين. اوچتو ائين لڳو جڻ هندستاني جهازن

ڪو شهر تي لامارو ڏنو، اصل گولين جو وسڪارو ٿي ويو؛ ڊ ڊ ڊ
 يا ڊو ڊرام - تيشڻ تي اصل آئل پتل ٿي ويئي، بابو ڊوڙندا آيا.
 ستل جاگي پيا، جاگيلن چرڪ پريا. سائين انڪوائري ٿي ته خبر پئي،
 هن پاڻ واري همراھ کي نند ۾ ڪي پيمٽ ۾ ڪوٽ پيا. همراھ مڙيئي
 ڏاڍو هو، سو گهڻو جهل روڪ ڪيائين، پر گولين جو ٿرڙاٿ هيٺان
 ٿي ويو ۽ ٻن ٽن بمن جو ڌوڙيو مٿان ٿي ويو. همراھ کي ماڳهين
 نقص امن ۾، هنيوس ٿي لاکپ ۾. پوءِ مستون آزيون ڪري جان
 ڇڏائي ائٽونس.

اچي ڏاڙهيءَ واري پوڄ ڪليو به پئي ۽ ڏاڙهيءَ هيٺان اٿي ۽ وارن
 ۾ رٿيل ڪچي به ڪنهي رهيو هو. منهنجو ڌيان انهن چرچائي پوڄن
 ڏانهن هو، اوچتو محسوس ڪيم ته سامهون ويٺل بهار جي مند ڪو
 ٿڌو ساھ ڪيو. ڏٺم ته شال ۾ ويڙهيل بدن ڪجهه اُڀريو ۽ هيٺ
 ٿي ويو.

سوچيم: ڪٿي بهار جي مند، ڪٿي ٿڌو غمگين ساھ! اهڙا ساھ ته
 انسان جو هاڻ ڌاري ڇڏين. وري دل ۾ ٿي پاسي ۾ ويٺل اڌ اڪيون
 ٻوٽيل ڪاڪي سان مخاطب ٿيس: 'اڙي مار پئي ڪاڪا، ڪٿي هن
 بهار کي پنهنجي پياري کان نه جدا ڪيو نه پيو وٺيو وڃين.' رشڪ
 آيم انهيءَ تي جنهن هن بهار کي پيار ڪيو هوندو ۽ سڌا جيئرو رهندو
 اهو، جنهن کي هن بهار پيار ڪيو هوندو.

مون ڪوشش ڪئي، منهنجون نظرون گهونگهٽ جي آڀار هليون
 وڃن، پر سڄي جسم ۾ سرديءَ جي لهر چانئجي ويئي. عجيب
 قسمت آهي، بهار جي مند سامهون آهي ۽ مان سردي جي لهرن ۾.

ريل ڪار هلي پئي. ٻاهر سڄ ڪني ڪڍي هئي، پر بلڪل ٺهڻ
 ۽ بي ست، ڪرڻا آهستي آهستي ڦهلجڻ لڳا هئا. نظرن جي حد تائين
 سردي، ويرانِي ۽ هلاڪي روشني ماحول تي چاٽيل هيون. حياتيءَ
 جا ساز ريل ڪار جي انجن ۽ منجهس ويٺل سردي کان بچيل انسانن
 سان وابسته هئا. ائين پئي لڳو، ڄڻ ريل ڪار نه پر زندگي دنياوي

پتن تي ويرانيءَ ۽ اونده کي چيريندي سموري دنيا ۾ پکڙجي پئي وئي. اوچتو ريل کار سسٽم تي ۽ ٿورو اڳتي هلي بيهي رهي. اڃا پهرين اسٽيشن دل مراد به ٿي ميل اڳتي هئي. پر ريل کار ڪن ساعتن خاطر بيٺي ۽ چار پنج همراہ ٽڪڙا ٽڪڙا انجن مان لهندا سامهون ڪڇن گهرڙن ڏانهن وڃڻ لڳا ۽ ريل کار وري هلڻ لڳي.

”اسٽيشن ته نه آهي،“ بهاولپوري مئنيجر مونڪان چيو. ”پوءِ گاڏي ڇو بيٺي.“

”واقعي اسٽيشن نه آهي،“ مون چيو. ”هنن مسافرن کي هٿ لهڻو هو شايد.“

”سائين مونڪان ٻڌ،“ ڪاڪي ڪر ڪنڊي چيو. ”سائين بابو ڊليور کي وري خرچي پاڻي ڪرايو هوندئين نه. ائين رڪندي آهي گاڏي هن لين تي.“

”ڪمال آهي،“ بهاولپوريءَ وري چيو. ”گهٽ ۾ گهٽ اسانوت پنجاب ۾ ته ائين ڪونه ٿئي.“

”سائين منهنجا،“ مون چيو. ”پنجابي ريلوي اسٽاف ڪري سنڌين کي گهٽ ۾ گهٽ اهو فائدو ته آهي. ڇت چاهين اُت روڪائين گاڏي.“

هو کلڻ لڳو، ”سنڌي ڏاڍا اُستاد آهن.“
آءٌ به کلڻ لڳس.

”سائين ائين نه ڪن....“ ڪاڪو وري شروع ٿيو. ”بابو ۽ پيا سڀ بڪ مرن. وڙي آهي به ٻنهي ڌڙين کي شڪ.“

ڇئن پنجن منتن کانپوءِ اسٽيشن دل مراد آئي. مسافر زالن مردن پليٽفارم بدران پئي پاسي بيٺا هئا. هڪ ٻه ٽانگي وارا به موجود هئا. سامهون ڪافي پريان بستي جا آثار پئي ڏٺا ۽ ساوڪ جي ڦهليل ميدان مان ڦڏو سڏو ڪڇو رستو پئي ويو. گاڏي بيهندي پئي در ڪليا ۽ سيءَ جا سٽڪا پوري دٻي ۾ ڦهلجي ويا. ڪي ماڻهو چڙهيا ۽ ڪي لٿا، پر گوڙ هو. دري مان ڏنم ته ٽانگا پريا، مڙيا ۽ سامهون

ڪڇي رستي ڏانهن هليا ويا ۽ ريل ڪار به وسل هئي، سرديءَ ۽ خاموشي جو هانءُ ڌاريو. گاڏي وري هلڻ لڳي. بروچن ۾ وري چرچا شروع ٿي ويا. ڪلن جا ڪوڪريا پئي پيا. هيل اچي ڏاڙهيءَ وارو بروچ مڙيئي سرسي هو ۽ ورور ڪيو ٿي جهه ڪيائين. ٻئي پوز واري بروچ هان پوزيشن بدلي هئي ۽ شاه لطيف وانگر ’منهن ڏيئي مونن ۾ غربت منجهه گذار‘ ويندو هو. مهڻ سمجهيو ته هنڪي اسلامي فلسفي ۽ صوفي ازم سان غير ارادي طور تي ڪا وابستگي آهي.

منهنجو خيال وري به بهار جي مند ڏانهن مڙيو. هو اڃا به ساڳي ان بدليل حالت ۾ ويني هئي. ائين پئي لڳو ته ڪنهن هٿ سرديءَ جي موسم ۾ بهار جي مند کي آرڊر ڏيئي تيار ڪرائي اسانجي دٻي ۾ گهرايو آهي، پر بهار جي مند نهايت ڪنجوس پئي ڏني. سموري بهار سندس گهونگهٽ ۾ اچي مڙي هئي. الله ڪري ته ڪو گونگهٽ ليڙون ليڙون ٿي پوي، من بهار جون ڪي جهلڪيون ڏسجن. سونهن ۽ سڪ جا اهي رشتا جهونا آهن. سونهن سدائين سڪ وڌائي آهي. وٽس ان مٿيو خزانو آهي، پر عشق جي نصيب ۾ شايد سڪ آهي.

منهنجي سيٺ جي پوئين پاسي ڪو طوفان کڙو ٿيل هو. تمام زور سان ڪو تڪرار پئي هليو. گالهه ڪا واڻي ۽ مسلمان جي هئي. مسلمان چار پنج لڳا ٿي ۽ واڻيو هڪڙو. هئا به پاڻ ۾ يار. گالهه جو چيهه اتي اچي ٿيو ته واڻي ڪاوڙ جي چيو: ”ڪهڙا مسلمان ڪهڙا هندو — سڀ گناهگار آهيون. توهين گناه ڪيو ته پاڪ صاف ڇو جو مسلمان آهيو ۽ مان ڪي ڪريان ته واڻي ۽ واڻي جو پٽ!“ انهيءَ تي سندس بيا سڀ ساٿي کلڻ لڳا. هڪڙي چئي ڪلندي ڪلندي چيس، ”پيٽان واڻيا، ڏاڍو حرامي آهين، سڃاڻون توکي. تنهنجي هلت چلت مشڪوڪ آهي، پاڙيا، مسلمانن جو ملڪ آهي.“

سڀ ڪلڻ لڳا. واڻي کي ٻاهه لڳي: ”ها، آءُ واڻي جي نالي ۾ ٻڌجي ويندس ۽ توهين مسلا آهيو، چٽي ويندؤ. مونکي ٻڌايو توهان ۾ ۽

مون ۾ ڪهڙي برائي نه آهي. توهين سڀ جو ڪريو، مان به. توهان شراب پيو، رنڊي بازي ڪريو، ڪوڙا ڪيس ڪريو هڪٻئي تي، پنهنجي مسلمان ڀائرن سان ڏڳيون ڪريو. بلاشڪ توهانجي سنگت ۾ مان به آهيان، مون ۾ به اهي عيب سڀ آهن. توهان کان سرس نه ته توهان جهڙو ضرور هوندس، باقي ڪٿو ڪهڙي ڳالهه تي ٿا. نه توهان ڪڏهن مسيت ويا آهيو. ٻارهن ڇهين مهيني جي ڳالهه نٿو ڪريان، نڪي مان مندر ڏانهن منهن ڪيو ويٺو آهيان. پوءِ به پري پريءَ ۾ وائيو ڪرو.”

سندس دوست وري کليل لڳا. هڪ اڃا وڌيڪ پريس، ”تنهن هوندي به اسان توکان مٿي آهيون.“

”هون، ڳالهه ٿو ڪري،“ وائيو وري نه مڙيو. ”گهڻي ٽين ٽين ڇا جي ٿو ڪرين ’مسلماني‘ جي زور تي ٿا ٻڌايو نه ٻانگي. گهڻو گوڙ ڪيو ۽ مونکي به ڪاوڙ آئي ته اهو ڇم ٽڪر ڪٿائي جي ٿي پيس اوهان جهڙو ته پوءِ ڇا ڪندؤ؟ پوءِ جهڙا ڪر توت اوهانجا، تهڙا منهنجا. منهنجو ڏوھ رهيو به وڃي انهيءَ ڇم ٽڪري تي آهي نه. تو ۾ ۽ مون ۾ فرق آهي به اهو نه؟“

سڀ ڪل ۾ ٻڏي ويا ۽ هڪ ڇڻي ڪلندي ڪلندي چيو: ”واٽيا ڏاڍو حرامي آهين. پر ٿي مسلمان ته اسانکي ثواب ته ملندو.“ مون مَرڪي ڏٺو ۽ سوچيم اسين مسلمان هن دؤر ۾ ڇڙو ثواب پٺيان ڪاهجي پيا آهيو.

سامهون ويٺل بهار جي مند ٿوري چُرِي چُرِي ۽ مون به دل ۾ چيو: ’ها تون به ڪو چُر پُر. ڪا جهلڪ ڏيکار. ڪو ثواب ڪماءَ. ملنگن جي دعا ڪت‘ پر بهار جي مند دعائن کڻڻ ۽ ثواب ڪمائڻ جي موڊ ۾ صفا ڪانه هئي. ”تنهنجي مرضي!“ گاڏي ائين ئي هلي پئي. هڪ ٻي اسٽيشن آيا ٿو به مسڪينن وانگر آئي ۽ غريبن وانگر پوئتي رهجي ويئي. اوچتو غريبن جي الله ٻڌي ۽ مسڪينن جي مَوج تي ويئي. بهار جي مندائتي جهلڪ ڏسڻ ۾ آئي. منهنجي ڳالهه برحق هئي. مندائتي مينهن جي ڪنوڻ نه ڪوئي. جڏهن هن ٻانگي ويڙهيل

شل کي ٺاهي ورائين ٿي، ته گهونگهٽ مان کنوڻ چمڪاڻ ڪيو
 ۽ سندس نظرن سان نظرون مليون. خنجر نظرن مان لهي سڀني ۾
 ڪڍي ويو. قتل ٿي ويو، ڇڻ دل مٿان ريل ڪار هلي ويئي.
 ڪاريون ڪاريون وڏيون اکيون قاتل اکيون. اصل اکيون سهڻل
 جون ٻرن مشعلا.... ڪجھل جوڙ بنايو. مان ڇڻ گم ٿي ويس. پر
 پريان وينل اچي ڏاڙهي واري پروج جي خطرناڪ ڪنگهڪار مونکي
 واپس آڻي ريل ڪار ۾ ويهاريو. مون پروج ڏانهن ڏٺو، هٿو مٽڪيو
 پئي ۽ ائين لڳم ڇڻ چئي پيو: 'پل لٽ ڪر جوائنٽا، مان به ائين
 ڪندو هوس.'

ائين هلندي هلندي وري ريل ڪار بيٺي. اسٽيشن ٺُل اڃا ڪافي
 پري هئي. ڪجهه همراھ وري لهي روانا ٿي ويا. بهاولپوريءَ مونڏانهن
 ڏٺو ۽ اسان ٻنهي مرڪي ڏٺو.

”گاڏي نه ليٽ ٿي ويندي.“ بهاولپوريءَ چيو.

”عوام جي مرضيءَ سان هلندڙ گاڏيون ليٽ به ٿي ويون ته ڪا
 اربع خطا نه آهي.“

اتي ڪاڪي وچ ۾ ٽپ ڏنو، ”سائين بابڻ جا جاوا آهن نه. ڪاڻي
 ڪاڻي ڦاٽي پيا آهن. پيشان انگريز راج هلائي ويو....“

اُن وقت سڀني جون نظرون وڃي انهن پوڙهن پروج تي پيون،
 جيڪي پاڻ ۾ چرچا ڪري رهيا هئا. اچي ڏاڙهي واري کي ڪاري
 ڏاڙهي واري جو ڪو چرچو نه وڻيو هو ۽ سندس پروجڪي کي
 مڙيئي ڪو چيهو رسيو هو. پاڻ ۾ اڌڪندي اڌڪندي بچيا
 هئا.

سامهون ٺُل اسٽيشن جا آثار شروع ٿي چڪا هئا. جلد ئي گاڏي
 اسٽيشن ۾ داخل ٿي. ساڄي پاسي سرڪاري اُن جا گدام سموري
 ميدان ۾ اڪيلا اڪيلا بيٺا هئا، پيو مڙئي خير هو. شهر ٺُل اسٽيشن
 کان ميل ڏيڍ پري هو. هيءُ شهر ڪنهن زماني ۾ خيرپور جي ميرن
 جي شڪار گاهه هو ۽ شڪار لاءِ منجهس ٺُل ٺهيل هئا، جنهن تان
 هو شڪار ڪندا هئا. آءٌ شهر بابت سوچي ٿي رهيو هوس، ته ٿورو

پرني، پليٽ فارم جي وچ تي جهڳڙو ٿي پيو. اچي ڏاڙهي واري ٻروچ جا هٿ ڪاري ڏاڙهي واري ٻروچ جي ڏاڙهي ۾ هٿا ۽ ٻئي جا هٿ اچي ڏاڙهيءَ ۾ - واه جو ڇهه ڇتو ٿي ويو. سيءَ جي باوجود پليٽ فارم ڀرجي ويو. هڪٻئي کي تڙون چڱيون هيون. ماڻهو وچ ۾ پيا، سڀني گهٽا ٿي واکا ڪيا پر ٻڌڻ ڪم ٻروچن جو هو. نيٺ کين الڳ ڪيو ويو. آءُ به هيٺ لهي آيس ته محسوس ڪيم بهار جي مند جون نظرون منهنجي پٺيان هليون آيون. ڦڙي جو سبب پڇيم ته هڪڙي ڄڻي ٻڌايو، ”سائين اچي ڏاڙهيءَ واري کي ڪو چرچو هنڌاتو لڳي ويو آهي. همراه نيٺ ٻروچڪي ڏيڪاري.“ ڪاري ڏاڙهيءَ واري ڪو اچي ڏاڙهيءَ واري کي چيو ته: گذريل جنگ ۾ جڏهن هندستاني جهاز شهري حملا ڪري رهيا هئا ته هي همراه ڪو جهنگ جي خيال سان ڪنهن ڪرڙ جي ڪنڊ پاسي ويٺو هو. جهاز جي هن همراه ٻرواه ٿئي ڪئي. جهاز واري پهرين سمجهو ته توپ لڳل آهي، پر اها مشنري سمجهه ۾ نه آيس ۽ لامارو ڏيئي فوٽو ڪڍي ويس. هاڻي همراه هو جهنگ جي خيال واري حالت ۾ ۽ اها ڳالهه مڙس جي شان وٽان نه آهي، ته سندس اهڙا فوٽو ٻين وٽ عجن سي به دشمن جي قبضي ۾ - انهيءَ ڳالهه تي جيترو اچي ڏاڙهيءَ واري سوچيو ٿي اوتري باهه ٿي لڳس. ماڻهي ياري سڀ وسري ويس. نيٺ ٻنهي کي الڳ الڳ دهي ۾ ڇڏيائون ۽ فساد ٿري ويو.

دل ۾ سوچيم: واه ٻروچ واه! منهنجي دل جي مراد پوري ڪرائي تو - توکي چرچا لڳن سدائين لڳن، اوهانجي اچي - ڪاريءَ ڏاڙهيءَ پٺ ۾، بهار جي مند گهو نگهٽ ڪئي ٻاهر ڏٺو ۽ سڏي نظر به موٽائين هيس ۽ مون اکين ٿي اکين ۾ سندس انهيءَ مهر باني تي ٿورا مڃيا ۽ تازي درخواست پڻ ڪيم. درخواست منظور نه ٿي. مان اتي ئي ٻاهر پليٽ فارم تي پتلون جي کيسن ۾ هٿ وجهيو سوچي رهيو هوس ته ”هيءَ مند الاڻي ڪيڏانهن پئي وڃي. الاڻي هي نياڳو ڪاڪو هنڪي پنهنجي پيار کان جدا نه ٿئو ڪيو وڃي. جي ائين

آهي ته الله ڪري هي چنبو ڪاڪو نرڳ وڃي. باقي جي هي مند وڃي پئي پنهنجي پيلري ڏانهن ته پوءِ ڪاڪي پنهنجي حياتي جو سڀ کان چڱو ڪم ڪيو آهي. ڪاڪا زنده آباد - جي محبوب جي چهر تي عاشق جي پيار جو سڪ نه آهي ۽ اڪثرين ۾ چاهيندڙ جي چاه جي چمڪ نه جهلڪي ته پوءِ ڇا جو چاهيندڙ ۽ ڇا جو عاشق. ڪوڙو ڪوڙي جو پٽ. پر هت سڀ آثار موجود هئا.

ايتري ۾ ريل ڪار وسل ڏني ۽ مان اچي پنهنجي سميت تي وينس. ڪيترائي مسافر بدليل هئا، ٻروچن جي خالي سيتن تي هاڻ ڪي ڪنگلا خوش پوش مسافر ويٺا هئا. سندن موضوع ڪي قدر علمي ۽ تهذيبي هو. سندن ٿوري گفتگو مان پتو پئجي ويو ته هو ڪنگلا خوش پوش نه پر صحافي ۽ دانشور هئا. مون دل ۾ سوچيو: پئجي پاسو ڪر، نه ته ڪاٿي ويندا. سندن علمي ۽ دانشوري سوالن جا جواب في الحال جيڪب آباد ضلعي جي رهاڪن ۽ ڪامورن جي سمجهه ۽ فهم کان نهايت بالاتر هئا. انهيءَ ڪري سندن شخصيت احترام جو گهي هوندي آهي، پري پري کان! منهنجي ڀرسان ويٺل بئنڪ جي مئنيجر ٻڌايو ته هي صحافي علم ۽ دانش جا مرڪز آهن. سندن مختصر گفتگو ٿي.

”سائين ڪاڏي تيلري آهي؟“

”بس سائين گشت ۾ آهيون،“ هڪ بزرگ صحافيءَ ورائيو.

”رات ٺل ۾ رهيس. ڪجهه غريبن سان همدردي ڪئيسين ۽ ڪجهه ڪامورن کان انٽرويو به ورتو.“

”اسانجو هڪڙو دوست بدلي ٿي آيو آهي ڪنڌ ڪوٽ....“ مئنيجر صاحب ٻڌاين.

”سائين فلاڻو صاحب نه،“ بزرگ صحافيءَ ورائيو. ”سائين ڇا چئجي، نهايت باغ بهار شخصيت آهي. تمام بااخلاق، ملنسار، سنجيدو ۽ فهميدو.“

”خبر پيالڪو ڇا؟“ ٻئي صحافيءَ چيو. آءُ کڻ لڳس. ”اهڙو ته نه آهي اهو صاحب. ڳالهه اڃا تحقيق طلب آهي.“

مطلب ته ڳالهه اتي ختم ٿي ويئي. مٿيچر صاحب ٻڌايو ته، ”سائين انهن ٻنهي صحافين مان هڪ نهايت اعليٰ پئماني جو شاعر مست ملنگ آهي. اسلام سندس رڳ رڳ ۾ آهي، هڪ نانگ چڪ هڻيس. نيٺ نانگ ماريو ويو ۽ سندس حضور ۾ پيش ڪيو ويو. پاڻ نهايت حقارت سان نانگ سان مخاطب ٿيا، ’اڙي تو کي شرم نه آيو بي حياءِ جو مون جهڙي ملنگ صفت ۽ معصوم کي ڏنگ هنيو اٿئي. پڪ تون ڪميونسٽ ۽ ملحد ٿو ڏسجين.‘ بهرحال هن مسلمان درويش صفت انسان کي ڪميونسٽ نانگ جو ڏنگ ڪو نقصان رسائي نه سگهيو. سبحان الله! الله جو شان آهي! دروغ برگردن راوي!

ريل ڪار هلي پئي. اوڀر طرف سڄ سائين پنهنجي سڪن واري روشني ڦهلائي ڇڏي هئي. اسين به اوڀر ۾ آهيون پر اڃا سائين جي روشني اسانجي ذهن ۾ ڪانه لٽي آهي. اسين رڳو انجي هلڪي گرمائش ۾ آسائڻ آهيون. ريل ڪار ۾ في الحال ٿوري وقت لاءِ ماٺ هئي. هروڃ ڪونه هئا. پٺيان مسلمان به خاموش هئا ۽ شايد وائيو به ڪن تعميري خيالن ۾ گم هو. شايد ڇم-ٽڪر سندس ذهن کي ويڙهيل سيڙهيل هجي. سامهون صحافي ۽ دانشور ويٺا هئا. سي ته ائين ئي ڪم سخن بات دير ۽ اعليٰ پئماني تي ماٺ ۾ هئا. سامهون نويڪلي ڪنڊ ۾ ٽڪيٽ چيڪر هڪ همراھ کي نهايت آرام ۽ پنهنجائپ واري لهجي ۾ سمجائي رهيو هو ته جيڪڏهن ٽڪيٽ ڪٽائيندڙين ته جيڪب آباد کان ڪٽبي ۽ اڍائي رپيا ٻيا ڏنڊ، معنيٰ پنج رپيا. اڃايو رڳي ويندين غريب ٿو ڏسجين. ٻه رپيا مونکي ڏيئي ڇڏ، ڪنڊ ڪوٽ اسٽيشن جي ٻاهر ڪرڻ منهنجو ڪم. اهو تڪرار هليو پئي. نيٺ حل ٿي ويو هوندو. ڪهڙي وڏي ڳالهه آهي.

هيبت شهيد اسٽيشن تي ڪجهه پوليس وارا ٽن نوجوانڙن کي هٽڪڙيون هنيو، اسان واري دٻي ۾ چڙهيا. چؤطرف اڪيون پٽجي ويون. پوليس وارا بي نيازيءَ سان اچي ٻن هروڄن جي مٿان بيٺا. جن اٿي کين جاءِ ڏني ۽ ڇوڪرا پوليس وارن کان پهرين اتي ويهي رهيا. مون ڏٺو ته ٻن ڇوڪرن کي اڃا ڏاڙهيءَ جا آثار به پوريءَ ريت نه هئا. پر سندن

منهن تي معصوميت به نه هئي. عجيب بي پروائيءَ سان ويٺا هئا. ڪاڪي مونڪان آهستي سان پڇيو، ”سائين شا ڪيو آهي هنن، ڌارو هنيو اٿن؟“

مون هڪ پوليس واري کان پڇيو، جيڪو اسانجي سميت ئي اچي ويٺو هو، ”نه سائين، جيئي سنڌ وارا آهن!“

بهاولپوري مٽيجر ۽ هڪ ٻه ٻيا دهليجي ويا ۽ ڪاڪي به کين الائي ڇا سمجهيو. هنجون اکيون اڃا وڌيڪ پٽجي ويون. مون مرڪي چيو، ”ڪاڪا وڏا ڌاڙيل آهن.“

”سائين جيل ۾ ڏاڍي سختي آهي.“

آءٌ سوچ ۾ هوس ته جيئي سنڌ ڌاڙيل پارٽي جا هي همراهه شعائون آهن انهيءَ سچ سائينءَ جون، جيڪو هاڻ پوريءَ ريت ڏنڌ مان نڪري نروار ٿي چڪو هو.

ريل ڪار ۾ ويٺل ٻروچن ۽ ٻين هڪٻئي ڏانهن پئي ڏٺو. هن ننڍي ٽهيءَ جي ڌاڙيلن کين ڪو متاثر ڪيو هو، هڪ ڪرڙوڊ ٻروچ سري اچي هڪ نوجوان جي ويجهو ويٺو.

”جوانڙا ڪر خبر ڪهڙو ڏوه ڪيو اٿئي؟“

”ڏوه ته تمام گهڻا ڪيا اٿم،“ چوڪر مرڪندي ڳالهائيو. گهڻو ڪري سڀني ويٺلن جون نگاهون وڃي مٿس کنيون.

”آخر ڇا ڪيو اٿئي، ڪو ڌاڙو هنيو اٿئي، ڪا ٻانهن ڪٺي اٿئي يا ڪو ماڻهو ماريو اٿئي؟“ ٻروچ چيو.

”نڪو، انهن مان ڪجهه به نه ڪيو اٿم،“ جوان ورائيو. ”آءٌ وڙهيو آهيان.“

”ڪنهن سان؟“

”گورنمنٽ سان، سڀني وڏيرن ۽ جاگيردارن سان ۽ سنڌ جي نمڪجرامن سان.“

”ڏاڍو مڙس چڻين؟“ ٻروچ کلي ڏنو. ”سائين وڏي دشمني آهي. ڀلا اڪيلو آهين يا ڪي واهرو به اٿئي.“

”سنڌ سڄي واهرو اٿم!“

گالهيون اڃا به هليون پئي، پر مون ڏٺو پئي ته هنن نوجوانن جون اکيون بيوس سنڌ جي سونهن سان لڳيون آهن. عجب عشق هو سندن نيٺن ۾ - سدا جيئي اهو عشق!

منهنجي منزل اچڻ واري هئي. مون پنهنجي بيگ مٿان لاهي هيٺ رکي. سامهون بهار جي مند ڏانهن ڏنڊر بلڪل بيجان - بو تو -! ڪاڪي مونڪان پڇيو، ”شائين ڪٿان پيو اچين؟“

”ڪاڪا سکر کان.“

”رهين سکر؟“

”نڪو هٿ پرديسي آهيان، تمام ڏورانهون پنڌ ڪري آيو آهيان.“

دل ۾ چيم، ’سکر جي سونهن به نه رهايو. ائين ئي سڪڻو موٽيو آهيان.“

”ٿاڻي بولا خان کان به پري آهي تنهنجو شهر - مان هڪ پيري ويو هئس اتي.“

”انهيءَ کان به اڳتي لاڙ منجهان - جتان لاڏل جي نٽ گهڙائي آهي.“

ڪاڪي گالهه پوري نه سمجهي. پر بهار جي مند ۾ چرپر آئي ۽ ۽ گهونگهٽ کڻي لاڏل کي ڏٺين، مون دل ۾ چيو: لاڏل پرايو آهي ۽ هن به گهونگهٽ هيٺ ڪري ڇڏيو، ڄڻ مونکي ئي ٻڌايائين ته پاڻ به پراڻي آهي!

سامهون ڪنڌ ڪوٽ آيو پئي. رفتار ڊري ٿي ويئي هئي. مون بهار جي مند ڏانهن ڏٺو. پر ڄڻ بٽ - ڍڪيل بٽ. گاڏي پليٽ فارم تي بيٺي. چوڌاري گهڻا گهمي شروع ٿي ويئي، مون بيگ کڻي ۽ چيم، ”ڇڱو ڪاڪا، پاڻ ته پهتاسين پنهنجي منزل تي.“ مون ڪاڪي سان هٿ ملايو ۽ بهار جي مند ڏانهن ڏنڊر ساڳيو انداز، ساڳي بي نيمازي. ڄڻ ڪا گالهه ئي نه هئي. مون کلي ڏنو ۽ بيگ کڻي هلڻ لڳس: ”تنهنجي مرضي!“ مون اڳتي هلي وري مڙي ڏنو. ائين ئي ڏنڊر. اڃا ڏنڊر. هيٺ لهي پليٽ فارم تي آيس ۽ در ڏانهن هلڻ لڳس ته محسوس ڪيم دريءَ ۾ به نيٺ مونکي ڏسي رهيا آهن.

مون مڙي ڏٺو - بهار جي مند آڏو هئي. ٻه مٿي جي پيالن جهڙيون
 اڪيون هيون. ڀاڳ وارا پيئندا! مون ڏٺو مانس ته گهو نگهت هيٺ
 نه ڪيائين، پر اڪيون پوري ڇڏيائين. اهڙيون ڪجليون اڪيون
 جيڪي ڏينهن شينهن کي به رات بنائي ڇڏين. مون مڙڪي ڏٺو ۽
 دل ۾ چيم: 'اي ڪنهن خوش نصيب جي محبوبه. تنهنجو ٿورائتو
 آهيان. تون به ڪٿ ڦاٿل آهين. آءُ به ڪٿ اڙيل آهيان. تون به
 بيوس، آءُ به بيوس. پر نيئن ۾ نينهن ندورو ساڳيو ئي آهي. فقط دل
 گهر يا بيا آهن. باقي بيوس اڪين جو ڪو ڏوھ ڪونهي! جي منهنجي
 ڪري تون دڪي ٿي هجين ته بخش ڪجائين. ڏکويل دلين جا پاراڻا
 ڏاڍا ڏکيا آهن.'

آءُ آهستي آهستي در ڏانهن ويس پئي. پنهنجو پاڻ ۾ گم، ته اوچتو
 جيئي سنڌ جي هٿڪڙين جي ساز چڻ سجاڳ ڪيم، مڙي ڏٺم -
 جوانن جا منهن - مشعلن جهڙا - جيئرا جيئرا! (۱۹۷۲)

پيت

سند جي اترئين سرحدي ضلعي ۾ ڪڻڪ جو فصل نالي ماتر ٿئي ٿو. عام ماڻهو گهڻو ڪري چانورن تي گذر سفر ڪن ٿا ۽ ڪي ڪي سرنديءَ وارا پڻ ضلعن مان گهرايل ڪڻڪ، خريد ڪري ڪائيندا آهن. پر هن سال سياري جي ’مند‘ ۾ ڪڻڪ نه اڳ ئي چوٽ چڙهيل هئي، پر چانور به وڃي ٽيهار و رپئي مڻ ڪي لڳا هئا. سو سرڪار طرفان سستي اگهن تي اڻي ورهائڻ جو بندوبست ٿيل هو. غريب غريبو سڀ اڻي جي ورهائڻ تي اڻن اچي ٿڻا، ڄڻ ڍونڍ تي مڪيون. صاحب، غريبن کي اڻي ڏيڻ ۾ تامل سخي هو. اهو اٽو وڏا ماڻهو، ڪامورا ڪٽڙا ۽ شهر جا سرنديءَ واپاري ڪونه ڪائيندا هئا، جو هڪ ته راشن جو اٽو وٺڻ سندن وڏا ماڻهپائي جي ڪري چڱي ڳالهه نه هئي، ٻيو ته راشن جو اٽو عام ڇوڻي مطابق ماڻهن جي واپرائڻ جو ڳو نه هو، ڍور ڪاٺن ته پل ڪاٺن. سو آفيس ۾ سند جي عوام جي ڍورن واري حصي مان ڪيترائي بنا ڪنهن قطار ۽ آبپراڻي منجهه بيٺا هئا. صاحب سڳوري جي گهڙي گهڙي ڇوڻ جي باوجود ته اٽو سڀني کي ملندو. ته به ماڻهن جي دٻين ۾ جيڪا غير يقيني هئي سا وڌندي پئي ويئي. جڏهن صبح جو نوين کان ٻي وڳي تائين صاحب ماڻهن کي اڻي جون ’چنيون‘ ڏيئي ڏيئي ٽڪجي پيو، تڏهن رش ختم ٿي ۽ آفيس ۾ ڄڻ راکاس گهمي ويو ۽ صاحب به ٽي منٽ مٿي کي هٿ ڏيئي ويهي رهيو. مٿي ۾ سور ستون پئي ڏنس، ته ايتري ۾ هڪ ٻيو سائل اچي بيٺو. پتتو ان گهڻو ئي روڪيس، پر هماراه اچي صاحب جي سامهون بيٺو. ڳلن ۾ ڪڏا پيل — نڪ ڊگهو — ڏاڙهي چڱي خاصي، مڇون شهري، وار اڻا — ڪو صدين کان سنواريل نه هئس. بت تي هڪ ڪاري قميص، گهڻن هنڌن تان ڦاٿل، ۽ اچي

ٻاڻي جي ڳوڏ، سا به ايتري ميري جو رنگ ئي بدلجي ويو هوس.
 ”ڇو؟“ صاحب جا هٿ اڃا تائين مٿي تي هئا.
 ”سائين مسڪين آهيان،“ هيراه هٿ ٻڌي چيو. ”اٿي جي چئي
 ڪبي.“
 ”بابا هينئر دير ٿي ويئي آهي،“ صاحب کيس ٻڌائڻ لڳو. ”سڀاڻي
 نوين وڳي صبح جو اچڻين. توکي ضرور ڏيندس.“
 ايتري ۾ پٽيوالي رڙ ڪئي، ”هل هل. هاڻ صاحب ٽڪجي پيو
 آهي. سڀاڻي اچ.“
 ماڻهو پٽيوالي کان پنهنجو گهر ڇڏائيندي چيو، ”صاب ائين نه
 ڪر. گهر ۾ ڪجهه به نه هوندو. پئسا پنهنجا ڏيندس. مان ته ولایت
 ڪهي آيو آهيان.“
 ايتري ۾ صاحب وري انهيءَ ولايتي ماڻهو کي ڏٺو. ”ڪهڙي ولایت
 ڪهي آيو آهين؟“
 ”سائين، ديهه ٻائي رپ مان آيو آهيان. پنڌ به ڏس.“
 صاحب کلي ڏٺو. ”اڙي ديهه ٻائي رپ ته هتان ڪنڌ ڪوٽ کان
 چئین پنجين ميلن تي آهي. اها به ڪا ولایت آهي. مون سمجهيو
 ڪو سوڍان مان آيو آهين.“
 ”سائين، غريبن لاءِ اها به ولایت آهي.“
 ”اڄ اٺو ڪونهي،“ صاحب فيصلو ڪيو. ”مان چاهيان ٿو ته تون
 سپان به ولایت ڪهي اچ — هل.“
 ولايتي ماڻهو به ٿي منٽ بينو رهيو — هٿ ٻڌيو. پوءِ جڏهن پٽيوالي
 گهر کان جهلي ٻاهر چڪيس ته ورائدي ۾ ائين ئي پٽڪندو وڃڻ
 لڳو، ”هليو ته وڃان، پر هن ذليل پٽ کي ڪاڏي ڪيان؟“
 صاحب سڳوري يڪدم گهنٽي وڃائي. ولايتي ماڻهو جا اهي اکر
 صاحب جي مٿي ۾ هنڌاڻا لڳا هئا ۽ ولايتي ماڻهو کي واپس گهرائي کيس
 اٿي جي پرست ڏيندي چيائين، ”ميان پٽ خالي هوندي به تون
 ولايتي سمجهين ٿو پاڻڪي، جي پريل پٽ هجي ته پوءِ ڪهڙا حال
 هوندا تنهنجا!“ (۱۹۷۳)

پهاج

شهر آهي ڪنڌ ڪوٽ. چون ٿا، جنهن زماني ۾ سنڌو هتان وهندي هئي، تڏهن سنڌوءَ جي ڪنڌيءَ تي سرنديءَ وارن هڪ ڪوٽ اڏيو. سنڌو ته پنهنجو ماڳ مٿائي ويٺي. ڪنڌيءَ تي اڏيل ڪوٽ، ڪوٽ مان ڦري شهر بنجندو ويو. تمام شاهوڪار ۽ نهايت غريب شهر آهي. شهر ۾ اهي ئي ٻه طبعا آهن. هڪ آهي، جنجا ڪپڙا، سکر، حيدرآباد ۽ ڪراچي ۾ سببا ۽ ڌوٻا آهن، ٻيا آهي جن وٽ ڪپڙا آهن ئي ڪونه، جو اهي سبائي - ڌنارائي سگهن. خير، ڳالهه هئي اتي واري صاحب جي. هو صبح کان اتي جي ٻر مٿن تي صحيح ڪري ڪري ٽڪجي ٽڪجي اچي پنهنجي گهر آرامي ٿيو هو. سوچيائين پئي ته اڄ مون غريبن کي ايترو اٿو ڏنو آهي، جو منهنجو هٿ صحيح ڪندي ڪندي ٽڪجي پيو آهي. اڄ غريب غربا ڏاڍا خوش هوندا. اڄ سندن پيٽ ڀريل هوندو، پر غريبن جي پيٽ ۾ ته دائمي ڪاهي آهي. آهي ڪوهه آهن جي ڀرجڻ ڄاڻي نه آهن، ڇو جو جت جت به اهي ڪوهه آهن، اُت ڌرتيءَ ۾ پاڻيءَ چڪو به نه آهي ۽ الله جي نوازيل بنڊن جي اونهن کڻايل ڪوهن ۽ ٿيوب ويلن جهڙن پيٽن ۾ ئي پاڻيءَ جو ڪاپو گهڻو آهي، سو غريبن جي پيٽن جا ڪوهه سُڪي سُڪي ڪاهيءَ مثل ٿي ويا آهن.

پر صاحب سڳورو خوش هو ته هو غريبن کي اٿو ڏئي ٿو. انهيءَ مهل نوڪر اچي ٻڌايو ته سائين، هڪ ڪراڙي آئي آهي. صاحب منٿ ڪن ته تڪ منجهان سوچيو. پوءِ چيو، ”وٺي اچينس.“ هڪ پوڙهي ماڻي سن کان مٿي، ڪمري اندر آئي. جتي ڪمري کان ٻاهر لائين، ساڻس گڏ هڪ نون ڏهين سالن جي نينگري به هئي.

”امان، تون ته اٿو وٺي وٺينء. وري ڇو آئي آهين؟“ صاحب پوڙهيءَ کي سڃاڻي ورتو.

”ابا، مان بيشڪ اٿو وٺي ويٺي آهيان، ڪوڙ نٿي چوان.“ پوڙهيءَ هٿ ٻڌندي چيو، ”مونکي نه ڪپي، هن ڦينگري کي ڪپي. گهر ۾ اٿي لپ به ڪونه اٿن. تڏهن مون چيو ته هل ته صاحب کان اٿو وٺي اچون.“

”پر امان، هيءَ آفيس ته ڪانهي،“ صاحب چيو. ”پيو ته هن چوڪريءَ جي گهر مان ڪنهن مرد ماڻهوءَ کي سپان آفيس ۾ موڪل ته اٿو وٺي وڃي. ٻارن کي ڪونه ڏبو آهي.“

”ابا، هن نياڳيءَ جو الله ڪانسواءِ ڪير به نه آهي،“ پوڙهيءَ چيو. ”هنجو گهر وارو جيل ۾ آهي.“

”هنجو گهر وارو جيل ۾ آهي!“ صاحب کان چڻ رڙ نڪتي ۽ پهريون ڀيرو چوڪريءَ کي چٽائي ڏنائين. هوءَ ڏهن سالن جي آڀري چوڪري جنهن کي ميرا ڪپڙا پيل هئا. ڪنن ۾ چانديءَ جون واليون، سي به ميريون. شڪل نهايت سٻاجهي، وڏيون وڏيون اکيون. منهن تي سندس حالتن جا پاڇا پيل. ائين پئي لڳو ته هن ڌرتيءَ تي فقط ساڻه ڪٿي لاءِ آئي آهي ۽ جيئن ئي قدرت طرفان سندس حصي ۾ آيل ساڻه کڻا ته هوءَ ائين ئي چپ چاپ هلي ويندي، جهڙي ماڻ مٺ ۾ آئي هوندي.

”ها ابا سائين، هنجو گهر وارو جيل ۾ آهي.“ پوڙهيءَ چيو.

”پوءِ هاڻ رهي ڪنهن سان. پيءُ ماءُ سان؟“ صاحب پڇيو.

”نه ابا، ماءُ پيءُ ته ڪڏهوڪا وڃي رب کي پرڻس،“ پوڙهيءَ چوڪريءَ ڏانهن ڏسندي چيو. ”هيءَ هٿ پنهنجي پهاڇ ۽ انجي ٻارن سان رهندي آهي.“

”پهاڇ سان رهندي آهي!“ صاحب کان چڻ چرڪ نڪري ويو.

”هڪ ته ايڏي ننڍڙي وهيءَ ۾ هنجي شادي ٿي آهي سو به انهيءَ مڙس سان، جنهن کي اڳ ئي زال ۽ ٻار هئا.“

”ها سائين، پنهنجن ۾ پيو ڪو مڙد ماڻهو هوڻي ڪونه، نيٺ نينگر

کي اٿارڻو هو. ٻين کي ڏيون ها ته خواري ٿئي ها. سو اڳئين رمضان کان اڳ هنجو نڪاح پنهنجي سؤت سان ڪري ڇڏيوسين.“

صاحب وري نينگر جي ڏانهن ڏٺو. حياتيءَ جو ڪورو پٺو هڻي ڄڻ نينگر—پرئيل نينگر جي ابوجهه چهري تي اهي ڏمر جا امڃاڻ ڏسڻ ۾ پئي آيا، جيڪي کيس ڏاج ۾ مليا هئا. جنهن ڏمر لاءِ سندس ڏوهه فقط اهو هو ته هن تر ۾ ڄائي هئي. ان وقت ڪو انهيءَ نينگر جي سڪل ۽ ابوجهه اڪڙين ۾ جانچي ڏسي ها ۽ وقت جي مشين جي ڦيٽي کي مستقبل جي ڦيري ۾ آڻي ها ۽ چٽيءَ ريت ڏسي ها ته نينگر سائنسي ڇڪي آهي. سندس اڪڙين ۾ قدرتي ڪجلي ڌار آهي. ڳلن تي بهار جي منڍ ۽ ڇنڻ تي بسنت رت. هيٺين ۾ هزارين اوسمڙا، وارن ۾ اوڻٽيهن چنڊ رات واري اوند ۽ تارن جهڙي ڇمڪ. زندگيءَ جا ڌڙا، حال جا احوال، دلبر جا دل ۽ دولا، راتين جا اوجاڳا، محبن سان ملاقاتون، زندگيءَ جي زنجير حال جا حال احوال. مستقبل جون مستيون. پنهنجا پُور پورا ڪرڻ ۽ ايندڙ بڻ لاءِ باسون ۽ آسرا. پر هت هاڃا ٿيل هئا. حياتي شروع ٿي هاڃن سان ٿي هئي ۽ روڪ روڪ تي ڪاما هئا.

”پلا—“ صاحب وري ڳالهايو. ”هنجي گهر واري ڪهڙو ڏوهه ڪيو جو جيل ويو آهي؟“

”سائين، خون ڪري وڌائين،“ پوڙهيءَ ورائيو. ”چوڏهن سال ٽيپ آئي آهيس. اڃا مس ڇهه ست مهينا ٿيا آهن.“

چوڏهن سال ٽيپ! صاحب جون اکيون وڃي نينگر جي منهن ۾ کٽيون. نينگر سامهون بنا ڪنهن احساس جي بيٺي هئي. هن انسان کان شايد مٿي آسمانن جي ديس ۾ ڪو وڏو ڏوهه ٿيو هو، جو خالق کيس سموري حياتيءَ جو ڌرتيءَ تي قيد بخشيو هوس ۽ ڪيترين بهاجن جي ور چڙهيل هئي. هڪ بهاج ويڄاري جنهن سان پاڻ رهيل هئي. ٻي بهاج قدرت، جنهن کيس نه سڻو ۽ ڌرتيءَ جي ڌيءَ بنايو—۽ اڳيان عمر ساريءَ جو پيٽ ۽ جواڻيءَ جي جزا—ڇوڪريءَ جي ڪنڌ تائين ڪوٽ آڏيل هو. (۱۹۷۳)

صاحب آنيست ٿي ويو....

سڄي آفيس ۾ اها خبر باهم وانگر ڦهلجي ويئي. سڀني جا منهن لهي ويا. ائين ڪيئن ٿي سگهي ٿو؟ آفيس ۾ چڻ راکاس گهمي ويو. هيڊ ڪلارڪ جو منهن هيڊو ٿي ويو. اڪائونٽن کان سڀ اڪائونٽن وسري ويا. ڳالهه هئي به اهڙي! زندگي ۽ موت جو سوال هو. ڳالهه واقعي گهري ٿي پيئي هئي. اصل ۾ ڳالهه اها هئي جو صاحب حج تي ويو هو. پر اصل ڳالهه اها به ڪانه هئي. صاحب ته گذريل سال به حج ويو هو. اصل ڳالهه اها هئي ته صاحب سڳوري، حج تان موٽڻ شرط، ڪراچي جي بندرگاهه تي جهاز مان پاڪستان سرزمين شاد باد تي پير شريف رکندي ئي اهو اعلان ڪيو ته: ”اڄ کان مان آنيست آفيسر آهيان!“

استاف ميمبر جيڪي صاحب سڳوري کي جهاز مان لاهڻ ويا هئا، تنکي ائين لڳو، چڻ صاحب عربي سمنڊ مان ترندو اچي پهتو آهي ۽ پاڻ هڙيٽي وڃي سمنڊ ۾ ڪرياءِ آنيست ٿيڻ جون ظاهري ۽ باطني نشانيون صاحب ۾ پيدا ٿي چڪيون هيون. حج وڃڻ مهل صاحب کي ڏاڙهي نه هئي ۽ هاڻ پڻ ٽن مهينن ۾ وڌيل ٺاهوڪي ڏاڙهي کڻي آيو هو. پيٽ ته صاحب جو اڳ ئي آنيست آفيسرن جهڙو هو، باقي - باقي درود شريفن جو اصل ڏوڙيو هو. تسبيح پڻ جز لازم ٿي پيئي. اکين ۾ نوراني دهشت پيدا ٿي چڪي هئي. صاحب سڳورو اڃا ڪراچيءَ ۾ هو، هيڏانهن آفيس ۾ خبر پهچڻ شرط چڱو چؤبول ٿي ويو.

سينئر ڪلارڪ محمد خان مٺي چيو، ”الله جو شان آهي. الله ڪري سڀني کي حج نصيب ٿئي. پر.... پر صاحب آ: ست ٿي پيو....“ مٿو محمد خان چڻ ڍرڪڻ لڳو.

هيڊ ڪلارڪ هيڊي منهن سان جهيٺي آواز ۾ چيو، ”صاحب ماڻهو ته سنئون سڌو هو، پر ويٺي ويٺي اهو پور ڪيئن پيس....“

”مونکي ته ڪا سازش ٿي ڏسڻ ۾ اچي.“ پورل پروچ نهايت سوچ ويچار کانپوءِ پنهنجي راءِ پيش ڪئي. پورل پروچ جونئر ڪلارڪ آهي. سياست سان ڏاڍو شوق اٿس. خاص ڪري سازش واري سياست سان. انهيءَ ۾ پورل جو ڪو ڏوهه ڪونهي. اردو اخبارون پڙهي پڙهي پاڪستان جي سياست بابت پوريءَ ريت ڄاڻ ٿي ويئي اٿس.

”صاحب آنيست ٿيڻ کانپوءِ لڳندو ڪيئن؟ مونکي ته ڪل ٿي اچي،“ محمد ملوڪ لٽل ٻوٽ سان چيو.

”هاڻ کلي دنگ ڪر انهيءَ ڦلڙي ٻوٽ سان،“ پورل پروچ چيو.

”صاحب رڳو پهچي، خبر پننجي ويندي گهڻي ويهين سؤ آهي.“

گلو پٽيوالي، جنهنکي نوڪري ۾ چڙهڻي مس به مهينا ٿيا هئا، تنهن ڊڄي ڊڄي پڇيو، ”صاحب کي ڇا ٿي ويو آهي؟“

”ٿيندو ڇا، صاحب آنيست ٿي ويو،“ محمد ملوڪ ٻڌايس.

”آنيست ڇا آهي؟“ گلوءِ پڇيو.

”اڙي پوک، آنيست معنيٰ ڏوڪڙ پاڻي بند. رشوت نه وٺندو.“

”ڇو ڀلا؟“ انهيءَ ڳالهه گاو کي حيران ڪري ڇڏيو، ”پئسا الاهي ٿي پيا اٿس ڇا!“

پورل پروچ احتجاج ڪيو. ”آنيست لفظ جي اها غلط معنيٰ آهي. ڪنهن به ڊڪشنري ۾ وڃي ڏسو، آنيست جي معنيٰ اها نه آهي ته رشوت نه کائي. اسان غلط معنيٰ ٿا ڪيون. اسان جو ڏوهه نه آهي. جڏهن کان سيڪنڊري بورڊ قائم ٿيا آهن، انگريزيءَ جا لاهه نڪري ويا آهن. انگريزن کي خبر پوي ته اسان آنيست لفظ سان اهڙي تعدي ڪئي آهي ته هو انهيءَ لفظ کي ڊس-اون ڪري ڊڪشنريءَ مان ئي ڪڍي ڇڏين.“

پريان ڪنڊ ۾ چاچو نور محمد چپ ڪيو ويٺو هو. هو سينئر ڪلارڪ پر تمام تجربيدار، جهونو ۽ خفٽي هو. ڪنهن ڪم جي پيڙهي ٻوڙهي هجي ته چاچي نور محمد سان صلاح ڪجي ۽ ڪنهن ٻڌل

کي جيارڻو هجي تڏهن به هڪ ڪَ علاج ٻڌائيندو آهي .
 ”چاچا نورمحمد تون به ڪا روشني ڦينڪ“ محمد ملوڪ چيو .
 ”چاچي نورمحمد جو جنريٽر اڄڪلهه مائٽن ڏانهن ويل آهي . انهيءَ
 ڪري ڪرنٽ فيل آهي“ پورل چيو .

چاچو پاڻ تمام سنهڙو هو . الاڻي هلندو به ڪيئن هو . باقي جوڻس
 ٿرمل پاور لڳي پيئي هئي ۽ پنجاهي ڪوهن ۾ سندس ڪرنٽ وڃي
 سگهندو هو . جنهن پاڙي ۾ رهندي هئي ، اتي اصل روشني ئي روشني
 هئي . چاچي نورمحمد کي چار پنج سال ٿيا هوندا ، انهيءَ ٿرمل پاور
 سان شادي ڪئي . ٿرمل پاور جي عمر چاچي کان ويه سال گهٽ
 هئي .

”خير آنيست ٿيڻ ڪا وڏي ڳالهه نه آهي پر -“ چاچو نورمحمد
 شروع ٿيو . ”صاحب اچي ته خبر پئي ڪهڙي قسم جو آنيست آهي .
 آفيسر ته آنيست ۽ ڊس - آنيست ٿيندا رهندا آهن . جي Reasonable
 آنيست ٿيو آهي ته پوءِ مڙيئي خير آهي . صاحب ٻئي ڪنهنجي پيٽ
 تي لت نه هڻندو . پاڻ کلي خوف خدا جي نه وٺندو . باقي دنيا جو
 چرخو پيو هلندو .“

”الله ، الله جو رسول ڪري نه ائين ٿئي -“ محمد ملوڪ رڙ ڪئي ،
 ”صاحب جو شير به اسان ۾ ورهائجي ويندو .“

”ڇڱو ٻڪ ٻڪ بند ڪر . تون ته چوويهه ڪلاڪ پوک آهين .“ منٽ
 کن جي خاموشيءَ کانپوءِ چاچو وري چوڻ لڳو . ”باقي جي ٿي پيو
 ٻُڌپ آنيست ته سائين بدلي ڪرائڻ جي سوچيو .“

”پر چاچا“ پورل ٻروچ چيو . ”آخر اهو راز ڪهڙو آهي؟ پنهنجي
 کاتي جا سڀ صاحب آنيست ٿيندا وڃن . سکر ضلعي وارو صاحب ته
 اڳئي آنيست . لاڙڪاڻي وارو صاحب ڊپ منجهان آنيست ٿي پيو .
 خيرپور ضلعي واري صاحب لاءِ به ٻڌون پيا ، بس ڄاڻ آنيست ٿيڻ
 وارو آهي . ڪنهن مناسب موقعي تي آنيستيءَ جو شاندار افتتاح
 ڪندو .“

چاچي نورمحمد کان اڳ محمد ملوڪ وري رڙ ڪئي ، ”هي قيامت

جي اچن جون نشانيون آهن. مونکي جيڪڏهن آفيسر ٺاهيئون ته
آءٌ رٽائرمنٽ کانپوءِ آفيسر ٿيندس.“

”بگ بند ڪر،“ چاچو وري ڪاوڙجي پيو. ”تنهنجي ستن پيڙهين
۾ نڪو آفيسر ٿيندو ۽ نه وري ڪو آفيسر. خير، حج جي ست
به ڪو ڪو آفيسر جهلي، نه ته اسانجي صاحب وارا پرڪار....“
”پر چاچا، صاحب ته پر سال به حج تي ويو هو. تنهن جي معنيٰ هن
صاحب کي آفيسر ٿيڻ لاءِ گهٽ ۾ گهٽ ٻن حج جي ضرورت
هئي. پهرين حج کي صاحب منهن ڏيئي ويو هو....“ پورل چيو.

نيٺ اها گهڙي به اچي پهتي جڏهن صاحب پنهنجي آفيس ۾ اچي
نازل ٿيو. اسٽاف سڄو پگهرجي ويو. ڇا شان هو. ڇا مان هو. اڌ منهن
نور سان ڀريل ۽ اڌ منهن ڏڙاهي سان. اکين ۾ جلالت ۽ نيٺن ۾
سلامت سان گڏ گهرائپ. منهن کان هيٺ گچي ڍڪيل - ڏاڙهي ۽
سان. پيٽ دنيا جو اڌ گول. باقي آفيسر ٿيڻ لاءِ ٻيو ڇا ڪبي.
سڀني واري واري صاحب جا هٿ چميا ۽ هڪ عجيب طلسماتي خوشبو صاحب
جي جس ۾ مان پئي آئي. صاحب ايندي شرط ضلعي جي ڊپٽي ڪمشنر
۽ ٻين ڪلاس وٺ ۽ خفتي ڪلاس ٿو آفيسرن سان نٿڙت منجهان
مليو ۽ کين الله جا ڪرشمه ٻڌايا. چوڏهين صديءَ جي هڪ معجزوي
جو پڻ گهڙيءَ گهڙيءَ هر ڪنهن اڳيان ذڪر ڪيو، ”سائين هيءَ
گناهگار عيبدار ڪمتر بندو - رڳ رڳ ۾ رشوت ۽ ٻوٽي ٻوٽيءَ
۾ پيلائڻ جا ٻول هئا، يعني آڻو اور لاڻو - پنهنجو قومي ترانو هو،
ڏنو پٽ چٽي جو - هاڻ رب جا لک شڪرانا آهن، سڀ برابون
ڪڍي ورتئين ۽ دعا ڪريو بس آخرت سنوارجي.“ ٻيا ٺڙڪو
سڙڪو ڪلاس ٿو آفيسر پاڻهي صاحب ڏانهن پير پري آيا ۽ پنهنجي
برادريءَ جي هڪ فرد جي شينهن ڪلهي چرهن جا قصا ٻڌا.
سبحان الله! پر الله کان دعا ڪنهن به ڪانه گهري ته ڪو پاڻ به
صاحب سڳوري جهڙو ٿي پوي.

صاحب جي سلطنت جو ٻيو سونهري دؤر شروع ٿيو. تاريخ لکڻ

وارا اڳتي هلي پاڻهي سڄيون ڪندا ته شير شاهه سوري، التمش
 ۽ اورنگزيب جي حڪومتي دؤر جون مڙيئي خوبيون صاحب
 جي نئين دور ۾ هيون. التمش کان وڌ سادو ٿي پيو، (سواء
 ماني کائڻ واري معاملي جي) اورنگزيب کان وڌ الله سائين جي
 ويجهو ٿيو! صاحب شهر جي سڀ کان اوچي ماڙيءَ ۾ رهڻ لڳو هو،
 جيئن الله سائين ۽ صاحب جي وچ ۾ دوري گهٽجي ۽ فضا شهري
 زندگي کان پاڪ صاف هجي. صاحب پنهنجي شيئر مان، پنهنجي
 ڳوٺ ۾ مستيون ٺهرايون. کوهه کوٽايا، رستن تي وڻ ٻوڪرايا،
 يتيم خانا کولرايا. تار ۽ ٽپال جي بهتر انتظام لاءِ اختياري وارن سان
 لهه وچڙ ۾ آيو. مسين ۾ قرآن شريف جا سڀارا رکرايا. صاحب هاڻ
 سڌارن واري معاملي ۾ شير شاهه ثاني بنجي چڪو هو. آفيس ۾ سڪ
 سانت! ٻين آفيسرن ۽ خاص ماڻهن ۾ صاحب جي آنيستي جا هٿل
 عروج تي هئا. غريب غريبو ڍاول هو. فقيرن، الله لوڪن ۽ درويشن
 جي الله ٻڌي هئي. اصل جاوا پئي ڪيائون. صاحب، درويشن ۽
 الله لوڪن جي پنگ پي لال ڪيل اکين جي دهشت ڏسي ڪنڌ
 نواڻي درود شريف پڙهندو هو ۽ هيڊ ڪلارڪ کي اشارو ڪندو
 هو. اشارو فيض جو هوندو هو ۽ هيڊ ڪلارڪ جو منهن لهي ويندو
 هو. هٿ لڳوڙي کوليندا هئس ۽ ڏوڪڙ ڪڍي کين ڏيندو هو.
 هونئن به جنهن مهل ڪو ملنگ ٽائيپ ماڻهو صاحب آڏو آيو نه آهي
 ۽ صاحب وٺي درود شريف شروع ڪندو. هيڊ ڪلارڪ جو هانءُ
 ٻڏڻ لڳندو. هڪ پيري هيڊ ڪلارڪ چئي ڏنو: ”صاحب جي
 درود ۽ شريف لاه ڪڍي ڇڏيا آهن. اسان به هيڊ ڪلارڪي ڇڏي
 وڃي درويشي شروع ڪيون.“

صاحب جي هن نئين دؤر کي ٻه سال گذري ويا هئا. ضلعي جو
 ڪاروبار ساڳي ريت هليو پئي. ڪابه نواڻ محسوس نه پئي ٿي سواءِ
 صاحب جي آنيستيءَ جي. آنيستي به بي ضرر! ائين ڪٿي چئجي
 تعميري آنيستي (Constructive honesty) استاف جا ماڻهو سڀ خوش
 هئا. پورل ٻروچ هن نئين دؤر کي ’دين سان گڏ دنيا آه يار

جنت، چوندو هره چاچي نور محمد جي خيال موجب صاحب جو هي روپ نهايت ميچوئر (Mature) ۽ سيزنڊ (Seasoned) هو. صاحب ڪلارڪ ڪٽڙا، پٽيوالا پٽڙا، پبلڪ پبلڪ مطلب ته سڀ سکيا هئا. صاحب انهن ٻن سالن دوران پنهنجي شين جي هڪ پاڻي به اجاڻي وڃڻ نه ڏني ۽ پنهنجي ڳوٺ کي ماڊل ڳوٺ بنائڻ ۾ رڌل هو. صاحب پنهنجي ڳوٺ جو وڏو نقشو ٺهرايو هو جيڪو ٿيل تي رکي سڀني کي ٻڌائيندو هو ڳوٺ ۾ هنن هنن هنڌن تي چار مسيتون، ٽي کوهه به ڀتيمر خان، ڪجهه رستا پڪا، گندگي بلڪل صاف، هڪ ديني لائبريري، هڪ اسلامي تعليم جو مدرسو - سڀ ٻن سالن ۾ ٺهي ويا آهن - هاڻ پنهنجي ذميداري لٽي - هاڻ ڪپي بجلي.“

صاحب هڪ ڏينهن بعد از نماز جمعي جي اهو به فرمايو ته: ”في الحال هن نظام ۾ سڀ آئسٽ ٿي نٿا سگهن. ان ٿيڻي آهي. سڀني جا پيٽ وڏا آهن - پر جيڪي آفيسر آئسٽ آهن، سي پنهنجو شين سوئي صد ڪنهن هڪ ڳوٺ جي پلائي لاءِ خرچ ڪن ته هوند هن گنهگار دور ۾ به ڪجهه چڱائي ٿي سگهي ٿي. الله تعاليٰ سڀني کي ڪا اهڙي مت ڏي.“

صاحب پنهنجي دور دراز ڳوٺ کي اڃا به وڌيڪ سڌاري ها - پر خدا پلو ڪري عوام جو جنهن انقلاب آڻي ڇڏيو. اليڪشن ٿي. عوام جا نمائندا چونڊجي آيا. نمائندن کي حڪومت ملي.

هڪ ڏينهن صاحب منهن مٿو پٽڻ لڳو. صاحب جي اڳيان ميز تي سندس ڳوٺ جي نقشي بدران، اخبار رکي هئي جنهن ۾ سندس ڳوٺ جي پيمپلز پارٽي جي چيئرمن جو بيان هو ته: سندن ڳوٺ انسان جي رهڻ کان بدتر جاءِ آهي، نه پاڻي پيئڻ جو انتظام، نه اسڪول، نڪو رستو، نڪا سڄي مسجد - مطلب ته صفا اونڌو. لڳي پئي آهي. اها خبر پڙهي صاحب نهايت سنجيدو ٿي ويو ۽ سمورو اسٽاف پڻ روڻهار ڪو پئي لڳو. الزام جيئن ته صاحب تي هو انهيءَ ڪري کين تر جيترو به يقين نه هو. صاحب به ڪاوڙجي ويو ۽

چيائين، ”بابا ڇا ڪجي. اختيار آهن بي دين ماڻهن وٽ — ڪنهنجي
ڀڳ سلامت ناهي. پيئسان پيپلن مان اچي ڦاٿا آهيون. اهي اٽئي قيامت
جون نشانيون.“

استاف جا سڀ ميمبر پڻ قيامت جون نشانيون ڏسڻ لڳا. (۱۹۷۳)

اوسبئڙو

اچن ڪپڙن ۾ پنجاهي کن سالن جي زال، جڏهن سنڌ جي سرحدِي شهر جي هڪ ٿاڻي جي لاکپ منجهه پنهنجي جوان ڄماڻ پٽ 'هڪلي' سان ملاقات ڪري واپس وري پئي ته سندس اکين ۾ لڙڪ نه هئا، پر سارنگ جي مُند جا سمورا ساڻ سمویل هئا. سندس هانوَ ۾ جيڪو ڪورو ڪاميو پئي، سو چڻ سرد پئي لڳو. هڻي به سياري جي يخ هوائن وانگر ٿڌي، گهري گهري ۽ ائين پئي لڳي چڻ سندس ذهن تي جي بار هئا، سي هلڪا ٿي چڪا آهن. سندس پٽ هڪلو، ماءُ کي ويندو ڏسي رهيو هو. سندن منهن وڌيڪ سرهو هو ۽ ساڻس گڏ ٻيا جي لاکپ ۾ هئا، سي ڪجهه ساعتن لاءِ ماءُ پُٽن جو هيءُ انداز ڏسي چپ ٿي ويا.

”جوان، اها جيڃل هئي نه تنهنجي؟“ نيٺ هڪ شهري پوڙهي ماڻ ختم ڪئي.

”هاڻو، اها اٿئي جيڃل.“ جوان هڪلي ورائيو ۽ ٿڌو سامه ڀريو.

”مڙسَن تي اهي مهلون ته ٻيون اينديون آهن.“ هڪ ٻئي همراءِ

چيو، ”پر امڙ جي ٻڌل هانوَ کي ڪير اُڪاري.“

”منهنجي ماءُ جو هانوَ ٻڌل نه آهي.“ هڪلو ڪنڌ ورائي انهيءَ

همراه کي ڏسڻ لڳو، ”جيڃل ته ڪي ٻاسون ٻاسيون هيون. سوين

ٻيڙ ساريا هئا. مشڪل ڪشا کي هڪل ڪئي هئائين ته هيءُ ويل

ڏسي. اڄ نه جيڃل ڏاڍي سُڙهي هوندي.“

”جوانڙا،“ شهري پوڙهي پڇيو، ”جيڃل جو ڪو پلڻ رهيل هو

ڇا، جو تو ورتو آهي.“

”ها، مون پنهنجي پيءُ جو پلڻ ورتو آهي.“ هڪلي جو آواز ڀرجي

آيو، ”مون انهيءَ سوئر کي ماريو آهي، جنهن اڄ کان اوڻويهه سال

اڳ منهنجي بيگناهه مسڪين پيءُ کي ماريو هو.“
 جوان هيڪلو ڇپ تي ويو. ۽ لاکپ جي گندي ۽ بدبو دار ماحول
 ۾ ويٺل ست اٺ ڄڻا سڀ کيس ڏسڻ لڳا. لاکپ جون پٽيون هيٺان
 ڪاڇيل ۽ نهايت گنديون هيون. جن تي طرحين طرحين جون عبارتون
 ۽ چوڻيون لکيل هيون. ڪنڊ ۾ پيشاب ڪاڪوس لاءِ هڪ ڪسي
 هئي، جنهن ۾ ڏپ ۽ گندگي جو مدام نه هو، پر هڙيئي همراھ انهن
 سڀني ڳالهين کان بي پرواهه ۽ بي نياز پنهنجي پنهنجي هنڌ تي ائين
 کڻيو، ليٽيا پيا هئا، اڌ ليتيل هئا ۽ اڌ ويٺل هئا ڄڻ ڪانئن جزا ۽
 سزا جا سارا حساب هئا ئي وٺا آهن. هيڪلي کي همراھ ڦري آيا،
 ۽ هيڪلو کين ٻڌائڻ لڳو: ”ڌرتيءَ تي شل ڪو هيڪلو نه ٿئي.
 ڪنهن جو سٺ نه ٿئي. هونئن ته وڏي راڄ پاڪ وارو آهيان، پر
 انسان جي ٺاهيل اصولن جي پيٽا تي چڙهيل ماڻهو چؤ طرف اڪيلو
 ئي رنجي ويندو آهي. منهنجي پيءُ سان پنهنجي راڄ وارا نه ٺهيا.
 مڙس مڙيئي ڦڙ ٿي هو، سو سڀني سان سٺ ڇڏي، ڪجهه ڀريو
 پنهنجي ٻن ٽن جريبن جي زمين ٽڪر کي کيڙڻ لڳو. همراھ کي
 ڪنهنجي ڪاڻ نه هئي. هو پنهنجي ٻني ۽ وٺي ۾ راضي خوش هو.
 وڏڙا ۽ سگهڙ چوندا آهن ته مرد جي بازن جي پورهئي جو ڪو ڇيهه
 ئي ناهي. جيترو ٻنيءَ ۾ اونهو هر هلائيندو اوترو سڪي ٿيندو، ۽
 جيترو وٺيءَ سان پيار وٺيندو اوترو ئي مٺو ڦل ملندس. الله جي
 مرضي هئي. بابا کي فصل به ڀلو مليو ۽ مان به انهيءَ سال ڄاڻس.
 ابي جي خوشيءَ جي ڪا حد هئي؟ زمين کان اڏامي ڳالهائيندو
 هو.“

”خدا جي قدرت ڏسو، رب سائين الائي ڇا ۾ راضي آهي. ننڍڙن
 بندين کي جيڪڏهن خوشي ڏي به ٿو، ته سهي نه ٿو. ابي ته سموري
 دنيا کان ڪٽجي پنهنجي دنيا الڳ وسائي هئي. ايتري ننڍڙي دنيا،
 جيتري انسان جي دل. پر ابي جي دنيا ۾ وسعت هئي، سک هو،
 آرام هو، سرهائي هئي. سا به رڳو انسان جي دل ۾ سمائجي سگهي
 ٿي. جيڪل ٻڌائيندي آهي ته: ابا اها نياڳي چنڊي چوڏهين جي رات

هئي. ڇو طرف سرنهن جي هڪار ڦهليل هئي. ابي جو ڦهليل هٿ ۽ ڏاڍ مڙسي ۽ جيڄل جا سڪ ۽ سونهن، پاپوه ۽ نئڙت سان ڀريل نين، سڀ منهنجي پٽڪڙي وجود مٿان واريل هئا. مان مس اٿن نون مهنن جو هوس. ڇو طرف وٺن، بنين ۽ آڪاش تي چانديءَ جا تهر وريل هئا. ايتري ۾ چانڊوڪيءَ کي باهه لڳي. ابي جي رت ۽ ست سان کيڙيل سارين جا سنگ ڪنڀڻ لڳا. سرنهه جي هڪار الاڻي ڪيڏانهن هلي ويئي. ست اٺ ڇڏا ڪهاڙين ۽ بندوقن سان ڌوڪي آيا. ابي کي اٿڻ جي مهلت نه ڏئون. جيڄل کي ٻن چئن ڪپي الڳ ڪري بيهاريو. ابي کي ٻن چئن رائفل جي گڻن سان جيڪي ڪپار وارا ڌڪ هيا، تن مڙس کي اڌ مڻو ڪري ڇڏيو. جيڄل جي دانهن مٿي دانهن. جڏهن ابو ڪپاري ڌڪ جي تاب ڪري اٿي نه سگهيو، تڏهن هڪ همراھ اڳتي وڌيو. مان انجو نالو نه ٻڌائيندس. امڙ کي مخاطب ٿي چيائين: — ’هاڻ پاڻ ڏس ته تنهنجي ڪانڌ جا گهٽرا گهٽرا ڪيئن ٿا ٿين.‘ شاباس آهي جيڄل کي، تنهن ڪجهه نه ٻڙڪيو ۽ پٿر جي بت وانگر بيٺي رهي. مون کي اڃا نڊ هئي. پوءِ جيڄل چوي ته چنڊ جي ٿڌي روشني ڦري ڪوسي ٿي پئي. چانڊوڪي جا آلا ڇو طرف ڦهائجي ويا — ۽ جڏهن ان ڪميٽي جي ڪهاڙي مٿي ڪڇي. چانڊوڪيءَ ۾ جرڪي ۽ ابي جي رڙ سان گڏ، سندس منهن وڍجي ٻن اڏن ۾ ٿي ويو. نڪ ۽ پيشانيءَ ۾ ڪهاڙيءَ جو ڦر ڪڍي ويو. رت جون نينديون وهڻ لڳيون. جيڄل چوندي هئي: ابا تنهنجي پيءُ جو رت جڏهن چانڊوڪيءَ ۾ جرڪيو ۽ جرڪي چؤطرف ڦهلاجي ويو، تڏهن شايد قدرت واري کي به ڪا چڪي آئي هئي، جو چنڊ وڃي ڪڪرن ۾ لڪو، پوءِ انڌوڪار هئي. ڪهاڙين جا ڌڪ هئا، ابي جو رت هو، ابي جي ماس جا گهٽرا گهٽرا ڇو طرف ڦهلاجي ويا. جيڄل جي اکين ۾ ڳوڙها ضرور هئا، پر سڌڪا اندر مان نڪتا ٿي نٿي. پراڻي سهاڳ تي به زائفون روئينديون آهن — پر شاباس آهي جيڄل کي، نڪا دانهن ڪيائين نه ڪوڪ. جيڄل ته انهيءَ ويلي ئي کي ٺاه ٺاهي ڇڏيا. ٻئي ڏينهن

خبر پئي ته اهو ڪوس پنهنجن ئي جي چُرچ تي ٿيل هو. راج جي چڱي مڙس جي چوڻ تي ئي سڀڪجهه ٿيو هو. ابي به ته سائڻ ڏاڍ مڙسي ڪئي هئي، جو پنهنجي وڏن جي زمين ٽڪر تي زوري قبضو ڪري چڱي مڙس جي پڳ ۾ هٿ وڌو هو. پنهنجن ۾ ڪو آسرو نه ڏسي، امڙ مونڪي سانڍيو. مونڪي سال کن جي ڄمار کان امڙ سبق سيکارڻ شروع ڪيو ته ابي جي سر جا سوداگر ڪير هئا، ۽ جيئن مون اک کولي، ماءُ کي ڪڏهن مرڪندو نه ڏٺو ۽ ابي کان پوءِ جيئن ڪارو ويس ڍڪيائين، سو وري نه لڌائين، ۽ رات جو روز مونڪي ابي جي رت ۽ ست جون ڪهاڻيون ٻڌائيندي هئي. مان جيئن جيئن سُرَت ۾ ايندو ويس، جيئجل جا سبق اوترا اوکا ٿيندا ويا، چوندي هئي: ابا پنهين مون سان لائون لڌيون ۽ مونڪي خوشيءَ جي خوراڪ ۽ پَٽ جا بهراڻ پارايا هئا — ۽ هاڻ ڪارو ويس جو ڪيو اٿم ته توکي سدائين سڏ هجي ته تنهنجي جيئجل سان ڪهڙا جتن ٿيل آهن. ابا، اهي ڪارا تنهنجي ابي جي رت ۾ ٻڌل اٿئي، توکي پيءُ جو پلٽو وٺو اٿئي. توکي امڙ جي بت تان اها ڪارنهن لاهئي اٿئي، پلٽ به اهڙو وٺو اٿئي، جو ماس جا گترا گترا چؤ طرف ڦهلجي وڃن. رت جي بدبوءِ سڀئي محسوس ڪن ۽ گترا ميڙڻ تي ڏکيو ٿي پوي. منهنجي چوڪرائي مستي ڏسي امڙ مونڪي جهلي ڇڏيندي هئي: ابا ترس. ڏينهن اچي رسندا. متان ڪو ٽڪڙو ۽ امڙ کان پڇا بنا ڪو ڪم ڪيو اٿئي.

”اڄ کان سال ٻن اڳ جي ڳالهه آهي، امڙ مونڪي هڪ هنڌ دل جون ڳالهيون ڪندي ڏسي ورتو، امڙ کي آند مانڌ — چئي: پَٽ، ماءُ کي پَٽ ۾ الائي ڪهڙيون ڪهڙيون آسون اميدون هونديون آهن. پٽ جڏهن سهرا ٻڌي لائون لهندو آهي ته ماءُ کي جيئري بهشت ملي ويندو آهي، پر پٽ مونڪي ڏس مان اهڙي ماءُ ناهيان. منهنجي لڳن، ڪيترا ورهيه خدا جا ٿيا آهن، رڳو ڪارا ڏنا آهن. منهنجي سر جي سائين جو ۽ تنهنجي ابي جو پلٽ رهيل آهي، مون توکي سانڍي وڌو ئي انهيءَ ڪري ڪيو آهي جو پنهنجي بيگناهه پيءُ جو

پلاند ڪندين — ۽ جيڪل جي جيءَ ۾ جو ڪورو پريل آهي تنهنڪي سرد ڪندين، ويرين کي جڏهن وڏي اهارت پڌل بدبودار ڪهاڙي منهنجي پيرن ۾ رکيندين ته مان تنهنجي پيءَ جي جدائي جا جيڪي سڌڪا روڪي ڇڏيا هئا، سي سڌڪا ته پري سگهان، ۽ اهو ڪارو ويس لاهي ڦٽو ڪيان، جيڪو منهنجي نصيبن ۾ لڪجي چڪو آهي، ۽ پٽ تون هاڻ وڃين جوانيءَ جي جذبن ۾ پيو آهين. مونکي نتو ڏسين ته پنهنجي سموري جواني، سمورو جنب پڙهين جي پلٽ وٺڻ ۾ گهاري ڇڏيم — مان ڌاري هيس تڏهن به سر تي ايڏو بوجه ڪيو اٿم، تون ته تخم آهين انهيءَ مرهيات جو. پٽ متان ڪنهن سان دل لاتي اٿئي. اهي دليمن جا سودا ڏاڍا مهانگا ۽ اٿانگا آهن. اڪثرين جي هڪ گندي سان ساري عمر جا سودا ٿين ٿا. تنهنجي منزل بي آهي، هاڻ مان اڪيلي تنهنجي حياتيءَ جي هاڃن کي سهندس — ۽ ائين نه ٿئي جو تنهنجي محبت جون ٻه گهڙيون هڪ پيءَ جوانيءَ کي برباد ڪن — مان ڄاڻان ٿي جواني جدائيءَ ۾ ڪيئن گهاربي آهي. انهيءَ گهاٽي ۾ ڪيئن پاڻ کي پيسبو آهي. قسم اٿئي پيءَ جي رت جو، سونهن اٿئي امڙ جي پلاند جو، متان ڪٿي اڪيون اڙائي ويهي رهين، پوءِ الائي ڇا ٿي پوندو.

”پوءِ اهو ڏينهن اچي پهتو — جنهن ڏينهن لاءِ جيڪل دعائون گهريون هيون. اهو ڏينهن — جڏهن امڙ جي دل ۾ پنهنجي سهاڳا جي خون جو پلٽ وٺڻ جو جيڪو ڪورو باهه جو ٻريو پئي، سو ته ٽڌو ٿيو — پر جگر جو ٽڪر جنهن اوڙاهه ۾ وڃي پيو، تنهنجو احساس الائي ڪيئن ٿيندس.“

اهو ئي ڪنڌ ڪوٽ جو شهر آهي، اهي بازارون انسانن سان آهن. انسان هٿ ڍورن مثل آهن، پنهنجي ماحول ۽ به ڪنهن ذميداري جي بار جي ائين اريلا، هٿ سان ڀرپور، اٿڻاڻ، انسان جي شروعاتي دؤر جي ذهن ۽ سمجهه وارا شهيري جوان اهو ئي سمجهندا آهن ته ماڻهوءَ جو ملهه ڪيترو؟ ائين آني وارو ڪارتوس هڪڙو — هاڻ کلي ڏيڍ-ٻن رپين جو هوندو. پر گهڻا هٽيلا ته اهو نقصان به ڪونه سهندا

آهن، ڪهاڙيءَ جو وسڪارو، همراھ جي ڪنڌ جو ڦهڪو، اجايو ڪارتوس زيان ٿئي ھا.

”اڏا، امڙ، جون دعائون اگهيون. مون شهر جي وچ ۾ امڙ جي سهاڳ ۽ پنهنجي ابي جي خون جو بدلو ورتو. رستي جي وچ ۾ جڏهن امڙ جو ڏوهي ڦٽڪيو پئي ته امڙ جي رڙ مٿان رڙ: ’ابا مٿان اٿن ڏنو اٿيس، اصل سوئر آڦت مري، اڃا هن!‘ چاهيان ها ته پڇي وڃان ها — پر اتي ئي بيهي رهيس. جيستائين انهيءَ سوئر جا واهرو ورن تيستائين پوليس اچي سوگهو ڪيو، ۽ پانپان ٿو جيگل به سمجهندي هوندي ته سندس جگر جو ٽڪرو هٿ وڌيڪ حفاظت ۾ هوندو، اڄ جيگل کي اڃا ڪپڙا ڏسي مونکي ائين لڳي ٿو جن مان جنهن ڳالهه لاءِ دنيا ۾ آيو هوس سا پوري ٿي.“

ڪجهه ساعتن لاءِ چپ ٿي ويئي. پوءِ ڪراڙي قيديءَ چيو: ”ڀلا جوان، واه جو پاڻ ملهائو اٿئي — جيئن آهي جيگلون، جي تو جهڙا نر ڄڻين.“ ٿوري دير کان پوءِ وري چوڻ لڳو، ”جوان، تنهنجي جيگل کي هاڻ سڃاڻم. تنهنجي پيءُ ۽ امڙ جي جواڻي، سونهن ۽ پيار جي هاڪ سڄي تر ۾ هئي. واه جو جوڙو هو. پر پٽ تنهنجي جيگل جيڪي ڏينهن پنهنجي ور جي ڇانو ۾ گذاريا، سي سڄي ڄمار ياد ڪندي، ۽ جيڪا عذاب ۽ ڏڪار جي عمر توکي نپائي وڌو ڪرڻ ۾ گذاريين تنهن به اهڙو عذاب نه ڏنو هوندس، جيڪو عذاب ۽ اوڻو هاڻ هوندس، پهرئين رڳو چوڪري هئي، پوءِ زال بنجي ڏيڪاريائين، ۽ هاڻ هوءَ فقط ماءُ اٿئي. ماءُ سان لکين اوسيئڙا، اوڻا ۽ عذاب هوندا آهن. جيگل هاڻ جبل جي ڏي ڄمار گذار نه ڪٽل پويئي!“ (۱۹۷۳)

ڪامريڊ، سترهون گريڊ ۽ ڏهه هزار چمپيون

مان تيهن سالن جو پوڙهو / جوان آهيان. جوان ان ڪري جو اڃا عمر رڳي ٽيهه سال آهي. پوڙهو ان ڪري جو ظاهري توڙي اندروني طور تي ضربجي پيو آهيان. ڌڪجي پيو آهيان. ڪجهه عرصي کان منهنجو مٿو چڻ لوهه جي ساندڻ بنجي پيو آهي ۽ حالتون، واقعا چڻ مترڪا!

بي گالهه جيڪا ان کان به وڌ حيرت جوڳي آهي، سا اها ته سڀ ائين پيا چون ته مان ستن سالن کانپوءِ پنهنجي گهر، 'پنهنجو گهر' سمجهي آيو آهيان. گهر جا سڀ ڀاتي حيران به آهن ۽ پريشان. ساڳيءَ وقت خوش به.

بابو چوڻ لڳو: ”چوري جي من ۾ الله ڪا ساجهه وڌي آهي.“
امڙ چيو: ”ههڙو ملوڪ سدا سهڻو پٽ، نيٺ سنئين راهه تي آيو، مون قلندر تي سڪان باسي هئي.“

منهنجي وڏي پرنيل پيڻ چيو: ”مس ماڻهپي ۾ آيو آهي.“
منهنجي ننڍي ڪناري پيڻ چيو: ”منهنجو ڀاءُ اڃا به وحيد مراد لڳي ٿو.“

اهي سڀ گالهيون اوهان ٻڌيون. سڀ صحيح آهن. پر منهنجي سدا ملوڪ زال جي به ٻڌو. چئي ٿي: ”سڄو سون آهيان، رڳي دل ڪلاسي جي اٿئي.“

گهر ۾ خوشيءَ جا شادمانا هئا، مان ست سال ڌڪا ٽاپا کائي، گهر وارن جي چوڻ مطابق، ۱۷ گريڊ جي ٻارهن سون واري نوڪري وٺي، وار ٻار لهرائي، ڏاڙهي مڇون ماڻهپي ۾ آڻي، گئل چمپل جي پچر چڏي، ميرا ڪپڙا لاهي- فرسٽ ڪلاس ٿي گهر موٽيو هوس. اڳتي وڌڻ کان اڳ ٿوري وضاحت: ڇاڪاڻ ته مان ذهني طور تي،

پنهنجي ملڪ ۾ پرولتاري ڊڪٽيٽرشپ جو قائل آهيان. تنهنڪري مون لاءِ ظاهري ٺاهه - ٺوهه کان وڌيڪ پنهنجو پروگرام عزيز هو. انهيءَ ڪري منهنجي گهر وارا منهنجو اجرو من ڏسڻ کانسواءِ رڳو منهنجي بدن تي ميرا ڪپڙا ڏسي، مونکي ڏڦير يا هوروالو چوندا هئا - ۽ گهر کان ٻاهر مان اٿڻ ۽ بي لوٽ ڪارڪن سڏبو هوس.

بابا مختيارڪار هو. پر اڄڪلهه 'جبرو' آهي يعني جبري طور رٽائر ڪيل. اسانجو گهر ڏاڍو سڪيو ستابو ليکبو آهي. بابا جا ٻه پٽ آهيون. منهنجو وڏو ڀاءُ روينيو ۾ هيڊ منشي هو، پر اڄڪلهه 'جبري طور' پروموت ٿيل مختيارڪار! - ۽ مان هوس ننڍو پر وڏو نالائق، بي ڪم ۽ چريو. وڏي ڀاءُ ميٽرڪ چئن سالن ۾ ڪٿي ۽ بابا سمجهي ويو ته ڪلارڪيءَ جي لائق آهي. بابا دنيا جو آزمودينگار ماڻهو آهي - ۽ مان بي اي سي (ايگريڪلچر) فرسٽ ڪلاس، ٿرڊ پوزيشن، ايم. اي ايڪنامڪس فرسٽ ڪلاس، فرينچ لينگويج ڊپلوما، قرآن شريف، بنا معنيٰ جي ته ننڍي هوندي ئي پورو ڪيو هوم. ڪاليج ۾ انگريزي اهڙي ته ڳالهائيندو هوس جو سڀ مونکي انگريز چوندا هئا. جي ڪڏهن بابا جي آفيس ۾ ويس ته بابا جهڙو ڪڙپيل به منهنجي اڳيان انگريزي ڳالهائيندي هڻڪندو هو. رنگ روپ اهڙو هوندو هوم (هاڻ ايترو نه آهي) جو اوڙو پاڙو تپائي ڏنم. بابا جي دلي تمنا هئي ته مان سي ايس پي آفيسر ٿيان. کيس مون ۾ اهي سڀ گتس نظر ايندا هئا، جيڪي هن پنهنجي سي ايس پي ڪليڪٽرن ۽ ڪمشنرن ۾ ڏنا هئا.

پر انهن سڀني ڳالهين ۽ خوين هوندي به مان بلڪل نالائق نڪتس ۽ بابي مون مان اميد لاهي، منهنجي وڏي ڀاءُ منجهه رکي جيڪو ان وقت هيڊ منشي ۽ ٿرڊ ڪلاس مئجسٽريٽ هو، ۽ منهنجي ڀاءُ جي سينارٽي لسٽ ڏسي دل کي آت ڏيندو هو ته مڙيئي ۱۹۸۲ع ڌاري ڊپٽي ڪليڪٽر ٿي ويندو. اهو ٻڌي اسي چوندي هئي: "جڏهوڪا مينهن تڏهوڪيون ڇڪون."

مينهن ۽ چڪن جي ڳالهه تان بابا کي خار لڳندا هئا ۽ چوندو هو،

”پر هو جو طوفاني وڏو ڦڙو مينهن اٿئي سو ته صفا وسڻ جي آس ئي لاهي وينو آهي.“ مونکي بابا وڏو ڦڙو چوندو هو. مون بابا کي واقعي مايوس ڪيو هو.

اجايو ڳالهه ڊگهي ٿي ويئي. مون چيو پئي ته مان ستن سالن کانپوءِ واقعي پنهنجي گهر ۾ وڃ- ڦڙي وانگر وسيو هوس. مون ايندي شرط اعلان ڪيو ته، ”زهره تيار ٿئي ۽ مون سان هلي.“

”ڇو؟“ بابي پڇيو.

”انهيءَ ڪري جو منهنجي زال آهي.“

بابا پنهنجا پراڻا مئجسٽريٽ وارا پاور چاهيندي به نه هلائي سگهيو، جيڪي گهر ۾ سدائين استعمال ۾ ايندا آهن.

”اپائنٽمنٽ آرڊر ڏيکار.“ مئجسٽريٽ صاحب جرح شروع ڪئي.

”اچي هي ڏسو. اوهانجي گريڊ کان مٿي آهي.“

بابا منهنجو ۱۷ گريڊ وارو آرڊر غور سان پڙهيو ۽ امان کي سمري آرڊر ڏنائين، ”زهره کي تيار ڪري موڪل ڏيو.“

امان ڪيپائڻ لڳي. کيس ڊڪ هڻي پنهنجو محشر ته خراب ڪيو اٿس هاڻ زهره جو ٿو سر رلائي.

ٿوري دير کانپوءِ، اندر ڪمري ۾ مون زهره کي پاڪر پائي هلڪي چمي ڏني ۽ چيو، ”تون نه ڪيڀاءِ- هل.“

”تون اهو ساڳيو ناهين.“ زهره چوڻ لڳي.

”ڇو؟“

”پنهنجو ڀائڪان پڇ.“ هوڻ شرمائڻ لڳي.

زهره منهنجي ماءُ جي ماڻهن مان آهي. اسانجو ڳوٺ، سنڌوءَ جي ڪپر تي آريءَ کان ٿورو هيٺيرو آهي ۽ زهره جنجو ڳوٺ ٿورو مٿيرو آهي. بابو چوي ٿو ته ۱۹۵۶ع واري ٻوڏ ۾ زهره جنجي ڳوٺ جا سڀ گهر لڙهي ويا هئا. (بابا کي سمورا واقعا ستن سالن ياد آهن) پر زهره ۽ سندس ماءُ اڳواٽ لڏي اسانجي ڳوٺ آيا هئا ۽ سڀ وري محال ڪيتي بندر ۾ پناهگير ٿياسين جو بابو ان وقت اتي محال ڪار

هو.

رات ٿي. مان زهره کي پاڪر ٻاٻو لڻيمو ٻيو هوس. هوڏانهن ٻئي
ڪمري ۾ اسانجي مائٽن جي سلامتي کائونسل جو ايمرجنسي جلسو
برپا ٿيل هو. آخر زهره جي سر جو سوال هو.
”گالهه سمجهه ۾ نٿي اچي.“ ٻائي چيو.

ٻاٻو واقعي سچ چئي رهيو هو. هن الائي ڪيترا سال مون سان مٿو
هنيو هو. پر استحصالِي قوتن کي سمجهي وڃڻ کانپوءِ مون لاءِ اهو
مشڪل ٿي پيو هو ته بابا جهڙي بورزوائي طبقي جي ماڻهوءَ سان
اصولن جي خلاف ڏاهه ڪريان جنهنجي سماجي حيثيت جي مان
خلاف هوس.

جڏهن مون ٻاويهن سالن جي عمر ۾ ايم-اي ايڪنامڪس فرسٽ
ڪلاس ۾ پاس ڪئي ته بابا مونکي چيو، ”پٽ هاڻ سي ايس پيءُ
جون تياريون ڪر. مونکي تو مان وڏيون اميدون آهن.“
”بابا مان سي ايس پي نه ڪندس.“
”ڇو!“

”جنهن آفيسر شاهي نظام جو مان نظرياتي مخالف آهيان، تنهن
مشميري جو ڀرڙو ٿيڻ نه چاهيندس.“
بابا کي سخت ڪاوڙ لڳي. ”....باقي رات جو اوندھ ۾ چوني جو
دٻو کڻي، سڄي شهر جي ڀتين جو ڪارو منهن ٻيو ڪندين ته ڪشمير
ڪشميريون ڪا هئي-ون يونٽ ٽوڙيو نه ته....“
”اوهانکي خبر آهي ته....“ مون بابا جي گالهه ڪاٽي، ”مان انقلاب
پسند آهيان ۽ آمريت جي خلاف جدوجهد ۾ ڀرپور حصو وٺندس.“
”ڇو منهنجي نوڪريءَ جي پٺيان پيو آهين.“

”گستاخي معاف. اوهان به آمريت جي نظام جاستون آهيو، جيڪي
هن ملڪ ۾ آفيسر شاهي جي سازش سان هڪ ثقافتي اقليت کي هن
ڌرتيءَ جي محنت ڪش جي حقن کي غصب ڪرڻ لاءِ مدد ڪري
رهيا آهيو.“

”بس بس وڌيڪ بڪ نه ڪر.“ بابا آبي کان ٻاهر نڪري ويو- ۽

مان نڪري ويس پنهنجي ملڪ جي شهر شهر ۾، ڪوٽ ڪوٽ ۾. وستیون واهن سڀ گهمي ڏنا. پنهنجن همراهن سان - ڪاريدن سان. مان ڪاليج ۾ پنهنجي ترقي پسند دوستن کان ذهني طور تي ڪجهه مٿي ٿي ويو هوس. مارڪس، اينگلس ۽ لينن جا نظريا منهنجي رڳن ۾ رچي ويا هئا، ماڻو ۽ چڻي گوڙا جي جاکوڙي جدوجهد کي آڏو رکي مان پنهنجي سينئرس کي چونڊو هوس ته ڪجهه ڪريو. پر منهنجا سينئر ڪاريد چوندا هئا ته اسانجو نظريو سائنٽيفڪ بنيادن تي آهي ۽ انجي ارتقا هڪ ان ٿيندڙ عمل آهي.

”اسانجي اضافي عمل سان چو نه ارتقا جي عمل جي رفتار تيز ڪجي.“ مان چونڊو هوس.

”اسانکي پهرين فقط وڌيري ۽ جاگيردار جي انسٽيٽيوشن کي ختم ڪرڻ گهرجي ۽ پوءِ اصل پورهيت طبقو از خود اڀري ايندو.“

هتي هڪ ٻيو مسئلو کڙو ڪيو ويو. هڪ جونيئر ڪاريد چيو، ”پر ائين ته هڪ استحصالِي طبقي کي ختم ڪبو، پر جيڪو شهرن ۾ مڊل ۽ اپر مڊل ڪلاس ۽ بورزواڻي طبعا پوري قوت سان اڀري آيا آهن تن لاءِ به ته ڪجهه ڪرڻ کپي.“

انهيءَ لاءِ هڪ آل پاڪستان ورڪرس ۽ پيزنشس جي ڪنوينشن سڏائي ويئي - پر انهيءَ رات مونکي بابا زوري چڻ بنا وارنٽ ڏيکارڻ جي هڪ نهايت غير جمهوري عمل رستي، سوگهو ڪري اچي ڪوٽڙي ۾ آزاد ڪيو. جت انهيءَ رات، سنڌوءَ جي ڪپڙ تي، پنهنجي بورزواڻي پيءُ طرفان ارينج ڪيل شاديءَ ۾ گهوت بڻيو ويٺو هوس.

جيتوڻيڪ منهنجي ذهني اؤسر مطابق شادي هڪ فضول اداري جو نالو آهي ۽ فقط عورت ۽ مرد جي هٿرادو ٺاهيل سماج جي هڪ چال آهي جنهنکي، غيرت عزت ۽ ٻيا به ڪيترا نالا ڏنا ويا آهن. پر انهيءَ سڀني گالهين هوندي، شعوري طور سمجهندي، منهنجي بدن جي ذري ذري ۾ جيڪو مرد لڪل هو، پنهنجي وجود کي ظاهر ڪرڻ

لاء ٻوڏ مثل پئي لڳو۔ ”هڪ سئو دلچسپ تجربو آهي.“ مون سوچيو۔ ستاويهن سالن جي عمر تائين الائي ڪيتريون ڇوڪريون منهنجي زندگيءَ ۾ گهڙي پل لاءِ، رات جي چئن پهرن خاطر يا ڪي اڃا به وڌيڪ عرصي لاءِ آيون هيون، ويون هيون۔ پر اهو پهريون ڀيرو هو جو ڪامريڊ جي اڳيان هڪ صحيح سلامت سالم عورت، عام آڏو اقرار ڪري، سندس اوسيٽري ۾ ويٺل هجي۔ سچ پچيو ته عام دنياوي ڪيريئر کي لت هئي، مون جنهن نظرياتي حيات کي پنهنجو ڪيو، سو جڏهن پنهنجي ڪنوار جي ڪمري ۾ داخل ٿيو هوس ته نظريي کي امانت طور، ڇانئڻ تي ڇڏي، حيات ڏانهن هليو ويو هوس۔

منهنجي زال۔ سادي سودي۔ ذري گهٽ اڻ پڙهيل۔ قرآن ختم ڪيل، روزن نمازن جي پابند۔ ۽ واقعي چوندي آهي ته اهي سندس روزا نمازون ٿي هيون جو کيس مليس۔

ڪجهه ڏينهن مون زهره کي خوب پيار ڪيو ۽ نوجوان جسم ۾ جيڪا معجون ڀريل هئي، يا ڪامريڊن جي چوڻ مطابق انساني نسل جي تسلسل قائم رکڻ وارو سيال مادو۔ يا وري انساني حيواني جبلت جي خواهشن جا ته لاه ڪڍي ڇڏيم۔ ۽ ٻيو نوجوانن جي ڊڪشنري مطابق عشق جون نمازون پڙهيون ۽ محبت جا روزا کوليا۔ پوري حياتيءَ جا قضا ٿيل روزا ۽ نمازو وڏي صلح سان رکيم ۽ پڙهيم۔

مهنجي ڪن کانپوءِ جڏهن جسماني ٻوڏ ۾ هيٺئين درجي جي ميلاب جي اميد به نه رهي ۽ عشق جي سانوڻيءَ به وسي وڃي هنڌ ڪها هئا تڏهن دل تي ذهن جو غلبو آيو ۽ شاهه لطيف کي خواب ۾ ڏٺم جيڪو چئي رهيو هو: روزا ۽ نمازون پڻ چڱو ڪم۔ اهو ڪو ٻيو فهر، جنهن سان پسين پرين کي!

ٻئي ڏينهن مون ٽپڙ ٻڌا ۽ سچڻ سفر اسهيا۔

”ڪيڏانهن وڃين ٿو؟“

”بابا في الحال ڄام شوري....“

”ڇو ٻڌڻ جو خيال اٿئي ڇا.“

”نه بابا يونيورسٽي اليڪشن ۾ باقي هفتو وڃي رهيو آهي.“

”پر تون ته يونيورسٽيءَ ۾ ڪونه پڙهين.“

مان بابا جي ان ڄاڻائيءَ تي دل ۾ کليس. بابا ضد شروع ڪيو. ۽ مون تقرير: ”بابا اسانجي ملڪ جي ساڃي جي پيٽي بورزوائي طبقن جي مرضي آهي ته يونيورسٽي جي يونين تي قبضو ڪري پنهنجا استحصال هٿڪندا، استعمال ڪرڻ جي راهه ڳولين. ان لاءِ هو شاگردن جي جاءِ تي نااهل ۽ هٿ ڏوڪيل نمائندن کي بيورو ڪريسي ۽ يونيورسٽي اٿارٽيز جي ذريعي، ڪٿائڻ چاهين ٿا....“

”بس وڌيڪ بڪ نه ڪر....“ بابا هٿيار ڦٽا ڪيا.

زهره کان موڪلائڻ ويس، کيس پنهنجي مقصد جي اعليٰ قدون ۽ پرولتاري ڊڪٽيٽرشپ جي ميدان کي هموار ڪرڻ جي اهميت تي روشني وجهي ٻڌايم.

”پر اهي سڀ ٻار تو هڪڙي جي ڪلهي تي آهن. مان به چوان تنهنجو گلاب جهڙو رنگ ڪارو ڇو ٿي ويو آهي. آخر اهو ميدان ڪڏهن هموار ٿيندو. اس به ٽٽهڻ هوندي....“ مون کي ڏٺو، مان جلدي ايندس ۽ توکي ذهني طور تي تيار ڪندس.“

”مان ته هاڻ به تيار آهيان.“ زهره منهنجي ڳچيءَ ۾ ٻانهون وجهندي چيو.

پوءِ مون زهره کي چميون ڏنيون. هڪ ٻه.... ڏهه.... ويهه.... ٽيهه.... چاليهه.... پنجاهه.... سو.... ٻه سو....

مون جڏهن ٻه سو چميون پوريون ڪيون ته چپ سڪي ويا، نڙي خشڪ ۽ مٿو به ڦرڻ لڳو. ڪنن ۾ به سان-سان ٿيڻ لڳي ۽ بقول جوش مليح آباديءَ جي عشق جي مرحلي کي ختم ڪرڻ تي منهنجي ڪنن ۾ مرحبا جو آواز آيو. پڪ ملائڪ لڪي لڪي جوش جا مرحلا ڏسندا ۽ مرحبا ڪندا هوندا.

ڪن ۾ جڏهن ملائڪن طرفان مرحبا ٻڌم ته چيم - ”بس....“

”بس، چڙيون ٻه سو!“ مئٿميٽس جي ڌيءَ چوڻ لڳي.

مون وات ۾ جمع ٿيل ٻڪ جا ٽي حصا ٽڙي ڏانهن سڀلاءِ ڪيا ۽ باقي حصي سان سڪل چين کي آلو ڪندي چمر، ”موٽي ايندس ته توکي هڪ هزار چميون ڏيندس ۽ ايترو پيار ڪندس جو تون بيزار ٿي پوندين.“

مان زهره جي ذهن ۾ پنهنجي پيار جو شيشي جو گهر اڏي، موٽي آيس پنهنجي ماڳ تي. اسانجي يارن دوستن جي ڪامياب جدو جهد سان ون يونٽ ٺٽي چڪو هو. صوبائي خودمختاريءَ جو مسئلو اڃا حل ٿيو هو. جنهن لاءِ جاکوڙ شروع ٿي. يونيورسٽيءَ جي اليڪشن اصل ۾ مرڪز هو ملڪ جي نوجوان ذهن ۽ قوت جو، جت ترقي پسندن جي رجعت پرستن کي ٽڏڻو هو. اسانجي ڪامريڊن جا حوصلا بلند هئا. گذريل ڇهن سالن کان لاڳيتون جاکوڙون ۽ قدم به قدم فتحن صرف جذبن کي جيئرو رکڻ لاءِ اهم هيون، پر اصل حاصلات ته پرولتاري ۽ ڊڪٽيٽرشپ هئي. جنهن لاءِ اسانجي ڪامريڊن جا ذهن ڪنهن ڪنهن مهل ڏنگيل يا ونڊيل لڳندا هئا. پر اسان جهڙن بي لوٽ ڪارڪنن اڳيان منهن نه کولي سگهندا هئا.

ستت ئي ملڪ ۾ پهريون ڀيرو ’هڪ ماڻهو هڪ ووٽ‘ تي اليڪشن ٿي رهيون هيون ۽ ورڪ ڪرڻ جو وڏو اسڪوپ هو. اسانجا سينئر ۽ ڪامريڊ به ٿي مهينا مختلف شهرن ۽ صوبن ۾ مختلف پارٽين سان لهه وچڙهه ۾ آيا ته جيئن پنهنجي هم خيال پارٽي يا اميدوار جي بي لوٽ ورڪ ڪجي. اسين نيٺ ڏاڍا مايوس ٿياسين. اڀرندي پاڪستان جي عوامي ليگ رڳو اُن حصي تائين محدود هئي ۽ سندن نقط نظر ۾ استحصال ڪندڙ ۽ جيڪو مظلوم آهي سو مارڪس جي نظريي سان ٺهڪي نه پيو اچي. ڪافي بحث مباحثي کانپوءِ اسان سمجهيو ته هنن کي اسان جهڙن ڪمٽڊ بي لوٽ ڪارڪنن جي ضرورت ناهي. اولهه پاڪستان ۾ جيڪي ترقي پسند پارٽيون هيون تن تي ڪوبه اعتبار نٿي ڪري سگهيو جو اُت مخدوم ۽ وڏيرن سان گڏوگڏ هاري ۽ مزدور به هئا. مون چيو ته اها پارٽي پاڪستان جي هڪ تهذيبي لساني اقليت مهاجر پائرن جي بارا مصالحي جي

ڇات پئي لڳي.

وقت نڪتو پئي ويو. ورڪ لاءِ اسين آنا هئاسين. نيٺ ڪجهه آزاد
اميدوار اسانکي ملي ويا جيڪي نظرياتي طور تي اسان جهڙا هئا.
خوب ورڪ ڪيوسين. تقريرون- نعرا- عام ماڻهن کي خطاب- دل
کولي ڇهه مهنا ورڪ ڪيوسين.

اليڪشن ٿي. اسانجا جيڪي به اميدوار هئا تن جي ضمانت ضبط
ٿي ويئي، اسانجي اميدوارن جي هارائڻ جو وڏو سبب سرمايه دار ۽
جاگيردار هو، جنهن اهو وجهه عوام کي سهڻن لفظن ۽ شاهه- خرچ
سبب سندن ڌيان انهن نمائندن طرفان هٽائي ڇڏيو جيڪي حقيقي
طور سندن مسئلا کڻي اڳتي وڌيا هئا. ۽ مان بنا ٽڪيٽ، ريل
رستي جيمس آباد پهتس جت بابا جي پوسٽنگ ٿيل هئي.

گهر پهتس ته سڀني منهنجي آجيان ڪئي. پر بابا ناراض هو. امان
مونکي خوشيءَ وڃان پاڪر پاتو ۽ پوءِ منهن بچڙو ڪري ڇيائين،
”وڃي وهنج سهنج. ڪريپ پئي اچي!- ۽ ها اها پيرن تي جيڪا
به آگر مير ڇڙهي پئي اٿئي سا به وڃي لاهي.“

مون کلي ڏٺو. بابا وري امان سان سر ملايو، ”جي توکان اها مير
نه لهي ته جوڻهين کي سڏ ڪر واندي ويئي آهي.“

مون وري کلي ڏٺو ۽ سوچيم: ’اسانجي سوسائٽيءَ ۾ ٿانوي شين
کي ڪيتري نه اهميت آهي‘.

مون پنهنجي هٿن جي وڌيل نهن کي ڏٺو جن ۾ واقعي مٽي ڀريل
هئي.

رات جو جڏهن مان زهره جي پلنگ تي ويٺس ته پهرئين منهنجي
باڊي سرچ ٿي. پيرن جي مير لٽل هئي ۽ نهن به ڪٽيل هئا. ڇهه
مهنا لاڳيتي پاتل گنجي به بدليل هئي. منهنجي ننڍي پيڻ منهنجو
باقاعدي ميڪ اپ ڪري، ڏاڍا سينٽ پينٽ هڻي موڪليو هو. ۽
باقي منهنجي ڪچيءَ تي آس ۾ رلڻ ڪري جيڪا مير هئي سا چمڙي
چلڻ جي باوجود نه لٽي. انهن سڀني ڳالهين کان وڌ مان پاڻ بي تاب
هوس. ائين پئي لڳم جن جنگي جوڌو لاڳيتو جنگ جي ميدان ۾

رهي هاڻ آرام خاطر آيو هجي. مون سمجهيو ته زهره ايندي شرط مونکي ڇهتي ويندي. پر ائين نه ٿيو. هن ان پڙهيل چوڪريءَ کي مٿي جي پڙهيل نڪاح ۽ منهنجي چند گذاريل راتين جي نشي زال بڻائي ڇڏيو هو ۽ هو ان سمنڊ مثل پئي لڳي، جيڪو چوڏهينءَ جي چند کي ڏسي سوچ کائيندو آهي ۽ چوليون لامارا ڏيڻ لاءِ آيون هونديون آهن.

”زهره.“

”جي.“

”اڄ مون وٽ.“

”ڇو اڃان. تنهنجو مونسان واسطو ڪهڙو؟“

مان کليل لڳس ۽ هنجي اکين ۾ گوڙها تري آيا ۽ سندس اکڙين ۾ آيل انهيءَ انقلاب کي مان سمجهي نه سگهيس. مون کيس سمجهائڻ چاهيو: ”زهره. مان هن ڪوڙي سماج کي بدلڻ چاهيان ٿو. مان ۽ تون پوءِ هڪ سڪئي، استحصال کان پاڪ سوسائٽي ۾ خوش خرم زندگي گذارينداسين، جنهن ۾ اسانجو ايندڙ نسل بنا ڪنهن ڪٽڪي، پنهنجي محنت جو ڦل کائي سگهندو.“

زهره لڙڪن سان تپتار بي وس نيٺ کڻي مون کي ڏٺو. اهي لڙڪ سندس جوان جمان گلن تان ائين ترڪي ويا ۽ خالي بي وس اڪيون ڏسي، مون پنهنجي ترقي پسند سائنس جي سموري ترمنالاجي ڦولهي ورتي پر ڪو لفظ نه مليو جنهن کي مان اظهار جو ذريعو بنائي سگهان. مان خالي خالي بيٺو رهيس ۽ زهره جي نئين جا پيالا ٻيهر چڙڪيا. مونکي ائين لڳو ڇڻ هو انهنجي غيرحاضريءَ ۾ پنهنجا لڙڪ نيٺ جي لميتڊ بئنڪ جي سيونگ اڪائونٽ ۾ جمع ڪندي رهندي هئي — ساسموري پونجي مون آڏو هاري ويئي هئي. مان بنيادي طور سرمايي جو ويري سوڌي پيداوار جي ذريعن تي پنهنجا چپ رکيا. زهره پاڻ ڇڏايو نه پر آهستي سان چيو، ”مونکي ڇڏ. تون وري ويندين هليو. مونکي وري لوڪ ڪن لڙڪ لڪائي پنهنجين اکين ۾ سانڍڻا پوندا.“

هوءَ سڏ ڪا ڀرڻ لڳي .
”زهره.“

هن مونڏانهن ڏٺو .

”مونکي معاف ڪر.“

هوءَ مونکي چنبري ويئي ۽ مونکي ائين لڳو ڄڻ سندس دل جي
سليٽ تي جيڪي ڪجهه لکيل هو اهو سڀ مٽجي ويو ۽ مونکي
چميون ڏيڻ لڳي .

”ترس.“ مون کيس روڪيو .
”ڇو.“

”تنهنجو هڪڙو قرض مون تي آهي....“

”مونکي خبر آهي.“ هن چيو .
”ڪهڙو.“

”تو وعدو ڪيو هو ته مونکي ٻئي پيري هزار چميون ڏيندين.“

’ڪامريڊ تيار ٿي وڃ رائجي ٿيڻ لاءِ.‘ مون پاڻکي چيو .

زهره کڻ لڳي ۽ مون سندس نيٽن جي بئنڪ کي ڏٺو جيڪا خوشي
۽ زال ذات جي حياءَ ۽ موه جي ڊپارٽن سان ڀريل هئي .

مون زهره کي چمڻ شروع ڪيو . هنجڻ پير ، پيرن جون آڱريون ،
تريون ، پپ ، ڪڙيون ، مڙيا . ڀريل جوان بڪيون ، گوڏا ، ڍڪيون ،
چوڌاري ڦري آيس . رانون حلواڻ جهڙي گوشت جون ، سٿرون ،
ڄڻ قدرت کان آرڊر تي ٺهرايون هجن . اتي ايڏائي سو جي ڳڻپ
پوري ٿي . مون جڏهن پنهنجا ڇپ زهره جي پيٽ تي رکيا ته

سندس گرم ماس جي لهس ۾ مونکي پيٽ جي عظمت جو احساس
ٿيو . انسان جي وجود جي فيڪٽري جت انسان نهايت معصوم

مينو فيڪچر ٿئي ٿو . اهو پيٽ ، جنهن لاءِ محنت ڪش طبقو پنهنجو
رت ست ڏيئي ٿو ۽ استحصالِي طبقو ٻين جي پيٽ جو گهره پنهنجي

پيٽ ۾ وجهي ٿو . اهو پيٽ سڄي فنا ۽ بقا جي نظريي جو ماخذ آهي ،
جتان نظريا به نڪتا ته نظرين جا خالق به ۽ زهره جي پيٽ کي ڏيڍ

ٻه سؤ چميون هڪ عظمت جو اهڃاڻ سمجهي ڏنر - ۽ بي سڌ زهره

جي چهري ۽ بدن مان شرنائتيءَ جا سُرَ پئي نڪتا.
 زهره اڪيون ڪوليون مان اڃا ستين ۽ ساڍي ستين سوَ جي وچ ۾
 زهره جي چاتين جي چانوَ ۾ هوس.
 ”ڪائين ٿي؟“ هن نش-نيٺ ڪنيا.
 مون سڪل چپ ڪئي، نڙيءَ کي آلو ڪندي چيو، ”ست سوَ
 اوٽاسي.“ ۽ ٿڌو ساهه ڪيڻ.

”انهيءَ کان ماستر هجين ها ته به چڱو.“ هوءَ کليل لڳي ۽ آڏو قرض
 لاهڻ فرض سمجهي وري پورهي ۾ پورو ٿي ويس. ٿوري دير کانپوءِ
 جڏهن هزار کي اچي ويجهو پهتو هوس ته زهره منهنجي وارن ۾ هٿ
 ڦهائي پنهنجو منهن منهنجي ڀرسان ڪندي چيو، ”رڳو فرض پيو
 پورا ڪندين ڇا؟“

اوڏي مهل مون سندس اکين ۾ ڏٺو ته ڪلهوڪي چوڪري،
 گونائي ماحول ۾ پليل اڌ جاهل ۽ نيائي-ست-قرآن مثل نينگر
 هڪ مڪمل زال بنجي ڪر ڪنيو بيٺي هئي.

ملڪ ۾ چئن سانت ڦهلجي ويئي. سڀ ڪاروبار شايد گهرن ۾ لڪل
 هئا، پر گذريل سال سڄي ۾ مان مڙهي ست اٺ مهنا سڄي ملڪ
 ۾ رليس، پر جيئن ئي ڊسمبر ۷۱ جي شروع ۾ ملڪ سڄي ۾ بلڪ
 آوٽ ٿي، مان ٿڙندو ٿاڙندو جڏهن ڪپري ۾ پهتس ته گهر پهچائڻ
 لاءِ مونکي ماڻهن جو ڊنب ۽ چار پوليس وارا هئا.

”چوري جا حال ئي اهڙا هئا جو ماڻهو کيس هندستان جو جاسوس
 سمجهن.“ بابو ڏاڍو ڪاوڙ ۾ هو، ”ماڻهن کي چئي آڏو مختيارڪار جو
 پٽ آهيان. شڪل ڏسوس، ڪپڙا ڏسوس ۽ وار. مختيارڪارن جا
 پٽ اهڙا ٿيندا آهن.“

انهيءَ ۾ منهنجو ڏوهه ڪونهي. بابا جي بدلي سال ۾ گهٽ ۾ گهٽ
 ٻه دفعا ضروري ٿيندي آهي. ڏوڪڙ کائي خوب، ٽين پبلڪ پڪارون.
 پوءِ رڳو بدليون ٿي بدليون. مون لاءِ ڪپرو نئون شهر ۽ منهنجو
 مهانڊو وري ڪراچي ۽ حيدرآباد جي ڪمريڊن جهڙو. سو ماڻهن

سمجهيو ڪو ڀارتِي جلوس آهي.

وري ساڳي ڪار ٿي. امان پنهنجي نگراني هيٺ منهنجي پيرن تان
مير لاهرائي، اصل گل چلجي ويئي. زهره ڇهه مهنا لاڳيتي پيل
ڪنجي کي ڦاڙي لائو. ڏيڍ ڪلاڪ وهڻ جي جاءِ ۾ گذاري جڏهن
ٻاهر نڪتس ته واقعي شهزادو پئي لڳس.

رات ٿي ته زهره کي پاڪر پائي لپتيس ته ائين لڳم ته چڻ ڪامريڊ
ڄام ساقيءَ کي پاڪر پائي ستو پيو هجان. زهره کي انون مهنو پيٽ هو.
اهڙي پيٽ واري زال منهنجي زندگي ۾ نئين ڳالهه هئي. مون چولو
مٿي ڪري زهره جو پيٽ ڏٺو. زهره شرمائي اڪيون کڻي بند ڪيون.
مون پيٽ تي پنهنجا ڪن رکيا ۽ مستقبل جي جدوجهد لاءِ هن
دنيا ۾ ايندڙ نئين انسان جا اهڃاڻ محسوس ڪرڻ لڳس، اهو انسان
جيڪو يقيني طور تي اسان واري وهيءَ جي انسانن کان وڌيڪ ٻيو،
بي غرضو ۽ عظيم هوندو. مضبوط ذهن ۽ جانني جسم وارو!

”مان هن عظيم پيٽ کي سڄي رات چميون ڏيئي سگهان ٿو.“
مون چيو.

”دماغ خراب اٿئي.“ زهره کلندي چيو، ”اسيءَ سويل چيو هو
متان ويجهو اچڻ ڏٺو اٿئي انهيءَ هوروالي کي.“ اسان ٻئي کلڻ
لڳاسين.

”ٻڌ زهره - مونکي ايترا پٽ ڄڻي ڏي ته جيڪي به ڪامريڊ ۽ عظيم
انسان گذريا آهن، تن سڀني جا نالا انهن تي رکان.“

”تون سڌائين مونوت ره ته سڌائين تنهنجي لاءِ پٽ ڄڻيندي رهنديس.“
زهره چيو.

”پهرئين پٽ جو نالو ڪامريڊ علي، ٻيو چي گوپرا، مارڪس.
شاهه عنايت.“

”شاهه عنايت!“ زهره وچ ۾ ڪٽيو، ”پلڻ ته شيخ آهيون. ماڻهو
ڇا چوندا؟ يڪدم شاهه وڃي ٿيا.“

مون کلي ڏنو. ويچارو ذات پات ۾ ڦاٿل انسان!
”پنهنجو وعدو ڀڃا اٿئي؟“

”ڪهڙو؟“ مون پڇيو.

”تو چيو هو، اڄ کان ڇهه ست مهينا اڳ ته ٻئي دفعي توکي ٽي هزار چميون ڏيندس.“

صبح جو جڏهن اڳڻ ۾ امان مونکي ڏٺو ته پڇيو، ”ابا توسان خير؟“
مون آهستيءَ ۾ ڏٺو، سڄي رات چمين ڏيڻ ڪري ستو نه هوس ته
اڪيون سڃيل ۽ گهاڙهيون، چين تي به سوچ ۽ صفا سڪل هئا جهڙا
ڪنهن شيدائيءَ جا اڇا چپ.

ملڪ ۾ ترقي پسند حڪومت اچي ويئي هئي، جيتوڻيڪ منهنجي
استاد ڪامريڊ خط اڪيو هو ته: شاگرد هيءَ اهڙي ترقي پسند
حڪومت آهي، جيڪا اسان ڪامريڊن لاءِ اصل پويون ڏينهن
ثابت ٿيندي. مونکي انهيءَ ڳالهه تي اعتبار نه آيو ۽ ترقي پسند
حڪومت تي اعتبار ان وقت اڃا وڌيڪ پڪو ٿي ويو، جڏهن
۱۲ مارچ ۷۲ جو ريڊيوي تي رشوت خور آفيسرن کي زوري نوڪريءَ
تان لاهڻ جو اعلان ٿيو. اسانجي گهر ۾ اصل پٽڪو پئجي ويو.
بابا به انهن آفيسرن ۾ شامل هو. امان ۽ منهنجي زال ترقي پسند
انقلابي حڪومت کي پارانا پئي ڏنا. مون کين سمجهايو. بابا کي
چڻي نه سگهيس جو کيس تلوار جو تازو گهاٽ هو، پر امان کي چيم،
”امان شڪر ڪريو ته هي حڪومت اسلامي سوشلزم جي قائل
آهي، جنهنڪري بابا کي رڳو نوڪري تان لائو اٿن، جي هجي ها
رڳو سوشلزم ته نوڪري به وڃي ها، ملڪيت ضبط ۽ جيل به.“
ٿوري دير رکي مون چيو، ”امان، بابا گهڻو ئي غريب عوام کي
لڻيو هو، سنڌ جو شايد ئي ڪو تعلقو رهيو هجي جت بابا ماڻهن جا
لاه نه ڪيا هجن، سندس ستاويهن سالن جي نوڪريءَ ۾.“

بابا نهايت رنجيده هو. سڄو ڏينهن اڀيل جي تيارين ۾ هو، پر ڪجهه ڏينهن
کانپوءِ گهر ۾ وري خوشي اچي واسو ڪيو. منهنجو وڏو ڀاءُ
پروموت ٿي مختيارڪار ٿيو، بابا جي منهن تي وري ٻاڻي آيو بابا

ويو اڌو ڄاڻو. اسين اوتري جا اوترا!

پورن ٻن الائي ٽن مهينن کانپوءِ گهر وارن مونڪان روئي موڪلايو. مونڪي پوليس ڊي پي آر هيٺ گرفتار ڪيو. ڳالهه ائين ٿي جو مون نوشهري فيروز مان، جت ادا جي پوسٽنگ هئي هڪ اخباري بيان جاري ڪيو هو ته ملڪ جي پارليامنٽ، صدر کي مارشل لا جاري رکڻ جو اختيار بلينڪ چيڪ جي صورت ۾ ڏنو هو، سو سخت غير جمهوري ۽ سامراجي عمل آهي. سڀ ترقي پسند قوتون گڏجي ايجي نيشن هلائيند سين. مون حڪومت کي پندرهن ڏينهن جو نوٽس ڏنو هو ۽ سمجهيم ته منهنجي انهيءَ بيان کانپوءِ ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان اهڙا بيان جاري ٿي ويندا ۽ ترقي پسند قوتن کي هڪ پلمٽ فارم تي گڏ ٿيڻ جو اهو سونهري موقعو آهي.

ڪجهه نه ٿيو. هڪ مه ڏٺو ڪو بيان آيا - ۽ پوءِ آيا منهنجا وارنٽ. پوليس وارن جي جيب ۾ چڙهي، اوڏيءَ مهل امان کي چيو هوم ته: جيل مون لاءِ ڪا ڳالهه ناهي. منهنجا حوصلا بلند آهن. امان به شايد الله جو شڪر ادا ڪيو ته هڪ هنڌ ته هوندو ته رڳو وٺي رهندو.

۽ پوءِ رٽائرڊ زهره کي جنهنجي ڪڇ ۾ منهنجو پٽ هو، جنهنجو آفيسل نالو بابا محمد پيريل رکيو هو، پر هو ڪامريڊ علي - تنهنڪي آهستي سان چيڀر، ”هن ڪامريڊ ۽ جيڪو پيٽ ۾ ڪامريڊ اٿئي تنهن جو خيال رکجائين. هن ڏاڍي زنجيرن جو قسم موٽي اچي توکي ڏهه هزار دفعا چمنڊس.“ مان پوليس سان ڪلندو ڪلندو هليو ويس.

مان ٻه سال ۽ ست مهينا جيل ۾ رهيس، ڪيس ڪڏهن به نه هليو، رڳو شنوايون هليون. پر جيل مان نڪتس ته ڏاڍو مايوس ٿيس. جيڪي ڪامريڊ ساٿي يا نئشنلسٽ دوست ۽ بزرگ هئا، سي ذري گهٽ سڀ، حڪومت جي هنج ۾ ويٺا هئا. ڪي وائيس چانسلر

سٺ - ستر - آسي

تہ ڪي ۲۰ گريڊ تائين جون نوڪريون ۽ اخبارن جا ايڊيٽر. مطلب تہ جبل جي روشن فضا مان نڪري اوندھ ۾ پير پاتم ۽ پهريون دفعو ان وقت ٽائرس، جو پنهنجي ئي هڪ ڪامريڊ، جيڪو نهايت وڏو آفيسر هو، تنهن مونکي ۱۷ گريڊ جو آرڊر هٿ ۾ ڏنو ۽ اهو بہ چيائين تہ: ٽي وي تي پروڊيوسري ڪپڻي تہ سا بہ وٺي ڏيانءِ۔ پوء تہ اصل مزا ئي مزا۔ گوشت بہ ٻاڪرو، جي گائي جو شوقين هجين تہ اهو بہ جلم۔ مان ۱۷ گريڊ جو آرڊر کيسي ۾ وجهي، هڪ فليٽ سموٽر تي ڪري، سڌو وڃي ڪراچي ڪينٽ تان موهن جو دڙو ايڪسپريس ۾ وينس۔ ٽڪيٽ سيوهڻ جي ورتہ۔ قلندر جي حاضري لاء نہ، پر ادا جي پوستنگ اڇڪلھ اتي آهي ۽ رستي ۾ سوچيندو آيس تہ زھرہ کي ۽ پنهنجن ٻن ننڍڙن ڪامريڊن کي وٺي وڃي ڪراچي رهنلس۔ نوڪري ڪبي، ڪامريڊي هن ملڪ ۾ نہ هلندي۔ هت ڪامريڊي بہ ڊالڊا گيهه وانگر ڏسڻ ۾ سهڻي ۽ اثر ۾ بي ست آهي۔

رات جو زھرہ مونکي پنهنجو وعدو ياد ڏياريو، پر منهنجي من ۾ آند مانڊ هئي۔ اهو ۱۷ گريڊ جو آرڊر اصل اندر ۾ ۱۷ گرزهئا۔ دل نہ پئي مڃي۔ زھرہ سامان ٻڌي ورتو هو۔ ٻئي ڏينهن اسانجي تياري هئي۔ پر صبح جو، اسانجي گهر جي ٻاهران هڪ عدد نئون ٽريڪٽر بيٺو هو۔

بابا اسانجي ڪمدار سان گالهائي رهيو هو۔ مان جڏهن آت پهتس تہ خبر پير۔ اسان نئون ٽريڪٽر ورتو هوسين ۽ هاڻ اسانجي زمينن ڏي پاڻي جي وار ڦير سڌري هئي ۽ بابا جي مرضي هئي زمين آباد ڪجي۔ مان ڪجهه سوچي بابا کان پڇيو:

”بابا ٽريڪٽر ڪير هلائيندو؟“

”پٽ بندوبست ڪيو اٿئون، ۽ هفتي ٻئي مان بہ پيو چڪر هڻلس زمين تان۔“

”بابا هڪ گالهه چوانءِ،“ مون پهريون دفعو فرمانبرداري سان

چيو، ”مونکي ڇڏيو مان وڃي زمين سنڀاليان. ٽريڪٽر مونکي ڏيو.“
”پر تنهنجو ۱۷ گريڊ وارو آرڊر.“

”اهو مان ڦاڙي ٿو ڦٽو ڪريان ۽ استعفيٰ لکي موڪليان ٿو. منهنجي
بي ايس سي (ايگريڪلچر) ڪڏهن ڪم ايندي.“

بابا حيران ٿي ويو. ٻئي ڏينهن صبح ساڻ نيرن ڪري، زهره ۽ ٻه
ننڍڙا ڪامريڊ ويناسين ٽريڪٽر تي، سامان ۽ ٻه ڪمدار وينا ٽرالي
تي، اسان سيوهڻ ڇڏي پنهنجي زمينن ڏانهن آسهيالين، جيڪي ٽيهه
پنجنهه ميل کن پري هيرن. سامهون ڀڳي ٺوڙهي جي جابلو قطارن
تي سج جا ڪرڻا چمڪيا پئي ۽ اسانجي اوڀر ۾ سنڌو سج جي ڪرڻن
۾، زهره سهاڳڻ جي سينڌ وانگر جرڪي پئي.

”تو وارو وعدو؟“ زهره مرڪندي پڇو.

”بلڪل پورو ڪبو.“ مون چيو، ”پر ٻڌ، آسان قسطن ۾، ڏهه
هزار آهن.“

ايتري ۾ منهنجي ننڍڙي ٽن سالن جي ڪامريڊ، جيڪو زهره جي
ڪلهي سان لڳو بيٺو هو، تنهن ماڻس کي گهل تي چمي ڏني.
مون کلي چيو، ”پهرين قسط... هاڻ پيءُ پست گڏجي تنهنجو
۽ هن زمين جو قرض لاهينداسين.“

هوءَ کليل لڳي ۽ اسانجو ٽريڪٽر جابلو لڪن کي پار ڪري اوڀر
ڏي ڦٽندڙ پيچري ڏانهن لڙي ويو. (۱۹۷۸)

سيٺ مراد علي ڪنڊ واري جو ليڪ ٿيل پيٽ

سيٺ مراد علي ڪنڊ واري کي، جڏهن جمعي نماز کانپوءِ، سندس گڏامن واري آفيس ۾، حمزي مزور، اڌ انچ کان به گهٽ چاقوءَ جي چهنڊ، سندس ڪنڊ جي ڳوٺ جهڙي پريل ۽ قيمتي پيٽ ۾ ٽنهي ته انهيءَ شام سيٺ مراد عليءَ ڪنڊ واري، حد جي ٿاڻي ۾ ايف - آء - آر داخل ڪرائي جنهن مطابق جوابدار هئا: حمزو مزور، پير ڏنو، حمزي جو اکين کان جهور سٺ سالن جي عمر جو پيءُ - ۽ رشيد، حمزي جو اٺن سالن جو پٽ.

ايڏي وڏي واقعي پٺيان ڳالهه ڇاهڻي؟

ڪجهه به نه. جمعي نماز کانپوءِ، سيٺ مراد علي ڪنڊ وارو پنهنجي گڏامن واري آفيس ۾ ويٺو هو. سندس سامهون بندري قد وارو، ڌري گهٽ روڏو، ستابي منهن مهاندي فوڊ انسپيڪٽر ويٺو هو. حمزو مزور، آفيس جي کليل در جي ٻاهر اٿي جو خالي باردانو بندلن ۾ ٻڌي رهيو هو. حمزي جي اکين آڏو ڪا شيءِ نه هئي. هن اهو ڪونه پئي ڏٺو ته سيٺ مراد علي پنهنجي سونهاريءَ تي هٿ ڦيري پيو ۽ فوڊ انسپيڪٽر سڄي مهني جو حساب، پنهنجي ڊائري کولي ڪري پيو. حمزي اهو به نه ڏٺو ته سيٺ مراد علي، تيسين به ٽي درود شريف پڙهي ورتا جيسين فوڊ انسپيڪٽر جوڙ ڪٽ ۾ رڌل هو. حمزي اهو به نه ڏٺو ته انسپيڪٽر حساب پورو ڪري، ڪاغذ سيٺ مراد عليءَ کي ڏنا. حمزي جي اکين اهو به ڪين ڏٺو ته سيٺ ڪيترا پئسا سيف مان ڪڍيا.

پر حمزي مزور جي ڪنن اهو ضرور ٻڌو ته فوڊ انسپيڪٽر جوڙ ڪندو وڃي: پنج هزار ڇهه سؤ پنج هزار ڇهه سؤ، ست هزار نوَ سؤ ست هزار نوَ سؤ، بارهن هزار اٺ سؤ پنجاهه يارهن هزار اٺ سؤ پنجاهه.... حمزي

مزور جي ڪنن درود شريف ته نه ٻڌو پر سينت مراد عليءَ جو شوڪارو
۽ ٿڌو سامه ضرور ٻڌو. حمزي اهو به ٻڌو ته انسپيڪٽر چيو: ڪُل
ٽيا پنجويهه هزار ڇهه سؤ پنجاهه کنڊ جي حساب جا ۽ سورهن هزار
ست سؤ آڻي جا. حمزي اهو به ٻڌو ته سينت چيو ته مان ڏهه هزار
صاحب کي ڏنا. اهي ڪٿ. ٺيڪ آهي. ٻارهن سؤ واڻيو اڪائونٽنٽ
وٺي ويو. ٺيڪ آهي. تو هزار ورتو. اهو به ٺيڪ آهي. باقي گهڻو ٿيو.
باقي ٽيا ٽيهه هزار هڪ سؤ. اچي هي گڻ.

ان کانپوءِ حمزي اهو ٻڌو ته انسپيڪٽر نوٽ گهڻي پيو. نوٽن جو
ڪڙڪو، حمزي جي ڪنن ۾ اصل وگهريل شيهي وانگر پيهي ويو.
پر گالھ اصل ۾ هئي ڇا جو حمزي مزور سينت مراد عليءَ جي پيٽ
۾ اڌ انچ کن چاقو ٽنڀيو!

روڏي فوڊ انسپيڪٽر سان دنياوي حساب ڪتاب کان به اڳ سينت
صاحب اچو اجرو ملائڪن جهڙي ويس ۾ جمعي نماز پڙهڻ ويو هو.
اتفاق سان جت حمزو بيٺو هو، سينت مراد علي به، مسيت ۾ آت ٿي
اچي بيٺو. حمزو سينت جي ڀر ۾ بيٺو کان ڪيپائڻ لڳو ته سينت
سندس ڪلهي تي هٿ رکيو ۽ چيو: هٿ سڀ برابر آهن نه مان
سينت نه تون مزور. هٿ بادشاه گدا سڀ هڪ جهڙا آهن.

پر انهيءَ کان به اڳ، جمعي نماز کان ٻه ڪلاڪ سوير سينت مراد علي
پنهنجي دستور موجب، ٻن اڏائي سوَن جي ريزگاري اڳيان هڪ
بالٽيءَ ۾ رکي، شهر جي فقيرن، مسڪينن ۽ غريبن کي مٺيون ڀري
ڀري پئي ڏنيون. الاڻي ڪيترا وٺي ۽ ڪيترا دعائون ڪري ويا.

اڃا به ان کان اڳ، هڪ ڏينهن پهرين جمعرات جي شام جو،
جڏهن سينت مراد عليءَ پنهنجي دائمي ۽ روز تي بزرگيري ڪندڙ
نوڪرن ۽ مزورن کي مهيني ۽ هفتي جا پگهار ڏنا هئا ۽ اها، سينت
جي سدائين جي ڪرت هئي، هو جيترو مال الله جي بندن کي
ڏيندو هو اوترو ئي ٻيڻ ٿيڻ تي رب کيس نوازيندو هو. پگهار
کان سواءِ به، سينت سڀني کي پنجويهين کان سؤ رپين تائين وڌيڪ ڄڻ
بونس به ڏيندو هو. سينت مراد علي ڏاڍي چڱي موڊ ۾ هو ۽ چوڻ

لڳو ته مان سڀ اکيون برابر، ۽ لياقت موجب پئسا ڏيان ٿو. پوءِ
 سيٺ هڪ امير جي ڳالهه ڪري ٻڌائي جو روز اشرفين جو ٿال
 ڀري کلي ڪچهري ڪندو هو ۽ جيڪو غريب غريبو هٿ ٽنگيندو
 هوس ته امير پنهنجي اچي سونهاريءَ تي هٿ ڦيريندو هو. جي هڪ
 وار چٽيو ته هڪ اشرفيءَ به چٽيا ته به اشرفيون انهيءَ قسمت واري
 کي ملنديون هيون. پر جي وار نه چٽيو ته سائل بي بختو. انهيءَ ئي
 سڀ ڪليا. پر سيٺ وري چيو ته منهنجا دوستو مان ته جيڪي آهي
 اوهانجي آڏو رکيو آهي. مونکي مديني جي مرشد جو سَنهن ته مزور
 جو اجورو سندس پگهر سڪڻ کان اڳ ادا ڪرڻ پنهنجو ايمان
 ٿو سمجهان.

اهي سڀ ڪڙيون پاڻ ۾ ملائڻ کانپوءِ به ڪا اهڙي ڳالهه نه پئي
 لڳي جو حمزي مزور جهڙو گگدام، سيٺ جي پيٽ ۾ اڌ انچ کن
 چاقو ٽسي. سيٺ جي وڃڻ کانپوءِ، مزورن سيٺ جي ٻڌايل امير جي
 ڳالهه تي سياسي تبصرو ڪيو. سڀ کليل لڳا. پر هڪ مزور چيو ته
 ادا قسمت ڪنهنجي به خراب ڪانهي. اهو اڃا به غريبن تي الزام
 آهي. اها بي واجبي ناهي ته ڏاڙهي به امير جي ۽ هٿ به امير جو —
 تڏهن ته غريب جي قسمت خراب آهي. ها ڏاڙهي هجي امير جي ۽
 هٿ هجي ضرور تهنلن جو پوءِ ڏس پاڳ غريب جاءِ.

سڀ کليل لڳا. پر حمزي جو مٿو ڦري ويو. سوچڻ لڳو سڄو مهينو
 بازن جي پورهئي کانپوءِ ڇهه سؤ — ۽ پنجاهه سؤ مٿان سيٺ جي
 مهرباني. انهيءَ جي معنيٰ ڏاڙهي به سيٺ جي آهي ته هٿ به سيٺ
 جو. نه هٿ منهنجو هٿل ڪبي. هٿ منهنجو هٿل ڪبي. هٿ منهنجو
 هٿل — ڪبي ۽ ڏاڙهي سيٺ جي هجي.

۽ انهيءَ ساڳئي ڏينهن، جڏهن شام جو گهر پهتو ته کيس پنهنجي
 ٻيءَ پير ڏني جي حالت چڱي نظر نه آئي، پير ڏني، سيٺ مراد عليءَ
 وٽ ٽيهه سال مزوري ڪئي هئي ۽ ڪنڊ جون پوڻيون نه. مٿيون ۽
 اتي چانورن جون سوا به. مٿيون ۽ اڍائي مٿيون ڳوٺيون، پنهنجن
 ٻنن تي ڍوئي ڍوئي نيٺ عمر جي پنجاهيءَ کان اڳ، ست وڃائي

ڪٽ پيڙو وڃي ٿيو هو. سندس هٿ پٿر جا ٺهيل لڳندا هئا ۽ پٺا
ڪنهن ڏوٻي جي ڦرهي مثل هئا جت مشڪون، انساني گوشت جو
روپ مٿاڻي رک جهڙيون پٺي لڳيون. پر سندس لڱن ۾ رت مان
ست نڪري ويو ۽ جنهنڪري اچي گهر جي هڪ ڪنڊ ۾ ڪريو
هو. پٺ جيئن سمجهه ڀريو ۽ ڪجهه ٻار کڻي جهڙو ٿيو ته کيس وٺي
آيو سيٺ جي گدامن تي. هڪ دفعو وري حمزي جا گوشت جا ٺهيل
هٿ پٿر جا ٿيڻ لڳا ۽ سندس ڏورا ڪلها ۽ پٺا رُڪ جي مشڪن
۾ بدلجڻ لڳا. حمزو به ڏهه سال انهيءَ ڏوٻي ۾ رتل رهيو. پر الاڻي
ڇو ٽيهه سال پير ڏني جا ۽ ڏهه سال حمزي جي محنت جا ڪل
چاليهه سال - انساني محنت جو هڪ وڏو عرصو آهي. پر پنجن ڇهن
ماڻهن کي مانائڻي ماني ۽ سڪ جو سامهه ميسر ڪري نه سگهيو.

جڏهن گهر پهتو ته کيس اهو احساس ٿيو ته ايندڙ ڏهن سالن ۾ ڪنهن
وقت به پئس جي ڀرسان، هڪ ٻي ڪٽ سندس به هونديءَ جي پير ڏني
کي الله واپس ورتو ته پوءِ هو پنهنجي پيءُ جي جاءِ والاريندو. پيءُ +
پورهيو + اگهاڻي! پٽ + پورهيو + اگهاڻي! ٻنهي حسابن جو جواب
نڪتو موت! واه جي حياتي آهي.

هو وهنجي ٻاهر نڪتو ته ميونسپالٽيءَ جي نل تان ڀريل گدلي پاڻيءَ
جا ڦڙا سندس لڱن جي لوهه تي جرڪيا پئي.
”رشيد ڪٿي آهي؟“ حمزي جوڻس کان سندن اٺن سالن جي پٽ
بابت پڇيو.

”ڀرسان شيخن ۾ ئي - وي ڏسڻ ويو آهي.“
توري دير ۾ رشيد آيو ۽ پئس جي اگهاڙن لڱن تي ٽونشو هنيو.
”اڃا به هن.....“ حمزي چيو. ”اڃا به هن.“
”بابا آڏا سڪس ملين ڊالر منهن آهيان. هڪڙو پنج هٿس ته مٿو
ڀڄي وجهندس.“

هو کليل لڳو ۽ پئس پنهنجو رڪارڊ وڃايو.
”بابا مونکي سڪس ملين ڊالر منهن واري بوشرف ڪڍي.“
”هيو.“

”ٻيو هڪ پستول.“

”ٻيو.“

”ٻيو هڪ چاقو ۽ رسي.“

”بس؟“

”بس نه هڪڙي اسڪوٽر به ڪپي.“

”حاضر سائين.“

”حاضر سائين نه مونکي بروس لي واري فلم هلي ڏيکاريو. مونکي

جوڊو ڪراتي به اچي ٿي.“

ائين چئي رشيد به ٿي هٿ پٿس کي جوڊو جا هٿي ڪڍيا. ۽ هڪ

ٺاهوڪي لت پيرسان ماٿس کي ڦيرائي هنيائين.

”مٿاسڌو ٿي. وڃي پٺهين کي لتون هڻ.“

۽ جڏهن فوڊ انسپيڪٽر رقم کڻي ٻاهر نڪتو ته حمزي کيس چٽائي

ڏنو پر سرڪاري ماڻهن جي حشمت پري کان پڌري. سيٺ مرادعلي ۽

پنهنجي خاص بندي ڪڍي. ۽ سويل ڪيل حساب پاڻ وٽ لکڻ

لڳو. جمعي جو پويون ٻهر هو. روزاني پتي وارا مزور هئا ئي ڪونه.

باقي سيٺ جا پگهاردار مزور گهڻا هليا ويا هئا ۽ جيڪي ڪم ڦي

هئا سي به پر واري بانڪڙا هوٽل تي دود پتي واري چانهه پيش ويا

هئا ۽ حمزو گهڙي ويو سيٺ مرادعلي ۽ وٽ. ٻيو ته هٿيار نه هو پر

رڪ جهڙا هٿ ۽ هڪ ننڍڙو چاقو. ان کانسواءِ ڦريل مٿو.

حمزي سيٺ کان رقم جي گهر ڪئي.

سيٺ حيران ٿي ويو. ڌڙڪا به ڏنائين. پر جڏهن رڪ جهڙا هٿ

سيٺ جي گهجي ۽ مڙس ڪٽڻ لڳا ته سيٺ کيس پنهنجين سڀني نيڪين

۽ سٺي مالڪائي ورتاءُ جا واسطا ڏنا.

”مان توسان ڪڏهن ٻرو هليو آهيان؟“

”تنهنجي چڱائيءَ جو مثال منهنجو پيءُ آهي، جنهنکي تنهنجي

پورهئي ڪٽ تي وڃائي ڇڏيو آهي، ۽ هاڻ الله انهيءَ پير جي به نتو

ٻڌي جنهن منهنجي ڏاڏي کي منهنجو پيءُ ڏنو هو.“

”پر منهنجو ڏوھ؟“

”تنهنجو ڏوھ، تون مھني ۾ ڪمائين لک ۽ مان ڇھ سؤ، چانورن جي اڍائي مٺي ڳوٺ مان کڻان ۽ نوٽن جا ٿيلھا تون کڻين.“

”تنهنجو پيءُ تہ اهڙو بي حيا نہ هو.“

”مان انهيءَ حيا واري پيءُ جو پٽ آھيان. پر سيٺ ڊج انهيءَ ڏينھن کان، جڏھن منهنجو پٽ تو وٽ جوان ٿي ايندو. هو ھينئر ئي سڪس ملين ڊالر مٿن آھي. ھنڪي بروس لي وانگر جوڊو ڪراٽي اچي ٿي. اسان تہ ننڍي ھوندي ملھ بہ ڀڳي پٽ تي نہ وڙھي.“

ائين چئي، حمزي چاقوءَ کي ٿورو زور ڏنو ۽ ڇھنب وائلي جي پھراڻ کي چيري، ڪي قدر سيٺ جي پيٽ ۾ ڇيڇي ويئي ۽ اوسي پاسي پھراڻ تي رت جو نشان ڦھلجڻ لڳو. سيٺ مراد عليءَ جا حواس خطا ٿي ويا ۽ وات مان رڙ نڪتس. حمزي يڪدم سندس وات تي ھٿ رکيو ۽ سيٺ کي ائين لڳو ڄڻ ڪا ڀڳي سر سندس وات تي رکيل آھي.

پوءِ حمزي ٿورو زور ڀيو ڏنو ۽ چاقو اڌ انچ تائين سيٺ جي پيٽ ۾ ويو ھليو ۽ رت ھاڻ باقاعدي نڪرڻ لڳو. سيٺ جو مٿو ڦرڻ لڳو ۽ حمزي سيف کولي، فوڊ انسپيڪٽر جي لٽ کان بچيل رقم کڻي ۽ تڪڙو تڪڙو ٻاھر نڪري ويو. سيٺ مراد علي ڪنڊ وارو دھشت کان بيهوش ٿي ويو ۽ ڪرسيءَ تي ئي اھلجي پيو — پر پيٽ مان رت سميو پئي.

نماشام ڌاري، سيٺ مراد علي ڊنٻ ماڻھن سان حد جي صوبيدار وٽ ويٺو هو. پيٽ وارو چير پتڻن سان بند ٿيل هو.

”سيٺ صاحب توهانجي رپورٽ اسين وٺون ٿا.“ صوبيدار چيو، ”پر.....“

”پر ڇا سائين.....؟“

”منهنجو مطلب آھي تہ اوهان چاهيو ٿا تہ جوابدارن ۾ حمزو علي، انجو پيءُ پير ڏنو ۽ پٽ رشيد علي هجن.“

ها بلڪل....“ سيٺ چيو.

”پر سائين اوهان پاڻ چؤ ٿا ته پير ڏنڊ سيار پيدا آهي ۽ رشيد علي

صغير آهي ۽ جلد واردات تي به رڳو حمزو علي مو.“

”بلڪل صحيح.“ سيٺ ورائيو، ”اوهانڪي ڪا خبر نه آهي ٿيئي

جوابدار ڪيترا خطرناڪ آهن. مان ڊي. ايس. جي صاحب ۽ پاڻ

واري ايم. پي. اي مير صاحب سان به اهو ئي ڳالهائيو آهي.“

”سائين اوهين شريف ماڻهو آهيو. حڪم ڪريو ته مان پير ڏني ۽

رشيد علي کي به ٽي ڏينهن يا هفتو پنڌرهن ڏينهن لاکاپ ۾ وجهي

ڇڏيان. باقي ايف. آءِ. آر حمزي علي جي خلاف درج ڪرايو.“

”نه سائين....“ سيٺ مراد علي جنهنجو پيٽ ايڪ ٿيل هو ۽ مله

پتي ڪرائي آيو هو تنهن صوبيدار کي سمجهايو: ”سائين منهنجا،

تنهي کي بند ڪرايو. پير ڏني ٽين سال پورهيو ڪري پنهنجي پٽ

حمزي عليءَ کي انهيءَ ڳالهه تي چوريو ته سيٺ مراد علي ڪنڊ واري

جي پيٽ ۾ چاقو هڻي. پر پير ڏني جي پٽ حمزي علي رڳو ڏهن

سالن جي پورهئي کانپوءِ به ڏوه ڪيا. هڪ مونکي چاقو هنياء،

منهنجو سراميو لٽيو ۽ پيو ڏوه پنهنجي ايندڙ نسل کي هلاڻ ئي

سڪس ملين ڊالر مٿن ۽ بروس لي پيو ٺاهي. جوڊو ڪراڻي! معنيٰ

مستقبل جي شريف ماڻهن ۽ حڪومت جي ٽئڪس پريندڙن جي

جائز سرمائي ۽ حياتين کي لٽڻ جي اڳواٽ رٿابندي!“

۽ پوءِ سيٺ ايف. آءِ. آر لڪرائي:

پير ڏنو + ٽيهه سال پورهيو + ڏوه لاءِ اٻارڻ - حمزو علي ولد پير ڏنو -

ڏهه سال پورهيو + سيٺ مراد علي ڪنڊ واري جي پيٽ ۾ چير + ۽

لٽ مار - رشيد علي ولد حمزو علي عمر اٺ سال + ايندڙ پنڌرهن

ويهن سالن ۾ نقص امن جو انديشو + جوڊو ڪراڻي + سڪس ملين

ڊالر مٿن + بروس لي!

ڦٽون جو ڦٽل هلي ٺڳو ۽ سيٺ مراد علي ڪنڊ واري جو رليڪ ٿيل

پيٽ ٿاڻي تي فريڊا لڪرائي رهيو هو. (۱۹۷۸)

ڪڪو پلو، ڄام تماچي ۽ الرجي

اها ڪا پراڻي ڳالهه ناهي. هر سال، مان ٽن مهينن لاءِ سڄلول ڏانهن بدلي ٿي ويس. هونئن بدليون سڌيون پيون ٿينديون آهن ۽ مان به چاهيندو آهيان ته جوکي رمندو پلو. هڪ هنڌ گهڻو رهڻ ڪري، ماڻهو ان پينل پاڻي وانگر ٿيو پوي، جنهن ۾ پوسل ۽ ٻوٽي پوندي آهي. اها ٻوٽو ٿورو اڳتي هلي بدبو ۽ پوءِ ڏپ ۾ بدلجي ويندي آهي. جيتوڻيڪ منهنجو تعلق آهي. منهنجي پنهنجي طبيعت آهي. مونکي ڪنهن به قسم جي ٻوءِ کان ڪريپ نيندي آهي. ۽ الرجي هوندو آهيان. ڇانهه ۾ ڪوئي يا ڪاڙي ۽ جي ٻو مونکي نه وڻي. ڇانهه ۾ ڦوٽي وجهڻ کانپوءِ ماڻهو جنهنڪي نوشو ۽ چوندا آهن، سا منهنجي لاءِ ڪنهن به حالت ۾ برداشت جوکي ناهي. گوشت پڪرو هلندو، پر چرپي جي سٺپ يا ٻو کانسواءِ هجي، نه ته گوشت نه کائيندس. دال به وقت ۽ مهينن تائين کائي سگهان ٿو، پر اهڙي گوشت کان بس پلي. اها خبر منهنجي زال کي پلي ۽ پت آهي. انهيءَ ڪري هوءَ مون سان گڏ پاڇي وانگر هوندي آهي. ۽ هر ڳالهه جو خيال رکندي آهي جنهنجو منهنجي نڪ جي حواس سان تعلق هوندو آهي. سڄلول پهچي مون پنهنجي زال ۽ ننڍڙي بيبي گهرائي جو انهن کانسواءِ منهنجو رهڻ مشڪل هو. پهرئين ڏينهن جڏهن زال، سڀ ڪم ڪار ختم ڪري، رات جو وهنجي سنجي منهنجي ڀر ۾ لپتي ته مونکي چيائين، ”مان سمجهان ٿي توهين هت مشڪل رهي سگهو.“ ”ڇو؟“ مونکي پنهنجي زال مان پروت جي پاڻ ڏانهن ڇڪيندڙ خوشي پئي آئي.

”هت مشڪل ۽ لاڳي چلجي ٻو آهي.“
 ”اها ڳالهه صحيح آهي.“ مون پنهنجيون ناسون ڦونڊاريون.

”سڀئي مونکي الاهي ڪم ڪرڻا آهن.“
”ڪهڙا ڪهڙا؟“

”سڀ کان پهرئين درمحمد ۽ زينا جي ڪوٺڙي ۽ رڌڻي کي صفا ڪرائڻو آهي.“

”پوءِ ٻنهي چئن لاءِ توهانجا ۽ پنهنجا پراڻا ڪپڙا ڪيڍي رکيا اٿم ۽ سندن ڪپڙا بدلائڻا اٿم....“

”اهو ته نيڪ آهي، زينا جا ڪپڙا ڀلي تون بدلائڻاين پر درمحمد جي ويجهو نه ويجهين خار ۾....“

هو کليل لڳي. ”نه، ڏاڍا گدلا آهن. هفتو هفتو ڪپڙا نٿا بدلائن.“
”هڪڙو ڪم ٻيو به ڪر.“ مون چيو.

”ڪهڙو؟“

”مونکان نه ٿي سگهندو. توهان زالون ڪرڻ تي اچو ته جائز ناجائز سڀ حڪم صادر ڪري سگهو ٿيون.“

”چئو ائين ٻيا چئن سدائين منهنجي حڪم هيٺ هلو پيا.“

”منهنجو مطلب آهي ته گهر ۾ تون پنهنجو ۱۴۴ قلم هڻي، مڇي پلي جي چرپر، رڌ پچاءِ ۽ آزاديءَ سان کائڻ تي بندش وجهي ڇڏ.“

”اها ڳالهه ڏکي آهي. هي ماڻهو آهن ئي اهڙي پاسي جا جت هننجي خوراڪ آهي ئي رات ڏينهن مڇي مارڻ ۽ کائڻ.“

”آهي ته ڳالهه ٺيڪ، پر منهنجي لاءِ جٺ ٿي پئي آهي.“

”ٻئي زال مڙس نوڪري ڇڏي ويندا پر پنهنجي خوراڪ ڪيئن ڇڏيندا.“

”جي مڪمل بندش غير انساني فعل آهي ته، مون چيو.“ پوءِ ڪجهه حفاظتي اپاءَ اختيار ڪجن.“

”مثال طور....“

”مطلب ته مڇي پلي جي استعمال کي جي ختم نه ته گهٽائي سگهجي ٿو. مڇي کائي هٿ پنهنجي چولي يا سڻ سان نه اڳهن. انهيءَ ڪم لاءِ صابن ’سرڪار‘ سڀلاءِ ڪندي. ٿوال پڻ. مڇي جي کائڻي ائين ته پنهنجي ڪوٺڙي کان ٻاهر نه نڪرن. ڪنڊا، چوسيل ڪنھڙ، چلر ۽

۽ ٻيو گند سندن گهر کان ايترو ٻاهر ڦٽو ڪن ۽ هوا جي اهڙي رخ ڏي، جتان اها ڏپ اسان ڏي نه اچي.

”ڪجهه ڪبو. پر کين ته ڏپ جو احساس ئي ناهي.“

”منجهند جو گوشت جو ٻوڙ پانين ٿو درمحمد رڌو هو، جو اڃا تائين سمجهان ٿو ته منهنجي وات ۾ ٻو ساييل آهي ۽ ڪنهن ڪنهن مهل گيت ڏيان ٿو ته ائين لڳيم ٿو، ڄڻ مڇي ڌوئل پاڻي، پنهنجي انهي ڏپ ۽ ساء سان گهيبي ويو آهيان. دل ڪچي ٿي ٿئي.“

مون واري زال کلڻ لڳي، ”نه نه گوشت مون پاڻ رڌو هو. درمحمد رڳو ڌوئي صفا ڪري ڏنو هو ۽ جوڻس بصر ويڊو هو.“

”منهنجي ڳالهه سچي ٿي نه. حق تي وات جي اهڙي حالت آهي. جهڙو مڇي ۽ مارڪيٽ جو گتر پيو لڳيم.“

”اڃاڻو ايترو الرجڪ به نه ٿيو. آخر سونهن ۽ نئڙت جي ديوي نوري به ته ائيني جي پيدايش هئي. ڄام تماچي ته سنڌ جو بادشاهه هو ۽ ڪيئن ڪينجهر جي هندوري ۾ ۽ ڪيڪ جي گداسن منجهه نوريءَ سان پيار ڪيو هئائين.“

مونکي پنهنجي زال جي ڳالهه صفا نه وڻي.

”منهنجي خيال ۾ ته ڄام تماچي، دنيا جي واهيات عاشقن مان هڪ هو.“

”ڇو؟“

”ڪينجهر ۾ عشق ڪرڻ ائين ئي آهي ڄڻ ماڻهو مڇي مارڪيٽ ۾ ٺهيل ٿلن تي لپتي ڪنهن سائياڻيءَ سان سانگ رچائي. توبنھ الله سائين.“ منهنجي دل ڪچي ٿيل لڳي.

”عشق ته ذات پات نه ڏسندي آهي.“ منهنجي زال چيو.

”ذات پات ڀلي نه ڏسي.“ مون چيو، ”پراڻوڏسي ته جنهن سان عشق فرمائجي ٿو سا صاف سٿري به آهي يا نه. جيڪڏهن ڪمري ۾ ڏپ ڦهليل آهي ته ماڻهو وڃي کڏ تي عشق ڪري، ڪجهه ته عشق جا به آداب هوندا.“

”عشق انڌو آهي سائين....“ منهنجي زال کي پنهنجو عشق ياد اچڻ

لڳو. ”پنهنجو عشق ياد نه اٿئي. مان ڪيڏي وڏي گهر جي هيس. تون ان وقت نان گزيتيد هيد منشيءَ واري گريد ۾ هئين. منهنجو ڀاءُ ان وقت ڪرنل ٿيڻ وارو هو. منهنجو چاچو ڊائريڪٽر ايڊيوڪيشن تان تازو ريتائر ٿيو آهي. منهنجو پيءُ تر جي معزز ترين شخصيت آهي. پر مون تنهنجي لاءِ سڀڪجهه ڇڏي ڏنو.“

”ڇڱو هاڻ اهو تنهنجي بدران اوهان چوڻ شروع ڪر ته جيئن ماڻهپي ۾ اچين. تڏهن مان به عاشق صادق هوندو هوس ۽ روهڙي اسٽيشن تي چار چار ڪلاڪ بيهي مٿي آسمان تي جيڪي به تارا ڏسڻ ۾ اچي سگهندا هئا سي ڳڻيندو هوس.“ مون پنهنجي عشق جا ڪارناما ورجاياء. ”هڪ دفعي تنهنجي جهلڪ ڏسڻ لاءِ مون روهڙس اسٽيشن تي ڇائيتاليهه هزار تارا ڳڻيا. اهو زمانو ۱۹۷۱ع جي پاڪستان ۽ هندستان جي جنگ جو زمانو هو ۽ اها منهنجي خوش نصيبي هئي جو اسٽيشن ماسٽر منهنجو واقف هو تنهن ماڻهن جي رپورٽ تي اچي مونکي پاڻ سان گڏ ورتو ۽ چيائين: هي تون مٿي آسمان ۾ اشارا ڇا جا پيو ڪرين؟ سو به بلڪه آئوٽ ۾. مون جواب ڏنو ته: منهنجي معشوق خيبر ميل ۾ هتان ڪراچي لاءِ سوار ٿيڻي آهي تنهنجي انتظار ۾ تارا پيو ڳڻيان. اسٽيشن ماسٽر نيڪه مرد مونکي سمجهايو ته: بلڪه آئوٽ ۾ پبلڪ جاين تي عشق جي آه به نه پر ماڻهو ڀارتي جاسوس پيا سمجهن توکي. اجايو آزار ۾ پئجي ويندين.“

”ڇڱو هاڻ اهي ورجايل ڳالههون بند ڪريو،” منهنجي زال منهنجي وات تي هٿ رکيو.

”تو به مڇي کاڌي آهي ڇا؟“

”نه. چو!“

”الاڻي بروت جي خوشبوءِ ۾ مڇي جي ڪڪاڻ به شامل پئي لڳي.“ مان کليل لڳس. منهنجي زال جي جسم مان خوشبوئڻ جا درياھ پلٽيا آهن. انهيءَ سرهاڻ ۾ مونکي سڪون ايندو آهي، پر هاڻ الاڻي جو سندس وات مان مڇيءَ هاڻي بوءِ پئي آئي. ”اٿي صابن سان گڙڙي ڪري اچ.“ مون چيو.

”هان چرچا نه ڪريو. مون ڪانه ڪاڏي آهي.“
 ”ضرور لڪي لڪي ڪاڏي هونديئي. نه ته اڃ رات ڪارروائي ڪا به
 نه ٿي سگهندي.“
 منهنجي زال مونکي بيزاري منجهان ڏٺو.
 ”توهانجي انهيءَ الرجڪ طبيعت بيزار ڪري ڇڏيو آهي.“

صبح جو مان ڪمري منجهه آفيس لاءِ تيار ڪري رهيو هوس ۽
 منهنجي زال، ٻاهر در محمد ۽ سندس زال زينا کي هدايتون ڏئي
 رهي هئي.

”اسين مڃي ڪونه ڪاٺون.“
 ”توهان پلي ڪاٺو ڪا جهل پل ناهي.“
 ”پر مڃي اسانجي ڪيئن پر نه رڌبي.“
 ”توهان پنهنجي ڪوئيءَ پر پلي رڌيو.“
 ”پر مڃيءَ جو استعمال گهٽ ڪريو ته بهتر.“
 ”ڪپڙا روز ڏو ۽ روز صاف سٿرا رهو.“
 ”هٿ پنهنجي ڪپڙن سان نه اُگهو.“

”توهان ٻنهي لاءِ به جوڙا ڪپڙا ڪڍي رکيا اٿم.“

اهي هدايتون مان پنهنجي ڪمري منجهه ٻڌي رهيو هوس. هونئن ته
 مونکي پنهنجي زال جي انتظامي صلاحيتن تي پورو اعتماد هو، پر
 هي هڪ وقت پر سڀ هدايتون ڏيڻ سمج نه هو، جو هو ضرور
 ڪنهن نه ڪنهن هدايت کي وساري ويهندا ۽ پوءِ مون لاءِ آزار.
 ماهر نفسيات ۽ ماهر انتظامي امور اهوئي چون ٿا ته هدايتون هڪٻئي
 جي پٺيان وقفي وقفي کانپوءِ جاري ڪجن ته اثرائتيون ۽ عمل پر
 آئيندڙ ثابت ٿينديون، هونئن ائمرڪن ائڊ پر اسانکي ”وقفو نهايت
 ضروري آهي.“ جو جملو پڻ مليو آهي، جنهنکي اسانجي جوانن ڪا
 لغت ٿي نه ڏني آهي. سواءِ منهنجي زال جي، جنهنجو وقفو ائين
 پيو لڳي، ڇڻ فلم ختم ٿي ويئي آهي.
 شام جو جڏهن مان اٿيس ته سموري گهر پر فلت جي خوشبو ڦهليل

هتي. منهنجي دل به خوش ٿي. منهنجي زال سڄو ڏينهن صفائي ڪرائي هئي. فلت جا به دها پورا ٿيل هئا. بات روم ۾ ويس ته ڊيٽال جا لاهه نڪتل هئا ۽ ايئر فريشنر پڻ رکيل هئا. مون پهريون ڀيرو هن گهر ۾ ڊگهو ساهه کنيو ۽ ڏاڍو وهنجي سهنجي ٻاهر نڪتس ته، پنهنجي ڪمري ۾ گلاب جي خوشبو واري ايئر فريشنر جو اسپري ٿيل هو. مون هن گهر ۾ ٻيهر ڊگهو ساهه کنيو. ايتري ۾ منهنجي زال اندر آئي.

”ٺيڪ آهي.“

”نسڪلاس،“ مون چيو. ”پر روز اسپري جي بدران ڊيٽال جو اسپري ڪرين ها ته جيوڙا ۽ ڌڀ وري هيڏانهن نه ايندا.“

”اجايو ٿا ونءُ وڃو،“ هن بيمار ٿيندي چيو. ”ڪانهي ڪا ڌڀ ٻپ. توهانجي مرضي آهي ته گهر کي سول اسپتال بنائي ڇڏيان.“

مان سمجهي ويس ته اڳتي ڳالهائڻ نه کپي. هڪ چڱي مڙس هئڻ جي نسخي ۾ ائين ئي لکيل آهي.

”در محمد.“ منهنجي زال اندر ڪمري ۾ صوفي تي ويٺي رڙ ڪئي، حڪم جو بندو اچي سامهون بيٺو.

”جي بيگم صاحب.“ هن چيو ۽ سڌو ٿي بيهي رهيو.

هڪ ته مونکي اها ’جي بيگم صاحب‘ صفا نه وئي، ٻيو منهنجي هڪ پراڻي سٿل خميس ۾ صفا ڊڪجي ويل در محمد به الاڻي چو خراب لڳو. ڪپڙا منهنجا، جسر پراڻو ۽ وري چوي منهنجي زال کي بيگم صاحب. مان وري الرجڪ ٿي پيس. جيتوڻيڪ ڏاڙهي به ڪوڙيل هئس. مڇون جيڪي صفا بي سريون هيون، سي به هلا سُر ۾ هئس. وار به اڄ ڏهرايل هئس. ڪياري صفا ڪوڙيل هئي، وهنٽل سهنٽل، وارن ۾ تيل ۽ ڦٽي ڪيل. پڪ ڪنن مان به مير نڪتل هوندس.

”چانهه کڻي اچ.“ منهنجي زال فر مان جاري ڪيو ۽ حڪم جو غلام واپس ويو هليو.

”هيءَ محنت سڄي تنهنجي آهي؟“ مون پڇيو.
”ڪهڙي محنت؟“

”هن همراھ کي ماڻهو ٺاهڻ ۾.“
”ها. ڪيئن ٺيڪ آهي.“

”بلڪل ٺيڪ آهي. پر مڃڻ ۽ وارن جي ڪٽ تو پنهنجي پسند سان ڪرائي آهي.“

”باھ ڏيانس. اوهان به عجيب ڳالهيون ڪريو ٿا. مون رڳو ايترو چيومانس ته هي پنج رپيا اٿئي، وڃي اهي چرڪي جهڙيون مڇون ۽ وارن جا بچ ٺاهرائي اچ.“

ايتري ۾ در محمد چانهه جي ٿري کڻي آيو ۽ اچي منهنجي اڳيان ٽپائي تي رکيائين. جيتوڻيڪ هن مان درٻار عطر يا رستا-روڪ عطر جي خوشبوءِ پئي آئي، پر مونکي اهڙي بوءِ محسوس ٿي ڄڻ تريل ٻلو کائڻ کانپوءِ ماڻهو صابن سان هٿ ڌوئيندو آهي يا صابن لڳل آگر سان گرڙي ڪندو آهي ته ڪڪ ۽ صابن جي خوشبو مليل پائيءَ مان ايندي آهي.

”تون کير کي ڏس ۽ زينا کي موڪل.“ منهنجي زال چيو.
در محمد ڪمري مان نڪتو ته مون چيو، ”انهيءَ زينا جو وري ڪهڙو ڪم آهي هتي.“

”مان چاهيان ٿي ته ماڻهوءَ جي ذات سان جيڪا اوهانکي الرجي ٿي پئي آهي سا ختم ٿئي. مان اڄ سڄو ڏينهن زال مڙسن سان مٿو کپايو آهي.“

سائين زينا به اچي حاضر ٿي. ڊگهي قد جي، وچولي عمر جي زال هئي. مونکي جيڪا تبديلي محسوس ٿي سا اها ته سندس ڇٽا جيڪي سدائين چڙيا پيا هئا سي ٻن چڪي ڪهل چولين ۾ هنڌاڻا پئي لڳا. منهنجي زال جو لان جو وڳو جو کيس پيو هو سو ڪجهه ڍلو ڍالو هيس. آخر صاحبن جا ڪپڙا هئا. ضرور نوڪرن کي ويڪرائيندا.
”تون هلي اڳڻ ۾ هنڌ وڃائي.“ منهنجي زال جو اهو حڪم مونکي صفا نه وڻيو.

”منجاءت به صفا آهي يا هلي آهي هند وڇڻ.“
زينا ويندي ويندي مڙي مونکي ڏٺو ۽ عجب بي پرواهي سان هلي وئي.

”نه نه. اڄ وهنجي سهنجي ڪپڙا پاتا اٿس.“ منهنجي زال چيو، ”۽ ٻيو سون کين چيو آهي ته هڪ هفتو پورو مڇي پلو يا جهينگا نه کائڻ.“
”بس ڇڙو هڪ هفتو.“ مون چيو. ”هڪ ڏينهن مڇي کائڻ سان هڪ هفتو ته کڪ، وات ۽ هٿن ۾ ڪنهن نه ڪنهن مقدار ۾ سمايل هوندي آهي.“

”اجايون پابنديون به ته ٿيڪ ناهن، ۽ ٻيو توهان کڪ کان ايترو الرجڪ به اجايو آهي. ڪراچي هلي ڪنهن سائڪٽرسٽ کي ڏيکاريو.“

منهنجي زال پئي ڳالهائيندي رهي، منهنجو ڌيان سڄو منهنجي زال جا ڪپڙا پهريل زينا ڏانهن هو، جيڪا هاڻ منهنجو بسترو پئي ٺاهيندي هوندي. اڄ سمهڻ به ڇڻو.

منهنجو نڪ الله سائين اهڙو اسپيشل ٺاهيو آهي جو بوءِ يا ڌپ نه به هجي ته به گولي لھان، زينا جي عمر جيڪڏهن ٽيهه ٻٽيهه سال به کڻي هجي ته روز هڪ مڇي يا پلو کائڻ جي حساب سان به هوءَ ڏھ يارهن هزار مڇيون پلا کائي چڪي هوندي. روز به پهر کڻي ليکجن جن ۾ هن مڇي پلو رڌڻ کائڻ ۽ ٽائو ڏوڻ ۾ گذاريا هجن ته به ذري گهٽ ڏھ سال لاڳيتو ٿين ٿا. منهنجي ذهن ۾ ڪلڪيوليٽر پئي هليو. جنهن زال ڏھ يارهن هزار مڇيون پلا کائڻ هجن ۽ ڏھ سالن جي عرصي ۾ لاڳيتو انهيءَ واهي ۾ رهي هجي، سا منهنجي زال جي ڏنل هڪ لک صابن جي چئن آئونسن جي ٽڪيءَ سان هڪ ڀيري وهنجڻ يا هٿ ڏوڻ ڪري، انهي کڪ مان آزاد ٿي ويئي هوندي! منهنجي زال به بادشاهي ڳالهيون ٿي ڪري.
مون کان آخر نه رهي سگهيو، ”تون چوڻ ٿي ته بسترو پلي ڪري وڃائي، پر منهنجي وهائڻ کي هٿ نه لائي. روڪينس وڃي.“

منهنجي طبيعت کان هوءَ واقف هئي، اتي ٻاهر وٺي ۽ زينا کي چوڻ لڳي، ”اهو صاحب جو هنڌ نه وڃائجين.“

”چو بيگم صاحب، وڃي ته ڀلي ڏري.“

”نه نه صاحب اڃا به سمجهي ٿو ته هٿ ڪڪا هونديس.“

انهيءَ ڳالهه جو زينا تي ڇا اثر ٿيو سا ته مونکي خبر ناهي جو مان انهن ويٺو هوس، پر مون سک جو سامه ڪيو.

صبح جو جڏهن مون ناشتي کانپوءِ ڇانهه گهري ته ڇمڇو منهنجي زال جي هٿ مان ڪري پيو. منهنجي زال جهڪي ڇمڇو نه ڪيو پر گڏوگڏ رڙ به ڪئي، ”زينا.“

زينا آئي، صاف ستري ڊگهي، لان جي چولي ۾ لوڏ نروار هئي. ”هي ڇمڇو ته ڏوٺي اڃ.“

زينا ڇمڇو ته هٿ ۾ ورتو ۽ ٻاهر نڪري ويئي پر منهنجي دل ڪم ٿيڻ لڳي.

”پيو ڇمڇو کڻي اڃ يا تون اتي پاڻ ڏوٺي اڃ نه نه اها ڇانهه ڏاڏاڻي زور آهي.“ مون چيو.

ايتري ۾ زينا ڇمڇو ڏوٺي آئي پر پنهنجي آڱوٺي سان ڇمڇي تان پائي پئي اگهندي آئي. اهو ڏسي منهنجي زال ڇمڇو وٺي ٽيبل تي رکيو ۽ پاڻ اٿي وٺي پيو ڇمڇو کڻ. پر مونکي اهو ڇمڇو جيڪو ٽيبل تي رکيو هو چڻ ڏنگي رهيو هو.

ڇانهه ور ٻاهر نڪتس ته در محمد حبيب صفا ڪري رهيو هو ۽ منهنجي سڀني ڀائرن کي سڀري ڪپڙي سان اهي گهڪاڏيئي رهيو هو جو بس ڀلي. ”نانا، سوچيو اهو ڪم ناهي، پراڻيو ڇا جي لاءِ آهي.“

در محمد ڏند ٽپڪي کڻي لڳو. مونکي ويتر بچان لڳي. سندس ڏندن تي پيلاڻ ڄميل هئي، جيڪا آلي هئڻ ڪري جرڪي پئي - ۽ مون محسوس ڪيو ته در محمد جي وات ۾ کڻ مهل يا ڳالهائڻ مهل عام ماڻهن کان وڌيڪ آلاڻ ڏسڻ ۾ پئي آئي. هن ڳالهائين ائين پئي چڻ سندس زبان، ٿڪ جي ٽلاءَ ۾ ٿبي ڏيئي ٻاهر اچي ۽ وڃي. منهنجي لڳن ۾ عجيب ڪريپ جو احساس ڦهلجي ويو.

هونئن عام طور تي جيپ مان ئي هلائيندو آهيان، پر اڄ اسٽيرنگ تي ويهڻ جي همت نه ساريم ۽ ڊرائيور کي اشارو ڪيم. ٿورو اڳتي جڏهن هلياسين ته مون ڊرائيور کي چيو، ”علي احمد، هي نوڪر ۽ سندس زال ڏاڍا گدلا آهن.“

”سائين هت غريبن جي حالت اهڙي ئي آهي.“
”ڪو ٻيو ماڻهو ڳول ته انهن ٻنهي کي موڪل ڪرائجي.“
”سائين ڪوشش ڪريان ٿو.“

اسين ڇپ ٿي وياسين.
”ماڻهو ڳولڻ ۾ اهو احتياط ضرور ڪجانئين ته اهي ڀلو مڃي نه کائيندا هجن ته وڌيڪ چڱو.“

”سائين اها ته ڏکي ڳالهه آهي،“ ڊرائيور چيو. ”هت ماڻهن جو ڪاڄ ئي ڀلي مڃيءَ تي آهي.“
”اسين کين گوشت ڪارائينداسين.“

علي احمد کڻڻ لڳو. مون پڻ سمجهيو ته صحيح ڳالهه نه ڪئي اٿس.

شام جو، جيپ ۾، مان، زال ۽ يميني ٽيئي سڃاڻل کان ٿورو اڳتي سنڌو درياھ تي ٺهيل ٽئين پل ڏسڻ وياسين. درياھ ۾ پاڻي خيرڪو هو. هڪ طرف معمولي وهڪرو هو ۽ ٻيو درياھ سڄو سڪل هو. اسين جيپ تان لهي، پل تي هلڻ لڳاسين. عربي سمنڊ جون هواون، اسانکي ڏکڻ کان اتر ڏي اصل چڪيو پئي ويون. مون واري زال ته چڻ هوا جي رسن ۾ چوڌاري ويڙهجي ويئي ۽ هلڻ ئي ڏکيو ٿي پيو. پوءِ اسين پل جي انهيءَ حصي تي اچي بيٺاسين جت هيٺ ڪجهه مهاڻا، درياھ ۾ رڇ وجهيو ويٺا هئا ۽ سڪيءَ تي ڀرسان ڪانين جي مچ تي ٻه چٽا، ڀلو تري رهيا هئا، ايترو مٿان ڏسڻ جي ڪري مونکي ڪاشي محسوس نه ٿي. پاڻ پنهنجي زال سان ڏاڍي دلچسپي سان ڀلو ترندي ڏسڻ لڳس. ايتري ۾ هڪ مهاڻو جيڪو پاڻيءَ ۾ بيٺو هو، تنهن ٻه ڀلا، جيترا جاڳندا، پوري زور سان، سڪيءَ ڏي پنهنجن همراهن ڏانهن اڇليا. هڪ مهاڻي اٿي ڀلن کي کنيو.

تارا تارا پلا، پاڻي مان نڪتل، جرڪيا پئي ۽ مهائي جي هٿن مان
اٿين ترڪيا پئي جو سندس مضبوط هٿن ۾ به نه بيهي سگهيا.
اسان ڪافي دير اتي بيٺا رهياسين. سڄ به لهڻ جي ڪمي. اسين به
موٽڻ لڳسین. به مهاڻا هلندا هلندا اسان تائين رسيا. مونکي کٽي کٽي
جو پڇيومان، ”ميان خوش ته آهيو.“

هنن ادب سان سلام ڪيو ۽ هڪ چٽي وڌي مونسان هٿ ملايو. نه
چاهيندي به منهنجو هٿ وڌيو ۽ انهيءَ مهائي سان ملايم جنهن کي
ٿوري دير اڳ به پلا جيئرا جاڳندا کڻندي ڏٺو هوم. پئي مهائي جي
پٺن تي پلن جي چچي هئي. تنهنڪري انهيءَ هٿ ملائڻ جي مهرباني
نه ڪئي. هو ته هليا ويا، پر منهنجي لاءِ آزار ٿي پيو. پنهنجو هٿ
اوپر وڌي لڳو. گهڻو رومال سان صاف ڪيم پر ذهن تي اهڙو احساس
چلتجي ويو جو بس. زال مون واري تهڪ پئي ڏيئي.
”توهان کان ڄام تماچي چڱو. جو بادشاهه ٿي اچي کک ۾ ويٺو.“
منهنجي زال ٻيا تهڪ ڏنا.

”جي مان تاريخ نويس هجان ها ته ڄام تماچي کي سنڌ جي بدبودار
بادشاهن جي قطار ۾ بيهاريان ها. مان پائيان ٿو اهو هڪڙو ئي
بد فضيلتو بادشاهه هو. پنهنون اگر پاڻ نوابو ته به ڪپڙا ڌوئائين. اهو
به صفائي جو ڪم هو.“

”ميهار جي متعلق ڪهڙو خيال آهي؟“ زال پڇيو.
”هن مينهنون ڏڏيون. کک ۾ نه نه ويٺو. خير ماهيو گوشت به ڪا
چڱي شيءِ ناهي. اسانجا ديسي عاشق به واهه جا جيوڙا هئا. هوڏانهن
مجنون ۽ فرهاد کي ڏسجي ته انهن کان گهڻو صفائي پسند عاشق
هئا. برپٽ منهن ۽ جبل منهن ڪري ويا پر پلا ڪونه ماريائون نه ڪو
مينهنون ڏيئون.“

”عشق ته اهو ئي آهي نه. توهان به عشق ۾ روھڙي اسٽيشن تي تارا
کڻيندا هئا.“

”عشق ۾ تارا ڳڻڻ انهن عاشقن جو ڪم آهي جيڪي فضيلت ڀريا
۽ سلڇڻا هوندا آهن.“ ايترو چئي مون کان به تهڪ نڪري ويو. پر

هت جي آگرين ۾ عجيب ڪريپ جهڙي سُون سُون پئي ٿي ۽
منهنجي ڪنن ۾ اها سُون سُون صاف ٻڌڻ ۾ پئي آئي. اکين تہ بلڪل
ڏٺو پئي تہ هت سان ڪهڙو انڌير ٿيل هو.

ائين ڪجهه ڏينهن گذريا. سان پنهنجي طبيعت تي ڪجهه ضابطو
ڪري چڪو هوس تہ منهنجي زال اعلان ڪيو تہ هو ۽ سڀاڻي ڪراچي
ويندي جو پئي ڏينهن پئس جي اک جي آپريشن هئي. ٻن ٽن ڏينهن
کانپوءِ مونکي بہ اچڻ جي تاڪيد ڪيائين. هن وقت اسانجوسيڪريٽري
پئي آيو.

خير سائين زال مون واري تہ وڃي ڪراچي پهتي، پر مان رلي ويس.
پهرئين ڏينهن صبح جو درمحمد جا لاه پئي ڇڏيو. گڏهه ڇانهه کڻي
آيو. ڇانهه رکي ۽ ڪوپ کي ڪا درڙي مير لڳل هئي. چيومانس
صاف ڪري اچ. سو ڪوپ کڻي پنهنجي ميري قميص سان صاف
ڪري چلڪائي کڻي منهنجي اڳيان رکيائين. مان ڪاوڙ ڳيت ڏيئي
پي ويس. ٿوري دير کانپوءِ کير جو گلاس کڻي آيو ان ۾ ڪو
ڪڪ ذرو هو يا پيو ڪجهه. نالائق ڇا ڪيو جو منهنجي سامهون
پنهنجي ٿلهي داڻوڙي جهڙي چيچ کير ۾ ٻوڙي، ڪڪ ڪڍي،
سمجهايائين تہ ڏاڍو فضيلت ڀريو خدمت جهڙو ڪم ڪيو اٿم ۽
گلاس ڏهن ئي آگرين ۾ سوگهو جهلي مونڏانهن وڌائيندي چيائين،
”بسم الله - بابا سائين کير حاضر آهي.“

کير تہ مون نہ پيتو پر ”بسم الله بابا سائين“ ٻوڙ پائي ٻاهر پڳو. جوڻس
ٻاهر اڳڻ ۾ بيٺي هئي تنهن پڇيس خير تہ آهي. مون اندر ڪري
منجهه رڳو ايترو ٻڌو: ”چتو ٿيو ويٺو آهي.“ ۽ هو شايد در کان
ٻاهر نڪري ويو. مان اندر ڪاوڙ ۾ ويٺو هوس. زينا اندر آئي.

”سائين خير ٿيو. ڪا خطا ٿي ويئي.“

”نہ ڪجهه نہ - پر انهيءَ کي چئي ڇڏ، منهنجي سامهون وري نہ
اچي.“

زينا اتي بيٺي هئي. بي ڊي، منهنجي زال جا ڪپڙا سندس بدن تي

ٺهيا پئي. هوءَ واپس مڙي ۽ پيو کير جو گلاس ڀري کڻي آئي. ٿري ۾. اها ڳالهه مونکي وئي. اها هئي منهنجي زال جي ٽريننگ. مان کير پيئڻ لڳس هوءَ ڳالهائي رهي هئي: ”صاب تنهنجي ڪري به هفتا ٿيا آهن جو ڀلو نه چڪيو اٿم. رڳو تون خوش ره اسانجا ڀاڳ انهيءَ ۾ ئي آهن.“

”مڙسئين کي به ته سمجهائي.“ مون اهو مناسب موقعو سمجهيو ته کيس مڙس جي گڊلائپ جو ٻڌايان.

”سائين ڪهڙي ٿو ڳالهه پڇين. تون بادشاهه توسان ڪهڙو ڪوڙ-مٿي کي چيو به هوم ته وهنجي سهنجي صاب جي اڳيان وڃ. اهو ميرو مٿو نه کڻي وڃ....“

مان کير پئندي چرڪيس.
”جي....“

”صاب منهنجو چاچو به پٽيوالو هو، پڇاڙي جو نائڪ جي عهدي تان لتو، سو چوندو هو ته: ’پير فقير جي درگاهه ۽ هاقيسر جي ڪمري ۾ ڪڏهن به اهڙي جهڙي حالت ۾ نه وڃجي. هو ماڻهو نصيب جا مالڪ آهن. الاڻي ڪهڙي ڳال نه وئين....“

مون کير پي گلاس کيس ڏنو ۽ پهريون ڀيرو کيس غور سان ڏٺم. سندس منهن سُرهو هو ۽ وار اڃا آلا هيس. اڪيون چڻ ڀالا هيس. هوءَ گلاس کڻي مڙي ته مون ڏٺو، ڏلن ڪپڙن ۾ به سندس جسم جي لوڏ لڪ پئي لهي. سمجهان ٿو ته هوءَ پيار جي بين الاقوامي زبان جي ماهر هئي ۽ منهنجي اکين مان ڳالهائيل هڪ به جملا پوريءَ ريت سمجهي ويئي هوندي.

جيپ هلائيندي مون زينا متعلق سوچيو، پر منهنجي ذهن ۾ جيڪا ڪڪ سمويل هئي سا زينا جي سڄي خيال تي وري ويئي ۽ مون گيت ڏني سا ڪجهه کير هائي، در محمد جي چيچ جي گدلي ڇهه لڳل ۽ زينا جي ڪڪي بدن جي بوءِ سان سمويل پئي لڳي. ذري گهٽ ٿي ٿي آئي. مون اوڏيءَ مهل فيصلو ڪيو ته پهرين فرصت ۾ ڪراچي

پڇي ويندس .
منجهند جي ماني هڪ دوست جي گهر کاڌم ۽ سعيو ڪري دير
سان گهر پهتو . زينا ورندي ۾ منهنجي انتظار ۾ ويٺي هئي .

”صاب ماني کڻي اچان....“
”نه، ماني مان کڻي آيو آهيان ۽ تون وڃين سگهي ٿي ۽ ڇهين وڳي
مونکي ڇانهه ٺاهي ڏجائين.“
”ڇڱو....“ هو ۽ چئي وڃڻ لڳي .

”پلا مونکي ٿڌي پاڻيءَ جو جڳ ڏيئي پوءِ وڃ.“
مان پنهنجي ڪمري ۾ ڪپڙا بدلائڻ لڳس ۽ ڪپڙا بدلائي ڪرسيءَ
تي اخبار ڏسڻ لڳس . زينا آئي ۽ اڳيان رکيل ميز تي جڳ رکيائين .
جهڪي رکڻ ڪري سندس کليل گلي مان صحتمند چاتي صاف
طرح نظر آئي پئي . مان پهرين ته هڪس پر پوءِ ڀرپور نظر ڀري ڏٺم .
(اهو منهنجو صاحبائو حق هو) هو ۽ به سمجهي ويٺي ته مان ڇا ڏسي
رهيو آهيان . بين الاقوامي زبان کي يڪدم ختم ڪري مون سنڌيءَ
۾ ڳالهائيو ، ”در محمد ڪٿي آهي؟“

”هو صبح کان ڏٺو پيو آهي.“
”ڇڱو تون پلي وڃ ۽ ڇهين وڳي....“
”ڇانهه ٺاهي ڏيان.“ هو ۽ مرڪندي چوڻ لڳي .
”ها.“

هو ۽ وڃڻ لڳي .
”صاب هڪڙي ڳالهه چوان.“ واپس مڙي .
”ڇو....“

”اڄ مونکي موڪل ڏيو ته پلو کان.“
”پلو!“ مون کان رڙ نڪري ويئي ۽ ائين لڳم جڻ وري کڪ ۾ ڦاسي
پيو آهيان .

”ها پوءِ سڀني صابن سان بلڪل صاف هٿ ۽ وات ڪري ڇڏيندس.“
هو ۽ مرڪڻ لڳي ۽ سندس اکيون جواڻ جمان زال جي ٻولي ڳالهائي
رهيون هيون . منهنجي ذهن ۾ کڪ جي بيٺل پاڻي مٿان مرد جي

خواهشن جي لهر وري آئي ۽ پهريون ڀيرو کيس مرد جي نظرن سان
 ڏسندي ڇمڪي، ”هٿن ۽ ڇنڇن جي ڪڪ سرهي صابن سان صاف ڪنديءَ
 پر تنهنجي لڱن ۾ ڪڪاڻ آهي، تنهنڪي ڇا ڪنديءَ.“
 ”صاب منهنجا لڱ لکن ۾ به نه لپن. باقي جي توکي ڪڪ لڳي ٿي
 ته کڻي ڇٽي صاف ڪرينس.“ انهي ترار جهڙي زبان مونکي ملڻ
 ڪرائي ڇڏيو.

مان کڻ لڳس. پر بدن گرم ٿيڻ لڳم. هوءَ در ڏانهن مڙي ۽ ڪنڌ
 ڦيري چيائين: ”صاب تو ڏٺو به ڇا آهي؟ اهي صابن سان صبح شام
 ڌوئڻ گسيل بدن. بس نه. صاب انهيءَ پلي ۾ ڪهڙي لذت جنهنڪي
 پاڻي منجهه ڌوئي ڌوئي ترجي. پلي جي لذت ته تڏهن آهي، جڏهن
 جيسرو جا ڳنڍو ڦٽڪندو ڀلو درياھ مان ڪڍي رڌينس ۽ پوءِ ڪاڌ
 ته ڏس ڇپ به ڇٽيندين ته آگريون به. پڇاڙي جو چلر به نه ڇڏيندين.
 باقي توهانجي شهر جو ٻاڪرو يا ڳاڻو گوشت ڪهڙي ڪم جو، نه
 لذت نه ڪي منجهن اچل. ڇيڇڙي جا ڇيڇڙا.“

هوءَ ڪي ساعتون اتي بيٺي. منهنجي ذهن ۾ مهائن جي هٿن ۾ ڦٽڪندڙ
 پلن جو منظر ڦري ويو. مون سندس کليل گچيءَ واري چولي منجهه به
 اهڙن ئي جيسرن جا ڳنڍڙن پلن کي ڏٺو هو. پر انهن ڇٽن ئي پلن
 جي ڪڪ منهنجي مٿي جي ور ۾ ۽ پيهي ويل هئي. پر تازو قلم ته
 اهو هو جو هن اسانجي ٻاڪري توڙي ڳاڻي گوشت کي ڇيڇڙو ڇيو
 هو. اها ڳالهه مونکي نه وڻي.

”يلا اوهاڻجي پلي ۾ ڇيڇڙا ٺاهن ڇا؟“ مون ڪوشش ڪئي ته دل
 جي ڳالهه لفظن ۾ آڻيان، پر صفا پوک نڪتس.

”صاب هڪ ڏينهن ڀلو کائي ڏس. کائڻ ۾ لسٽ ڏس. کائي پوءِ
 به پيو خشبو سو نگهه. منهنجو تريل ڀلو کائي ڏس دماغ چرڪ نه
 ٿي وڃيئي ته پوءِ چئجان.“

”دماغ سان هٿ چراند نه ڪر.“ مون چيو. ”باقي سائين تنهنجو
 ڀلو کائيو.“

مون وڌيڪ چوڻ چاهيو هئي ۽ وڌيڪ ڪجهه ڪرڻ به چاهيو هئي.

پر ڪجهه به آجهي نه سگهيو. زينا کي روڪڻ تي دل به پئي سات ڏنو.

”پلا هي در محمد تنهنجو پيو مڙس آهي.“
”نه صاب ڪوڙ ڇو ڳالهائين. مري منهن الله کي ڏيڻو آهي. اهو مٿو ٿيون آهي.“

”ٿيون....!“ مونڪان رڙ نڪتي.
”صاب رڙيون نه ڪر.“ هوءَ کلڻ لڳي. هوءَ مون کي مات ڪري چڪي هئي ۽ کيس به انهيءَ جي ڄاڻ هئي، ”باقي جي حسابي حساب ڪرين ته مڙس ۾ — شرع محمدي وارن ۾ — سمجهه نه پيو ٿي آهي. پهرئين مڙس ۾ هشناڪي نه هئي. منهنجا لڱ جهڙو ساوڻي ۾ درياھ اٿل کائي ۽ هو صفا....“ ايترو چئي هن آڱوڙي کي ’نه‘ واري انداز ۾ لوڏيو.

”پلا سچي ڪنهن سان....“
”صاب آءُ زال ذات آهيان. مرد آڏو هميشه سچي هوندي آهيان. شرط رڳو اهو ته دل رنجيل نه هجي.“
”تون گهري بلا.“ مون کلندي چيو.
”نه صاب صفا هلاڪي آهيان. ڪٿي ته ڏس.“

وري چوڻ لڳي، ”صاب، وري به پائڪي لغام ڏنل اٿم، پر هت جيڪا ڏس ڪلهوڪي چوري سامائي، سو ڏينهن به نه ٿيا آهن ڏهاڪو ڪن يار به ڪري ڇڏيون.“

”تو به ڪا ياري رکي يا....“
”ياري —“ کلڻ لڳي، ”صاب مرد ۽ موسمون اچڻا وڃڻا آهن.“
”پوءِ به....“

”انهيءَ ڳالهه تان لهي وڃ....“ اهو چئي هوءَ کلڻ لڳي، ”ها هڪ ياري هڪ سادات سان ڪئي هيم — مڙئي ٿواب خاطر. باقي پاڻ ته صفا ڏيڏر جهڙو هو. چوندو هو رن قياست ڪاري ٿيڻ کان بچائيندس توکي.“

مان کلڻ لڳس. هوءَ ويئي هلي پر هن پيري حواسن تي ڪڪ بدران

هڪ عجيب جادو چانيل هو. مون جهڙو نفيس، صاف ستري، پرفيوم يا ڊيٽال جي خوشبوءِ سان چاهه رکندڙ طبيعت جو مالڪ، الائي ڇو پلي جي چلرن کي هٿ گهمائڻ لاءِ هرڪيس پئي.

پوءِ انهيءَ رات -

مون پلو کاڌو - جيئرو جيئرو، ڦٽڪندڙ.

لست وارو پلو.

ڪينجهر کي هندوري مثل به ڏنم. هندوري ۾ لڏيس به.

بئي ڏينهن صبح جو، آفس مان ئي جيب ڪاهي ڀڳس ڪراچي، مونکي ائين پئي محسوس ٿيو جو مان پاڻي ڪڪ جي چمق ڪان آزاد ڪرائڻ جي جاکوڙ ۾ لڳو پيو آهيان. مون ايڪسيلٽر کي دٻايو. ڪانٽو سؤ ڪلوميٽر کان به ڇڙهي ويو ۽ جڏهن ڪراچي جي حدن ۾ پهتس ته الله سائين، جيب جي موجود ۽ پنهنجي زال جي مجموعي ڪشش جا لڪ ٿورا مڃيم. سوچيم صاب رلي وڃين ها. نه ته پرديسين جي مقام ۾ رٽائر ٿين ها.

زال ڏٺو ته چيائين، ”ڀڪ ڪڪ، توهانکي پڇايو آهي.“

مون ها ڪئي. ”ها ڪرڻ“ هڪ چڱي مڙس ٿيڻ جي نسخي ۾ سڀ کان پهرئين باب ۾ لکيل آهي - پر جي پانٿين ته ڄام تماچي ٿيان... ته پوءِ ڪراچي وڃڻ دل جي ڪتاب ۾ لکيل ناهي. (۱۹۷۹)

ٽيٺا، محمد بخش ۽ سندس زال

سند جي رٽورل ڪوٽا جو هڪ تازو شادي ٿيل جوڙو جڏهن ڪراچي ۽ جي اربن علائقي منجهه، روزگار (مرداڻي) سبب لڏي آيا ته کين سڀ کان پهرئين جيڪا تبديلي محسوس ٿي سا هئي سندس رهائش، جيڪا زمين تي نه پر ٻئي فلور تي هئي - يعني هو زمين کان ۳۰ فٽ مٿي هئا.

مرد، جنهنجو ڪوبه نالو ٿي سگهي ٿو ۽ اوهين کيس محمد بخش (رٽورل ڪوٽا ڪري) چئوس تڏهن به ٺيڪ آهي ۽ جي جميل احمد (اربن ڪوٽا ڪري) سڏيوس ته پوءِ به کيس ڪو اعتراض نه ٿيندو. ٻن ٽن سالن کانپوءِ هو پاڻ به جملي سڏائيندو. انهيءَ ڪري، جو نالي ۾ ڪي ڪونهي - سواءِ نامِ الله جي. هونئن به رٽورل ڪوٽا جو سنڌي ته الله جي نالي بابت به نهايت مايوس ڪن خيال رکي ٿو. جي کيسي ۾ ڏڪو به نه هوندس ته چوندو ادا بس الله جو نالو ٻيو مڙيئي خير - يعني پينگ. سو ڳالهه ٻئي هلي محمد بخش جي، جميل احمد جي يا جمليءَ جي. اوهان ڪوبه نالو کيس ڏيئي سگهو ٿا. هروڀرو ڪا پابندي ناهي. سو جڏهن پهرئين ڏينهن شام جو گهر پهتو ته سندس ننڍي نيتي، سهڻي سلڇڻي زال، کيس اڇوڪيون تازيون خبرون ٻڌايون.

”گهر سٺو هوادار آهي.“

”چري گهر پنهنجن شهرن ۾ هوندا آهن. هت فلٽ هو ندا آهن. معنيٰ اهي گهر جنجي هيٺان ڌرتي نه هجي.“

”ها هت بائي به مٿان عرش تي لڳل ٿانڪيءَ مان ٿو اچي.“

”مت ڌرتيءَ جو رول اهڙو خاص ناهي.“ مڙس چيو، ”بس ۾ آيو آهيان ٽڪجي پيو آهيان.“

ننڊي نيتي زال کلڻ لڳي .

”ڇو کلين ٿي؟“

”عجيب ڳالهه آهي، بس ۾ چڙهي آيو آهين ۽ ٽڪجي پيو آهين، ۽ مونکي خبر آهي تون هميشه اپر سيٽ تي ويهڻ وارو ماڻهو.“

”هيءَ ڪا قمبر علي خان واري بس ڪانهي؟“

”هتي ڪا بهي بس آهي ڇا؟“

”هت بس . ڳالهه نه پڇ . جيڪي بس ۾ چڙهن سي سڀ بيوس . جي

يقين نه اچيني ته بوت لاهي، پوءِ ساڄي پير جو جوراب لاهي، ۽ ڏس

ته پير جي آڱوٺي جو ڪهڙو حال آهي.“

رات جي مانيءَ مهل، ننڊي نيتي زال، مڙس کي پنهنجن سماجي

رابطن بابت ٻڌايو، ”پنهنجي گهر جي هيٺ رهڻ وارا ڏاڍا سٺا

ماڻهو آهن.“

”اڃا-!“

”ها گهر ڏاڍو سٺو سينگاريل اٿن.“

”ڏسي به آئينءَ؟“

”ها- پر زال مڙس شايد پاڻ ۾ وڙهيل آهن.“

”تو کي ڪيئن خبر پيئي.“

”زال جي ڪاٻي اک سڙهيل هئي.“

”تو ڪانئس پڇيو ڇا؟“

”نه سندس پٽ مونکي ٻڌايو.“

محمد بخش ڪجهه نه چيو .

”ڇورو چئي پيو، بابا امان جوڊو ڪراڻو پئي وڙهيا، ڇا آهي،

اهو مٿو جوڊو ڪراڻو؟“

ڪجهه ڏينهن کانپوءِ محمد بخش هڪ شام جو آفيس مان موٽيو ته

کيس سڄي پاڙي جي تاريخ ۽ جاگرافي بابت ڄاڻ ٿي .

”پنهنجي مٿان، هڪ بوري ڪراڙي رهي ٿي . پر آهي فيشنبل —

هينين چوي ٿي ته مڙسهين کي سنڀالڻ انهيءَ ڏاڻن کان.“

محمد بخش، ايڏي مهل پاڻکي محمد بخش خان محسوس ڪيو.
 ”مڙسَن کي ڪنهن روڪيو آهي.“
 ”ڇا تُو چئين.“ جوڻس اڪيون تائيون.
 ”منهنجو مطلب آهي تہ مڙس ويچارا ڇا ڪن.“
 ”خير. سامهون بنگلي ۾ ڪانڊاواڙي رهن ٿا. يڪو ويڙهو پنهنجو
 اٿن. هڪ هڪ رن کي چار چار ٻار.“
 ”پر وارن فلٽن ۾ هڪ ايراني جوڙو، خان موٽرن وارو، ٻہ پنجابين
 جا گهر ۽ هڪ فلٽ ۾ ريڍي ميڊ ڪپڙن جو ڪارخانو لڳل
 آهي.“
 ”ڇڱو ڇڏ انهنکي. مان ڏاڍو ٽڪجي آيو آهيان. مونکي زور
 ڏي.“
 اها ڳالهه زال جيئن کان انڪار تہ نہ ڪيو ۽ زور بہ ڏيڻ لڳي، پر
 چاهہ بہ نہ هو.
 ”ڇو طبيعت تہ نيڪ آهي.“ محمد بخش پڇيو.
 ”ها.“ زال آهستي سان چيو، ”پر هتي ڪراچيءَ جا مڙس ڏاڍا
 چڱا آهن.“
 رول ڪوٽي جي سنڌي جوان جا ڪن کڙا ٿيا. ”خير تہ آهي، ڪهڙا
 چڱا مڙس تو اچي هتي ڏنا — سو بہ ايترو جلدي.“
 ”غلط مطلب نہ سمجھ....“
 ”ٻيو ڪهڙو مطلب سمجھون. نالي ڏئيءَ جي مونکي جلدي مطلب
 سمجھاءَ منهنجو سارو ٿڪ لهي ويو آهي.“
 ”هروڀرو شڪ نہ ڪريو، پر مان چوان ٿي تہ هت مڙس شام جو زالن
 کان زور ڪونه ڏياريندا آهن.“
 ”تہ پوءِ هو زالن کي زور ڏيندا آهن.“
 ”نہ نہ توهين ڳالهہ تہ ٻڌو.“
 ”ٻڌاءَ سائين — پر جلدي.“
 ”مان چوان ٿي تہ شام جو مڙس پنهنجي زال کي ٻاهر وٺي ويندا
 آهن ۽ گهر جي گهٽيل فضا مان نڪري ڪجھہ گهمندا ڦرندا آهن ۽

ٻوٽ

”۽ ٻوٽ ڇا ڪندا آهن، گهر اچي سمهندا آهن.“
”ها سمهندا آهن پر ان کان پهرئين، ڪنهن ايئر ڪنڊيشنڊ هوٽل يا
ٻاهر باغ واري هوٽل ۾ ويهي ماني کائيندا آهن.“
”ڇو گهر ۾ ماني ڪانه هوندي آهي ڇا؟“
”هوندي آهي. پر Just for a change“ شهداد ڪوٽ جي ميٽرڪ پاس
زال چيو.

”Change.“

”ها - انهيءَ ڪري مان اڄ رات جي ماني تيار نه ڪئي.“
محمد بخش يا جميل احمد، ٻه ٽي ساعتون سوچيو ۽ پهريون ڀيرو
غور سان ڏٺائين ته کيس جوئس ڪجهه وڌيڪ سمارٽ پٺي لڳي.
”گالهه ٻه سئي آهي ۽ تون ٻه اڄ ڪجهه موتمار پٺي لڳين.“
”هاڻ تيار ٿيو،“ چوڪريءَ وڌيڪ موتمار مرڪ سان چيو. ”رات
جو زور ڏيندس. فس ڪلاس.“

محمد بخش يا محمد جميل تيار ٻه ٽيڻ لڳو پر ذهن خالي نه هئس.
هلي مهل، زال کان پڇيائين، ”پاڻ وٽ اخبار جهان ۽ اخبار خواتين
مخزنون اينديون آهن نه؟“
”ها.“

”سي سڀاڻي کان بند ڪرائي ڇڏ.“
”ڇو؟“

”انهيءَ ڪري جو اڃا مهينو پورو نه ٿيو آهي، ماني ٿي آهي هوٽلن
تي. پر ٻڄان ٿو انهيءَ ڏينهن کان....“
”ڪهڙي ڏينهن کان؟“

”انهيءَ ڏينهن کان ٻه ٽٽو ٻڄان جڏهن تون مونکي زور ڏيڻ کان
انڪار ڪرين - پر سو في سيڪڙو انديشو آهي ته اهو مطالبو
ڪرين ته برابري بنياد تي هفتي ۾ ٻه ڏينهن تون مونکي زور ڏين ۽
ٻه ڏينهن مان توکي، ۽ ٻه ڏينهن موڪل ۽....“
”خدا نه ڪري ائين ٿئي. اوهان منهنجا مجازي خدا آهيو، پر

ڪڏهن ڪڏهن رات جو ماني ٻاهر ڪاٺڻ ۾ عيب ڪهڙو آهي.“
محمد بخش جڏهن گهر کي قالو پئي ڏنو ته پٺيان زنانو آواز ٻڌڻ ۾ آيس، ”Oh, going out?“

هن مڙي ڏٺو ته مٿي واري بورياڻي، نهايت دلڪش مرڪ سان ٻانهون ٻڌيو، بيٺي هئي ۽ جميل احمد وڌيڪ ڏٺو ته سندس زال انهيءَ کان وڌيڪ دلڪش مرڪ موٽ ۾ مٿي واريءَ کي ڏني.

”ها ٿورو ڪمرشل ايريا ٿاڻين وڃون ٿا.“
”Do it like good boys.“ بورياڻي وري ڪلندي چيو، ”توهانجي سڙ تمام سٺي آهي Cute and innocent“

”What about me?“ محمد بخش سنڌي لهجي ۾ انگريزي ڳالهائي ۽ بورياڻي، پنهنجي تجربڪار اکين سان کيس مرڪي گهوريو.
”Handsome and good husband.“ بورياڻي چيو. محمد بخش پاڻکي واقعي جميل احمد سمجهڻ لڳو، پر سندس ’ڪيوت‘ ۽ ’انوسينٽ‘ زال جي ذهن ۾ لڳل ڪيسيت رکاربڙ تي اهي ساعتون، مرڪن ۽ لفظن سميت ٽپ ٿي ويون.

”هلو توهانکي ٻه ڊنر ڪرايون.“ جميل احمد چيو.
”No, sorry.“ مان ڪباب ۾ هڏي ٿيڻ نٿي چاهيان، هي توهانجا ڏينهن آهن. go and enjoy“ ايترو چئي بورياڻي ڏاڪا لهڻ لڳي.
محمد بخش سندس لوڏ ڏسڻ لڳو ۽ سندس زال کي هنجڻ ڪٽيل وار صفا نه وڻيا.

ٻاهر رستي تي، محمد بخش، زال کي سندس پڇا تي ڪراچيءَ جا محاورا سمجهائي رهيو هو، ”ڪباب ۾ هڏي ڪونه ٿيندي آهي توکي خبر آهي — پر هنجو مطلب هو ته هر ڪو پنهنجو ڪباب کائي.“

ان کانپوءِ، ڪيترا ڏينهن، محمد بخش کي مٿي واري بورياڻي جنهنجو نالو ٿينا هو، تنهن بابت خبرن جا بليٽن ٻڌڻ لاءِ ملند رهندا هئا. سندس زال هن مائي جي اچي پڇي ڪڍي ٻاهر ڪڍي. هونئن

ٻيٺا، سندن گهر به ڪانه ايندي هئي. رڳو ڏاڪٽين ۾ لهندي
 چڙهندي، مَرڪن جي ڏي وٺ ٿيندي هئي.
 هڪ ڏينهن محمد بخش کي جوڻس ٻڌايو، ”هيءَ ماڻي نيڪ ناهي.
 پر سندس مائٽ ڏاڍا شريف آهن. مون کي هيٺين ۽ ٻڌايو آهي. پر
 سندس مائٽ ڏاڍا شريف آهن. مائٽن سندس نالو به شريفان رکيو
 هو.“

”پوءِ سندس مائٽن اهو نالو واپس ورتو ڇا؟“
 ”نه نه. مڙس کان به طلاق ورتل اٿس.“
 ”اڃا.“

”به ڏيئون به اٿس. هڪ ٻارهن سالن جي ۽ ٻي ڏهن سالن جي. ۽
 ٻيو ته....“

”باقي سڀئي ٻڌائجين.“

”توهان کي رڳو چرچا ڪرڻ اچن ٿا.“
 ”ڇڱو بيان جاري رک.“

”آهي طلاق ورتل، پر اسان کي ۽ سڀني کي وري مس ٿينا ڪري
 تعارف ڪرائي ٿي.“

”تو کي خبر ناهي،“ محمد بخش پنهنجي زال جي علمي ڄاڻ وڌائڻ
 لاءِ چيو. ”زال شادي نه ڪئي ته مس، شادي کانپوءِ مسز-مڙس
 مرڻ کانپوءِ يا طلاق کانپوءِ هوءَ آٽوميٽيڪلي وري مس.“

”عجيب قاعدو آهي. پوءِ پل ڪيترن پراون مڙس سان گهمي
 ڦري، هونئون گهمي ۽....“

”ڪباب کائي،“ محمد بخش چيو. ”تنهنجو مطلب ته هاڻ هوءَ
 پراوا ڪباب کائي ٿي.“

انهيءَ ساڳئي ڏينهن، ٽيٺا، محمد بخش جي گهر آئي سندس زال سان
 ڪي زالائون حال اوريائين. شام جو، محمد بخش کي جا بليٽن ملي
 سا ڪجهه نرم ۽ سڌريل اکرڻ ۾ هئي.
 ”مرد ڪيڏا ظالم آهن.“

”چو خير ته آهي.“ محمد بخش پڇيو.
 ”هن مٿين شريفان کي، هڪ شريف گهر مان ڪڍي ۽ پنهنجي
 غير شريفائي رويي سان هنجي زندگي تباهه ڪري ڇڏي اٿس.“
 محمد بخش جواب نه ڏنو.
 ”اڄڪلهه هڪ love affair هليس پيو.“
 انهيءَ تي محمد بخش ڪن ڪٽڙا ڪيا.
 ”ڪنهن فرم ۾ آهي. چئي ٿي ته شادي ڪري states هليا ويندا.
 محمد بخش کي سندس، شهداد ڪوٽ جي ميٽرڪ پاس ٿيل زال جي
 وائان اکر ’اسٽيٽس‘ ڪجهه عجيب لڳو ۽ پڇيائين، ”اسٽيٽس؟“
 ”ها ها يونائيٽيڊ اسٽيٽس آف آمريڪا — اهڙو جٽ سمجهيو اٿئي
 ڇا.“
 ”پوءِ ته مزو اٿس آمريڪي ڪباب به کائيندي.“ محمد بخش
 جواب ڏنو.
 ”توهان کي رڳو مسخري سڄهي،“ سندس زال منهن ۾ گهٽند
 وجهندي چيو. ”هن ويڇاريءَ سان واقعي ٽرئجڊي آهي.“
 ”ڪهڙي ٽرئجڊي؟“
 ”هنجو مڙس ڪو ظالم ماڻهو آهي.“
 ”آهي يا هو.“
 ”نه نه، آهي. اڃا طلاق ڪانه ملي اٿس ۽ هنکي پنهنجين ڌيئرن سان
 به ملڻ نٿو ڏي. اڄ ايترو رني هئي هتي اچي.“
 ”پوءِ ڇو اڻيٺو.“
 ”انهيءَ ڪري ته شادي نه ٿي آهي.“
 ”اسانجو ڪهڙو واسطو — تون مون کي زور ڏي.“
 ”توهان کي ته خالي زور زور لڳا پيا آهن. پاڙي ۾ ڪنهنجي ڪم
 اچي ته ڪهڙي اربع خطا ٿي پيئي. پاڙو ته نين کي به پيارو هو.“
 ”اڙي جي نبي پيدا ٿين ها ڪراچي جهڙي شهرن ۾ ته اها سنت ۽
 حديث هجي ئي نه ها.“
 ”پر جي اسين سندس ڪجهه مدد ڪريون....“

”ڪهڙي مدد؟“ محمد بخش ٽنگ سڏي ڪندي چيو.
 ”مان ٽيڻا کي توهانجي نالي چيو آهي ته اسين سندس مدد ڪري،
 کيس طلاق وٺرائي ڏيونس، ته جيئن هوءَ ٻي شادي ڪري شريفانا
 زندگي گذارڻ جهڙي ٿئي.“
 ”طلاق! ڇو ٿي مونکي طلاق واري ڌنڌي تي هيرين.“
 ”نه نه، چڱي ڪم ۾ انڪار نه ڪجي. رب به انهيءَ ۾ راضي
 آهي.“

ٻئي ڏينهن جميل احمد، رب کي ۽ سندس زال کي راضي ڪرڻ خاطر
 ٽيڻا کي ٻڌو. هوءَ سندس سامهون صوفي تي ويٺي هئي. چڱي عمر
 جي هئي، پر ڇوڪرين جهڙي جسم واري، تنهنڪانسواءِ ڪچڙا
 سادا، پر نهايت وڻندڙ هيس. هوءَ نهايت ڏيمي ڏيمي، سادگيءَ سان
 پنهنجا ڏک سور ٻڌائڻ لڳي.

”توهين مڙس کان ڌار ڪڏهن ٿيا؟“

”ست سال it was in late sixties“

”توهانجا مائٽ؟“

”اهي هاڻ منهنجا مائٽ ناهن،“ ٽيڻا سگريٽ ڇڻن تائين آئيندي چيو.
 ”مان ڪٿجي ويٺي آهيان، living all alone without relatives، husband and my daughters.“
 ”توهان منهنجي صرف help ڪريو ته جنهن ڪورٽ ۾ منهنجو divorce جو
 ڪيس آهي، سو جلدي ٿي وڃي.“

”پوءِ تنهنجو پروگرام؟“

”I will re-marry.“

”ڪنهنکي پسند ڪيو اٿئي؟“

”ها.“ زندگيءَ جي لاهين چاڙهين مان گذريل ٽيڻا جي چهري تي
 شرم ڦهلجي ويو.

”هو تنهنجي مدد نٿو ڪري؟“

”نه.“

”ڇو؟“

”مان ساڻس ڪوڙ ڳالهايو آهي ته....“

”ته تون آزاد آهين.“

”ها.“ هوءَ ڪجهه دير خاموش ٿي ويئي.

”اصل ۾ الاڻي ڇو، مان ڪنهن ڪنهن وقت بنا سوچڻ سمجهڻ جي ڪوڙ ڳالهائيندي آهيان، ۽ پوءِ اهو چار منهنجي چؤطرف ڦهلجي ويندو آهي ۽ هڪ ڪوڙ کي لڪائڻ لاءِ وڌيڪ ڪوڙ ڳالهائڻا پوندا آهن.“

”ڪوڙ شروع ۾ نه ڏاڍو سٺو هوندو آهي، پر پوءِ....“

”توهان کي ڇا ٻڌايان مان تمام out spoken آهيان. and I hate all these thing مان اهي ڳالهائون به عام طور تي ڪندي آهيان، جيڪي زالون نه ڪنديون آهن. پر مون کي شرم نه ايندو آهي. پر الاڻي ڇو. مان جنهن مهل به ڪوڙ ڳالهايو، سو منهنجي زندگي تي نهايت اثر انداز ٿيو ۽ مون انجي سزا عادي ڏوهين کان وڌيڪ پوڳي. توهان ڪو غلط اثر نه وٺجو. مان خراب عورت ناهيان. مان تمام سٺي گهر جي آهيان. پر شايد اهي سڀ ڪم ڪيا اٿم، جيڪي pros ڪنديون آهن.“

انهيءَ رات جو جڏهن محمد بخش جي زال، کيس ٻري سور سان زور ڏيئي رهي هئي ته چيائين، ”هيءَ عورت ايتري ته سٺي لڳي ٿي جو يقين نٿو اچي ته ڪي اهڙا ڪم ڪندي هوندي. اڄڪلهه جنهن سان لو افيفر هليس پيو سو شايد، ڪو وڏو پئسي وارو ماڻهو ٿو ڏسجي.“

”هن سان لو افيفر ڪير ڪندو - ڪنهن کي کڻي ڪٿي آهي.“ محمد بخش جواب ڏنو.

”پر جيڪو به همراه اٿس تنهن جو شايد موڏرون جو ڪاروبار آهي.“

”تو کي ڪيئن خبر پئي؟“

”روز رات نئين ڪار هيٺ بيٺي هوندي آهي.“

”ٿي سگهي ٿو ته رات جو روز نئون همراه مٿي هجي...“

”نه نه ايتري بي حيا نٿي لڳي....“

به ٺي ڏينهن گذريا جو محمد بخش آفيس مان موٽيو ته جوڻس کيس چيو، ”هوءَ مٿي واري ٽينا چنال آئي هئي توهان لاءِ.“
”منهنجي لاءِ!“

”ها چئي پئي ته جيئن ئي اچي ته مٿي موڪليوس. وڃو مٿي.“
محمد بخش يا جميل احمد، پنهنجي زال کي گهوري ڏٺو جنهنجي طبيعت ٺيڪ نه پئي لڳي.
”خير نه آهي؟“

”خير آهي. پر شريفان چوي ٿي ته کيس توهان ڏاڍا پسند آهيو.“
”پوءِ مان ڇا ڪيان. تنهنجي ڪهڙي صلاح آهي.“
”وڃو مٿي.“

”وڃان.“
”وڃي به ڏسو. انهيءَ چنال کي وارن کان جهلي آهاجٺ ڪريانس جو ياد ڪندي.“
”خير نٿو وڃان.“

”وڃو وڃو توهان کي ڏاڍو پسند ڪري ٿي.“
ايتري ۾ در تي ڪڙڪو ٿيو. محمد بخش در کوليو ته ٽينا بيٺي هئي، سندس اکيون گهڻو روئڻ ۽ نند جي گورين جي استعمال ڪري، چهر تي نهايت نمايان پٽي لڳيون.

”Oh please help me.“ هوءَ اندر اچي ويئي.
”بهدار آباد پوليس اسٽيشن جي ايس ايڇ او کي توهان سڃاڻو.“
”ڇو خير نه آهي؟“

”صبح جو مون کي ٿاڻي تي ڪال ٿيو هو.“
”ٿاڻي تي؟“

”ها - هو چون ٿا ته ڪنهن به معتبر پاڙيسري کان ضمانت وٺي ڏي.“

”ڇا جي ضمانت؟“

”هو چون ٿا ته مان professional آهيان ۽....“
پوءِ تون اهڙا ڪم چو ٿي ڪرين.“

هوءَ روئڻ جهڙي ٿي ويئي — پر پوءِ همت ڪري چوڻ لڳي، ”مان ضرور اڪيلي رهان ٿي، ۽ مونسان ضرور ڪي دوست ٿي هوندا آهن، ۽ جيڪڏهن منهنجي دل ٿي ۽ مان ڪنهن دوست کي پاڻ وٽ رات گذارڻ لاءِ وٺي آيس يا ڪڏهن ڪنهن دوست جو مون چيو مڃيو ته ڇا ٿي پيو. “I am not whore

”دل جا چيا مڃڻ ۽ دوستن جون دليون رکڻ ائين ٿي آهي، جيئن تون پنهنجي حياتي جي بنياد ۾ ڪوڙ جون سرون پئي رکين.“

”يار پر مان به انسان ذات آهيان،“ ٿينا چوڻ لڳي. ”منهنجون به needs آهن. monetary & physical. I am not professional. مان سروس ڪريان ٿي. اٺ ڪلاڪ سخت پورهئي سان مونکي مهيني ۾ ۱۲۰۰ رپيا ملن ٿا. “Enough for my livelihood

محمد بخش ٿاڻي مان سندس جان چڙائي، جت ڪا ڪوڙي نالي سان درخواست ٿينا جي خلاف آيل هئي ۽ صوبيدار کيس ڏسي هرڪي پيو هو.

”توهانجي مهرباني،“ ٿينا کيس چيو. ”نه ته هي ايس ايڇ او منهنجي زندگي حرام ڪري ڇڏي ها.“

”ڇو؟“

”That bastard also wants to sleep with me“

”So what! سمجهه ڪئي تنهنجو فرينڊ آهي.“

”پر مان کيس like نٿي ڪريان. he is horrible man مان کيس ڪيئن اجازت ڏيان ته منهنجي جسمر کي هٿ لائي. جڏهن مان....“

”beleive me I hate him“

ڪجهه ساعتن کانپوءِ ٻئي چٽا گهر موٽي آيا.

”جميل يقين ڪر مان رڳو انهن مردن کي پنهنجي جسمر تي هٿ لائڻ ڏيندي آهيان، جنکي مان چاهيندي آهيان.“

”پر اهي ڳالهون آخر تون ڇو ٿي ڪرين؟“ محمد بخش جي زال پڇيو.

”مان پنهنجي مڙس کان بدلو وٺڻ ٿي چاهيان. You dont know that son of bitch. هو مونکي اڄ طلاق ڏي مان سڀاڻي شادي ڪري، هي ملڪ ڇڏي وڃان — سڪون سان زندگي گذاريان.“

”انسان انسان کي ڪيترو عذاب ڏيئي ٿو.“ محمد بخش چيو.

”عذاب. عذاب ته هن مونکي ڏنا آهن. هن منهنجي زندگي خراب ڪئي. مونکي در بدر ڪيو. مونکان منهنجيون ڌيون ڦريون ۽ سال ۾ فقط هڪ دفعو هو انهن کي مونڏانهن موڪليندو آهي ۽ انهن کي سيڪاري موڪليندو آهي، ته جيئن هو مونکان سوال ڪن، ته اڄڪلهه مان سندن پيا جي بدران ڪهڙي مرد سان گهمان ٿي.“

ٿينا جو آواز ڀرڇڻ لڳو، ”مان هڪ تير سان به شڪار ڪريان ٿي. منهنجي جسماني ضرورت پوري ٿئي ٿي ۽ هن سن آف بچ کي ذهني عذاب ملندو هوندو. پر هاڻ مان طويل جنگ کان بيزار ٿي پئي آهيان. مونکي سڪون ڪپي ۽ منهنجا اعصاب وڌيڪ برداشت نٿا ڪري سگهن.“

ٿينا ته مٿي ويهي هلي، پر منهنجي زال باقاعدي اعلان جنگ ڪيو، ”هاڻ اها همدردي همدردي ختم ڪريو. اڄ، ٻڌائي ٿي ته جنهنکي چاهي، ان کي پاڻ سان سمهاري ٿي ۽ سڀاڻي توهانکي به ٻڌائيندي ته هوءَ توهانکي به چاهي ٿي ته پوءِ —“

”مان ته تنهنجي سفارش تي....“

”بس مون سفارش واپس ورتي. اڄ ٿاڻي تي ويا آهيو. سڀاڻي الڳي ڪيڏانهن وڃو. انساني همدردي جي به حد ٿيندي آهي.“

”تون سمجهين ٿي ته مان....“

”اهو سمجهڻ ومجهڻ ڇڏيو. مردن تي ڪو ڀروسو ناهي.“

”پر مون تي ته ڀروسو ڪر. مون جهڙو مسڪين ۽ فرمانبردار مڙس ڪٿي هوندو.“

”خدا جي واسطي اها فرمانبرداري، مان ٽائين رکجو....“

انهيءَ کانپوءِ سندس زال ۽ ٽيٺا ۾ سرد جنگ، هڪ طرفي شروع ٿي چڪي هئي ۽ کيس روز رات جو مختلف گاڏين جا نمبر ۽ ايندڙ مردن جي شڪل شباهه ۽ ڪپڙن بابت تازيون تازيون بليٽون ٻڌڻ ۾ اينديون هيون.

گذريل سيپٽمبر جي اٺين تاريخ تي ٻه اهم واقعا ٿيا — محمد بخش ۽ سندس زال ۾ جهيڙو — صبح مرداني سان — ۽ ٻيو ٻن سوزوڪي وٽن ۾ ٽيٺا جي فليٽ جو سامان پئي ويو. محمد بخش، بنا نيرن جي جڏهن آفيس پئي ويو ته ڏاکڻين ۾ کيس ٽيٺا ملي.

”مان هي فليٽ ڇڏيان پئي ۽ سمورو سامان وڪڻي ڇڏيو اٿم.“

”Going with a friend.“

”نه نه، all friends are sons of bitch. They only want to sleep

with me — that's all.“

”پوءِ ڪيڏانهن تيارِي آهي.“

”تيارِي؟ خبر ناهي. مان جاب به ڇڏي ڏني.“

”ڇو؟“

”Oh that bald boss with dirty face also wanted to screw me.“

”جاب به ناهي. فليٽ به ڇڏين پئي. سامان به وڪڻي ڇڏيو اٿيئي.“

”مان چاهيان ٿي ماضي وساري ڇڏيان. لائف کي ٻيهر استارت

ڪرڻ چاهيان ٿي. I mean from very begening — with new things,

atomosphere and new faces. ۳۸ سال گذاري آهي.

with last ten years of torture — continuous torture.

ماحول نون ماڻهن ۾ نئين زندگي گذاريندس — ٻي زندگي ۾ به جي

I think by that time I would be nearer

towards end of my life — but I can't afford to keep all these

dirty things continued around me — I want to suspend them,

if can not finish them.“

ايترو چوندي، ٽيٺا جي مُرڪندڙ چهري تي جيڪو ماضيءَ جو

عذاب لڪل هو سو نهايت چٽي ريت محسوس ٿيو.
 ”Don't fight with your life!“ محمد بخش چيو.
 ”Don't fight with your wife“ هن مرڪي ڳالهه بدلي.
 ”هنڪي ڪراچيءَ جي هوا لڳي آهي.“
 ”ڇا ٿيو؟“

”بس ڊيمانڊس، ڊيمانڊس اٿن ڊيمانڊس. اڄ صبح جو به منهنجي
 بيگ جي ڇاڀي الائي ڪٿي رکي ڇڏي اٿس، ملي نٿي ۽ مونڪي
 بيگ جو تالو ٽوڙي ڪپڙا ڪڍڻا پيا.“ She is become so careless.

محمد بخش ته ويو هليو. پر سندس ذهن تي ٿينا الائي ڇو چاڻڻجي
 ويئي هئي.

ٻنپهرن مهل، جڏهن ٿينا، هڪ سوٽ ڪيس کڻي، هيٺ اينل ٽيڪسي
 ڏانهن وڃڻ لڳي، ته هن در کڙڪائي محمد بخش جي زال سان
 موڪلايو ۽ چيائين، ”Naughty girl don't fight with your husband“
 ”منهنجو مڙس تمام unreasonable ٿي پيو آهي.“

”چري. مڙد هميشه ان ريزنبل ٿيندا آهن جو هيءَ سوسائٽي سندن
 ٺاهيل آهي. اهي عورتون ئي آهن. جنڪي هرڪا ڳالهه سهڻي آهي.
 مونڪي ڏس....“

”ڳالهه ڇا هئي جنهن تان وڙهيو. هڪ خسيس ڇاڀي الائي ڪٿي
 رکي هير....“

ٿينا هنڪي پاڪر پاتو ۽ ويندي مهل آهستي سان مرڪندي چيو،
 ”چري ٻنهنجي ڇاڀيءَ کي سنڀالي رک. جان کان به وڌيڪ مون
 وانگر ڇاڀي وڃائي ڇڏيئي ته زندگي جا موهيندڙ عذاب شروع ٿي
 ويندا، پوءِ الائي ڪيتريون ڊپليڪيٽ چليون ملن — پر اوريجنل،
 اوريجنل آهي.“

پوءِ ٿٽو سامهون ڪندي چيائين، ”And also life long with happiness,
 security & peace.“

ٿينا پوءِ ڏاڪا لهڻ لڳي. (۱۹۷۹)

بيگار ڪئمپ

اها چنڊي تاريخ ۲۹ مئي هئي ۽ سال چور اسي. مون حياتي ۽ جو نئون پٺو آٿليو هو. اها سٺ يا جملو، ادبي ٻولي، ۾ چڱو لڳي ٿو، پر سؤلي ۽ سليس سنڌي ۾ مون سان ويڌن هئي. مون نظر جي عيڻڪ، خيرن سان پاڻي هئي. مون سمجهيو ڄڻ جواني ۽ کي کات لڳو هو. اکين جهڙي قيمتي عضوي جي ڪمزور ٿيڻ تي، مونکي، بدن جا ٻيا به قيمتي عضوا ڪمزور محسوس ٿيڻ لڳا. جيتوڻيڪ بلڪل ڪمزور نه هئا. عيڻڪ جي نسخي ملڻ کانپوءِ پاڻ کي اهڙي مسافر وانگر سمجهڻ لڳس، جهنگلن کان اڪسپريس ٽرين ڇڏي ويئي هجي ۽ پريان پئسينجر ٽرين کي دڌڪ دڌڪ ڪندي ايندو ڏسي، من کي ماندو نه ٿيڻ جي آٿت ڏيندو هجي، ته آهيان ته سوار، پوءِ اڪسپريس وارو نه ته پئسينجر وارو سهي. اوڀل سويل وڃي منزل پيڙو ٿيندس.

منهنجي زال کي به ان کان اڳ خبر نه هئي ته ڪو پٿار جو نور گهٽ ٿي ويو آهي. هونئن به آءُ زال جي ليکي ۾ آلو نور مٽي جو سور هئس. جڏهن گهٽ نظر جي نفيس فريم واري عيڻڪ پائي، کيس پاڻ ڏيکاريم ته مون اهو سمجهيو هو، ته ضرور چوندي ته اوهين عيڻڪ ۾ وڌيڪ اسمارٽ پيا لڳو — پر يڪدم پڇيائين، ”خير ته آهي جو نظر جي عيڻڪ پاڻي اٿو؟“

”ها مڙيئي ٿوري نظر گهٽ ٿي ويئي آهي.“ مون چيو.

”ويجهي جي يا پري جي؟“ ٻيو سوال.

”ويجهي جي.“ مون هڪ فرمانبردار مڙس وانگر حقيقت بيان ڪئي.

”آءُ هاڻ سمجهيس....“

”وري ڇا سمجهيو تو....؟“ مونڪي گهڻي ٿي پئي.
 به ٿي ڏينهن اڳ، وي سي آر تي زينت امان کي ڏسي چيو هوم،
 ”زينت امان ڏاڍي متاري ٿي پئي آهي.“
 ”متاري—؟“ مون واري زال رڙ ڪئي.
 ”ها ڏس ٻانهن ڪيڏي نه ٿلهي اٿس.“ مون سادگي ۽ ايمانداريءَ سان چيو.

زال ڪاوڙجي پئي، ”اها ٻانهن ناهي، ستر آهي زينت امان جي—“
 وري چوڻ لڳي، ”ترميندر جي سونهن ۽ صحت متعلق ڪهڙو خيال اٿئي؟“

”پراون مردن جي ڳالهه نه ڪر،“ مون يڪدم پنهنجي غلطي محسوس ڪئي، ”پرنت خراب آهي. منهنجي نظر ايتري ته خراب ناهي جو ٽنگ کي ٻانهن سمجهان.“ کلي جان ڇڏايم.

خير اها ته هئي به ٿي ڏينهن اڳ جي ڳالهه، پر ڪالهه عينڪ هر ڏسي ڇيائين، ”آءُ هاڻ سمجهيس.... آءُ به چوان ته هي پن ٽن مهينن کان سؤلي منهن مون سان ڳالهائڻ به بند آهي. پراسان لنگهان ٿڏهن به سائين ڪي خبر نه— جي ساڳئي صوفي ٿي ويئي هجان ته به مڙيوئي خير.“

”پر مون تو سان ڳالهائڻ ڪڏهن بند ڪيو؟“

”اهو پري سور وارو ڳالهائڻ به ڪو ڳالهائڻ آهي. ويجهي جي نظر خراب آهي. خير پري جا ڪهڙا حال آهن؟“

”نور پيو جهڪو ٿئي تون پئي پري جا حال احوال پڇين، مون چيو، ”هاڻ دل چئي ٿي ڪو صوفيانو ڪلام ٻڌان. خواجا فرید جو.... ميڏا ٿي گيا حال بيماران....!“

”حال بيماران....!“ زال شروع ٿي، ”هي ڪالهه ادا مشتاق سان ڪهڙي سڪينا جا حال پئي ٿيا ته جنهنجيون اکيون ڇڻ مشعلا هيون.“

”ڇا پئي بڪ ڪرين،“ مون چيو، ”سڪينا ته منهنجي وڏي پيءُ جو نالو آهي. باقي رهيون اکيون سو ڪالهه ڊاڪٽر ٻڌايو ته هڪ

اک ۾ موتيو پاڻي لهي آيو اٿس. توکي لڳي آهي مشعلا جي. ”مون ڇڙ مان چيو. پر ڪالهه مشتاق سان ڪيل ڳالهه به دل تي تري آئي. ”توکي ڇا وڻيو آ سڪينا ۾؟“ مشتاق پڇيو. ”توکي نٿي وڻي؟“ مون پڇيو. ”بس نيڪ آهي.“

”رڳو نيڪ آهي!“ مون ٿڌو ساهه ڀريو، ”ڇريا هن جون اکيون پريل مشعلون نه آهن، پر وسڪيءَ جا پريل پملا آهن. مونکي ته سندس اکين تباهه ڪري ڇڏيو آهي. جي واندو هجان ها ته ضرور عشق ڪريانس ها.“ مون پنهنجي يموسي ظاهر ڪئي. ”اڃا ته سڪينا سمون جي ڳالهه آهي. پر مون ته ٻڌو آهي هوءَ ٽي ٻيءَ جي مريض آهي. خير تنهنجو ڏوهه ناهي. شادي شده مردن کي ڪڏهن ڪڏهن اهڙا دؤرا پوندا آهن. سڀاڻي روهي بانوءَ لاءِ روح سڪندي. پر گهريلو ۽ پالتو مڙس، ڇوڻ طرف نوس نوس ڪري پوءِ سڄا پنهنجين جوين سان هوندا آهن. ٻيو ويچارا ڪري به ڇا ٿا سگهن.“

مونکي مشتاق جي ڳالهه نه وڻي. هونئن روهي بانو لاءِ به روح ست ڏني هئي، پر تنهن زماني ۾ آءٌ صفا ڪنوارو هوس ۽ شادي ٿيندي ئي من تان لهي وئي. پر سڪينا سمي جي نظرن جي فوڪس ۾ هڪ دفعي جي ڪو اچي ويو ته پوءِ پاڻ تي بيءَ جو مريض هوندو. هيءَ نظر آسمان ٽڪيندي ته گهٽ نه ٿي آهي.

اڃا سوچ جو ڌارو هليو ئي پئي ته مون واري زال رڙ ڪئي: (شروع شروع ۾ آواز مٺڙو هوندو هوس) ”هاڻ مهرباني ڪري آءٌ جڏهن به ويجهي هجان ته عينڪ ضرور پائيندا ڪريو.“

”عينڪ ورتي انهيءَ ڪري اٿم جو چاهيان ٿو ته احياءِ محبت ڪجي.“

”ڇا!“ زال وري رڙ ڪئي، ”ڪهڙي محبت ڪجي - بي حيا محبت؟“ وري ٿورو مڙڪي چوڻ لڳي: ”ڪهڙي به هجي پر اوهان محبت نه ڪريو.“

”بي حيا محبت نه،“ مون چيو، ”احياء محبت يعني محبت کي نئين سر اُپارڻ. اها عبرت اخبار واري ٻولي آهي. اسين مسلمان جڏهن به ڏسندا آهيون ته هاڻ دين کان گهڻو پري وڃي چڪا آهيون، ته مسلمان پاڻ جي عربي فارسي جا ڄاڻو هوندا آهن، سي احياءِ دين جو نعرو هڻي مسلمان ۾ اسلامي جذبي کي نئين سر اُپارڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. هر ويهين پنجويهين سال اسين عام طور تي اسلام کان پري ٿي ويندا آهيون.“

”هاڻ بس ڪريو،“ مون واري زال چيو، ”مرد پوڙها ٿيندا آهن ته محبت جو گهٽ ۽ مذهب جو وڌيڪ ذڪر ڪندا آهن.“

اڃا منهنجي زال جو ليڪچر هلي ها، پر ايتري ۾ منهنجي پيبي ڪمري ۾ آئي ۽ ماڻس کي چيائين: ”امي، ڪڪي موڪل پئي گهري.“

”ڇو؟“ (ڪڪي نوڪريائيءَ جو نالو آهي.)

”ڇڻي ٿي ته پيٽ ۾ سُور آهي. شام جو ايندي.“

”ڪو ضرور ناهي موڪل جو.“ مون واري زال ورائيو.

”موڪل ڏيڻ ۾ ڇا ٿي پوندو. کيس پيٽ ۾ سُور آهي.“ مون ڪڪي جي وڪالت ڪئي، ”تو کي جڏهن گئس ٿيندو آهي ته پوءِ ڇڏ ته وڃي دوا درمل ڪري ويڃاري.“

”مون کي خبر آهي ويڃاريءَ جي،“ زال چيو، ”.... ۽ جيڪو پيٽ ۾ سور اٿس تنهنجي به خبر اٿم. آيو هوندس هو ڏگڙو نڪمو مڙسس کڻي ڇڏي.“

”سڀ زالون شروع شروع ۾ ائين ڪنديون آهن،“ مون چيو، ”تو کي جڏهن پنهين چوندو هو بابا رات رهي پڻ ته ڪيئن چوندي هئين هو صبح جو سویر آفيس ويندو ۽ کيس تڪليف ٿيندي.“

خير منهنجي انهي جملي سان ڪڪي ويڃاريءَ کي موڪل ملي، پر انهيءَ شرط سان ته جيئن ٿي پيٽ جو سُور لهيس ته اچي ٿانو ٺٻا ڏوئي — پر پهرين پنهنجو مٿو ڏوئي.

اڄ شام جو مشتاق گهر آيو. مون يڪدم زال سڳوريءَ کي ڇانهه ٺاهڻ

لاه چيو. هوء ٻري سور سان آئي. ڪي ڪي شايد اڃا چاڪ نه ٿي هئي نه ته زال مون واري اتان ئي بي سري (ڪنهن زماني ۾ سُريلي) رڙ ڪري ها.

”ٺيڪ آهي آءٌ وڃان ٿي. توهان ويهي پرائي زالن جا قصا ڪٿيو.“
”اڙي پرائي زالن جي قصن سان ڪيترو به ڪارو منهن ڪريون، منهنجو موڊ خراب ٿي ويو، — پر اجهو منهن وري به توهان سان ٿي ٿا ڪريون.“

زال ڪچن ۾ پهتي. مون شروع ڪيو، ”ڏٺي رات؟“
”ها غضب جا دانس هئا!“ مشتاق چيو.

”چڙو دانس؟ صفا چوت آهين. اڙي مصري عورت ڇا آهي؟ واه واه! خدا ڄڻ آرڊر تي ٺاهيون هجن. لڳي ائين ٿو ته موڪل جي ڏينهن تي خفيل آهن.“

”يار اسان واري وي سي آر جو هيڊ ڪجهه خراب آهي سو گهڻو مزو نه آيو.“

”ڇا قد هو، ڇا بُت هو،“ منهنجو دماغ ڦڙڻ لڳو، ”ڇا فيگر اٿن. هڪ آئونس به ايڪسٽرا گوشت نه آهي. وڃي ٿيا خير. اسان ته

ٻروچ سگوري جي قول موجب غيبت جي ور چڙهيل آهيون.“
مشتاق به کليو: ”هونديون ڪين جي نصيب ۾. اسان ته ساڳئي ڦرهي تي سٽجي سٽجي وائي سُون ۾ اڙجي ويا آهيون. ٽڪڙ ۾ ڀو آٿان ته چيلهه کي الائي ڇا ٿيو وڃي.“

”ها پيشان هڪ جانورن وانگر ڪمايون، ٻيو گهر ۾ ٻارن جي چانگ. پنجاه سال عمر ۾ به پوري نه ٿي آهي ته سڌ جون پيا بزرگ ۽ ذميدار هيڊ آف فئملي.“ مون چيو، ”واندڪائي نصيب ۾ ناهي. جي کڻي ٿوري گهڻي ملي به، ته ويهن سالن کان لاڳيتي پناري پيل زال جي بلي خرچ ٿيو وڃي، ۽ پوءِ آهن ريوميٽڪ پين، گئس، ڪوليسٽرال ۽ ڊايابيٽس جا آلڪا — بلڊ پريشر ڪڏهن لو ته ڪڏهن هاء.“

ايتري ۾ چانهه جي ٿانون جو آواز آيو.

”گالهه کي بدل — غيمات پئي اچي.“ مون چيو ۽ کلڻ لڳس.
 ”ضرور منهنجي گلا ڪندا هوندا.“ زال ايندي ايندي پڇيو.
 ”نه اسين هيما مالنئي جي گيلا ڪري رهيا هئاسين.“ مون چيو.
 ”ڪهڙي گيلا؟“

”جهڙو منهن ملوڪ اٿس، قد سٺو اٿس — پر چيلهه تمام ويڪري
 ٿي ويئي اٿس.“

”آخر شادي ڪيل اٿس، منهنجي زال چيو.“ چيلهه ويڪري نه
 ٿئيس ته پيو ڇا ٽنگ ويڪري ٿئيس. اوهانکي پرائين عورتن کانسواءِ
 پيو به ڪجهه سڄهي ٿو؟“

”پيو ڪجهه جو مطلب ڇا؟“ مون پڇيو ۽ مشتاق چانهه پيش لڳو.
 ”پيو ڪجهه مطلب ته پنهنجين زالن متعلق گالهائڻ ۾ ڇا گسي
 پوندا. پهرين ته محبت جا راڳ ڳائي ڳائي ٿڪندا ئي ڪونه هئا.“
 ”پايي —“ مشتاق وچ ۾ گالهائيو، ”اوهان فسڪلاس پايي آهيو ۽
 عالیشان چانهه ٺاهي اٿو.“

مون چيو: ”ٻڌو، هڪ نهايت سٺي چيو آهي ته پنهنجي زال کي
 ورور محبت جو اظهار ڪري، يقين ڏيارڻ ائين ئي آهي، جيئن
 ڪو جرنيل فتح — ڪيل — قلعي کي گهيري ۾ آڻي ٻيهر ٽيهر فتح
 ڪندو هجي.... جڏهن ته قلعو ويچارو اڳتي فتح ڪيل آهي. اهڙين
 فتحن ۾ ڪهڙو مزو.“

مون ته ڪڏهن ۽ مشتاق کلڻ لڳو.

”ادا —“ منهنجي زال (فتح ٿيل قلعو) گالهه بدلائي، ”پايي ۽ جي
 ماڻهن سان ڪا صلح ٿي؟“

”نه پايي،“ مشتاق چوڻ لڳو، ”هاڻ ته منهنجي سنئين سڌي زال جو
 به دماغ خراب ڪري ڇڏيو اٿن.“

”مان سمجهان ٿو،“ مون پنهنجو تازو فلسفو بيان ڪيو، ”ته هن
 دؤر ۾ جي ساهرا پنجابي آهن ته نائي ۽ جو پنهنجي جند جو اثر رسوخ
 جي صوبائي ليول تي نه، ته گهٽ ۾ گهٽ ڊويزنل ليول تي مارشل لا
 اختياري وارن سان ضرور هجي. نه ته هماره رلي ويندو.“

منهنجي انهيءَ چرچي تي مشتاق ٿهڪ ڏيڻ لڳو، پر پوءِ سنجيدگيءَ سان چوڻ لڳو، هاڻ ته منهنجي زال به ڳالهه ڳالهه تي مارشل لا جي ڌمڪي ڏيئي ٿي.“

اسين ٻئي کليل لڳاسين. پر منهنجي زال چوڻ لڳي، ”الله ڪري اسان جهڙين سڀني زالن جا ڀاڻڙا يا مائٽ فوج ۾ ضرور هجن. تڏهن مڙس سڏا هوندا.“

”ڀاڻڙي، اوهان پنهنجي پٽ کي فوج ۾ داخل ڪرائيجو.“ مشتاق چيو.

”ڀلي داخل ڪرائي پٽ کي فوج ۾،“ مون کلندي چيو. ”تيسين آءٌ ڦٽڪن کائڻ جي عمر کان چڙهي ويندس. اسين رڳو ڦٽڪن کان ٿا لهرايون.“

الاڻي ڪهڙو ڪم هو جو منهنجي زال ڪمري مان ويئي هلي ۽ مشتاق به ڳالهه بدلائي، ”ڪالهه اخبار ۾ پڙهيم ته هڪ ماڻهو جنهنڪي پندرهن سال اڳ خرڪار کڻي ويا، سو موقعو ملڻ تي بيمار ڪئمپ مان ڀڄي ويو، پر ڪجهه هفتن کان پوءِ وري اچي بيمار ڪئمپ ۾ شامل ٿيو. سبب اهو ته انهيءَ ڪئمپ جي زندگيءَ ۾ اهڙو هري مري ۽ انڊجسٽ ٿي ويو هو، جو ٻاهر جي آزادي به کيس نپاڻئين پئي. عجيب خبر آهي. آهي يقين ڪرڻ جهڙي؟“

”آهي واقعي عجيب،“ مون تي فيلسوفانو دؤرو پوڻ لڳو. ”پر هڪ ڳالهه آهي ته مرد به هڪ طويل عرصو شادي شده زندگي کان پوءِ پاڻ کي ائين محسوس ڪندو آهي، ته هو به خرڪار جي چنبي ۾ آهي ۽ گهر گرهستي هڪ بيمار ڪئمپ وانگر آهي.“

مشتاق کليل لڳو، ”ائين ڪيئن ٿي سگهي ٿو؟“

”نه نه آءٌ چرچو ته ٿو ڪريان،“ مون چيو، ”هي زندگيءَ ۾ هڪ جهڙاڻپ زهر آهي. من جي محب عورت، وفادار زال ۾ تبديل ٿي ۽ پوءِ ان جو روڻو آهستي آهستي بدليو، ماءُ جي شفقت وانگر ٿيندو وڃي. منجهانن محبوبيت جو عنصر، مرد کي فتح ڪرڻ واري ڏينهن کان ئي ختم ٿيڻ شروع ٿئي ٿو. هوءَ شاديءَ کان پوءِ مڙس

جي دل ۾ نظرن واري اصل روت بدران، بهترين طعام ٺاهڻ ۽ پيٽ واري رستي کان وڃڻ چاهي ٿي. مڙس ته سندس ڪڇن ۾ ڪيل ڪارنامن مان خوش ٿئي ٿو. سليقو به وٺيس ٿو. گهرجي ڊرائنگ روم جي سجاوٽ جو وڌيڪ خيال هوندو آهي به نسبت مرد جي جذبات جي. مرد ويچارو، ننڍڙي پٽ جي ڊي. هائڊريشن ۽ لوڙ موشنس جي رنگت، ۽ بيبيءَ جي اسڪول يونيفارم جي اوچتو بدلاج، ۽ وڏي بيبيءَ جي پيريدس شروع ٿيڻ جي انڪشاف جا هڙيئي ڪمپوسول ڪيهي وڃي ٿو. پر انهيءَ گهريلو-پالتو مڙس ۾ جيڪو مرد لڪل آهي، سو چاهي ٿو ته زندگيءَ جي لذت حاصل ڪريان ۽ جيڪو evil سندس بت اندر قيد آهي، سو حياتيءَ ۾ پنهنجو حصو ادا ڪرڻ چاهي ٿو.

”پر يار - ان سان گهريلو زندگي متاثر ٿئي ٿي. زال ٻار.... وڏو ڪٽراڳ ٿي پوي ٿو.“ مشتاق ائين چوڻ لڳو جن ڪا ڪڙي گولي ڪيهي پيو.

”صحيح آهي....“ مون چيو.

”ڇا صحيح آهي؟“ مون واري زال ڪمري ۾ ايندي ايندي پڇيو.

”صحيح اهو آهي ته مرد هڪ ٻي عورت سان سمهڻ کان پوءِ به پنهنجي زال سان وفادار رهي ٿو....“ مون وري فلسفو شروع ڪيو.

”ڪهڙو مرد ڪهڙي زال. هوش ۾ آهيو.“

”نه نه منهنجي ڳالهه ٻڌ.“ مون چيو، ”بائلاجيڪلي مرد ڊفرنٽ آهي جڏهن ته عورت نه....“

”اڃا ته ڳالهه ايسٽائين وڃي پهتي آهي.“ زال سيريس ٿيڻ لڳي.

”مون کان پڇ ته اهو live بائلاجيڪلي ڪٿي ڪٿي ڪارو منهن ڪري چڪو آهي ۽ آهي چنالنون آتي وفادار آهن ۽ توهان هت برابر وفادار رهندا اچو.“

”Evil ويچارو ته اڃا جسر ۾ قيد آهي ۽ بيگار ڪئمپ مان وجهه ملي ته ڪي ٻاهر نڪري.“ مشتاق چوڻ لڳو.

”ادا اوهان فيصلو ڪريو....“ منهنجي زال چئنل بدلڻ ٿي چاهيو.

”هاڻ فيصلا پيڻ بند ڪر.“ مون چيو، ”الله جي خليل جانورن منجهان رڳو انسان کي خبر آهي ته موت اچڻو آهي. ٻين ڪتن ٻلين کي نه. پر آهي به پنهنجي نيچرل حياتي گذاري وڃي ٿا پار پون. ۽ اسين چاهيندي به ڪجهه نتا ڪري سگهون. ليبل لڳن ٿا چوڪرو، جوان، شادي شده، ٻارن جو پيءُ، پاڙي يا راڄ جو چڱو مڙس ۽ آخر ۾ اڃا وار اٿو خوار! ڪيترو نه قابو آهيون ريتن رسمن ۽ پنهنجن ئي ٺاهيل قانونن ۾....“

”يلا توهان شادي شده زندگيءَ کي بيگار ڪئمپ ٿا سمجهو ته پوءِ ڊاهيو ڪئمپ کي؟“ زال پنهنجي اصليت تي اچڻ لڳي.

”انهيءَ ڪئمپ جون پاڙون ايڏيون ته گهريون آهن، جو ڇڏڻ چاهيون به ته ڪونه ڇڏي سگهنداسين ۽ اخباري خبر وائڻگر آزادي تي به ۽ temporary deviation from the constitution ڪرڻ کان پوءِ به ڪٿي ڇڏي واپس ڪئمپ لائڻ ۾ اچي حاضر ٿينداسين — پنهنجي خرڪار اڳيان. صبح جو سويل اٿڻ، تيار ٿيڻ ۽ ثقافت آفيس يا ڌنڌي تي پهچڻ. صبح کان شام تائين هزار ڪوڙ ڳالهائڻ، ٻين مان جائز ناجائز پئسا ڦرڻ، اها سڀ محنت مشقت ڪنهنجي لاءِ....“

”اهو رڳو منهنجي لاءِ آهي؟“ زال رڙ ڪئي.

”رڙيون نه ڪر، ٻنڌ. اهو سڀ انهيءَ طلسمي ٽڪسات کي قائم رکڻ لاءِ ضروري آهي، جيڪو شروع شروع ۾ ڏاڍو سهڻو من مهڻو لڳو ٿي ۽ جنهن آهستي آهستي بيگار ڪئمپ جي شڪل اختيار ڪئي آهي.“

”انهيءَ جي معنيٰ ته....“ منهنجي زال چوڻ لڳي، ”مون پنهنجي ساري زندگي تنهنجي ۽ تنهنجي ٻارن جي پويان ضائع ڪئي، تنهن جو ڪو قدر ناهي....؟“

”قدر آهي. هزار بار آهي. تڏهن ته سڄو ڏينهن سخت جسماني ۽ ذهني پورهي کان پوءِ به وري سرڪار خرڪار ۾ حاضر ٿيون ٿا. جي پورهيو ناهي ته گهر گهرستي قائم ناهي. هن بيگار ڪئمپ کي نه چاهيندي به قائم دائر رکڻ لاءِ سائين ٻڌل آهيون.“ منهنجو

بلد پريش هاء ٿيل لڳو، ”سمجهين ٿين ته تون شام جو هٿ منهن ڏوڻي، ڪپڙا بدلائي، سنئين سيند ڪڍي، چين تي لپسٽڪ هڻي، جڏهن آءُ ٽڪل ٽٽل گهر موٽان ٿو، ته تنهنجي چهري جي ڪتابي مُرڪ، منهنجي سڄي ٽڪ ڪي ختم ڪريو ڇڏي — ۽ پوءِ شروع ٿين ٿا گهريلو راڳ....“

”پوءِ آخر ڇا ڪبي اوهان کي....؟“

”مونکي ڪبي منهنجي محبوبا، جيڪا شب خون هڻي منهنجي زال ٿيل کان پوءِ توهان ختم ٿي ويئي. تون محبوبا مان زال ۽ زال مان هاڻ پرفيڪٽ منهنجي جيڄل ٿي رهي آهين. تون ٻڌاء. پنهنجي دل تي هٿ رکي پوءِ ٻڌائي، ڪٿي آهي منهنجي دل ۾ سمائل آها عورت، جنهن جي اکڙين ۾ هزار داستان هئا. جنهنجا چپ بنا لپسٽڪ جي به پُرڪشش ۽ جيئرا جيئرا لڳندا هئا ۽ جنهن تي پيل منهنجي هڪ نگاهه به سندس لڳن ۾ مهڻي وانگر ولوڙبي پئي هڻي ۽....“

”هاڻ بڪواس بند،“ جيڄل زال بحث کي ختم ڪندي چيو، ”اهي سڀ ڳالهائون تو مونکي ڦاسائڻ لاءِ ڪيون هيون. هاڻ هي وقت آهي جو پيو اوڻ ڦوڻ بکين، ڳاڙهي گشريچ مان ڪڍ ته هلي ننڍڙي کي ڊاڪٽر کي ڏيکاري اچون. صبح کان پيٽ خراب اٿس.“

”نڪ آهي. بڪواس بند. مونکي اهوئي چوڻو هو. هروڀرو پنهنجي وٽ کان ٻاهر پئي ويس. پيو حڪم آڻي؟“

ائين ئي ارڙهي جسم جو راکس ڊهن لڳو ۽ واپس پنهنجي جنرڪ نيم ’مرد‘ کان، برانڊ نيم ’ننڍڙي جو پيءُ‘ ۽ زال جو مڙس ٿيل لڳس. (۱۹۸۴ع)

سهڻي پبليڪيشن جا شايع ٿيل ٽي ڪتاب

تجربو عباسي

جي ڪهاڻين جو نڪور ڪهاڻي ڪتاب

ڏوڪو

صفحا ۲۰۰ سمنو ٽائيل قيمت ۲۰۰۰

برڪ ليڪ

تنوير عباسي

جي مضمون، خاڪا ۽ هڪ ان ڇپيل سفرنامو

ٿرڙو

سمنو ٽائيل، صفحا ۲۱۰ قيمت ۲۰۰۰

ڀارت جي مشهور سنڌي ليکڪ

هري موٽواڻي

جر وٽنڊر سفرنامو

جڙيل جن سان جند

سمنو ٽائيل، صفحا ۳۱۲، قيمت ۲۲۰۰

سهڻي پبلڪيشن

جا شايع ٿيل ڪتاب

۱. اسانجي سنڌ (ڪهاڻيون) مختلف ڪهاڻيڪار ختم ٿيل
۲. اٺو سرنڊڙ ڪهاڻيون (ڪهاڻيون) مختلف ڪهاڻيڪار ختم ٿيل
۳. وايون وٽجارجن جون (سفرنامو) الطاف شيخ ختم ٿيل
۴. بندر بازاريون (سفرنامو) الطاف شيخ ختم ٿيل
۵. غدار (ناولٽ) ڪر شچندر ختم ٿيل
۶. سونهن، پٿر ۽ پيار (ڪهاڻيون) طارق اشرف ختم ٿيل
۷. ميرو ڌاڙيل (ناول) [بيوايديشن] طارق اشرف ۱۸۰۰۰
۸. ڳاڙها هٿ، پيلا چمرا (شو) ذوالفقار سيال ۱۳۰۰۰
۹. رشتاناتا (ڪهاڻيون) نجم عباسي ختم ٿيل
۱۰. پيار جي پري (ڪهاڻيون) غلام رباني ختم ٿيل
۱۱. بدمعاش (ڪهاڻيون) جمال ابڙو ختم ٿيل
۱۲. سفيد وحشي (ڪهاڻيون) شيخ اياز ختم ٿيل
۱۳. سمنڊ جي ساٿيه (سفرنامو) الطاف شيخ ختم ٿيل
۱۴. منهنجي حياتي سونارو پاورق (آتم ڪهاڻي) ختم ٿيل
۱۵. رُج (ڪهاڻيون) آمر جليل ۳۰۰۰
۱۶. جاني ته جهاز ۾ (سفرنامو) الطاف شيخ ختم ٿيل
۱۷. اها شام (ڪهاڻيون) مرتب: ولي رام ولپ ختم ٿيل
۱۸. ٻار سنڌي ڪهاڻيءَ ۾ (ڪهاڻيون) موهن کلپنا ۸۰۰۰
۱۹. ڏوري ڏوري ڏيه... (سفرنامو) تنوير عباسي ۲۰۰۰۰
۲۰. ڊمي (ڪهاڻيون ۽ مضمون) نسيم کرل ۱۶۰۰۰
۲۱. آڏوري اڏام (ڪهاڻيون) بشير موريائي ۱۶۰۰۰
۲۲. ترورا (مضمون، خاڪا ۽ سفرنامو) تنوير عباسي ۳۰۰۰۰
۲۳. جڙيل جن سان چند (سفرنامو) هري موٽواڻي ۳۳۰۰۰

وڏن سنڌي
 ڪهاڻيڪارن ۾
 غلام نبي مغل جو
 نالو شمار ٿئي ٿو
 غلام نبي مغل کي
 نثر لکڻ جو ڌان
 اچي ٿو.
 مغل جي ڪهاڻي ۾
 اسلوب جي خوبصورتي،
 خارجيت، سادگي،
 واقعات جو پيچ و خم،
 ۽ ڪردار نگاري جي تيزي
 مان تاثرات پيدا ڪرڻ جو
 هن هلي ٿو.
 - شمس الدين عرساڻي

1980

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪُ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، پُرنڌڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل ڪلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پڙهندڙ نسل . پَن The Reading Generation

پَننَ کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پٽاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگڱن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇپائيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ،
 پُڪارَ سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن ڄاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهراڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اٿي، هي بم- گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،
 جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -
 ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا، ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻڌر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

پڙهندڙ نسل - **پَنَ** The Reading Generation